

Franciscus Patricius
**DISCUSSIONUM
PERIPATETICARUM**

TOMUS SECUNDUS
(Liber I–IV)

Frane Petrić
**PERIPATETIČKE
RASPRAVE**

SVEZAK DRUGI
(Knjiga I.–IV.)

INSTITUT ZA FILOZOFIJU
Zagreb, 2013.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Franciscus Patricius
DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM TOMUS SECUNDUS
(Liber I-IV)

Frane Petrić
PERIPATETIČKE RASPRAVE – SVEZAK DRUGI
(Knjiga I.-IV.)

IZDAJE:
INSTITUT ZA FILOZOFIJU

ZA IZDAVAČA:
Filip Grgić

UREDNICI:
Erna Banić-Pajnić
Luka Boršić
Mihaela Girardi-Karšulin

PREVODITELJ:
Luka Boršić

FILOLOŠKA REDAKTURA:
Mate Križman

RECENZENTI:
Ivica Martinović
Olga Perić

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Knjiga je proizašla iz znanstvenog projekta *Grisogono i Petrić – dva svijeta renesansne filozofije (191-1911112-1100)* koji je financiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH.

Knjiga je izrađena i tiskana uz potporu Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH i Ministarstva kulture RH.

Franciscus Patricius
DISCUSSIONUM
PERIPATETICARUM
TOMUS SECUNDUS (Liber I-IV)

Frane Petrić
PERIPATETIČKE
RASPRAVE
SVEZAK DRUGI (Knjiga I.-IV.)

Preveo

Luka Boršić

Priredili

Erna Banić-Pajnić, Luka Boršić, Mihaela Girardi-Karšulin

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Zagreb, 2013.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

SADRŽAJ

Discussionum peripateticarum tomus secundus (Liber I-IV) Peripatetičke rasprave – svezak drugi (Knjiga I.-IV.)

<i>Predgovor</i>	VII
Petrićev platonizam u <i>Peripatetičkim raspravama</i> – svezak drugi (Luka Boršić)	XI
Uloga Hermesu Trismegistu i Zoroastru pripisanih spisa u formiranju Petrićeve interpretacije Aristotelove filozofije u drugom svesku <i>Peripatetičkih rasprava</i> (Erna Banić-Pajnić)	XXI
Neposredna recepcija <i>Peripatetičkih rasprava</i> (Mihaela Girardi-Karšulin)	XLVII
Naslovna strana i sadržaj <i>Peripatetičkih rasprava</i> , Basel 1581. (latinski i hrvatski)	LXXVI
Discussionum peripateticarum tomus secundus Peripatetičke rasprave – svezak drugi	1
Ad Antonium Montecatinum – Antoniju Montecatinu	6
Liber primus – Prva knjiga	12
Liber secundus – Druga knjiga	96
Liber tertius – Treća knjiga	158
Liber quartus – Četvrta knjiga	222

SADRŽAJ

Discussionum peripateticarum tomus secundus (Liber V–VIII) Peripatetičke rasprave – svezak drugi (Knjiga V.–VIII.)

Discussionum peripateticarum tomus secundus	
Peripatetičke rasprave – svezak drugi	257
Liber quintus – Peta knjiga	258
Liber sextus – Šesta knjiga	298
Liber septimus – Sedma knjiga	408
Liber octavus – Osma knjiga	490
Kazalo pojmova	541
Kazalo imena	557
Citirana mjesta s kraticama autora i naslova djela	579
Popis izvora grčkih citata	595
Bibliografija (Ivana Skuhala Karasman)	601
Izdanja <i>Peripatetičkih rasprava</i> Frane Petrića	601
Sekundarna literatura o <i>Peripatetičkim raspravama</i> Frane Petrića (izbor)	602
Hrvatski prijevodi djela Frane Petrića	613

Predgovor

Nakon što je 2009. godine objavljen treći svezak *Peripatetičkih rasprava*, a 2012. četvrti svezak, kao sljedeći sada objavljujemo drugi svezak *Peripatetičkih rasprava*. Drugi svezak zbog opsega trebalo je, kao i četvrti svezak, tiskati u dvije knjige.

Drugi svezak *Peripatetičkih rasprava* tematski je paralelan trećem svesku, ali je mnogo opširniji nego treći svezak. U tom drugom svesku posebno dolazi do izražaja Petrićeva sklonost prema hermetičkom mišljenju i prema Zoroastru, odnosno *Kaldejskim proroštvima*. Zato je jedna od urednica i pisac jednog od Uvoda u drugi svezak *Peripatetičkih rasprava* dobra poznavateljica te filozofije – Erna Banić-Pajnić. Prvi puta u izdavanju *Peripatetičkih rasprava* je prevoditelj s latinskog koji je i transkribirao latinski tekst član Instituta za filozofiju, Luka Boršić. On je također filološki urednik drugog sveska i jedan od pisaca Uvoda, a sastavio je bilješke ispod hrvatskog prijevoda i locirao grčke Petrićeve navode prema kritičkim izdanjima. Treća je urednica i jedan od pisaca Uvoda Mihaela Girardi-Karšulin koja je uredila i prethodno izdani treći i četvrti svezak *Peripatetičkih rasprava*. Redakturu latinskog teksta učinio je Mate Križman, a Petrićeve grčke navode s kritičkim je izdanjima usporedio Damir Salopek.

U priređivanju latinskog teksta navodimo načela koja je za ovaj svezak utvrdio filološki urednik Luka Boršić. Karakteristike njegove transliteracije su sljedeće:

Što se latinskog dijela Petrićeva teksta tiče:

- 1) nisu zadržane one ortografske inačice koje odstupaju od standarda latinske ortografije ako su puko grafijske naravi. Na primjer, ako u Petrićevu originalu stoji *diffinitio*, to je promijenjeno u *definitio*, *conditio* se mijenja u *condi-*

cio itd. Te promjene nisu posebno označene budući da ni sadržajno ni interpretativno ne utječu na razumijevanje teksta, pogotovo stoga što se čini da su takve pojave u tekstu prije tiskarske anomalije, nego sustavna odstupanja od standarda latinskog pravopisa, budući da se mjesticice mogu primjerice pronaći riječi *definitio* usporedno s *diffinitio*;

- 2) latinski prijevodi grčkih navoda ostavljeni su u kurzivu;
- 3) poneke pojmove, koji nisu naslovi djela Petrić piše majuskulom ako ih želi posebno naglasiti – i to je zadržano;
- 4) Petrićev tekst obiluje interpunkcijama, osobito zarezima, i počesto nije jasno zašto te interpunkcije stoje tamo gdje stoje. One su izostavljene. Na mjestima na kojima se dvije rečenice spajaju u jednu ili razbija jedna na dvije, to je označeno u bilješci ispod teksta;
- 5) ako je nešto sadržajno ubačeno u tekst onda je to označeno prelomljenim zagradama, npr. »numerus <et> oratio« znači da je *et* umetak;
- 6) brojevi stranica prema bazelskom izdanju iz 1581. (u pretisku Z. Pandžića) interlinerano se umeću u uglate zagrade;
- 7) sve ostale promjene označene su u pripadnim bilješkama.

Hrvatski se prijevod navoda povodi za Petrićevim prijevodom (a ne za originalnim grčkim tekstom), jer je za ovo izdanje važno kako je Petrić razumijevao predsokratovce, Platona i Aristotela i druge, a ne to kako ih mi danas tumačimo.

Grčki tekst navoda lociran je prema kritičkim izdanjima, ali nije iz njih preuzet, nego iz Petrićevih grčkih navoda. Grčke je navode prema Petrićevu tekstu uredio Damir Salopek u skladu sa sljedećim načelima: ako se Petrićev tekst razlikovao samo u sitnim grafijskim detaljima (koji su mogući u grčkom jeziku), ostavljen je onakav kako ga Petrić navodi. Na mjestima gdje su se razlike činile (ili su zaista bile) značajnije, one su obilježene trima vrstama zagrada: uglata zagrada [] označava Petrićev tekst koji je različit od suvremenog kritičkog izdanja, vitičasta zagrada { } označava tekst kritičkog izdanja kojeg nema kod Petrića, prelomljena zagrada < > označava tekst kojeg nema u kritičkom izda-

nju, a u Petrićevu tekstu postoji. Takvi se slučajevi mogu temeljiti na nama nepoznatim izdanjima teksta ili su možda i Petrićeve interpretacijske intervencije. Kad je riječ o značajnim morfološkim pogreškama, primijenjena je formula: corr. ex.

Kao i treći i četvrti svezak ovaj četvrti popraćen je Kazalom pojmova, Kazalom imena, Citiranim mjestima s kraticama autora i naslova djela, Popisom izvora grčkih citata i Bibliografijom. Bibliografiju je sastavila Ivana Skuhala Karasman, a preuzeta je iz trećeg i četvrtog sveska i nadopunjena bibliografijom u međuvremenu izdanih djela.

U Zagrebu, 17. svibnja 2013.

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ
LUKA BORŠIĆ
MIHAELA GIRARDI-KARŠULIN

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Petrićev platonizam u *Peripatetičkim raspravama* – svezak drugi

LUKA BORŠIĆ

Podnaslov drugog sveska *Peripatetičkih rasprava* – »Slaganje Aristotela i starih filozofa« može zavarati. Za razliku od rekonzilijantno-konkordističke tendencije jednog Pica della Mirandole, Petrićeva je motivacija »slaganja« sasvim suprotna: Petrić uspoređuje platonsku tradiciju i Aristotelovo filozofiranje kako bi objelodanio Aristotela kao minornog filozofa. Poznat je općenit opis Petrićeve metode opovrgavanja Aristotela: ono što je kod Aristotela dobro, to je preuzeo od prijašnjih mislilaca – posebice od platonske tradicije, dok je pak ono što je Aristotel izvorno pridonio filozofiji zapravo promašaj. U pozadini te postavke stoji glavni cilj Petrićeve misije: on želi zamijeniti Aristotelovu skolastičku dominaciju platonizmom. Da bi to postigao, potrebno je Aristotelov nauk potpuno obezvrijediti i Petrić to čini tako što pokazuje da ondje u čemu je Aristotel originalan mislilac, tamo je njegova misao netočna, neprecizna i nedostatna, a ondje u čemu je Aristotelova misao dobra, tamo je plagijator.

S obzirom na veći broj objavljenih radova koji se tiču materije kojom se Petrić bavi u drugom svesku *Peripatetičkih rasprava*, gdje su pojedine teme detaljnije obrađene i na koje mogu uputiti zainteresiranog čitatelja,¹ smatram prikladnim ovdje izložiti

¹ Usp. Luka Boršić, »Ta endoxa – probabilia oder opiniones receptae« u *Interpreting Tradition and Modernity*, E. Banić-Pajnić, L. Blažetić, M. Girardi Karšulin, I. Kordić i I. Martinović (ur.), (Zagreb: Institut za filozofiju), 2004, str. 65–91; Luka Boršić, »Renesansna kritika Aristotela i početak modernoznanstvenog mišljenja« u *Filozofija i znanost (I)*, S. Arnautović, S. Kutleša i V. Preljević (ur.), (Sarajevo, Zagreb: Filozofsko društvo Theoria, Matica hrvatska), 2006, str. 63–76; Luka Boršić, »Petrićeva kritika Aristotelova pojma οὐσία u *Discussiones peripateticae*«, *Cris*, sv. 1/2009, 2009, str. 177–185.;

ti nekoliko ključnih momenata svojega razumijevanja Petrićeva pristupa aristotelovskoj tradiciji. Naime, budući da drugi svezak *Peripatetičkih rasprava* nosi naslov »Slaganje Aristotela i starih filozofa« nužno je razumjeti Petrićevo ishodište, koliko ono pozitivno – njegovo prijanjanje uz platonističku tradiciju, toliko i ono negativno – njegovo opovrgavanje Aristotela.

Petrić je već u svoje doba bio na glasu po žestini napada na Aristotela.² Ta odlika njegove filozofije nije mu samo priskrbila probleme s Inkvizicijom i Indeksom zabranjenih knjiga,³ već je izazivala neodobranje među suvremenima koji čak i nisu bili deklarirani aristotelovci.⁴ Upravo s te pozicije – pozicije pokušaja radikalnog opovrgavanja Aristotelove filozofske vrijednosti radi uspostave platonizma – moramo razumjeti intenciju drugog sveska *Peripatetičkih rasprava*.

Što za Petrića znači platonizam i platonska tradicija? Iako danas Petrića neupitno svrstavamo u platonsku tradiciju kao

te moju knjigu *Renesansne polemike s Aristotelom*, koja je u trenutku pisanja ovog teksta u pripremi za tisak pri nakladi KruZak.

² Valja napomenuti da se Petrić gotovo isključivo obračunava samo s Aristotelom, dok o nasljedovateljima Aristotelove tradicije govori puno rjeđe i bez dubljeg ulaženja u tekst. Onda kad se osvrće na aristotelovce, ponajčešće piše u kontekstu toga da su s krivom pripisali Aristotelu ovo ili ono otkriće.

³ O čemu detaljnije Stjepan Krasić, »Slučaj Petrić i stavljanje na indeks zabranjenih knjiga njegova djela *Nova de universis philosophia*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 9–10, 1979, str. 85–111.

⁴ Najpoznatiji je primjer G. Bruna koji o Petriću ovako piše: »[Petrić, taj] talijanski izmet od pedanta koji je zamrljao tolike bilježnice svojim *Discussiones peripateticae*. Svatko lagano vidi da on, jednostavno govoreći, pokazuje mnoga svojstva neke divlje zvijeri i magarca. [...] O njemu ne možemo reći je li dobro ili loše razumio [Aristotela], već tek to da ga je čitao i pročitavao, sašivao ga i rašivao i uspoređivao s tisućama drugih grčkih autora, njegovih privrženika i protivnika; i na kraju se ponajviše potrudio i to ne samo bez ikakva uspjeha, već također s velikom štetom. Naime, tko želi vidjeti u kakvu ludost i nadutu ispraznost može strmoglaviti i potopiti pedanterijski pristup, neka samo pogleda tu knjigu prije nego što nestane bez traga.« (Giordano Bruno, *Dialoghi italiani, dialoghi metafisici e dialoghi morali*, G. Aquilecchia (ur.), *Classici della filosofia*, (Firenze: Sansoni), 1958., str. 260–261.)

jednog od najznačajnijih renesansnih filozofa platoničara, on sam rijetko ima samosvjedočanstva u čemu bi se njegova pripadnost toj tradiciji sastojala.⁵ Za njega platonizam je kontinuirani i neprekinuti slijed istinitih nauka koji se proteže od Noe preko Zoroastra, Hermesa Trismegista, pitagorovaca, Platona, Plotina pa sve do njegovih dana. Stoga njega ne zanima rekonstrukcija Platona radi razumijevanja onoga što je *Platon* mislio, on spram Platona i platoničara prvenstveno nema historijski odmak, već se njima bavi radi spoznaje istine – koju je najbolje dohvaćala upravo platonska tradicija. Njemu platonizam jest spoznaja istine. Nasuprot tomu aristotelizam predstavlja svojevrsnu dekadenciju, odmetništvo s obzirom na filozofiju »starih«.

Petrićev se platonizam razlikuje koliko od firentinskog fičinovskog platonizma, toliko i od konkordističkog platonizma, kakvog je zastupao Giovanni Pico della Mirandola, a ponajviše od platonizma u suvremenoj uporabi tog pojma, kao filozofskog pravca koji se oslanja na Platonov nauku. Od tradicije konkordističkog platonizma, kojemu je najvažnija preokupacija bila pomirba platonizma, aristotelizma i kršćanstva (takav pristup antičkim filozofijama nije bio tipičan samo za Italiju⁶), Petrić se znatno razlikuje – što u prvi mah s obzirom na naslov sveska nije samorazumljivo. Konkordizam, kakvog su zastupali napose Giovanni Pico della Mirandola i Agostino Steuco, svojevrsna je poglavita metoda u službi »vječne filozofije« (*philosophia perennis*), pokušaja stapanja najvećih filozofskih tradicija (posebice platonizma i aristotelizma) u jedan jedinstven filozofsko-religijski sustav pod

⁵ Budući da takve informacije škrto i rijetko navodi, one se obično ističu i navode. Tako je, primjerice poznat njegov sinoptički iskaz o cjelini Platonova nauka s početka *Panarchia*: »Platon je [...] postavio u stanovito Jedno, koje naziva i Dobro, podrijetlo, održanje i povratak svih stvari. Kako bi do njega došao, poslužio se trima metodama. Prvo negativnim putem u *Parmenidu*. Drugo analogijom sa Suncem u *Državi*. Treće s pomoću gibanja u *Zakonima*.« *Nova sveopća filozofija*, *Panarchia*, str. 1.

⁶ Poznata je formula Erazma Roterdamskog »Sveti Sokrate, moli za nas!« (»Sancte Socrate, ora pro nobis!«) kao znakovito približavanje i mijesanje humanizma i kršćanstva u razdoblju renesanse.

egidom kršćanstva.⁷ No, Petrićevo »slaganje« o ovom kontekstu znači nešto sasvim drugo. Petrić ne ide za time da pokaže kako se Aristotel dobro uklapa u platoničku tradiciju, već želi pokazati da se Aristotelove misli i stavovi slažu s onima njegovih prethodnika i suvremenika (kako ih je Petrić datirao) eda bi prokazao Aristotela bilo kao plagijatora bilo kao neoriginalnog mislioca. Petrić ne želi pomirbu Aristotela s Platonom u okviru kršćanstva, za njega je »concordia« znak Aristotelove slabosti i bespotrebnosti.

Ovdje treba spomenuti i to da se Petrić sam osvrće na konkordizam. Na početku drugog sveska Petrić ističe da je već bilo važnih autora koji su pisali o tome da se Platonovo učenje podudara s Aristotelovim: spominje Porfirija, Simplicija, Boetija, Pica i danas gotovo zaboravljenog Vicomercata, no samo kao autore koji su pisali o podudarnosti dvojice filozofa – Platona i Aristotela, no čiji su spisi izgubljeni.⁸ To Petriću daje za pravo da se stavi u poziciju kao da bi svaka moguća usporedba Platona i Aristotela bila poput njegove, tj. u korist platonizma i protiv Aristotela: Petrić uspoređuje Aristotela s platonskom tradicijom onako kako bi *ikoji drugi* filozof to učinio.⁹ Zanimljivo je pritom pitanje zašto se Petrić poziva na onu konkordističku struju koja je u pozitivnom svjetlu naglašavala bliskosti Aristotela i Platona (što je sasvim suprotno Petrićevoj nakani), a uopće ne spominje one autore koji

⁷ Manifestna je prva rečenica Steucove *De perenni philosophia*: »Kao što je jedno princip svih stvari tako je uvijek bila kod svih jedna i ista znanost o njemu, što svjedoče razum i spomenici mnogih naroda i spisa.« (»Ut unum est omnium rerum principium sic unam atque eandem de eo scientiam semper apud omnes fuisse, ratio multarumque gentium ac literarum monumenta [sic! LB] testantur.«) Agostino Steuco, *De perenni philosophia libri X*, Baslileae: Per Nicolaum Brzling et Sebastianum Francken, 1542. Dobar pregled »vječne filozofije« u renesansni može se pronaći u Erna Banić-Pajnić, »Značenje i uloga 'priscae theologiae' i 'philosophiae perennis' u okviru renesansnog filozofijskog mišljenja«, *Godišnjak za povijest filozofije*, 3/1985, 159–177.).

⁸ V. str. 13, 15 dolje.

⁹ V. str. 15 dolje: »A kamo sreće da su ostali spisi o toj stvari, bilo svih, bio nekoga od njih, jer bi nas čovječuljke bili oslobodili ovog velikog napora!«

su – slično njemu – uspoređivali tu dvojicu filozofa, preferirajući Platona nad Aristotelom (prije svega G. Pleton i donekle M. Ficino). Da bismo shvatili zašto Petrić naglašava jednu, a prešućuje drugu struju, moramo promotriti osobitosti Petrićeva pristupa usporedbi.

Petrić se od prethodnika razlikuje u dva momenta. Prvi je taj da se ne ograničuje samo na iznalaženje suglasja između Platona i Aristotela, već pokazuje da je Aristotelov nauk sadržan u učenjima filozofa puno starijih od Platona. Ta Petrićeva namjera potpuno odgovara njegovu općenitom stavu prema kojemu je jedina vrijedna filozofija ona koja počiva na platonovskoj *tradiciji*, a koja započinje silaskom Noe s Korablje te traje sve do njegovih dana. Pritom bi bila akademska sitničavost zamjeriti Petriću dijakronijske netočnosti.¹⁰ Važno je istaknuti da Petrić, u onovremenom kontekstu i s obzirom na filološki aparat koji mu je stajao na raspolaganju, tim autorima pristupa što je moguće intelektualno poštenije, njegova kronologija, koliko god nam se s današnjeg očičta činila promašenom, nije proizvoljna, već se Petrić doista trudi argumentima pokazati zašto uzima baš te autore. Ovdje nije mjesto detaljnije ulaziti u tu diskusiju; dovoljno je, primjera radi, naznačiti da je Petrić, čitajući oba spisa pripisana Arhiti, među tim spisima uočio značajne doktrinarne razlike te na temelju dotjeranosti jednog i jednostavnosti drugog zaključio da

¹⁰ Primjerice, to da drži da je Arhitin spis *O univerzalnom govoru* (ili *O kategorijama*) bio uzorom Aristotelovim *Kategorijama*, što je historijski nemoguće, budući da je Arhitin spis nastao barem tristotinjak godina nakon Aristotelova. Radi se o spisu napisanom na (pseudo)dorskom dijalektu pod naslovom Περί τῶ καθόλου λόγῳ koji se može prevesti i kao *O kategorijama*, detaljnije o tome v. Thomas Alexander Szlezák, *Pseudo-Archytas über die Kategorien: Texte zur griechischen Aristoteles-Exegese*, (Berlin: de Gruyter), 1972. Ili to što je Petrić, vjerojatno, izmislio još jednog Arhita, onog kojega naziva »starijim Arhitom« (*Archytas senior*), filozofa čiji je navodni spis pod naslovom Ἀρχύτου Καθολικοὶ λόγοι δέκα Petrić mogao poznavati samo preko opskurnog izdanja *Archytae Tarentini Decem praedicamenta Domenico Pizzimentio Vibonensi interprete*, dakle u izdanju Domenika Pizzimentija iz godine 1561. i tiskanog u Veneciji. Detaljnije o tome vidi u Luc Deitz, »Francesco Patrizi da Cherso's Criticism of Aristotle's Logic«, *Vivarium*, sv. 45, 2007, str. 113–124, ovdje str. 118–119.

je autor jednog »mlađi Arhita«, kojeg je poistovjetio s Platonovim korespondentom iz 9. i 12. (pseudo)Platonova pisma, zbog čega je onda autorom drugog spisa proglasio Pitagorina učenika Arhitu, koji mora da je bio stotinjak godina stariji od Platonova sikulskog korespondenta.¹¹

Drugi moment koji ralikuje Petrića jest upravo »filologijski« aspekt Petrićeva platonizma – što ga ujedno čini različitim od fičinovskog platonizma.¹² Petrić svakako prihvaća religijsku dimenziju fičinovskog platonizma, no za razliku od Ficina, Petrić naglašava da Platon u zapisanim dijalogima nije cijeli Platon: postoji još i »Plato esotericus«, Platon nepisanog učenja.¹³

Valja isto tako istaknuti razliku između Ficina i Petrića u izboru tema: Ficino se prvenstveno zanima za teme poput poetike, duše i ljubavi, dok Petrić težinu postavlja na znanstveni vid Platonove filozofije.

¹¹ V. str. 29, 31 dolje.

¹² Pitanje je li i koliko Petrić udaljen od platonizma M. Ficina nije neprijeporno. Ima naima autora koji na to pitanje odgovaraju da je Petrić zapravo pod Ficinovim utjecajem (npr. Maria Muccillo, »Marsilio Ficino e Francesco Patrizi« u *Marsilio Ficino e il ritorno di Platone*, ur. G. C. Garfagnini, (Firenze: Leo S. Olschki Editore), 1986, str. 615–679 i Maria Muccillo, »Il platonismo all'Università di Roma: Francesco Patrizi« u *Roma e lo studium urbis: spazio urbano e cultura dal Quattro al Seicento. Atti del convegno, Roma, 7–10 giugno 1989*, ur. P. Cherubini, (Roma: Ministero per i Beni culturali e ambientali). Ufficio centrale per i Beni archivistici, 1992, str. 145–184.), dok drugi ističu razlike između njih dvojice (npr. Leinkauf, Thomas, *Il neoplatonismo di Francesco Patrizi come presupposto della sua critica ad Aristotele*, (Firenze: La nuova Italia Editrice), 1990.).

¹³ To se najbolje vidi u Trećem svesku *Peripatetičkih rasprava* gdje se Petrić obračunava s Aristotelovom kritikom svojih prethodnika u *Fizici*, u kojoj, prema Petrićevu razumijevanju, Aristotel smatra da su brojevi za Platona ideje. Petrić navodi da neće inzistirati da se o tome raspravlja, »budući da u Platonovim knjigama nema ni riječi o tome da su brojevi ideje« i nastavlja: »Ako bi tko rekao da je to Platon rekao živim glasom, prvo ćemo svjedočanstva tog izriječka potražiti u razgovorima (*in colloquiis*).« No, budući da se toga ne nalazi ni kod Platonovih učenika zapisano, mora da je to čista Aristotelova izmišljotina. (V. Frane Petrić, *Peripatetičke rasprave svezak treći*, prijevod: T. Čepulić i M. Girardi-Karšulin, ur. M. Girardi-Karšulin i O. Perić, (Zagreb: Institut za filozofiju), 2009., str. 241).

»Filologičnost« Petrićeva pristupa očituje se isto tako i u tome kako pristupa Aristotelovoj filozofiji. Za razliku od većine svojih suvremenika, koji rijetko i, ako da, onda ponajviše preko skolastičke tradicije, navode Aristotelove riječi, Petrić isključivo poseže za originalom. Njemu je stalo da dođe do *izvornog* Aristotela, da analizira što je *zapravo* Aristotel želio reći, lišeno povijesnih i interpretativnih slojeva. Petrić se primjerice žali da u njegovo doba: »Mnogi običavaju iz dvije ili tri Aristotelove rečenice izmisliti cijeli nauk. No, među onima koji su to sačinili nisam vidio nikoga tko bi uzeo sva [Aristotelova] djela.«¹⁴ Petrić isključivo citira izvorni Aristotelov tekst, zaključuje o njemu, pronalazi unutrašnja proturječja, itd. No tu ne smijemo upasti u zamku da pomislimo kako je Petrićev pristup tekstu »objektivan« u današnjem značenju pristupanja tekstu; njegovo vraćanje na izvoran Aristotelov tekst nije motiviran težnjom da razumije Aristotela onako kako je Aristotel razumio sam sebe, već nastupa u ime istine, njegova je »objektivnost« u tome da, zastupajući izvantekstualnu istinu, mora nastupiti *cum ira et studio* – Petrića, gotovo bismo mogli osjetiti, ljuti Aristotelova »neispravnost« i »neistinitost«. Petriću je stalo do istine stvari, a ne istine teksta.¹⁵ Pa i onda kad prividno »objektivno« razlaže peripatetičku »sektu« i njihove misli, Petrić nije motiviran »objektivnom« povijesnom spoznajom: u svojem pokušaju rekonstrukcije povijesne geneze kulta Aristotelove ličnosti – upravo time što je to *povijesni* slijed – Petrić želi naglasiti proizvoljnost i »slučajnost« cijelog tog »peripatetičkog društva«.

¹⁴ *Discussiones peripateticae*, str. 173: »Solent quidem plerique ex duobus, vel tribus Aristotelis dictis dogma integrum fabricare. Ex omnibus tamen qui construxerit, neminem vidi.«

¹⁵ U 13. knjizi 1. sveska *Discussiones peripateticae* Petrić razlikuje šest stupnja istine: 1. rerum ipsarum veritas; 2. veritas perceptionis ac cognitionis; 3. veritas rationis ac dianoeae; 4. veritas habituum (intellectus, sapientia, scientiae, prudentia, ars – one sve moraju biti istinite dok opinio et existimatio mogu biti istinite i lažne); 5. veritas sermonis, 6. veritas scriptorum. (Petrić vjerojatno na tragu Platonova ezoterijskog nepisanog učenja kao i Platonove eksplicitne kritike napisane riječi razlikuje razinu »istine izgovorene riječi« i »istinu napisana teksta«.) Kao što se vidi, na vrhu je »istina samih stvari«, dok je na dnu »istina teksta«.

Ne smije se zaboraviti da se, boreći se protiv Aristotela, Petrić zapravo bori protiv službene interpretacije uloge filozofije u kršćanstvu s konzekvencijama za interpretaciju kršćanske vjere kakvu je nametnula Tomina hermeneutika, što je, uostalom, i dovelo Petrića do problema koje je imao s Inkvizicijom.

Metoda kojom Petrić analizira Aristotelov tekst u drugom, trećem i četvrtom svesku *Discussiones peripateticae* je sljedeća. U svakoj knjizi ima po jednu filozofski značajnu temu kojom se bavi: npr. u 1. knjizi 2. sveska (kao i u 4. knjizi 3. sveska) bavi se logikom, tj. dijalektikom. U 1. knjizi 2. sveska, budući da je cijeli svezak naslovljen »Concordia«, prvo relativno dugačkom argumentacijom obrani stav da je ono što se u aristotelovskoj tradiciji naziva logika isto što je i kod Platona i platonske tradicije dijalektika. Duljina te argumentacije pomalo začuđuje budući da je u 16. stoljeću bilo prilično uobičajeno poistovjećivati dijalektiku i logiku – to je bio tad još jedan *locus communis*: no to poistovjećenje je Petriću potrebno sasvim nedvojbeno postaviti da bi na temelju tog razumijevanja mogao razviti svoju *scientia de ente*, tj. svoje razumijevanje metafizike koja se bavi ne samo prvom kategorijom, tj. supstancijom, već svim ostalima isto tako. Zatim prolazi kroz pojedine kategorije: *qualitas*, *quantitas*, *relatio* itd. te pri svakoj pojedinoj kategoriji pronalazi izvore koji su, prema Petrićevu mišljenju, prethodili Aristotelu i od kojih je Aristotel zapravo prepisao svoje opise. Sve što je kod Aristotela dobro, dobro je zato što je to prepisao od starijih filozofa i teologa, a da pritom zapravo i nije razumio visoku važnost njihovih nauka.

Dakle, Petrić, da bi pokazao minornost Aristotela spram Platona i platonske tradicije, poseže za dvjema tehnikama. Prva je usporedba radi prokazivanja Aristotelova plagiranja: kako bi pokazao da je Aristotel plagijator (ili u najmanju ruku sasvim neoriginalan mislilac koji najvrednije ideje uzima od drugih, a da ih pritom baš i ne razumije najbolje), na mnogim će mjestima navoditi Aristotelov tekst i netom kasnije navesti tekst nekog »starijeg« autora o istom predmetu koji je, prema Petrićevu mišljenju, gotovo istovjetan Aristotelovu. Samo uzgred budi spomenuto: jasno je da vrlo često Petrićevi izvori nisu stariji od Aristotela, pogotovo u slučaju *prisci theologi*, Dionizije Areopagita, Orfej

itd. – radi se gotovo uvijek o tekstovima koji su nastali kao kompilacije u doba helenizma. No, to s filozofskog stanovišta ovog rada nije relevantno: važno je da je Petrić mislio i uzimao to kao starije izvore pri prokazivanju Aristotela te se njima poslužio u argumentativne svrhe. Ta argumentativna metoda dominira u drugom svesku *Discussiones peripateticae*. Druga tehnika je uspoređivanje radi ukazivanja na primat platonske tradicije. Ona je poglavito prisutna u trećem svesku. Petrić prvo navede Aristotelovu misao o nekom predmetu, a potom Platonovu ili nekog od platonovaca. Da bi pokazao kako je Aristotelova misao o istoj temi minorna u usporedbi s platonskom misli, Petrić se služi nečim što uvelike podsjeća na sokratovsku opovrgavajuću (elenktičnu) metodu. Naime, unutar samih Aristotelovih misli pronalazi proturječja te na taj način smatra samorazumljivim da misao nekog tko sam sebi tako često proturječi ne može biti vrijedna.

Osobito se vrijednom tu pokazuje i Petrićeva nesklonost argumentu *ex auctoritate*, što je uostalom providno i iz njegova predanog odbacivanja Aristotela. Premda je Petrić neskriveni platonovac, on ipak neće u Platona gledati kao u nedodirljiv izvor svake istine: Platonov (ili petrićevsko-platonovski) se stav pokazuje ispravan zato što se konkurentski – Aristotelov – dokazao neispravnim, kontradiktornim, prepisanim itd.

Na kraju valja spomenuti Petrićev pristup Aristotelovu tekstu na tekstualnoj razini. Petrić često citira Aristotela, prvo navede Aristotelov grčki original, a zatim svoj prijevod na latinski. Petrićev se grčki izvornik ne razlikuje na mnogo mjesta od grčkih »kritičkih« izdanja kojima se danas služimo, a i kad se razlikuje, odstupanja su tek rijetko bitno različita. Petrić, premda ne pristupa Aristotelu »nepravедno«, tj. ne iskrivljuje ili izvrće Aristotelove formulacije, razlaže i rastače Aristotelovu filozofiju na način da ona postaje gotovo potpuno neartikulirana i nekonzistentna. Time što vadi citate iz konteksta i smješta ih u druge kontekste, Petrić zapravo ruši tradicionalnu sliku Aristotelove znanosti kao strukturirane cjeline i čini je, tako razglobljenu, ovisnom o drugim izvorima.

Da bi prokazao Aristotela kao plagijatora, Petrić je skupio veliku knjižnicu, besprijekorno je vladao grčkim jezikom i za svoje

doba nevjerojatno se okretno snalazio u gomili literature koju je imao na raspolaganju tako da njegov doprinos kritici Aristotela nadilazi puku doksografiju i može se promatrati kao vrijedan pothvat ne samo sa stajališta povjesničara filozofije, već su neke njegove kritike Aristotela bile dovoljno teorijski dalekosežne da su nanovo oživjele u 20. stoljeću.¹⁶

¹⁶ Npr. analiza Aristotelove knjige *Metafizike* kao bibliotekarskog kolaža ili uvid da se Aristotel u svojim djelima ne služi demonstrativnom (apodiktičkom) metodom koju eksplicitno zastupa kao najznanstveniju.

Uloga Hermesu Trismegistu i Zoroastru pripisanih spisa u formiranju Petrićeve interpretacije Aristotelove filozofije u drugom svesku *Peripatetičkih rasprava*

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ

Premda svoje, po mišljenju mnogih, glavno djelo *Novu sveopću filozofiju*, u kojem izlaže vlastitu filozofiju, Petrić piše desetak godina nakon djela *Discussionum peripateticarum libri IV* (najčešće prevedeno kao *Peripatetičke rasprave*), potpuno razumijevanje tog ranijeg djela moguće je tek ako se ono čita uz uvažavanje učenja izloženih u kasnijem, glavnom djelu. Tek, naime, u tom kasnijem djelu bivaju u potpunosti razvidni motivi i intencija s kojom Petrić piše svoje *Peripatetičke rasprave*.¹ Rečeno se onda odnosi i na recepciju spisa *priscae theologiae*, drevnog bogoslovlja u *Raspravama*, a u Petrićevu slučaju to su prije svega Zoroastru² pripri-

¹ U vezi s adekvatnim prijevodom naslova *Discussiones peripateticae* vidi naš tekst »Peripatetičke rasprave (Frane Petrić – Juraj Dubrovčanin)«, u knjizi *Petrićev put*, Zagreb, 2001.

² Zoroastra Petrić smatra Kaldejcem i drži ga suvremenikom Abrahamovim te »prvim otkrivačem astrologije i magije, tj. mudrosti, koji je o svim stvarima napisao tisuće svezaka«. Ovaj je, »bilo izumitelj bilo naučitelj cjelokupne ljudske mudrosti«, po Petriću, o božanskim stvarima napisao ono što je Bog objavio njegovu sunarodnjaku Abrahamu, koji sam nije ništa zapisao. Zoroastra datira Petrić u vrijeme koje četiri stotine godina prethodi Mojsiju, a to je otprilike tisuću i osamsto godina pr. Kr. Zoroastra kao kaldejskog mudraca spominju i neki od najznačajnijih grčkih filozofa poput Platona i Aristotela. Za razliku od Hermesu Trismegista, Zoroaster ili Zarathuštra povijesna je osoba, prorok staroiranske religije, u vezi s čijim životom i napose datacijom, i danas među stručnjacima postoje mnoge kontroverzije. Danas poznati, Zoroastru pripisani spisi mogu se podijeliti u tri skupine: prvu čine tzv. *Pseudepigrapha*, drugu čine *Oracula chaldaica*, a treću zbirka tekstova redigiranih u razdoblju od 3. do 6. stoljeća

sana *Kaldejska proroštva*³ i Hermesu Trismegistu⁴ pripisani spisi, tj. hermetički spisi.⁵ Prijevođe obiju skupina spisa s grčkog na la-

pod naslovom *Avesta* (*Učenje*) ili *Zend avesta*, koji se smatraju svetim tekstovima zoroastrizma.

³ Ono što danas poznajemo kao *Oracula chaldaica*/*Kaldejska proroštva* zbirka je fragmenata sakupljenih iz djela uglavnom novoplatoničkih filozofa koji se, kad izvještavaju o kaldejskim učenjima, referiraju na jednu stariju zbirku stihova pripisanu Julijanu Teurgu. Ta starija zbirka nije sačuvana, a nastala je najvjerojatnije u 2. st. Većina novoplatoničkih filozofa piše komentare tih proroštava, koja, kako ističe Petrić, nisu proricanje budućeg, već izrijeci o onom božanskom. Sadržajno su učenja zbirke najsrodnija srednjem platonizmu, s tim da su u njima neosporno prisutni i elementi istočnjačkih i misterijskih religija. Zbirku koja se uglavnom oslanja na ekscerpte iz Prokla sastavlja u 11. stoljeću Mihael Psel, a na to se njegovo izdanje oslanja ono Georgija Gemista Plethona, koje je opet pretpostavka Petrićeve izdanja *Kaldejska proroštva*. Većina novoplatoničkih filozofa, koje u tome slijede renesansni novoplatoničari, drže te stihove božanski objavljenima. O tome opširnije vidi u: *Franciscus Patricius: Zoroaster et eius CCCXX Oracula chaldaica*/Frane Petrić: *Zoroaster i njegovih tristo i dvadeset Kaldejskih proroštava*, Institut za filozofiju, Zagreb, 2011. (ur. E. Banić-Pajnić).

⁴ Hermes Trismegist kome se pripisuju hermetički spisi polumitska je ličnost, nastala spajanjem dvaju božanstava – grčkog Hermes a egipatskog Thota. Petrić, kako proizlazi iz dodatka *Nove sveopće filozofije* (posvuda dalje u bilješkama navodi se kao NSF), razlikuje dva Hermes a Trismegista – jednog, iznalazača pisma, smješta u vrijeme Ozirisa i Izide, a drugog, njegova unuka, smatra autorom hermetičkih traktata. Obojica su, prema Petriću, živjela prije Mojsija. Za Petrića je, uz Zoroastra, najznačajniji predstavnik *prisci theologi*.

⁵ O spisima *priscae theologiae*, poglavito o hermetičkim spisima usp. knjigu E. Banić-Pajnić *Smisao i značenje Hermesove objave*, Globus – Institut za filozofiju, Zagreb, 1989. Ovdje o tim spisima rezimiram u najkraćim crtama: Hermetičke spise čini skupina tekstova što se javljaju pod imenom Hermes a Trismegista, a obuhvaćaju tematski raznovrsne tekstove, od onih vezanih uz astrologiju, magijske recepte, jatromatematiku, alkemiju do filozofijsko-teologijskih traktata, rasprava iz astronomije, fizike, psihologije. Sve su to discipline što se u vrijeme slabljenja grčkog racionalizma javljaju pod imenom 'znanosti'. Spisi pripisani Hermesu Trismegistu nastaju uglavnom u razdoblju od 4. stoljeća pr. Kr. – 4. stoljeća naše ere. Većina njihovih suvremenika te spise drži za objavljenu istinu, a takvu kvalifikaciju prihvaćaju i renesansni filozofi, pa i Petrić. Prema A. J. Festugièreu, »Hermetizam je jedan od oblika što ga je poprimila helenistička pobožnost kad se, umorna od racionalizma, prepustila revelaciji« (A. J. Festugière, *La révélation d'Hermès Trismégiste*, I., 83). Valja naglasiti kako se literarni žanr

tinski objavljuje Petrić u Dodatku svoje *Nove sveopće filozofije*, i to kako u ferarskom izdanju iz 1591. tako i u onom venecijanskom iz 1593. godine. Izvodima iz tih spisa obilno se koristi u svome glavnome djelu, no mnogi navodi iz spisa prisutni su već u *Peripatetičkim raspravama*.

U Dodatku *Nove sveopće filozofije* u kojem objavljuje Hermesu Trismegistu i Zoroastru pripisane spise s grčkim originalom i svojim prijevodom na latinski, Petrić donosi ispred svoga prijevoda uvode iz kojih saznajemo ponešto o, za njega neospornom autoru Hermetičkih spisa, Hermesu Trismegistu te Zoroastru, koje i on, kao i većina renesansnih novoplatoničara, veoma cijeni kao najznačajnije predstavnike *prisci theologi*.

U uvodnom dijelu Hermesu Trismegistu pripisanih spisa Petrić iznosi, prije svega, genealogiju Hermesa Trismegista, a potom i dvadeset knjiga *Corpus hermeticum*-a te spis *Asclepius* koji se sastoji od tri knjige, a sačuvan je isključivo u latinskoj ver-

revelacije susreće i drugdje u onovremenoj literaturi. U svakom slučaju za duh vremena što se očituje u spisima odredbeno je da se znanost više ne traži zbog nje same već ona predstavlja primarno put spasenja, put k Bogu. U spisima, međutim, nema ni traga nikakvim ceremonijama ni bilo kakvom kultu. Filozofijsku pretpostavku spisa nalazimo u filozofiji platonizma, naročito srednjeg platonizma, i stoicizma. Hermetički spisi nastaju u intelektualnom ozračju u kojem koegzistiraju filozofija novoplatonizma, mlado kršćanstvo i gnostički pokret. Obično se dijele na spise učenog i spise popularnog hermetizma. Prvu skupinu kojom ćemo se baviti u ovoj analizi recepcije hermetičkih spisa u *Discussiones peripateticae* čine *Corpus hermeticum* pisan na grčkom (smatra se da je preveden s egipatskog), *Asclepius*, latinski tekst pripisan Apuleju iz Madaura (tako misli i Petrić) koji je tijekom srednjeg vijeka bio objavljivan s Apulejevim spisima, te Stobejevi fragmenti sakupljeni u zbirku *Anthologium* nastalu oko 500. godine, koju posjedujemo također samo na latinskom. Spisi popularnog hermetizma odnose se, kako je već rečeno, uglavnom na astrologiju, alkemiju, magiju i jatromatematiku odnosno medicinu. *Corpus hermeticum* koji se kao zbirka javlja u rukopisima iz 14. stoljeća (premda ima indicija da je zbirka poznata već u 11. odnosno 12. stoljeću), izvorno nema naslova. Svaki pojedini traktat ima svoj podnaslov, a zbirka traktata tek je od novijih izdavača imenovana kao *Corpus hermeticum*. *Corpus, Asclepius* i Stobejev *Anthologium* obično se naslovljuju s *Hermetica*. Kad u tekstu Hermetički spisi pišemo velikim slovom, mislimo na zbirku traktata učenog hermetizma.

ziji. U tom svom značajnom izdanju Hermetičkih spisa⁶ donio je Petrić »novi poredak (hermetičkih) traktata« s tim da je u *Corpus hermeticum* uvrstio i Stobejeve fragmente koji se inače objavljuju kao zasebna skupina tekstova, često pod naslovom *Anthologium*.⁷ Jedna od značajki Petrićeva izdanja je da za razliku od drugih izdanja Hermetičkih spisa nastalih u njegovo doba, prije svega onog Ficinova (Marsilio Ficino je prijevod na latinski *Corpus hermeticum*-a dovršio 1471. i objavio ga pod naslovom *Poimander*), on ne imenuje čitavu zbirku *Corpus*-a imenom prvog traktata, dakle kao *Poimander*. Usporedi li se, pak, Petrićevo izdanje s nekim suvremenim izdanjima, onim W. Scotta (Oxford, 1924.) ili onim Nocka i Festugièrea (Paris, 1946., reprintirano 1972.), uočavamo da u njegovu izdanju *Poimander* nije objavljen kao prvi u zbirci hermetičkih traktata, kako je to u većini drugih izdanja. U Petrićevu izdanju prvi traktat ima naslov *De pietate et philosophia*.⁸ Broj traktata, što čine *Corpus hermeticum*, različit je u različitim izdanjima. Petrićevo izdanje sadrži dvadeset traktata, zahvaljujući tome što neke izvode (*excerpta*) iz Stobejeve zbirke objavljuje kao samostalne traktate, kako je to slučaj i s prvim traktatom njegova prijevoda *Corpus*-a.⁹

⁶ O tome da se radi doista o značajnom izdanju svjedoči činjenica da su neki dijelovi Petrićeva izdanja Hermetičkih spisa preuzeti još i u izdanje *Hermetis Trismegisti opuscula, cum fragmentis quotquot reperiuntur, ordine scintifico disposita...* objavljeno od Johanna Redcliffa u Londonu 1611. Njegov latinski prijevod bit će korišten i u nekim kasnijim izdanjima tijekom 17. i 18. stoljeća.

Puni naslov hermetičkih spisa u Dodatku NSF glasi *Hermetis Trismegisti libelli integri XX et fragmenta; Asclepius eius discipuli libelli III a Francisco Patricio locis plusquam mille emendati inque ordinem scientificum redacti et de graecis latini facti*.

⁷ Za Stobejev *Anthologium* usp. sv. II. B Scottova izdanja Hermetičkih spisa u: *Hermetica, The Ancient Greek and Latin Writings which contain Religious and Philosophic Teachings ascribed to Hermes Trismegistus*, tekst i prijevod, W. Scott, Oxford, 1924.

⁸ Razlog takva Petrićeva pozicioniranja toga traktata leži vjerojatno u činjenici što su u njemu kao Hermesove izložene teze koje će Petrić kao glavne argumente protiv Aristotelove filozofije izložiti u posveti papi u NSF.

⁹ Prema Scottovu računanju »broj zasebnih *libelli Corpus*-a penje se na devetnaest; ako se uračuna i izgubljeni *libellus* između I i II. izvorno je zbirka sadržala dvadeset knjiga.« Usp. W. Scott, op. cit., sv. I., str. 17.

Opravdavajući novi poredak traktata u svome izdanju, Petrić ističe kako je želio da traktati budu međusobno sadržajno povezani (»ut materiarum sequella, magis sit connexa et scientifica magis appareat«).¹⁰

Naslovi su hermetičkih traktata objavljenih u Dodatku *Nove sveopće filozofije* sljedeći:

I.) *Hermetis Trismegisti, De pietate et philosophia/O pobožnosti i filozofiji*; II.) *H. T. Poimander*; III.) *H. T. Sermo sacer/Sveti govor*; IV.) *H. T. Clavis/Ključ*; V.) *H. T. Ad filium suum Tatium, quod immanifestus Deus manifestissimus est/H. T. svome sinu Tatu da je nevidljivi Bog najočitiji*; VI.) *H. T. Quod in solo Deo bonum/H. T. Da je samo u Bogu dobro*; VII.) *H. T. Ad filium suum Tatium, In monte sermo reconditus, de regeneratione et silentii professione/H. T. svome sinu Tatu, tajni govor na brdu o preporadanju i čuvanju šutnje*; VIII.) *H. T. Quod maximum malum in hominibus est dei ignoratio/H. T. da je najveće zlo u ljudima zaborav Boga*; IX.) *H. T. Ad Asclepium sermo universalis/H. T. Sveopći govor Asklepiju*; X.) *H. T. Mens ad Hermetem/H. T. Um Hermesu*; XI.) *H. T. De mente communi ad Tatium/H. T. Tatu o zajedničkom umu*; XII.) *H. T. Sermo crater vel Monas/H. T. Govor vrč ili monada*; XIII.) *H. T. Ex sacro libro cognominato Minerva mundi/H. T. Iz svete knjige nazvane Djeвица svijeta; slijedi niz kraćih tekstova bez numeracije poglavlja pod naslovom De providentia et fato, a naslovi tekstova su: De providentia et fato, ex libris ad Ammonem, Ex scriptis ad Tatium de fato, De tempore, ad eundem Tatium, De stellis ad eundem; XIV.) H. T. De anima ad eundem Ammonem/H. T. O duši istom Amonu; XV.) H. T. De intellectione et sensu/H. T. O razumijevanju i osjećanju; XVI.) H. T. De energia et sensu/H. T. O energiji i osjetu; XVII.) H. T. Ad Tatium de veritate/H. T. Tatu o istini; XVIII.) H. T. Quod nullum entium pereat/H. T. Da ne propada nijedno biće; XIX.) H. T. Asclepio recte sapere/H. T.*

¹⁰ NSF, Dodatak, 3. Petrićevu izdanju prethodi nekoliko različitih izdanja Hermetičkih spisa, od kojih je on neka sasvim sigurno poznao. Njegov poredak traktata doista se razlikuje od poretka u tim izdanjima. Petrić, međutim, ne navodi izvore svoga izdanja. Prema Scottovu mišljenju on unosi dosta »proizvoljnih izmjena« u tekst.

Asklepiju ispravno znati; XX.) H. T. Ex III. Ad Asclepium/H. T. Iz III. Asklepiju.¹¹

Pravi se motivi Petrićeva bavljenja spisima *priscae theologiae*, dakle Hermetičkim spisima i spisima pripisanim Zoroastru, tj. Kaldejskim proroštvoima, kako je naglašeno na početku, otkrivaju u potpunosti upravo u njegovoj »novoj« filozofiji. Budući da izvođe iz tih spisa nalazimo već u ranijem djelu *Peripatetičke rasprave*, postavlja se pitanje motiva i razvoja njegova interesa za tu tradiciju.

Iz Petrićeve korespondencije, međutim, saznajemo o njegovu interesu za spise *priscae theologiae* i prije nastanka *Rasprava*. On je, naime, već u pismu iz 1571. (dakle deset godina prije nego li će objaviti *Discussiones*), upućenom Vincenzu Pinelliju,¹² poznatom padovanskom meceni koji je u svom domu ugošćivao tada najznamenitije intelektualce s kojima je često vodio korespondenciju, a među njima je bilo i mnogo hrvatskih renesansnih filozofa, pisao kako je prikupio spise »degli antichissimi philosophi gentili e greci, qui ante Platonem et Aristotelem scripserunt«. Iz jednog kasnijeg pisma što ga piše Pinelliju jasno je da prikuplja materijal za knjigu što je trebala nositi naslov *Antiquissimorum sapientum, tam gentilium quam Graecorum qui ante Platonem et Aristotelem philosophati sunt libelli, fragmenti, dogmata a F. P. collecta*. Opisujući Pinelliju sadržaj planirane knjige, na prvom mjestu navodi Petrić spise koje »prema Gemistu zove *Logia Zoroastri*« s komentarom i fragmentima Kaldejaca, zatim spise Asiraca, Brahmana, Egipćana, orfika, pitagorejaca i drugih. To je, u stvari, nacrt za njegov *Thesaurus sapientiae (Riznica mudrosti)* što ga je bio

¹¹ Od dvadeset traktata objavljenih u Dodatku NSF Petrić u drugom svesku *Peripatetičkih rasprava* navodi sljedeće (navodim skraćene naslove): *Poimander, Sermo sacer, Sermo universalis, Hermes Trismegistos ad filium suum Tatium, Mens ad Hermetem, Quod in solo Deo bonum, Clavis, De mente communi, Sermo crater vel Monas, Minerva mundi*, traktat koji navodi kao »*libellus ultimus*« te »*Resurrectio*« (među traktatima u njegovu izdanju *Corpus*-a ne postoji traktat pod tim naslovom; kad se poziva na mjesto iz traktata pod tim naslovom u *Raspravama*, donosi zapravo navod iz traktata *Ad filium Tatium in monte sermo*).

¹² O tome vidi više u: *Lettere ed opuscoli inediti di Francesco Patrizzi*, ed. critica a cura di D. Aguzzi-Barbagli, Firenze, 1975.

naumio objaviti.¹³ *Thesaurus* je Petrić pokušao objaviti u Baselu 1588. godine, no u tome nije uspio. Naposljetku su materijali pripremljeni za spomenuto izdanje objavljeni 1591. u izmijenjenom obliku u Dodatku *Nove sveopće filozofije*.

Ono što je u njegovu bavljenju spisima *priscae theologiae* najzanimljivije jest činjenica, da su već u vrijeme njegovih početnih bavljenja tim spisima bili dovedeni u pitanje ne samo autoritet, već i autentičnost Hermesu Trismegista i Zoroastra, koje su kao teologijski autoritet ustanovili najznačajniji predstavnici renesansnog novoplatonizma, od Gemista Plethona i Marsilia Ficina do Giordana Bruna. To da Petrić poznaje teze osporavatelja autentičnosti dvojice drevnih teologa očituje se već u njegovoj polemici s Teodorom Angeluccijem.¹⁴ Godine 1584. Angelucci je u Veneciji objavio spis *Quod metaphysica sunt eadem quae physica*, u kojem kritizira Petrićevu interpretaciju Aristotelove metafizike. Petrić je odgovorio spisom *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii eiusque novae sententiae quod metaphysica eadem sint quae physica eversio* u kojem ponovno pokušava osporiti Aristotelov autoritet, pozivajući se pritom na mnogo mudrije i starije autoritete poput Zoroastra i Hermesu koji su, po njegovom mišljenju, prvi iznijeli nauk o Trojstvu. Među onima koji su osporavali Hermesovu autentičnost bio je i Joannes Goropius Becanus (Jean Becan van Gorp),¹⁵ s kojim Petrić polemizira, pozivajući se ne samo na autoritet i svjedočanstva ranokršćanskih autora (koje nabraja

¹³ O tome vidi detaljnije u knjizi: *Smisao i značenje Hermesove objave*, str. 119.

¹⁴ O tome vidi tekst F. Purnell, »Francesco Patrizi and the Critics of Hermes Trismegistus«, *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 6:2, 1976. i ponovno u: *Das Ende des Hermetismus*, (ur. Martin Mulsow), Tübingen, 2002., str. 105–126.

O polemici između Petrića i Angeluccija vidi i: M. Girardi-Karšulin, »Polemika između Frane Petrića i Teodora Angeluccija« u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 59–60 (2004), str. 103–117.

¹⁵ Ioannes Goropius Becanus (1519.–1573.) rođen je u Maastrichtu u Holandiji. Najznačajnije djelo mu je *Origines Antwerpianae Sive Cimmericorum Becceselanae Becceselana*, objavljeno u Antwerpenu 1569. U tom djelu piše o cimerskom jeziku, cimerskom narodu i njegovu podrijetlu koje seže sve do Krona (Saturna) ili Noe.

u posveti *Nove sveopće filozofije* papi Grguru XIV.) i »platoničkih« filozofa (pri čemu misli na pripadnike novoplatoničke škole, prije svega Plotina i Prokla), već i na ugled filozofa »platoničara«, svojih suvremenika (prije svega Ficina, zahvaljujući kojemu se i upustio u studij Platonove filozofije) te Pica della Mirandole, koji su svi odreda uvažavali ugled Hermesa i Zoroastra.¹⁶

Upravo su posljednja dvojica filozofa, predstavnici Platoničke akademije u Firenzi i možda najznačajniji predstavnici renesansnog novoplatonizma, zaslužni za uspostavljanje genealogije drevne teologije, premda interes za Hermesove spise i *Kaldejska proroštva* oživljava već dolaskom bizantskih intelektualaca u Italiju, točnije na koncile pomirenja u Ferrari i Firenzi 1438./39. Već u djelima Nikole Kuzanskog, koji je s njima surađivao, nalazimo brojne izvode iz *Asklepija*, djela pripisanog Hermesu Trismegistu. Presudnu ulogu u recepciji Hermetičkih spisa imao je Marsilio Ficino, koji ih je preveo na latinski na zahtjev Cosima de Medici, a izvode je iz tih spisa navodio obilno u svojim djelima i komentirao ih (pritom je napose značajan njegov *Argumentum in Mercurium* u drugom svesku *Opera omnia*). Osim toga Ficino je uspostavio genealogiju drevnih teologa. Prema toj genealogiji na prvom mjestu je Zoroaster, kojega slijede Hermes Trismegist, Orfej, Aglaofem, Pitagora, i napokon, kao posljednji predstavnik te skupine Platon, kojega renesansni filozofi drže jednim od drevnih teologa. Ono što pripadnici Platoničke akademije u Firenzi drže odredbenim za spise drevne teologije jest povezivanje filozofije s pobožnošću, zahvaljujući čemu onda dokazuju vezu između Platonove »pobožne« filozofije i kršćanskog nauka. Tu je ujedno prisutno nastojanje oko povezivanja filozofije i teologije, oko pomirenja razuma i vjere. Ficino, na primjer, svoju filozofiju hoće ustrojiti kao jednu »docta religio«, kao jednu »religio mentis« ili kao »pia philosophia«.

¹⁶ Usp. F. Purnell, *Das Ende des Hermetismus. Historische Kritik und neue Naturphilosophie in der Spätrenaissance*, (ur. M. Mulsow), Tübingen, 2002. Purnell u tekstu pokazuje da je i Angeluccijevu i Becanusovu osporavanju Hermesova i Zoroastrova autoriteta prethodio Gilbert Genebrard, autor djela *Chronographia* objavljenog 1567., koji *Corpus hermeticum* datira u heleničko razdoblje.

Upravo na tom tragu treba razumijevati i Petrićeva nastojanja da svoju vlastitu filozofiju prikaže kao jednu »*pia philosophia*«, a iz tog konteksta ujedno, dakle s uvažavanjem eksplicitno iskazane spomenute intencije u *Novoj sveopćoj filozofiji*, treba onda iščitavati i značajke njegove recepcije spisa drevne teologije u *Peripatetičkim raspravama*.

Na to da je Petrić već vrlo rano pokazivao interes za spise što ih je želio sakupiti u svome *Thesaurus sapientiae* upućuje prisutnost izvoda iz tih spisa već u njegovim djelima iz tzv. rane faze. U novijoj literaturi o Petriću, naime, nekako se uobičajilo Petrićev opus dijeliti u tri faze: ranu – u kojoj prorađuje uglavnom humanističke teme, drugu – u kojoj kritički prorađuje Aristotelovu filozofiju i njenu recepciju i treću, kasnu fazu – u kojoj izlaže vlastitu filozofiju i u kojoj objavljuje svoje glavno djelo *Nova de universis philosophia*. Recepcija spomenutih spisa može se, dakle, potvrditi u njegovim djelima već i prije spomenutog pisma Pineliju iz 1571. godine.

U ranoj fazi, između ostalih, nastaju njegovi spisi *Deset dijaloga o povijesti* (objavljeni su 1560. u Veneciji) i *Deset dijaloga o retorici* (djelo je objavljeno 1562. u Veneciji) u kojima recepcija spisa pripisanih Hermesu Trismegistu i Zoroastru igra značajnu ulogu u formiranju Petrićevih stavova o prorađivanim temama.

U jednom našem ranijem tekstu (u poglavlju knjige *Smisao i značenje Hermesove objave. Uloga elemenata hermetičke filozofije u djelima hrvatskih renesansnih filozofa* posvećenom recepciji hermetičkih spisa u Petrića),¹⁷ u kojem su bile elaborirane značajke recepcije tih spisa u djelima hrvatskih renesansnih filozofa, bila su s tog aspekta proanalizirana i gotovo sva značajnija Petrićeva djela, napose *Nova sveopća filozofija* (pri čemu nam je primarno bilo stalo do toga da se odgovori na pitanje njegovih motiva ponovnog oživljavanja te literature). U ovom tekstu bit će podrobije pojašnjena uloga Hermetičkih spisa i *Kaldejskih proroštava* u njegovim *Peripatetičkim raspravama* i to poglavito u drugom sve-sku spomenutih rasprava.

¹⁷ Petrićevoj recepciji Hermetičkih spisa posvećen je tekst na str. 115–144.

Značajke recepcije Hermetičkih spisa i Kaldejskih proroštava u drugom svesku Petrićevih Peripatetičkih rasprava

Premda se u tom svom djelu bavi Aristotelovom filozofijom i njenom recepcijom, očito je da već u *Peripatetičkim raspravama* Petrić ima viziju svoje »nove« filozofije kao »pobožne filozofije« (*pia philosophia*), što će je razviti na temeljima jedne jasno raspoznatljive tradicije – tradicije »tajnije« filozofije, koja u svome ishodištu ima reveliranu istinu, tj. spise pripisane Hermes Trismegistu i Zoroastru koje datira u vrijeme prije Mojsija. S obzirom na to da si u tom djelu postavlja u zadatak da kritički proradi cjelokupnu aristotelovsku tradiciju, jasno je da u njemu recepcija spisa drevne teologije ima drugačiju ulogu od one koju će imati u *Novoj sveopćoj filozofiji*. U ovom tekstu bit će, na temelju analize drugog sveska *Peripatetičkih rasprava*, pokazano kakvu ulogu recepcija hermetičkih spisa i *Kaldejskih proroštava* ima u tome Petrićevu djelu.¹⁸

Nakon što je u prvom svesku *Rasprava*, prema vlastitim riječima, »prikupio sve što je mogao vezano uz Aristotela iz djela starih pisaca«, uspostavio poredak njegovih djela te proradio čitavu tradiciju recepcije i interpretiranja Aristotelovih knjiga, pokazavši ujedno koja je po njemu najbolja metoda razumijevanja Aristotelove misli (što sve još jednom pobraja u prvoj knjizi drugog sveska),¹⁹ u drugom svesku *Rasprava* Petrić prorađuje *slaganje* Aristotela sa starim filozofima (*Concordia Aristotelis cum veteribus*).

U uvodnom dijelu navodi sve one stare filozofe, ali i neke od svojih bližih prethodnika koji su pokušali pokazati kako su učenja Platona i Aristotela u međusobnom skladu (izričito navodi Porfirija, Simplicija, Boetija te Pica della Mirandolu i Vicomerc-

¹⁸ O odnosu *Peripatetičkih rasprava* i *Nove sveopće filozofije* vidi naš tekst »Ishodište Petrićeva promišljanja Jednog«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 23–24 (1986), str. 99–126.

¹⁹ O tome vidi opširnije u našem tekstu: »Petrićeve 'Peripatetičke rasprave' kao pokušaj rješavanja hermeneutičkog problema«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 49–50 (1999), str. 99–124.

ta). Petrić se uključuje u tu diskusiju oko slaganja odnosno neslaganja Aristotelove filozofije ne samo s Platonovom, već i ostalim filozofima što mu prethode.

Pritom to slaganje Aristotela sa starijim filozofima razrađuje na području dijalektike, znanosti o biću, teologije, matematike, fiziologije, fizike, i praktične filozofije, i to u osam knjiga.

U prvoj knjizi, u kojoj se razmatra *logika*, Petrić tvrdi kako se sam termin »logika«, bez obzira na to što se Aristotela smatra izumiteljem logike, ne može naći nigdje u Aristotelovim spisima. Ističe da tu riječ prvi put nalazi u Demokrita koji je o tome napisao tri knjige. U Aristotelovim djelima moguće je naći samo pridjev ili prilog »logički«. No bitno je da je ono, što Aristotel prorađuje kao logiku za Platona dijalektika. S time da su Aristotelova logika i Platonova dijalektika istovjetne slaže se i Aristotel. Platon je pak, prema izvješćima mnogih, i prvi izumitelj dijalektike. Pritom Petrić drži kako treba razlikovati dvije vrste dijalektike – jednu koja je zapravo logika i onu koja raspravlja *za* i *protiv* na temelju vjerojatnih mnijenja. Poziva se na Plutarha kao jednog od zagovornika stava po kojem su logika i dijalektika istovjetne. Potom navodi mjesta iz Platonovih dijaloga na kojima je utvrđeno značenje dijalektike. Zatim povezuje dijalektiku s metodom postavljanja pitanja i davanja odgovora što je u uskoj vezi s formom dijaloga u kojoj Platon piše svoja djela. Na kraju Petrić napominje da, premda se smatra da je Platon prvi pisac dijaloga, prije njega postoje *mnogo stariji* dijalozi Hermesa Trismegista i njegova učenika Asklepija, ali onda i nekih drugih grčkih mislilaca.²⁰ Iz toga je razvidno da je već u drugom svesku *Rasprava* za Petrića utvrđena datacija prema kojoj je Hermes Trismegist raniji od Platona. Tu će dataciju izložiti detaljnije u trećem svesku *Peripatetičkih rasprava* gdje donosi tzv. *origo scientiarum*, tj. izlaže o podrijetlu znanosti.²¹

²⁰ Valja svagda imati na umu da Petrić Platona smatra jednim od drevnih teologa, sljedbenikom Orfeja i Pitagore i u krajnjoj liniji sljedbenikom učenja Zoroastra i Hermesa Trismegista.

²¹ Usp. F. Patricius/F. Petrić: *Discussionum peripateticarum.../Peripatetičke rasprave...*, (ur. Olga Perić i Mihaela Girardi-Karšulin), sv. III, str. 314.

Prelazi zatim na razglabanje o »prvotnim dijelovima dijalektike«, tj. o pojmovima, sudovima, oblicima dokazivanja, metodama i pobijanju lažnih dokaza. Prorađuje potom Aristotelove kategorije: supstanciju, kolikoću, kakvoću i odnos. Uz svaku pojedinu kategoriju navodi kako je i *prije Platona* poznaje i često navodi, između ostalih, i Hermes. U Hermesu se na primjer pojam supstancija navodi na toliko mjesta, da Petrić drži nepotrebnim da ih sve navodi. Pritom valja naglasiti da se u samim Hermetičkim spisima, dakle u *Corpusu*, *Asklepiju* i Stobejevim fragmentima, nigdje izričito ne tematizira pitanje kategorija na onaj način na koji to čini Aristotel.

Na kraju te rasprave Petrić ističe da ne samo da su Aristotelove temeljne logičke postavke sukladne s postavkama prethodnika, već je on i primjere za njih našao u njihovim djelima i naprosto ih preuzeo.

Petrić zatim razrađuje pojedine Aristotelove logičke knjige (*O tumačenju*, *O zaključivanju*), osporavajući pritom tezu po kojoj je Aristotel prvi iznalazač nekih ključnih logičkih pojmova. Tako tvrdi da je »indukciju koju objašnjava [sc. Aristotel] u *Prvoj analitici*, zapravo pronašao Sokrat«. Raspravlja još o različitim logičkim postupcima, o definiciji, diobi, dokazu. Značajno je napomenuti da Petrić, govoreći o definiciji, spominje »definicije raznih stvari« prisutne u učenjima pitagorejaca što će ih on izložiti u svojoj *Riznici mudrosti* (*Thesaurus sapientiae*). To znači da je u vrijeme pisanja drugog sveska *Rasprava* još uvijek imao u planu objaviti tu zbirku tekstova starih mudraca.

Kad na kraju, nakon iscrpnog razglabanja o pojedinim dijelovima Aristotelove logike, zaključuje kako je dokazano da je postojalo slaganje u logičkim učenjima između Aristotela i Platona, jasno je da Petrić poručuje kako Aristotel na području logike zapravo nije donio ništa novo. Iz toga jasno proizlazi da mu cilj i nije bio da pokaže slaganje između učenja Aristotela i prethodnika, već Aristotelovu neoriginalnost.

U drugoj knjizi drugog sveska Petrić ponavlja tvrdnju o Aristotelovoj *Metafizici* koju je izložio u prvom svesku *Rasprava*, po kojoj se u Aristotelovoj *metafizici* radi zapravo o dvije znanosti

– o znanosti o biću kao biću (*philosophia*) i mudrosti (*sapientia*) koja se bavi supstancijama odvojenima od materije.

Nadovezujući se na izlaganje iz prethodnog, prvog sveska, Petrić diskusiju započinje iznošenjem argumenata protiv Aristotelove koncepcije metafizike. On ponavlja tezu da se u onome što je prikazano kao jedna znanost u Aristotela zapravo kriju dvije znanosti, tj. filozofija kao znanost o biću i mudrost, *sapientia*, kao znanost o prvim, od materije odvojenim supstancijama. Dokazujući unutarnju proturječnost Aristotelove koncepcije te jedne znanosti, Petrić ujedno nudi jedno adekvatno rješenje problema koji Aristotel nije uspio riješiti i to u vidu jedne pitagorejsko-parmenidsko-platoničke filozofije. Ta filozofija, što sadrži i nauk o najvišim počelima i uzrocima svega, pa dakle i prvu filozofiju kao teologiju i znanost o biću u najopćenitijem smislu (*scientia entis universalissimi*), bila bi po njegovom mišljenju jedna znanost, jedna »*philosophia de universis*«, koja *ens*, biće, poima na sasvim specifičan način. Pritom Petrić misli poglavito na nauk o idejama kao netvarnim, nepromjenjivim i nepokretnim supstancijama.

Iz navedenog je jasno da Petrić provodi kritiku Aristotelove filozofije s jasnim naumom da ovoj suprotstavi jednu drugu filozofsku tradiciju koja je u skladu s kršćanskom naukom, a na temelju koje će izgraditi vlastitu filozofiju kao jednu »novu« filozofiju »*de universis*« i kao jednu »*pia philosophia*«, što će učiniti u *Novoj sveopćoj filozofiji*.²²

Nas, međutim, u ovom njegovom razglabanju o Aristotelovoj metafizici zanima prije svega njegovo posezanje za stavovima Hermesa Trismegista i Zoroastra.²³

²² U vezi sa stavom da *Discussiones* ... treba čitati kao pretpostavku NSF usp. naš tekst »Ishodište Petrićeva promišljanja Jednog«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 23–24 (1986), str. 99–126.

²³ U ovom tekstu neprestano Hermesa Trismegista kao autoritet za Petrića pretpostavljamo Zoroastru, premda u genealogiji drevnih teologa, mudraca, Petrić Zoroastra stavlja na prvo mjesto i smatra ga starijim od Hermesa. Razlog leži u činjenici što u *Raspravama* u mnogo manjoj mjeri negoli u NSF Petrić poseže za postavkama iz Zoroastru pripisanih *Kaldejskih proroštava* i kad pokazuje slaganje Aristotelovih stavova sa starima uglavnom se poziva na Hermesa.

Petrić ističe kako su filozofima prije Aristotela isto filozofija i mudrost. Aristotel ih, međutim, razlikuje. Započinjući raspravu u prvoj knjizi razglabanjem o biću, ističe kako je prije sviju pitagorovaca i Platona to bio predmet promišljanja egipatskih svećenika, a prije sviju Merkurija Termaksima,²⁴ i još prije njega Kaldejaca od kojih se »u sve narode proširila znanost o svijetu« i u »kojih je bila savršena filozofija«.²⁵ Da bi potkrijepio tezu o Aristotelovim prethodnicima koji raspravljaju o biću, na prvome mjestu navodi Hermesov spis *Pastir ljudi* (to je traktat naslovljen s *Poimander*, ustvari prvi traktat u zbirci *Corpus hermeticum* u većini izdanja Hermetičkih spisa), u kojemu učenik traži odgovor na pitanje o bićima i Bogu²⁶ (Μαθεῖν θέλω τὰ ὄντα καὶ νοῆσαι τὴν τούτων φύσιν καὶ γνῶναι τὸν θεόν). Potom navodi izvod iz petog traktata *Corpus hermeticum*-a (*Hermetis Trismegisti ad filium suum Tatium/Govor Hermesa Trismegista sinu Tatu*) gdje se o počelu svega, Bogu i ocu, kaže kako je on *sva bića i sva ne-bića*, s tim da je »Bića objelodanio, a ne-bića ima u samome sebi«. Valja napomenuti da je to stav što će ga Petrić ponoviti i na nekoliko mjesta u svojoj *Novoj sveopćoj filozofiji*.

Petrić potom navodi Hermesovu razdiobu bića na tjelesna i netjelesna, smrtna i vječna, tj. božanska te koncepciju najvišeg počela koje je ujedno otac svega. Pozivajući se na mjesta iz traktata *Vrč ili monada*, naglašava kako je Hermes razlučio bića »na znanstveni način«. Ističe kako je i Hermes tragao za odgovorom na pitanje što je najviše počelo i uzrok svega bića što je razvidno napose u traktatu *Sveopći govor (Sermo universalis)*. U tom trak-

²⁴ Vrlo često Petrić rabi i ovaj oblik Hermesova imena, što čine i Ficino i Pico.

²⁵ Tu Petrić očito preuzima jednu drevnu predaju o nehelenskim počecima filozofiranja, kojoj su se priklanjali napose novoplatoničari. Prema toj predaji sva je mudrost Grcima došla od Egipćana i Kaldejaca. O tome vidi i tekst F. Zenka »Petrićeva inicijativa deheleniziranja filozofije i kršćanske teologije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 67–68 (2008), str. 13–26.

²⁶ U Hermetičkim spisima uglavnom se ne govori o Bogu kao osobnom Bogu, već prije kao o počelu – Jednom. No kako Petrić u svom tekstu imenicu »Deus« piše svagda velikim slovom, to smo i u ovom tekstu zadržali posvuda veliko slovo.

tatu Hermes pita o tome što je Bog, pa ga određuje kao ono što nije nijedno od bića, ali je svim bićima i svakom biću uzrokom da ono jest. U *Svetom govoru* (*Sermo sacer*; to je prema Petriću treći traktat *Corpus-a*) to imenuje počelom, pa navodi razlog zbog kojeg je to počelo svega. Ono, naime, stvara sve »a ocu pripada stvarati.« Uspoređujući to s Aristotelovim naukom Petrić dodaje da Aristotel, premda često ističe kako traga za uzrocima bića i počelima, »ipak nas nikad ne poučava o tome«.

U izlaganju o Jednome navodi Merkurijevo mišljenje o Jednom ne kao o biću već kao o jednoti – monadi ističući kako je Merkurije »O toj jednoti više toga sjajnog izrekao i drugdje.«²⁷ Ta jednota je, prema Merkuriju, počelo i korijen (ῥίζα καὶ ἀρχή) svega. Ona sadrži svaki broj, a da sama nije sadržana ni u kojem broju i rađa svaki broj, a da sama nije rođena ni od kojeg broja. Na tom nauku počiva filozofija brojeva, a Petrić je uvjeren da je i čitav pitagorejski nauk odatle potekao.²⁸ On pokazuje kako se Aristotel ipak na kraju u raspravi o Jednom slaže s Orfejem koji prethodi pitagorejcima, a koji je Jedno držao »kraljem svijeta«.

Hermesove stavove navodi i u okviru diskusije o ostalim Aristotelovim kategorijama: o supstanciji (u vezi s tim navodi šesti hermetički traktat *Da je samo u Bogu dobro* i traktat *Um Hermesu*), o kolikoći, o kakvoći (u vezi s tim poziva se na mjesta iz hermetičkih traktata *Ključ* i *Asklepije*), o mjestu, o vremenu (pritom se poziva na mjesta iz *Asklepija*), o činidbi i trpljenju, o istom i drukčijem (u vezi s tim temama poziva se na traktate *Um Hermesu* te *O zajedničkom umu* što je jedanaesti traktat *Corpus-a*), o mirovanju i gibanju (upućuje na mjesta iz *Ključa* i *Sveopćeg govora*), o sličnom i različitom (spominje traktat *Vrč ili monada* i *Um Hermesu*), o kontrarnosti (pri čemu se poziva na hermetičke traktate *Ključ* i *Sveopći govor*), o rodu i vrsti, pri čemu tvrdi kako ih Hermes često spominje. Spominje potom raspravu o razlici, onom navlastitom

²⁷ Raspravi o Jednome i jednoti kao počelu posvećen je IV. traktat *Corpus hermeticum-a*, *Ključ ili monada*.

²⁸ Petrić prihvaća legendu prema kojoj je Pitagora, uz Orfeja, Solona, Talesa, Demokrita i Platona bio učenik egipatskih svećenika – mudraca.

i akcidentalnom (pritom navodi neku Hermesovu zadnju knjigu²⁹ te *Asklepija*), o cjelini i dijelovima (u vezi s tim predmetom rasprave navodi mjesta iz *Ključa* te šestu knjižicu *Da je samo u Bogu dobro*). Govoreći o savršenom, navodi izvod/stih iz *Kaldejskih proroštava* koji se odnosi na nesavršeno: »Ništa nesavršeno ne dolazi od očinskog počela«. ³⁰ Kad govori o potencijalnosti i aktualnosti, navodi Hermesov *Sveti govor* te traktat *O zajedničkom umu*. U vezi s istinitim i lažnim spominje Hermesovo podulje izlaganje o tome u jednom odlomku što ga je donio s Cipra, za koji napominje da će ga objaviti zajedno s ostalim tekstovima u svojoj *Riznici mudrosti*. Govoreći o početlu, uzroku, elementu, naravi i onom nužnom ističe posebice Hermesov nauk o početlu, tj. o Jednom kao početlu i o nekoliko značenja počela što ih ovaj navodi. U vezi s naukom o elementima navodi mjesto iz *Poimandra* po kojem je svim živim bićima dosuđeno živjeti u njima odgovarajućem elementu. Govoreći o naravi, navodi *Poimandra* gdje se pojam »narav« na samom početku rabi u značenju biti, pa *Sveopći govor* i *Sveti govor* gdje se govori o naravi Božjoj u istom značenju. U vezi s nužnošću navodi neke Merkurijeve izrijeke te izrijeke iz jednog od Zoroastrovih proroštava po kojem se nužnost određuje kao »ono što drukčije ne može biti«. ³¹

Uglavnom, prema Petriću, Aristotel je istraživanje onog akcidentalnog odvojio od istraživanja počela, s tim da mu je znanost o početlima mudrost, a ona o pripacima i biću – filozofija. Time je pokazano da se u Aristotela pod nazivom metafizike kriju zapravo dvije znanosti.

²⁹ Zadnja knjiga bio bi, prema Petrićevu izdanju, dvadeseti traktat *Corpus-a*. No mjesta za koja Petrić navodi da se nalaze u toj »ultimo libello« *Corpus hermeticum-a* zapravo su iz XIX. traktata (*Asclepio recte sapere*) u kojem ih Petrić u Dodatku NSF prevodi nešto drugačije nego u *Peripatetičkim raspravama*.

³⁰ Usp. Franciscus Patricius: *Zoroaster et eius CCCXX Oracula chaldaica...*, stih 24, str. 141.

³¹ On navodi sljedeće stihove iz Zoroastru pripisanih *Kaldejskih proroštava*: »Po vječnoj odluci jūrē, sveudilj trče djelovanjem nužnosti.« Tog stiha nema u Petrićevu prijevodu *Kaldejskih proroštava* objavljenih u Dodatku NSF, što bi moglo značiti da se služio različitim predlošcima *Proroštava* u *Raspravama* i u NSF.

Nakon što je u prethodnoj knjizi pokazao kako se s obzirom na predmet istraživanja Aristotelova metafizika može razlučiti u znanost o biću, u logiku, teologiju i fiziku te nakon što je kritički proradio znanost o biću u najopćenitijem smislu, u trećoj knjizi drugog sveska *Peripatetičkih rasprava* Petrić raspravlja o slaganju teoloških učenja Aristotela i njegovih prethodnika. Napominje pritom kako je to tematika (o prvotnim uzrocima) koju je Aristotel obradio u prvoj od onih knjiga što potpadaju pod naslov *Mudrost*. Ulazeći u raspravu, ponajprije s Averroesom koji Aristotela smatra iznalazačem te znanosti (teologije), podsjeća na Aristotelove riječi kako je i prije njega bilo mnogo teologa. Poziva se i na samog Averroesa prema kojemu su i Kaldejci mnogo toga o toj tematici već bili istražili. Navodi sve one među Grcima koji su se, i prema Aristotelovim iskazima, mogli nazvati teolozima. Značajno je da pritom među teologe ubraja i Platona.

Petrić donosi potom Aristotelova određenja teologije.

U vezi s govorom o onom božanskom u Aristotelovih prethodnika navodi mjesta iz traktata *Um Hermesu* te traktata *Vrč ili monada*. U istom odlomku, nazivljući Hermesa Merkurijem, navodi mjesta iz *Poimandra*, *Djevice svijeta*³² te *Svetog govora*, gdje se ističe da je Bog dobro, zbiljnost i svrha svega. Hermes dalje u *Sveopćem govoru* ističe kako je Bog i uman (νοητός), »i um i priroda« i sam sebi spoznatljiv, a u *petoj knjižici* (to je traktat *Hermes sinu Tatu*) dodaje da je i »spasitelj bića«. U traktatu *Um Hermesu*

³² Traktat u suvremenim izdanjima objavljivan među Stobejevim fragmentima pod naslovom Κόρη κόσμου (u Scottovu izdanju u I. svesku kao XXIII. ekscerpt), a što Petrić navodi kao *Minerva mundi*, ujedno najopsežniji izvod iz Stobejeve zbirke, poduka je Izide sinu Horu o stvaranju svijeta i čovjeka i utoliko zanimljiv renesansnim filozofima koji su se trudili pokazati sukladnost hermetičkog i kršćanskog nauka. Prikaz stvaranja svijeta izložen u tom izvodu iz Stobeja može se sažeti u sljedećoj izjavi: »Cum haec dixissent, subrisit Deus. Et dixit. Fiat natura... Dixit Deus, et fuit.« Petrić traktat objavljuje pod naslovom *Hermetis Trismegisti Ex sacro libro cognominato Minerva mundi* kao XIII. traktat *Corpus*-a. U Scottovu izdanju naslov traktata što ga Petrić prevodi kao *Minerva mundi* preveden je kao *Zjenica svemira* (»Eye-pupil of the Universe«).

Bog je određen kao samo dobro i lijepo, kao blaženstvo i mudrost.

U raspravi o teologiji vrlo je značajan dio treće knjige onaj u kome Petrić iznosi Hermesov nauk o Bogu kao Ocu i Sinu – Riječi (λόγος υἱὸς θεοῦ) »čije je jedinstvo život«, iz *Poimandra*. To je upravo onaj dio hermetičkog *Corpusa*, na koji će se pozivati svi renesansni filozofi koji su uvažavali Hermes Trismegista kao autoritet, a na kojem se temeljilo dokazivanje sukladnosti hermetičkog i kršćanskog nauka. Upravo na tom mjestu *Poimandra* naime izričito se govori o Logosu kao o Sinu Božjem.³³

Neposredno nakon ovog izvoda iz hermetičkog traktata slijedi, međutim, navod koji je mogao govoriti upravo protiv teze o sukladnosti hermetičkog i kršćanskog nauka. Petrić, naime, navodi iz *Poimandra* kako je »Um Bog, koji postoji kao muško-žensko, kao život i svjetlo« i preko toga prelazi bez komentara. Valja napomenuti kako se pritom u hermetičkom traktatu radi o određenju božanstva preuzetom iz gnostičke tradicije, što je bilo teško uskladivo s kršćanskim poimanjem Boga. Petrić, međutim, u vezi s tim dijelovima hermetičkih traktata ne iznosi nikakve kritičke opaske. Slično je s nastavkom Hermesova govora o Bogu u istom traktatu. Ovaj izjavljuje kako je »Sve puno Boga« i kako »Bog prodire kroza sve« i kako se »sam pokazuje kroza sve«.

Na kraju ove rasprave Petrić ističe kako je i prema Hermesovu mišljenju tvorac svega ujedno i uzrok kretanja i to ne samo kretanja prvog nego svih nebesa, kako proizlazi iz *Poimandra*. O Božjim imenima navodi prema petom hermetičkom traktatu (*Hermes sinu Tatu*) kako, po Hermesovu mišljenju, Bogu pripadaju sva imena. Zanimljivo je da pritom propušta navesti tvrdnju koju Hermes usto iznosi da Bog nema nijednog imena

³³ *Poimander* nije slučajno smatran najznačajnijim hermetičkim traktatom, po kojem se onda najčešće nazivala i čitava zbirka hermetičkih traktata *Corpus hermeticum*. Upravo na tom traktatu, naime, renesansni novoplatoničari temeljili su tezu o sukladnosti platoničke tradicije i kršćanskog nauka.

i da ga se ne može imenovati. Taj stav mnogi smatraju karakterističnim upravo za Hermetičke spise, a izričito je izložen u petom traktatu *Corpus hermeticum-a* naslovljenom s *Hermes sinu Tatu*.³⁴

Dok je u prethodnim knjigama prorađivao logiku, filozofiju i teologiju, discipline čije je iznašaće Averroes, prema Petrićevu mišljenju, pogrešno pripisivao Aristotelu, jer je ovaj zapravo samo nastavio rad svojih prethodnika u tim disciplinama, dotle se u četvrtoj knjizi Petrić posvećuje preispitivanju matematike, točnije, ispitivanju slaže li se Aristotel i u pogledu stavova o matematici sa starima. Pritom tvrdi kako su matematiku otkrili egipatski svećenici, što potvrđuje i sam Aristotel. U ovoj knjizi ne navodi nijedno mjesto iz Hermesovih djela, već samo napominje kako je Pitagora tezu, po kojoj se sva bića sastoje od brojeva, preuzeo od Hermesa i prenio je u Grčku. I glazbu je Pitagora, prema Petriću, u Grčku prenio iz Egipta.

Na početku pete knjige Petrić ističe kako poredak raspravljavanja slijedi Aristotelovo određenje uloge i položaja pojedine znanosti, od kojega se on ograđuje. Tu govori o slaganju Aristotela i starih u pogledu prirodne znanosti. Ističe kako i sam Aristotel spominje prirodoslovce koji mu prethode, uglavnom osporavajući njihove postavke. Naglašavajući kako je Aristotel svoju filozofiju prirode izložio u pedeset knjiga, Petrić pokazuje da se ključni pojmovi Aristotelove prirodne filozofije nalaze i u starijih autora. Petrićeva teza glasi »...sve su uzroke i počela filozofije prirode stariji od Aristotela i poznavali i raspravili«. Od starih autora i sam Aristotel, prema Petriću, navodi Demokrita, Empedokla, pitagorovce, Parmenida, Melisa.

Zanimljivo je da na kraju izlaganja u petoj knjizi ističe kako su svi veliki prethodnici Aristotela nastojali steći znanja o prirodi svim sredstvima i prenijeti ih »Grcima od barbara«. On, dakle, prihvaća već u nekih grčkih mislilaca prisutno uvjerenje da je sva znanost Grcima došla od barbara. Ipak, u ovoj knjizi ni na jednom mjestu ne spominje Hermesa.

³⁴ Taj će nauk eksplicitno biti izložen u tekstovima što se pripisuju Dioniziju Areopagiti u vidu »negativne teologije« u 6. stoljeću.

U šestoj knjizi raspravlja zatim Petrić o svakom pojedinom od ključnih pojmova filozofije prirode. To razglabanje koje »obuhvaća podudarnosti [sc. učenja] u naucima o prirodi« započinje raspravom o počelima. Na prvom mjestu prorađuje materiju kao počelo. Pritom navodi mjesta na kojima Aristotel određuje materiju. Zatim razmatra što je od svih određenja materije Aristotel preuzeo od svojih prethodnika. Tu, prije svega, navodi Platonova i Okelova određenja materije.

Nastavlja raspravom o formi, ističući kako je oblikovni uzrok svijeta Aristotel preuzeo od Platona, pitagorejaca, a u krajnjoj liniji od Egipćana i Kaldejaca. Pritom ne spominje izričito ni Hermesa Trismegista ni Zoroastra. Govori potom o djelatnom i svršnom uzroku. Naglašava kako se Aristotel u pogledu svršnog uzroka slagao s Platonom, pitagorejcima, Egipćanima i Kaldejcima time što je i on prihvaćao stav po kojem je taj uzrok – Bog.

Raspravljajući o svršnom uzroku, iznosi izričito izvode iz kaldejskih učenja, pri čemu navodi mjesta iz Pselova izvješća o tim učenjima:³⁵ »Sada pak sveopće razloge uma, duševne i prirodne, koje um duši daje, a duša prirodi...« Potom navodi slične Hermesove stavove iz hermetičkog traktata *Ključ* prema kojem je »Um [...] u razumu, razum u duši, duša u duhu, duh u tijelu.«³⁶ S Hermesom se, ističe Petrić, Aristotel slaže u tome što je i ovaj tvrdio da sve ovisi o jednom počelu.

³⁵ O tome vidi u: *Franciscus Patricius: Zoroaster et eius CCCXX Oracula chaldaica*. ... U knjizi se nalaze dva kratka Pselova opisa sadržaja *Kaldejskih proroštava*. Jedan od tih kratkih prikaza *Proroštava* u Petrićevu izdanju koji nosi naslov *Od istog (sc. Psela) po poglavljima o kaldejskim učenjima* je editio princeps. Navedeni izvod je iz prvog teksta koji Petrić naslovljava kao *Pselovo izlaganje asirskih učenja po poglavljima*, a u navedenom izdanju prijevod glasi: »Čas smatraju da su ideje pojmovi očinskog uma, a čas da su opći razlozi uma, duše i prirode, koje Um daje samoj duši, a duša prirodi.« Valja napomenuti da je Mihael Psel, oslanjajući se uglavnom na Proklove komentare, u 11. stoljeću sačinio zbirku fragmenata kaldejskih učenja koja je temelj svih kasnijih pa i suvremenih izdanja *Kaldejskih proroštava*.

³⁶ U *Kaldejskim proroštvima* nalazimo stih (150.) sličnog sadržaja: »Položio je naime Otac ljudi i bogova um u dušu, a dušu pak u naše tromo tijelo.« Usp. spomenuto izdanje *Kaldejskih proroštava*, str. 157.

Za tezu o vječnosti svijeta navodi kako je Aristotel preuzima od Okela. Zanimljivo je da pritom ne navodi mjesta iz hermetičkih traktata u kojima se iznosi ta teza.³⁷

Napose ekstenzivno izlaže u ovoj knjizi Hermesove stavove vezane uz uzroke, napose svršni uzrok. Pritom, pozivajući se na Psela, navodi sasvim kratko i neka kaldejska učenja. U vezi s tim raspravlja o počelu te navodi iz hermetičkog traktata stavove o ustroju svemira koji ukazuju na jedno počelo – Boga i dobro, koje djeluje preko uma. U hermetičkom traktatu su, po Petrićevu mišljenju, *posve jasno* izloženi stavovi o tvornom i svršnom uzroku svega. Iz toga slijedi ne samo to da Aristotel nije prvi tematizirao pitanje uzroka, već i to da je hermetičko izlaganje *jasnije* od Aristotelova.³⁸

U istoj knjizi govori Petrić još o duhu, o (slijepoj) sreći, slučajnosti, o pripatcima te o gibanju, tvrdeći kako je nauk o gibanju prije Aristotela izložio Hermes. Govoreći o gibanju neba, tvrdi kako je to da se nebo giba u krugu prije Platona naučavao i Hermes u *Sveopćem govoru*. Raspravljajući o elementima od kojih se sastoji svijet, navodi Hermesove stavove izložene u *Sveopćem govoru* i prvoj knjizi *Asklepija*, gdje ovaj tvrdi da se svijet sastoji od četiri elementa. Nije dakle, ističe Petrić, Empedoklo, ali ni Aristotel bio prvi koji je tvrdio da se svijet sastoji od četiri elementa, već je to bio Hermes.

U sedmoj knjizi pokazuje se Aristotelovo slaganje sa starima u vezi s djelatnom filozofijom. Na kraju te knjige Petrić govori o umu, najbožanskijem dijelu čovjeka, ističući kako su daleko izvrsnija određenja uma dali Platon, pitagorejci i Merkurije – pisar egipatske teologije te Zoroaster negoli Aristotel.

Osma knjiga prorađuje uzgrednice. U njoj Petrić prorađuje temeljne logičke kategorije i u njoj ne spominje ni Hermesa ni Zoroastra niti jedno njihovo djelo.

³⁷ U nekoliko traktata *Corpus hermeticum*-a izričito se govori o vječnosti svijeta, tako u traktatima X., XII. i XVIII., premda se pritom ujedno tvrdi i da je svijet *stvoren* vječnim od Boga; npr. u traktatu XVIII. stoji: »Mundus vero a patre aeternus et immortalis factus est.«

³⁸ Pritom Petrić najvjerojatnije misli na IX. traktat *Corpus*-a, no o jednom počelu kao Bogu i najvišem dobru govori se i u nekolicini drugih hermetičkih traktata.

Nakon ove analize koja pokazuje da se, argumentirajući protiv originalnosti Aristotelovih teza o pojedinim filozofskim temama, Petrić poziva na stavove, prije svega, Hermesu Trismegista, i mnogo rjeđe na one Zoroastra, postavlja se pitanje kako to da Petrić ključne argumente protiv Aristotela traži upravo u ovih drevnih teologa. Da bismo došli do odgovora na to pitanje, valja izvidjeti kako Petrić određuje ulogu i mjesto tzv. *prisci theologi*, poglavito Hermesu Trismegista i Zoroastra u svojim *Raspravama*. Rečeno je već kako genealogiju tzv. *prisci theologi* uspostavljaju Marsilio Ficino i Pico della Mirandola, a ona s neznatnim varijacijama glasi otprilike ovako – Zoroaster, Hermes Trismegist, Orfej, Pitagora, Platon. Iscrpnu genealogiju drevnih mudraca donosi Petrić u prvoj knjizi trećeg sveska svojih *Peripatetičkih rasprava*. Iz te je genealogije vidljivo kako je Petrić uvjeren da su pitagorejci primili svoja znanja od Egipćana, a ovi od Kaldejaca. Zoroaster je, po njegovom mišljenju, »prvi njegovao ili obnovio mudrost« (na jednom mjestu reći će za njega da je »antiquissimus omnium sapientum«), a slijedi ga Hermes Trismegist. Od Kaldejaca je, naime, ova mudrost prešla u Egipat, i to preko Abrahama koji je bio u srodstvu sa Zoroastrom.

Bez obzira na kronološki primat Zoroastra, kad poseže za argumentima protiv Aristotelove originalnosti, rijetko navodi mjesta iz Zoroastru pripisanih *Kaldejskih proroštava*, a vrlo često, gotovo na svakom drugom listu, mjesta upravo iz Hermesovih spisa, što je značajno naglasiti u vezi s istraživanjem uloge i mjesta ovih dviju tradicija *priscae theologiae* u okviru Petrićeva opusa. Razloge tome treba tražiti ili u činjenici da u vrijeme pisanja drugog sveska *Rasprava* još nije imao u potpunosti dovršen prijevod *Kaldejskih proroštava* ili u tome što Hermetički spisi iznose jedno koherentnije učenje odnosno u tome što su manje »pjesnički« u izričaju. S obzirom na to da se na više mjesta poziva na neke sasvim općenite stavove što ih pripisuje Kaldejcima i Zoroastru, skloni smo prikloniti se drugom razlogu.

Ono što u analizi *Peripatetičkih rasprava*, a u vezi s recepcijom spisa *priscae theologiae* možda najviše intrigira jest razlika u stupnju Petrićeve kritičnosti iskazane spram Aristotela i aristotelovske tradicije s jedne, i platoničke tradicije zajedno sa spisima

priscae theologiae s druge strane. On se ne postavlja nimalo kritički spram Hermesu i Zoroastru pripisanih tekstova premda i površni uvid u traktate *Corpus*-a jasno pokazuje da u njima nije izloženo jedinstveno mišljenje i da se ponekad u različitim traktatima donose i oprečna mišljenja,³⁹ i premda su *Kaldejska proroštva*, prema kazivanju samog Petrića, često vrlo nejasna. Petrić, međutim, i jednu i drugu skupinu spisa razumijeva kao jedno jedinstveno učenje.

Kako je već rečeno, Petrić se trudi pokazati kako su Hermesovi stavovi posve u skladu s kršćanskima naukom. No iz uvida u sadržaj Hermetičkih spisa i više je nego jasno da ti spisi sadrže čitav niz stavova teško uskladivih s kršćanskim naukom. Od tih se stavova Petrić ne ograđuje. Slično je i s njegovim odnosom spram *Kaldejskih proroštava*, za koja se svim silama trudi pokazati kako iznose jedinstveni »božanski naum«, premda u teško razumljivim iskazima, opravdavajući to enigmatskim, simboličkim načinom izražavanja, odredbenim za »pjesničko« iskazivanje istine, što je odredbeno upravo i za *Kaldejska proroštva*.⁴⁰ Odgovor na pitanje zašto tim tekstovima ne pristupa kritički treba tražiti, prije svega, u činjenici što Petrić i Hermesu pripisane spise i *Kaldejska proroštva* drži za božanske revelacije, pa je logično da prema tim tekstovima nema isti kritički pristup kao spram Aristotelove filozofije.

Predmet drugog sveska *Peripatetičkih rasprava* jest slaganje Aristotelove filozofije s filozofskim stavovima prethodnika. Stvarna je Petrićeva namjera, međutim, a to je razvidno iz većine zaključaka što ih donosi na kraju svakog prorađenog mjesta iz Aristotelove filozofije, pokazati Aristotelovu neoriginalnost. Tome primarno služi i njegovo posezanje za izvodima iz Hermesu Trismegistu pripisanih spisa i *Kaldejskih proroštava*.

Kad se govori o recepciji Hermetičkih spisa i Zoroastru pripisanih *Kaldejskih proroštava* u Petrićevim *Raspravama*, treba prije

³⁹ O tome vidi više u knjizi *Smisao i značenje Hermesove objave*.

⁴⁰ O tome Petrić iscrpno piše u svome djelu *Della poetica*; kritičko izdanje toga djela objavljeno je u Firenzi 1969., 1970., 1971., a priredio ga je D. A. Barbagli.

svega imati na umu *krivu dataciju* tih spisa u renesansi koju Petrić preuzima od svojih prethodnika. Na jednom mjestu u predgovoru svome prijevodu Hermetičkih spisa on ističe »kako su sve grčke filozofije preuzete iz ove [sc. Hermesove] filozofije«.

Njegov postupak u pokazivanju slaganja i neslaganja Aristotelovih učenja s učenjima starih proizlazi upravo iz te krive datacije koja je za njega nesporna. Tako će on u vezi s bilo kojim predmetom razmatranja navesti najprije stavove Hermesu Trismegista, potom pitagorejaca, pa Platona, a tek onda Aristotela. Kad u potrazi za argumentima protiv Aristotelove originalnosti Petrić posegne i za onim izvodima iz Hermetičkih spisa, za koje je posve jasno (naravno nama danas) da su, zapravo, Aristotelovi stavovi preuzeti u filozofsku literaturu helenističkog razdoblja, koju čine i Hermesu Trismegistu i Zoroastru pripisani spisi, dolazi do gotovo smiješnih situacija. Izraziti je primjer navođenje »Hermesova stava« po kojem je Bog *nepokretni pokretač* prvog i vječnog gibanja, stava za kojim Petrić poseže u namjeri da pokaže Aristotelovu neoriginalnost.

U vezi s postupkom pri posezanju za spisima *priscae theologiae* valja istaknuti kako Petrić na tri načina koristi navode iz spisa. Ponekad, pokazujući da je Hermes o nečem govorio prije Aristotela, ističe tek da on »spominje« određene pojmove odnosno teme. Drugi put navodi tek dvije-tri riječi iz Hermesova traktata, tako na primjer pri prorađivanju nužnosti kaže tek kako Hermes »govori o nužnosti i svrsi«.

Često se, uspoređujući Aristotelovo izlaganje o određenim filozofijskim pitanjima s izlaganjem Hermesu i drugih platoničkih autora, osvrće na stilske značajke izlaganja, pa ističe kako je Aristotelovo izlaganje u odnosu na njihovo *šturo, oskudno i nejasno*.

Kad se danas Petrićeva recepcija spisa *priscae theologiae* analizira uz uvažavanje ispravne datacije, ona postaje značajnom primarno iz aspekta istraživanja samih tih spisa utoliko što omogućuje uvid u to što je sve iz filozofije Platona i Aristotela preuzeto u te spise.

Uspoređujući na kraju recepciju hermetičkih spisa u djelu *Discussiones peripateticae* i *Novoj sveopćoj filozofiji*, možemo zaključiti da je u *Raspravama* posezanje za izvodima iz Hermesu

Trismegistu i Zoroastru pripisanih spisa u funkciji dokazivanja Aristotelove neoriginalnosti. Time Petrić, i pomoću tih spisa, pokušava dovesti u pitanje Aristotelov autoritet i pripremiti teren za svoju vlastitu filozofiju, poduprtu drugim pobožnim filozofijama, što će je izložiti u *Novoj sveopćoj filozofiji*. U tom će se djelu pozivati na Hermetičke spise i *Kaldejska proroštva* kao na autoritet na kojem temelji i kojim podupire projekt svoje vlastite filozofije kao jedne pobožne filozofije.

O različitoj ulozi *Kaldejskih proroštava* i Hermetičkih spisa u okviru Petrićeva opusa ponovit ću ono što sam već ranije izložila na drugom mjestu: »...preko Hermes a kao teološkog autoriteta on je prvenstveno htio ojačati tezu da je razumom moguće doći do sadržaja vjerovanja, pa i sam misterij Trojstva. *Kaldejskim proroštvima* nastoji osigurati temelj (novo)platoničkoj filozofiji u božanskoj objavi.«⁴¹

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

⁴¹ O tome vidi: E. Banić-Pajnić, *Značajke Petrićeve recepcije Zoroastru pripisanih Kaldejskih proroštava*, uvod knjige *Franciscus Patricius: Zoroaster ete eius CCCXX Oracula chaldaica/Frane Petrić: Zoroaster i njegovih tristo i dvadeset Kaldejskih proroštava*, str. 81.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Neposredna recepcija *Peripatetičkih rasprava*¹

MIHAELA GIRARDI-KARŠULIN

Pojam *recepcija* višeznačan je. Način na koji se prihvaća ono što se prihvaća može biti različit i tom različitošću određeno je i ono prihvaćeno kao nešto različito. Način pristupa, prihvaćanja, recepcije sukonstituira ono što je prihvaćeno ili recipirano. Ako govorimo o filozofiji Frane Petrića, možemo uočiti dva temeljna tipa recepcije. Jedan je onaj za koji se obično drži da započinje Burkhardtovom knjigom *Kultura renesanse u Italiji* (1860)², ali moglo bi se reći da počinje Hegelovim *Predavanjima iz povijesti filozofije* (1805/1806)³. Tu postaje renesansna filozofija prevladanom filozofijom; ona je na razmeđu između filozofije srednjeg vijeka i filozofije novoga vijeka i njezina je svojstvenost s jedne strane u kritici srednjeg vijeka i s druge strane u neadekvatnom i nedovoljnom pokušaju novog, tj. u *anticipaciji* novoga vijeka. Bitna značajka te recepcije jest u tome da renesansni filozofski problemi nisu živi, aktualni problemi, nego povijesna građa. U smislu *anticipacija* pojedine se renesansne teze ekstrapoliraju i ukazuje se na njihovu aktualnost, ali svojstvenost renesansnog filozofiranja, npr. kompleksnost tematike, miješanje tematskih područja, sklonost sinkretizmu – doživljena je kao nešto neugod-

¹ Ovaj uvod u drugi svezak *Peripatetičkih rasprava* nastao je preradom dvaju članaka objavljenih u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* (»Polemike između Frane Petrića i Teodora Angeluccija«, 59–60/2004. str. 103–117. – dio o Angelucciju – i »Petrić u sedamnaestom stoljeću«, 67–68/2008. str. 43–53. – dio o Mersennu) i poglavlja o utjecaju Petrićevih *Peripatetičkih rasprava* na Gassendija objavljenog u knjizi *Filozofska misao Frane Petrića*, Zagreb 1988. str. 145–157.

² Usp. J. Burkhardt, *Kultura renesanse u Italiji*, Zagreb 1953.

³ Usp. G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Stuttgart 1940.

no i ispod dosega pojedinih iz konteksta izoliranih teza koje anticipiraju novovjekovnu filozofiju.

Povijesnofilozofska recepcija Petrićevih *Peripatetičkih rasprava* izložena je u uvodu u bilingvalno izdanje III. sveska *Peripatetičkih rasprava*, no postoji i druga vrsta recepcije za koju je karakteristično da onaj tko je recipiran i onaj tko recipira pripadaju istoj misaonoj paradigmi. U tom tipu recepcije doživljava se recipirani autor i recipirano djelo kao mjerodavni i ravnopravni sugovornik s kojim se treba ili složiti ili mu se treba suprotstaviti. Ovdje će se kao uvod u II. svezak izložiti ta druga vrsta recepcije, tj. utjecaj Petrićevih *Peripatetičkih rasprava* od njihova objavljivanja do u 17. stoljeće.

1. Polemika između Frane Petrića i Teodora Angeluccija

Frane Petrić bio je kontroverzan autor koji je zbunjivao suvremenike. Njegovo glavno djelo *Nova sveopća filozofija* (*Francisci Patricii Nova de universis philosophia*, Ferrariae 1591) došlo je na Indeks zabranjenih knjiga⁴, a njegovo drugo glavno djelo *Peripatetičke rasprave* (*Francisci Patricii Discussionum peripateticarum* T. IV, Basileae 1581), čiji se II. svezak ovdje objavljuje, ta je osuda mimoišla. Ipak, *Peripatetičke rasprave* potaknule su objavljivanje četiriju knjiga polemičkog karaktera. Dvije knjige napisane su protiv Petrićevih *Discussiones*. One su iz pera Teodora Angeluccija (*Quod metaphysica sint eadem quae physica, nova Theodori Angelutii sententia*, Venetiis 1584. i *Exercitationum Theodori Angelutii cum Francisco Patritio liber Primus*, Venetiis 1585). Dvije su napisane u prilog Petrićevih *Discussiones*. Jednu od njih napisao je sam Petrić: *Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori*

⁴ U vezi sa stavljanjem *Nova de universis philosophia* – *Nove sveopće filozofije* na Indeks zabranjenih knjiga postoji golema literatura. Ovdje navodim samo tekst Stjepana Krasica »'Slučaj Petrić' i stavljanje na Indeks zabranjenih knjiga njegova djela *Nova de universis philosophia*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 9–10/1979, str. 85–109, kao vrlo informativan, i monografiju Ljerke Schiffler *Frane Petrić – Franciscus Patricius. Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, Zagreb 1977. u kojoj se nalazi i vrlo opširna bibliografija.

Angelutii (Ferrariae 1584), a drugu Franciscus Mutus: *Francisci Muti Consentini Disceptationum libri V contra calumnias Theodori Angelutii* (Ferrariae 1588).

Ta renesansna polemika, neposredna recepcija *Peripatetičkih rasprava*, zanimljiva je i filozofski, ali prije svega pokazuje silnu sklonost argumentaciji *ad hominem*. Pobjijajući protivnikovu tezu oponent upućuje na pokvarenost ili beznačajnost autora te teze.

Prvi polemički spis napisao je Teodor Angelucci: *Quod metaphysica sint eadem quae physica*.⁵ Drugi je spis Petrićev, koji sebe brani napadajući Angeluccija u djelu *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii*.⁶ Treći spis napisao je opet Angelucci: *Exercitationum Theodori Angelutii cum Francisco Patritio liber primus*.⁷ Na taj spis više nije odgovorio sam Petrić nego Franciscus Mutus spisom *Francisci Muti Consentini Disceptationum libri V*.⁸

Pročitavši kritiku u kojoj ga je Angelucci optužio da ne razumije što piše i da su mu jednako neistinite i pretpostavke i argumentacija,⁹ Petrić prije svega odgovara da je njegov kritičar potpuno beznačajna osoba, upravo nitko i ništa.¹⁰ Petrić naime za

⁵ *Quod metaphysica sint eadem quae physica*, nova Theodori Angelutii sententia, Venetiis, apud Franciscum Zilettum 1584.

⁶ *Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori Angelutii eiusque novae sententiae, quod Metaphysica eadem sint, quae Physica eversio*, Ferrariae, apud Dominicum Mamarellum 1584.

⁷ *Exercitationum Theodori Angelutii cum Francisco Patritio liber primus*, Venetiis, apud Franciscum Zilettum 1585.

⁸ *Francisci Muti Consentini Disceptationum libri V contra calumnias Theodori Angelutii in maximum philosophum Franciscum Patricium*, Ferrariae, apud Vincentium Galduram 1588.

⁹ Usp. *Quod metaphysica sint eadem, quae physica*, *Nova Theodori Angelutii sententia*, Venetiis, 1584, str. 3v: haec Patritius, quorum utrumque est falsum [tj. da je *Komentare Metafizike* pripisane Aleksandru iz Afrodizijade napisao u stvari Aleksandar iz Egeje kao i *Komentare uz Meteorologica*]; et argumenta, quibus probantur item falsa, et captiosa.

¹⁰ Usp. *Francisci Patricii Apologia contra calumnias Theodori Angelutii eiusque novae sententiae quod Metaphysica eadem sint quae Physica*, Ferrariae, 1584. (nepaginirano na početku v): In responsis habui, hominem esse iuvenem, audacem, impudentem, effrontem, contentiosum, qui se omnia scire putaret; omnibus contradiceret, sophistam, eristicum, Parisiis studuisse, Scolasticae Theologiae esse innutritum. E Galiis Venetias venisse. Cum

njega do tada nije ni čuo. Nakon što je pročitao kritiku, Petrić se kod prijatelja raspitao o njemu, a izvješće koje je primio prikazuje kritičara u nepovoljnom svjetlu: to je mlad, drzak, besraman, svadljiv čovjek, misli da sve znade, svakomu proturječi, sofist je i erističar, studirao je u Parizu, odgojen je na skolastičkoj teologiji, došao je u Italiju iz Francuske. Bio je učitelj gramatike djeci u kući Antonija Theopula, ali nije htio da ga zovu pedagogom, nego je tražio da ga zovu filozofom. Ta je slika, premda nam to danas možda nije u cijelosti jasno, pogrdna i omalovažavajuća. Petrić prikazuje Angeluccija kao nezrelog, drskog i umišljenog nezalicu, beznačajnog privatnog učitelja djece koji si umišlja da je filozof. Njegova je filozofska kvalifikacija nikakva jer je on zapravo učio teologiju a ne filozofiju, i to u Parizu – simbolu svega onoga što talijanska renesansa sagledava kao mrak skolastike.

Omalovaživši i ponizivši kritičara Angeluccija Petrić se utječe jednom drugom filozofu, aristotelovcu, također mladom, Cesareu Cremoniniju, kojemu posvećuje svoju obranu.¹¹ Petrić time pokazuje da je bio vrlo spretan jer je učinio dobar izbor. Cesarea Cremoninija povijest će filozofije kasnije prikazati kao posljednjeg renesansnog aristotelovca, osobu koja je uistinu bila sposobna, prema tadašnjim kriterijima, donijeti meritoran sud o Petrićevu i Angeluccijevu sporu u tumačenju Aristotela. U to doba (1584.) Cremonini (1552–1613) ima trideset dvije godine, Petrić (1529–1597) pedeset pet godina, a Angelucci (1540–1600) četrdeset četiri. Iako je Angeluccija napao kao mladog i neiskusnog, Petrić se obraća još mlađem, ali kompetentnom čovjeku i time pokazuje da ne pobija Angeluccija naprosto zato što je mlad, nego zato što je njegov stav neutemeljen.

Na taj način Petrić je svoju argumentaciju *ad hominem*, pobjanje moralne i stručne kvalifikacije kritičara, obranio od moguće optužbe da on Angeluccija napada pristrano, odnosno samo zato

Antonio Theopulo Viro Clarissimo dum Brixiam, praeturam gesturus proficisceretur, magistrum domus iisse. Inde ante tempus, cum domini offensione reversum esse; curasse postea, ut Tarvisum vocaretur gramatices puerullorumque magister. Eo profectum, non pati, Pedagogum se nominari, Philosophum interim acrem profiteri.

¹¹ Ibidem.

što je sam bio od njega napadnut, te da se možda radi samo o generacijskom sukobu. Ne radi se o generacijskom sukobu jer on svoju obranu preporučuje još mlađem čovjeku. Angeluccijeva je kritika neutemeljena jer on nije stručan, nije filozof, nego skolastički teolog.

No u svojem odgovoru na Petrićevu *Obranu* ni Angelucci ne propušta priliku da argumentira *ad hominem*. U svom drugom spisu *Exercitationum Theodori Angelutiti cum Francisco Patritio liber primus* on napadom odgovara na Petrićeve napade. Prvo odbacuje optužbe, a potom i sam napada Petrića. On, Angelucci, drži se i vodi razgovore s malobrojnima, a ne boravi na trgu i trijevima (čime očito aludira na Petrića). On, Angelucci, odgojen je u skolastičkoj teologiji, ali gdje je Petrić studirao? Zar se on može pohvaliti da je u spavaćoj sobi naučio filozofiju? On, Angelucci, nije učitelj djece, nego učitelj mladića iz najvišeg plemstva i zrelih ljudi, a za to ne dobiva, kako kaže Petrić, bijednu plaćicu i sramotnu naknadu, nego možda i više nego što dobiva Petrić.¹²

Čini se da Angelucci ipak nije imao dovoljno informacija o Petriću jer se služi nagovještajima, a svoju suzdržljivost u napadanjima prikazuje kao karakternost i snagu. On kaže da su mu mnogo toga o Petriću govorili, ali da on nije na to obraćao pozornost da ne bi i on bio onakav kakav je Petrić, tj. (čitaj među recima) lajavac i tračer. Jer, kaže Angelucci, u pitanju je učenje, a ne život.¹³

¹² Usp. *Exercitationum Theodori Angelutii cum Francisco Patritio liber primus*, Venetiis 1585. str. 2v: Tu vero Patriti ubi locorum studuisti? qui in cubiculo philosophiam gloriaris didicisse?; str 3r: non puerullos, seu (ut recto modo scribere doceam vos eloquentiae dictatores) puerulos, sed primariae nobilitatis adolescentes, et maturos iuvenes Rhetoricam, poeticen, geographiam, Historiam, dialecticen, syderalem scientiam, et meliores literas doceo; et ab iis non levem et exiguam mercedulam, non infame stipendiolum exigo, ut ipse scribis, sed magis amplum fortasse eo honorarium, quod tu vere philosophiae vindex, et alexicacos matutinum ave isthic divitibus portando acquiris;

¹³ Ibidem str. 3r: Multi ultro receperunt se mihi de te, et fortunis tuis mira et nova narraturos, ad quorum voces nunquam aures adverti, ne tui in re mala essem imitator; de adversarii fragilitatibus orationem subtexens, cum non vita, sed doctrina cernenda est, atque in discrimen, et dimicationem adducenda.

O kojem se učenju međutim radi? Radi se o Petrićevu tumačenju Aristotela. Jedan dio polemike vodi se oko interpretacije sekundarnih izvora, odnosno Petrić i Angelucci u argumentaciji posežu za istim izvorima, ali ih različito interpretiraju. Taj dio polemike možda je zanimljiviji historičaru i filologu nego filozofu. Bilo bi naravno moguće, pa i zanimljivo, izložiti i interpretirati čija je interpretacija, Petrićeva ili Angeluccijeva, sličnija i sukladnija suvremenoj. Filozofski je ipak zanimljivija bit neslaganja (neovisno o suvremenim pozicijama). Ono o čemu se u toj polemici radi jest odnos Aristotelove filozofije prema Platonu i platoničkoj filozofiji, posebno odnos Aristotelove *Metafizike* prema Platonu.

Angelucci zastupa neki vid tradicionalne skolastičke interpretacije, koja u Aristotelu vidi vrhunac svake znanosti, a u *Metafizici* prototip i uzor svake prirodne teologije. Petrić u Aristotelu vidi dvoje: ili plagijatora¹⁴, koji je prisvojio, ukrao tuđa učenja (kritizirajući pritom njihove prave autore), ili ljubitelja mnijenja¹⁵, koji je filozofiju sveo na znanje o promjenjivom, prirodnom, stvorenom biću – ili filodoksiju. Što se *Metafizike* tiče, za

¹⁴ Usp. M. Muccillo, »La Storia della Filosofia presocratica nelle *Discussiones peripateticae* di Francesco Patrizi da Cherso«, *La Cultura*, 1–2, XIII (XCV), 1975. Teza da je Petrić smatrao kako je Aristotel plagirao svoje prethodnike temelji se prije svega na naslovu i sadržaju ovog drugog sveska *Peripatetičkih rasprava*. Naime pojam *slaganje – concordia* – koji se nalazi u naslovu drugog sveska (*Aristotelis et veterum philosophorum concordiam continens*) ironičkog je karaktera. Činjenica da se Aristotel slaže s prethodnicima, odnosno da iznosi i zastupa njihove teze znači, tako to prikazuje Petrić, da ih je on od njih i preuzeo, ili – u drugoj formulaciji – da, nasuprot Averoesovu shvaćanju, Aristotel ni u čemu nije bio prvi.

¹⁵ Usp. M. Girardi-Karšulin, »Petrićev pojam filodoksije«, *Filozofija i filodoksija* (ur. Mihaela Girardi-Karšulin i Stipe Kutleša), Zagreb 2004, str. 117–123. Već u ovom II. svesku citira Petrić Platonovo mjesto iz *Države* gdje on nasuprot filozofima (ljubiteljima mudrosti) postavlja *filodokse* (φιλόδοξοι – ljubitelje mnijenja (PLATO R. 480a), usp. ovdje str. 100.14), no to je razlikovanje još jače istaknuto u 4. knjizi III. sveska *Peripatetičkih rasprava* (usp. Franciscus Patricius/Frane Petrić: *Discussionum peripateticarum/Peripatetičke rasprave*, Zagreb 2009. str. 138–139) u kojoj je Aristotelovo učenje odredio kao znanje o promjenjivom: kao mnijenje, *doxa* ili *filodoxia*, a nasuprot Platonovu znanju o onome nužnome, tj. znanosti.

Petrića ona uopće nije znanost: niti ju je Aristotel tako naslovio niti je uopće tih četrnaest knjiga koncipirao kao cjelinu i jednu posebnu znanost.

Suvremena povijest filozofije ne slaže se s Petrićevim *generalnim* stavom o Aristotelu. Aristotel je veliki filozof i, uza sav utjecaj koji su Platon i neki drugi imali na njega, on nipošto nije plagijator niti je iz puke ambicije da sebe istakne kritizirao svoje prethodnike. Aristotel i danas važi kao jedan od najvećih filozofa i najvećih umova uopće.

S druge strane suvremena istraživanja gotovo jednoglasno podržavaju Petrićev stav da *Metafizika* nije jedna znanost, nego da je konglomerat znanosti.¹⁶ Ono što je u polemici Petrića i Angeluccija posebno zanimljivo jest sljedeće: za tu su polemiku u počecima istraživanja *Peripatetičkih rasprava* znali rijetki istraživači Petrića jer im, čini se, nije bila posebno zanimljiva. U vrijeme kada sam u disertaciji i u knjizi koja je iz nje proizašla (*Filozofska misao Frane Petrića*) jedno poglavlje posvetila polemici između Frane Petrića i Teodora Angeluccija povodom Petrićevih *Peripatetičkih rasprava* i osobito povodom pojma Aristotelove metafizike, ta tematika nije bila posebno tematizirana. Nastavljajući istraživanja započeta u disertaciji 2004. g. objavila sam članak o toj temi u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine*.¹⁷

Izvan Hrvatske ta se situacija promijenila tek 2009. godine kada je Maria Muccillo, koja je jedna od plodnih i uglednih talijanskih istraživača Petrićeva djela, objavila članak »Un dibattito sui libri metafisici di Aristotele fra platonici, aristotelici e telesiani (con qualche complicazione ermetica): Patrizi, Angelucci e Muti

¹⁶ Usp. J. Barnes, »Uvod u Aristotelovu Metafiziku«, *Aristotelova Metafizika. Zbirka rasprava* (priredili Pavel Gregorić i Filip Grgić), Zagreb 2003, str. 33–70.

¹⁷ Usp. Mihaela Girardi-Karšulin, *Filozofska misao Frane Petrića*, Zagreb 1988, str. 124–145.; također Mihaela Girardi-Karšulin, »Polemika između Frane Petrića i Teodora Angeluccija«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 59–60/2004, str. 103–117. U to doba Angeluccija su, doduše uzgred, spominjali gotovo svi radovi koji se bave Petrićevim *Discussiones peripateticæ*, ali nitko tada nije niti pokušao ući u *meritum* stvari, tj. u analizu onoga oko čega se vodila polemika, a čime sam se ja bavila.

sul soggetto della metafisica»¹⁸. Posebnost se tog rada sastoji u iznimnoj informativnosti članka u povijesnom smislu (rad naime obuhvaća sve autorici dostupne izvore koji se tiču te teme) kao i u smjeru istraživanja. Rad odlikuje i poseban smjer istraživanja – autorica je naime istražila koliko pojam (Aristotelove) metafizike oko kojega su se sporili Angelucci i Petrić, uz kojega je pristao i F. Muti, odudara od vlastitog Petrićeva pojma metafizike. Članak rezultira autoričinom konstatacijom da se vlastiti Petrićev pojam metafizike znatno razlikuje od onoga koji je kao Aristotelov pojam metafizike Petrić izložio u *Peripatetičkim raspravama* (i oko kojega se vodila polemika).

Iz jednog drugog aspekta, kad se naime pristupi analizi argumenata kojima se u polemici služe Petrić i Angelucci, može se uočiti da i Petrić i Angelucci zastupaju stajališta koja su načelno (ali naravno s određenim povijesno uvjetovanim, metodičkim razlikama) prisutna i u suvremenim interpretacijama, raspravama i polemikama oko Aristotela i Aristotelove *Metafizike*.

Petrićeva je osnovna teza da Aristotelova *Metafizika* nije jedna jedinstvena znanost i argumentira svoju tezu ne samo činjenicom da se riječ metafizika ne nalazi ni u tekstu *Metafizike* niti bilo gdje u Aristotelovu opusu (pa ju je vjerojatno smislio bibliotekar Andronik s Rodosa u svrhu katalogiziranja Aristotelovih spisa), nego prije svega uvidom u to da tim, tj. u *takozvanim metafizičkim knjigama* nedostaje osnovni uvjet za to da bi mogle biti jedna znanost, odnosno nedostaje im jedan jedinstveni *predmet (subiectum)*.¹⁹ Te knjige nisu jedna znanost ili knjige o jednoj znanosti

¹⁸ Maria Muccillo, »Un dibattito sui libri metafisici di Aristotele fra platonici, aristotelici e telesiani (con qualche complicazione ermetica): Patrizi, Angelucci e Muti sul soggetto della metafisica«, *Medioevo, Rivista di Storia della Filosofia Medievale* (a cura di Marco Forlivesi), XXXIV/2009; str. 221–305.

¹⁹ Usp. *Francisci Patritii Discussionum peripateticarum* t. IV, Basileae 1581, str. 23. In eadem sunt navi ii libri, qui vocantur metaphysici. Nam et silentio sunt a Diogene praeteriti; neque ullis locis in tot libris id nomen legitur. Tum quod ingens quoddam confusionis chaos tum libris iis, tum rerum tractationibus inest. Usp. također op. cit., str. 104.

jer je ono o čemu se u njima radi (predmet o kojem se raspravlja) mnogostruko i međusobno nepovezano. Mnogostrukost i nepovezanost predmeta tih knjiga dokida svaku mogućnost da bi se u njima radilo o jednoj znanosti (ma kako se ona inače zvala: *metafizika* ili, kako predlaže Petrić, *antefizika*²⁰) jer pretpostavka jedne (svake) znanosti jest da ima jedan i jedinstven predmet. Angelucci, nasuprot tomu, tvrdi da je *Metafizika*, premda priznaje da riječ *metafizika* nije prisutna u Aristotela i da sam Aristotel različitim imenima naziva znanost o kojoj je riječ u tim knjigama – pa bi se moglo dobiti dojam da se radi o više predmeta, ipak *jedna znanost*,²¹ odnosno *mudrost*.

Povijest filozofije bez sumnje nam daje osnove da kažemo kako je Petrić bio značajniji filozof od Angeluccija.²² To se vidi već i po tome što se o Petriću mogu naći podaci u gotovo svakoj povijesti renesansne filozofije, a o Angelucciju jedva da se može nešto naći na tako neiscrpnom izvoru informacija kao što je to internet,²³ osim možda naslova knjige koju je napisao protiv Petrića. No iako je Angelucci povijesno gledano bezna-

²⁰ Usp. op. cit., str. 62. Qua duplici ratione, rei scilicet et Aristotelicae autoritatis πρὸ τῶν φυσικῶν, Antephysica, appellari debuissent, si ab Aristotelicis nominibus discedendum fuerat.

²¹ *Quod Metaphysica sint eadem, quae physica, nova Theodori Angelutii sententia*, Venetiis, 1584, str. 2r. Atque a Francisco Patritio exorsus, audacter pronuntio, libros Metaphysicos et Aristotelis esse, et sic ab eo appellatos ordinatosque fuisse;

²² Usp. spomenuti tekst koji je Maria Muccillo objavila 2009. g. i koji je iznimno informativan (Maria Muccillo, »Un dibattito sui libri metafisici di Aristotele fra platonici, aristotelici e telesiani (con qualche complicazione ermetica): Patrizi, Angelucci e Muti sul soggetto della metafisica«, *Medioevo, Rivista di Storia della Filosofia Medievale* (a cura di Marco Forlivesi), XXXIV/2009; str. 221–305.): Chi oso invece attaccare il filosofo chersino fu un oscuro (almeno a tutt'oggi) personaggio a nome Teodoro Angelucci, nato a Belforte del Chienti, in provincia di Macerata, nel 1540, e morto a Montagnana di Padova nel 1600. str. 259.

²³ Najviše što sam na internetu našla o Angelucciju jest tekst Francesca Bottina o Petriću (»Francesco Patrizi e l'aristotelismo padovano«) u kojem se vrlo šturo spominje Angelucci u vezi s diskusijom s Petrićem o kojoj je i ovdje riječ. U radovima o Petriću, posebno kada je riječ o *Discussiones peripateticae*, redovito se spominje Angelucci, ali vrlo površno.

čajan²⁴, to ipak ne znači nužno da su njegove teze o Aristotelu (a protiv Petrića) filozofski potpuno nezanimljive.

O čemu je dakle u tom sporu riječ? Okosnica je sporenja između Petrića i Angeluccija Aristotelova *Metafizika*, preciznije rečeno predmet Aristotelove *Metafizike*. Pitanje o predmetu pitanje je u stvari o tome je li Aristotelova *Metafizika* kao znanost uopće moguća.

Petrićev je stav sljedeći: u *takozvanim metafizičkim knjigama* vlada *kaos* s obzirom na predmete o kojima se u njima raspravlja, odnosno postoji više predmeta koji su u kaotičnom odnosu, međusobno nespojivi u predmet jedne jedine znanosti. Prva je znanost *rasprava o prvim počelima*, potom je to *znanost o biću* i te se dvije znanosti na čudan način miješaju. One su najviše zastupljene u tim knjigama, ali u njima je riječ i o *filozofiji prirode* i *logici*.²⁵

²⁴ U navedenom, vrlo informativnom radu na str. 259. u fusnoti M. Muccillo navodi sljedeću literaturu o Angelucciju: A. Zavarroni, *Bibliotheca calabrasive illustrium virorum Calabriae*, Ex typographia Johannis de Simone, Neapoli 1753, 105; G.B. Tafuri di Nardo, *Istoria degli scrittori nati nel Regno di Napoli*, Nella stamperiadi Giuseppe Severini, Napoli 1754, vol. III/3, 281–283; G.P. D'Acquaviva, *Memorie degli uomini illustri e chiari in medicina del Piceno o sia della Marca di Ancona*, vol. II, L. Accattatis, *Le biografie degli uomini illustri delle Calabrie*, vol. II, Dalla tipografia municipale, Cosenza 1870, 93–95; G.M. Claudi – L. Catri (cur.), *Dizionario Biografico dei Marchegiani*, Casa Editrice Il Lavoro Editoriale, Ancona 2002, 36.

²⁵ Usp. Francisci Patritii *Discussionum peripateticarum* t. IV, Basileae 1581, str. 62. *Metaphysicos vero libros, certum ab Aristotele eo nomine nusquam appellatos. (...) itaque potest videri ab Andronico haec appellatio manasse, quae certe Aristotelica non est, qui primis duobus capitibus proponit his libris de Sapientia se tractaturum. Initio postea tertii libri Scientiam de Ente nominat. Sequenti vero capite ad philosophum pertinere eius tractationem; primo postea capite 5. libri, eam Primam philosophiam nominat, et mox Theologiam. (...) Quae nomina multiplicia, et rem ipsam multiplicem hisce libris tractatam, sequentium libro aliquo diligentius perpendemus. Također i str. 104. Cur autem nihil ad doctrinam utile eam habere vir tantus iudicavit, in causa, ut ego existimo, fuit, horum librorum confusio, quam Nicolaus vidit et reprehendit, confusio inquam duarum harum scientiarum de Ente ac de Primis substantiis. Vel potius trium scientiarum de Principiis substantiarum, de Principiis scientiarum ac de Ente. Također i str. 196. Eos autem libros /tj. metafizičke knjige, opaska autorice/ duas scientias primo continere, antecedente Tomo est a nobis demonstra-*

Najveći problem Petriću predstavlja tekst *Met.* 1026a.23–32 u kojem Aristotel kaže da je znanost o nepokretnoj supstanciji (ako takova postoji) *prva filozofija* i da je ta znanost sveopća zato što je prva i ona ujedno raspravlja o *biću kao biću*. Ta je rečenica kamen spoticanja za Petrića. Ako je to Aristotel uistinu napisao i ako se ta teza može braniti (tj. teza da ista znanost raspravlja o biću kao biću i o prvoj supstanciji), onda pada Petrićeva koncepcija o kaosu u 'metafizičkim knjigama', odnosno teza o nemogućnosti da *Metafizika* bude jedna znanost. Zato Petrić deciderano tvrdi: »onaj odjeljak pete knjige u kojem je istoj onoj znanosti koja raspravlja o prvim supstancijama pripisao i razmatranje bića kao bića nužno je suvišan; i treba vjerovati da ga je unio ili Apelikon ili Tiranion ili neki knjižar, koji su, priča Straton, pokvarili Aristotelove knjige i ispunili ih pogreškama«²⁶. Tako je Petrić riješio svoj gordijski čvor – škarama.

Zašto je međutim taj tekst tako ključan za Petrića? Petrić tumači da je Aristotelov pojam *biće kao biće* pojam o najopćenitijem biću koje je zajedničko svim kategorijama. *Biće kao biće* obuhvaća sveukupnost bića. To je univerzalni pojam.²⁷ Filozofija o prvim počelima, prva filozofija, teologija ili mudrost međutim nema, odnosno ne može imati tu općenitost. Prva filozofija, teologija,

tum. Et praeter has multa quoque ad Logicam et ad physiologiam pertinentia complexos, Averroem habemus testem (...) Sed quae totos fere eos libros constituent, duas esse scientias iudicamus: Entis scilicet scientiam, quam ab Aristotele philosophia est nuncupata, et eam, quam Sophiam nominat, quae sit de primis atque a materia secretis substantiis.

²⁶ Ibidem, str. 106. hanc particulam quinti libri, qua eidem illi scientiae, quae de primis substantiis agit, considerationem entis uti ens tribuit, superfluum esse necesse est. Atque ab Apellicone, vel Tyranione, vel librariis inductam credendum, a quibus Strato Aristotelicos libros corruptos erroribusque repletos fuisse narravit.

²⁷ Ibidem, str. 316–7. Philosophia ergo ens contemplatur ex Platonis sententia, quod loco superiore in Aristotele quoque notavimus. Sed entis significatio Platoni, longe alia est ab Aristotelica. (...)

At Aristoteles sub entis nomine primi libri de Ente capite 2. substantiam corpoream comprehendit et reliqua illi accidentia, novem categoriis comprehensa, atque ita Aristoteli ens est, quod illis /tj. Platonu, Parmenidu i Pitagori – op. autorice/ genitum, Aristoteli philosophia sua versatur circa hoc ens, Sophia circa substantias separatas. Quae nequaquam ex eius sententia videntur categoriis comprehendi.

kaže Petrić, raspravlja o prvim supstancijama, o nepokretnim uzrocima i o onom božanskom. Ta znanost nije nipošto znanost o *biću kao biću*, odnosno o svim bićima, sveukupnosti bića, nego odsijeca iz pojma *bića kao bića* ono biće koje je među svim bićima najuzvišenije. Bilo bi doduše moguće, misli Petrić, da znanost o prvim počelima bude ista sa znanošću o biću kao biću, ali u tom slučaju pojam bića bio bi uzet u platoničkom smislu, kao *biće uistinu* ili ideja.²⁸ Za Aristotela je međutim biće kao biće univerzalni, apstrakcijom dobiveni pojam i na temelju takva pojma znanost o kojoj je riječ u prvom poglavlju *Metafizike E* nije moguća.²⁹

Ovo, odnosno ovako protumačeno Petrićevo shvaćanje ima, može se reći, suvremenog rođaka u tumačenju Jonathana Barnesa. Petrić bi svakako rado prihvatio ovu Barnesovu rečenicu: »Metafizika je tako zapravo proučavanje 'predmetno neutralnih' pojmova i 'predmetno neutralnih' istina – u potpunosti apstraktnih pojmova koji se mogu odnositi na bilo koji predmet te u potpunosti općih istina koje vrijede za bilo koji predmet.«³⁰ A složio bi se vjerojatno s Barnesom i u tome da je to logika, odnosno i sam Petrić konstatira da knjige koje sadrže znanost o biću sadrže i mnogo toga što pripada logici,³¹ kao i s Barnesovom konstatacijom da je logika još univerzalnija od znanosti o biću.

²⁸ Ibidem, str. 107. Si vero hunc ad modum intelligatur, Pythagorico et Parmenidio more ens intelligamus. Entiaque contemplari ut entia, nihil aliud erit quam substantias separatas et intelligibiles causas nostratium harum substantiarum speculari. Također i str. 316. Sed entis significatio Platoni, longe alia est ab Aristotelica. (...) ens ergo illi /tj. Platonu – op. autorice/ idea est.

²⁹ Ibidem, str. 107. Quod si entis uti ens Scientiam Intelligamus pro scientia entis universalissimi, omnibus entibus communi, proculdubio ab illa longe erit diversa, ab eaque tantum differet, quantum totum a parte, commune a proprio differet, ac id quod de re universa tractat, ab ea, quod de una re aliqua. Također i str. 317. Unde sequitur Platonis opinionem esse Aristotelicam scientiam, quia haec versetur circa universale collectum ex singulis genitis.

³⁰ Usp. J. Barnes, »Uvod u Aristotelovu Metafiziku«, op. cit., str. 38.

³¹ Usp. Frane Petrić, *Discussionum peripateticarum* t. IV, Basileae 1581, str. 107. Sed inter hanc tractationem multa quae ad Logicam pertinent, eum inseruisse asserimus (...). Quae capita omnia proculdubio logici sunt generis (...).

Barnes se slaže s Petrićem da je *Metafizika* kaos, nepovezana mješavina znanosti a ne jedna znanost.³² A Petrićev je stav važan, jer iako je to mišljenje s kojim se danas mnogi slažu, u Petrićevo je doba to bila, da tako kažem, heretička ideja. Ako je Petrić nije prvi iznio, onda je bio svakako među prvima, bar ako se može vjerovati Petrićevu oponentu Angelucciju koji kaže da *jedini Petrić* smatra da metafizičke knjige pripadaju različitim znanstvenim zadacima i da su slučajno i proizvoljno sabrane u jednu knjigu.³³ A trebamo mu vjerovati jer da je Angelucci rekao nešto što se tada lako moglo pobiti, odmah bi se našli oni koji bi reagirali i upozorili ili Petrića ili Angeluccija da je u krivu. U to je naimedoba (za razliku od kasnijih stoljeća) Aristotelova filozofija, uključujući i komentare Aristotela, bila standardni nastavni sadržaj i bilo je mnogo onih koji su je dobro poznavali.

Angelucci, Petrićev oponent, zastupa upravo suprotnu tezu – jedinstvo *Metafizike* kao znanosti – na temelju vlastita shvaćanja, što zapravo znači *biće kao biće* i što je to *znanost o biću*. Angelucci kaže: Petrić nije u pravu kad tvrdi da *Metafizika* ima tri predmeta (a ne jedan). Ima samo jedan i to zato jer ono što Petrić zove *općenitim bićem (ens commune)* uopće ne postoji u Aristotelovu učenju. Postoje samo prirodne stvari i supstancije.³⁴

Koji je dakle po Angelucciju predmet *Metafizike*? *Metafizika* nema neki svoj posebni predmet, nego ima *isti* predmet kao i *Fizika*. Taj je predmet *biće kao biće* i ono nije u tom smislu općenito

³² Usp. J. Barnes, »Uvod u Aristotelovu Metafiziku«, op. cit. str. 34.

³³ Quis enim te excepto Metaphysicos libros ad facultates diversas retulit? putarunt aliqui inordinatos, et tanquam scopas dissolutos, illos esse; triformes certe, hoc est logicos, philosophicos, et theologicos, nemo nisi tu credidit: ac solus tu scientiarum omnium, ac bonarum literarum natrix, et violator, casu eos et temere in unum corpus coaluisse existimavit. *Exercitationum Theodori Angelutii cum Francisco Patritio liber primus*, Venetiis 1585, str. 33v.

³⁴ Usp. ibidem, str. 36r. ostensum preterea fuerat nullum commune ens in Aristotelis doctrina supra res et substantias naturales; također str. 74v. deinde ens illud latissime protensum nihil est, nisi aequivocum prorsus nomen, nullamque neque obiectivam, neque formalem notionem propriam habet, inane est igitur ipsum adstruere facultatis alicuius subiectum;

da bi se jednoznačno ili sinonimno izricalo o Bogu i prirodnim stvarima i odvojenim supstancijama.³⁵ Također ne izriče se o njima ni u analognom smislu.³⁶ No što je to *biće kao biće* ako nije opći pojam dobiven apstrakcijom i ako se niti *univoce* niti *analogice* ne izriče o prirodnim bićima i Bogu? *Biće kao biće* koje je predmet i *Metafizike* i *Fizike* proizlazi od (prirodne) forme koja daje *bitak* stvarima.³⁷ To *biće kao biće* ili, kako Angelucci precizira, *bitak* proizlazi iz forme i povezuje se s materijom. No bitak se ne povezuje s materijom takav kakav jest o sebi, nego na način kako ga je materija sposobna primiti, tj. ako je sposoban da nastane i nestane ili ako je sposoban za mijenjanje.³⁸

Bitak prirodnih stvari po sebi je nepokretan (ne podliježe nastanku i nestanku), on se dakle bitno razlikuje od samih prirodnih stvari koje nastaju i propadaju.³⁹ To *biće kao biće* ili *formalni bitak* ne može se u potpunosti shvatiti, premda je to fizički bitak

³⁵ *Quod Metaphysica sint eadem, quae Physica, nova Theodori Angelutii sententia*, Venetiis 1584. str. 14r. Sit autem prima assertio tanquam primus fundamenti lapis, esse rerum naturalium simpliciter consideratum quatenus est esse, ad naturaeque constitutionem nondum contractum est, haud quidpiam significare, quod univoce et sinonimos commune sit, cum rebus naturalibus Deo et caeteris a materia separatis substantiis;

³⁶ *Ibidem*, str. 20v. Secunda assertio sit; ens illud, per quod cum Deus optimus Maximus tum res naturales esse dicuntur, nullam habere posse simplicem et communem rationem utrisque analogice convenientem, cuius ratione certae alicuius, definitaeque scientiae subiectum esse possit;

³⁷ *Ibidem*, str. 22r. Tertia assertio sit, illud ens quod rerum naturalium sic proprium diximus, ut Deo nullo modo convenire posset, et re et ratione abstractum esse a materia; neque vero ipsum communissimo sensu accipimus, sicut cum et materiam suo modo esse a Philosophis dicitur; sed quatenus absolutum et perfectum est, fluitque a forma, quae est id quod dat esse rei.

³⁸ *Ibidem*, str. 22r. esse formale non coniungitur materiei per se, hoc est quatenus tale est, sed quatenus capax est ortus et interitus;

³⁹ *Ibidem*, str. 33v. – 34r. quarta assertio sit, esse rerum naturalium a forma profectum immobile existere: quia motus est actus entis in potentia, quatenus in potentia, esse vero formale quatenus huiusmodi est, merum actum significat; ut omittam id quia primum est in unaquaque re naturali, cum ratione dici posse motum et mutationem omnem praecedere;

i premda je povezan s prirodnim stvarima, bez neke spoznaje o Bogu i božanskim stvarima.⁴⁰

Biće kao biće nije dakle po Angelucciju opći pojam koji obuhvaća sve biće (kako vječno, tako propadljivo), nije pojam dobiven apstrakcijom, izdvajanjem onog zajedničkog iz pojedinačnog (kako misli Petrić), nego je *bitak* prirodnog bića. *Bitak* prirodnog bića nije ono opće koje je zajedničko svemu, nego je pojam o onom po čemu biće jest biće. U peripatetičkoj terminologiji to je formulirano tako da *bitak bića proizlazi iz njihove forme*.⁴¹ Bitak bića proizlazi iz forme jer stvari jesu što jesu po njihovoj formi. Bitak nije forma jer forma je samo jedan dio koji sukonstituira stvar, nego proizlazi od forme ili je bitno određen formom. Bitak također nije pojedinačno biće, nego je različit od tog bića; bitak je, nasuprot prirodnim bićima koja su u nastajanju i propadanju, vječan i nepromjenjiv. Bitak bića međutim, i to je ključna Angeluccijeva teza, nepoznatljiv je bez neke spoznaje o Bogu i on je, po Angelucciju, zajednički predmet *Fizike* i *Metafizike*.⁴²

Kako se može braniti ta teza? Angelucci tvrdi da se *Metafizika* i *Fizika* ne razlikuju kao dvije znanosti (da bi bile različite znanosti, trebale bi imati dva različita predmeta), nego kao *znanost* – ἐπιστήμη i *mudrost* – σοφία. Mudrost je naime naslov koji Aristotel na nekim mjestima u *Metafizici* daje svojoj *traženoj znanosti* – ἐπιστήμη ζητούμενη – odnosno znanosti o kojoj je riječ. Teologiju naziva Aristotel mudročcu, kaže Angelucci, i to zato jer je

⁴⁰ Ibidem, str. 21r. Quinta assertio sit, haud posse esse formale recte, et ad unguem intelligi, tametsi Physicum est, et rebus naturalibus coniunctum sine aliqua de Deo et rebus divinis cognitione.

⁴¹ Ibidem, str. 12v. dico esse primum effectum formalem, quod est ipsius rei esse, quatenus tale est, non ad motum, et externas actiones vel passiones relatum, neque ad hanc vel illam naturae speciem contractum; cuius praecise sumpti proprietates sunt unum, multa, idem, diversum, oppositio, actus, potentia et alia id genus; quod ut magis dilucide percipiatur, a principali natura, quae est forma, manare dicimus varios effectus ordine quodam, nimirum esse, essentiam, facultates et externos actus, sive actiones sint, sive passiones, quos generali nomine motum appellamus;

⁴² Ibidem, str. 25r (krivo paginirano 21r), Quinta assertio sit, haud posse esse formale recte et ad unguem intelligi, tametsi Physicum est, et rebus naturalibus coniunctum sine aliqua de Deo et rebus divinis cognitione;

Bog nama ono najnepoznatije, ono što čovjek samo najteže i samo posredno može spoznati; kao što šišmiš izravno ne može vidjeti sunce,⁴³ tako i mi o Bogu možemo imati samo neizravnu spoznaju tako da izvodimo zaključke (*ratiocinando*) koji nužno proizlaze iz spoznaje o prirodnim stvarima.⁴⁴ To znanje o Bogu nije *znanost* o Bogu nego *mudrost* o Bogu; predmet znanosti *Metafizike* nije Bog, nego *biće kao biće*, odnosno *bitak* prirodnog bića iz kojeg kao učinjenog (*effectum*) mi zaključujemo o Bogu. Iz toga izvodi Angelucci tumačenje Petriću spornog odjeljka *Metafizike* E. Jasno je da istoj znanosti (filozofiji) može pripadati i nužno pripada da motri biće kao biće i istodobno ono prvo o kojem ovisi sve ostalo.⁴⁵ *Biće kao biće*, bitak bića, predmet je te znanosti, ali bitak bića upućuje na ono izvan sebe, na ono iznad sebe ili znanost o bitku bića implicira teologiju. Ali u toj interpretaciji *biće kao biće* ne smije se i ne može shvatiti kao opći pojam. Biće kao biće ili *bitak* pojam je o onome što bića čini onime što jesu, a to je za Angeluccija pojam o njihovoj stvorenosti (i propadljivosti). Ali, iako su bića stvorena i promjenjiva, ono što ih čini onime što jesu samo nije propadljivo. Angelucci to naziva ne samo *bićem kao bićem* i *bitkom* nego i prirodnom supstancijom. Prirodna supstancija nije pojam o nekoj pojedinačnoj propadljivoj prirodnoj supstanciji, nego je pojam o tome što propadljivu supstanciju čini propadljivom supstancijom. To je nešto što samo nije propadljivo, nego vječno i nepromjenjivo, forma ili druga supstancija.⁴⁶ I *Fizika* kao znanost

⁴³ Usp Arist. *Metaph.* 993b. 9–11.

⁴⁴ Ibidem, str. 27v. distinguuntur autem ut dixi Physica et Metaphysica, non tanquam diversae scientiae, sed ut scientia et sapientia de eodem subiecto genere, quam sapientiam solet etiam nonnumquam Aristoteles Theologiam nominare ut in eodem libro text. 2. quoniam cum Deus, nobis sit ignotissimus, quo oculi nostri sese habeant ad res divinas, sicut oculus Vespertilionis ad lumen solis, nihil de eo scimus, praeter admodum pauca, quae ex rebus naturam habentibus ratiocinando educuntur, velut ex effectis.

⁴⁵ Ibidem, str. 28v. patet itaque unius esse scientiae entia prout entia speculari, ubique autem proprie primi et ex quo cetera pendent, et propter quod dicuntur scientia;

⁴⁶ Ibidem, str. 39r. Octava assertio sit substantiam naturalem cum re, tum ratione a materia separatam solere ab Aristotele appellari; i dalje str. 39v. Nona assertio fuerit substantias naturales per se aeternas esse, alienasque ab ortu et interitu;

ima kao svoj predmet vječno i nepromjenjivo biće (supstanciju), premda se univerzalnost koja pripada *Fizici* razlikuje od univerzalnosti koja pripada *Metafizici*, i to po tome što metafizičko univerzalno postoji po sebi, dok fizičko univerzalno postoji po drugome, po metafizičkom univerzalnom.⁴⁷ Fizičke supstancije ovise o metafizičkim supstancijama.

Nasuprot Petriću bit Angeluccijeva shvaćanja sastoji se u sljedećem: pojam *bića kao bića* nije opći pojam (kao za Petrića), nije dobiven apstrakcijom, nego je to *bitak* koji proizlazi iz forme prirodnih stvari. Predmet *Fizike* i *Metafizike* isti je. To je *biće kao biće*, *bitak* ili *prirodna supstancija*. *Fizika* i *Metafizika* ne mogu biti odvojene znanosti jer se znanosti dijele s obzirom na njihove predmete. Zato se *Fizika* i *Metafizika* razlikuju kao *znanost* i *mudrost*.

Angelucci međutim na još jedan način difrencira *Fiziku* od *Metafizike*, razlikujući subjekt i objekt znanosti.⁴⁸ Oba razlikovanja upućuju na isto, tj. na to da je fizika kao znanost o *biću kao biću*, *bitku* ili *prirodnoj supstanciji* nedostatna, odnosno da ukazuje na nešto što je nad njom.⁴⁹

Fizika je znanost o *biću kao biću*, *prirodnoj supstanciji* ili *bitku* koja analizira i utvrđuje zakonitosti kretanja (uzeto u smislu peripatetičkog pojma kretanja). Osma knjiga *Fizike* međutim, postavlja pitanje o vječnosti ili početku kretanja, ukazuje izvan te

⁴⁷ Ibidem, str. 40v. alio quoque non minori discrimine invicem separantur Physicae et Metaphysicae substantiae; quod hae per seipsas consistent, illae vero non nisi harum ope et auxilio;

⁴⁸ Ibidem, str. 61v. differt enim scientiae obiectum ab eiusdem subiecto. subiectum dicitur, quam alii substratam materiam appellant, ex qua reliqua scientiae capitibus exposita, velut ex proprio, et primario fonte deducuntur; in eamque ut in primum principium referuntur; obiecti ratione continentur praeter subiectum; species affectionesque et principia subiecti; ordoque et methodus quaedam obiecti voce significatur; quae specie unica esse potest, tametsi subiectum, genere multiplex existit;

⁴⁹ Ibidem, str. 62v. ut nemini mirum videri possit, sicut substantia naturam praecedit, ita Metaphysicum Physico superiorem esse, tametsi rem et materiam eandem propositam habeant. Također str. 63v. (...) verissimum sit neque motus, neque actus, naturalium rerum intelligi perfecte, et pernosci integre posse, donec ad primam omnium, et cunctis modis immobilem substantiam qui Deus est, tandem deveniatur.

tematike zahtijevajući prvog nepokretnog pokretača. *Metafizika* je nužni rezultat činjenice da *Fizika* upućuje izvan sebe, izvan prirodnog bitka i prirodne supstancije, da transcendirira sebe samu. Mogućnost tog transcendiranja, odnosno mogućnost da *Fizika* i *Metafizika* pri zajedničkom predmetu (*subiectum, materia substrata*) budu različite vidi Angelucci u različitom stupnju refleksije u *Fizici*, odnosno *Metafizici*. *Fizika* je (teorijska) znanost. Ona motri svoj predmet (*subiectum*), utvrđuje njegove zakonitosti i konstatira njegovu granicu (prvi nepokretni pokretač). *Fizika* ukazuje iznad sebe, odnosno iznad prirodnog bitka jer u analizi kretanja, pri pitanju o početku ili vječnosti kretanja, nužno postulira prvog nepokretnog, odnosno nepokrenutog pokretača. *Metafizika* tu započinje, ali njezin je predmet (*subiectum, materia substrata*) također *prirodni bitak* (a ne Bog ili inteligencije), koji je i predmet *Fizike*, samo što taj predmet *Metafizika* motri ne kakav je o sebi (kao *Fizika*), nego u njegovoj relaciji prema onom božanskom. *Metafizika* nema drugi predmet nego drugi pristup predmetu, drugi stupanj refleksije. Ona motri predmet *Fizike* u njegovoj nužnoj korelaciji s božanskim. Zato se ona ne zove znanost nego mudrost, jer je jedan drugi stupanj refleksije.

Angelucci uvodi i novi pojam – objekt (*obiectum*) znanosti razlikujući ga od predmeta (*subiectum*) neke znanosti. Predmet, subjekt ili podmetnuta materija (*materia substrata*) ukupnost je znanstvenog sadržaja koji se raščlanjuje na poglavlja. Predmet je *ono o čemu* je riječ u nekoj znanosti i *ono što se* o tome tvrdi. To »o čemu je riječ« u *Fizici* i *Metafizici* zajedničko je: *bitak, prirodna supstancija*. No od predmeta (subjekta) razlikuje se objekt. Objekt je znanosti jedinstvo predmeta (subjekta) znanosti i poretka ili metode. Npr. predmet (subjekt) znanosti može biti različit, a da metoda bude jedna jedinstvena.⁵⁰ Tim razlikovanjem upućuje Angelucci na sljedeće: subjekt znanosti predmet je o kojem znanost kaže, odnosno znade što je to. Ta je znanost poimanje (*comprehensio*) i poznavanje (*notitia*) neke stvari, ali to ne znači u pravom

⁵⁰ Ibidem, str., 61v. obiecti ratione continentur praeter subiectum; species affectionesque et principia subiecti; ordoque et methodus quaedam obiecti voce significatur; quae specie unica esse potest, tametsi subiectum, genere multiplex existit;

smislu 'znati'. Prava se spoznaja sastoji, kaže Angelucci, u tome da se neka stvar spozna na temelju sigurnog i nužnog uzroka, tj. prava je spoznaja komparativna spoznaja stvari i njezina uzroka. Objekt je te spoznaje 'ono znano', *scibile*.⁵¹ Primijenjeno na odnos *Fizike* i *Metafizike* to znači sljedeće: iako *Fizika* i *Metafizika* imaju isti predmet (*subiectum*) o kojem se nešto znade, tj. *biće kao biće, prirodnu supstanciju* ili *bitak*, ipak je *Metafizika* posebna *znanost*, odnosno *mudrost*, jer prirodnu supstanciju spoznaje u relaciji prema njezinu uzroku, tj. prema božanskom.

Kako je istaknuto, Petrić je sigurno, makar samo s obzirom na povijesni utjecaj, neusporedivo značajniji autor od Angeluccija. I u suvremenim interpretacijama Aristotela, bez obzira na različit stupanj razvoja metodike povijesne kritike i interpretacije, možemo naći mnogostruke podudarosti s Petrićevim shvaćanjima o Aristotelovoj *Metafizici*, počevši od navedenog J. Barnesea.

Ipak, ni Angelucciju ne nedostaju suvremeni rođaci. O tome samo kratka naznaka – Angelucci bi bez dvojbe potpisao ono što je napisao npr. Walter Bröcker: »Die bewegte Welt bliebe ohne einen unbewegten Beweger unverständlich, ja es könnte sie nach Aristoteles Meinung gar nicht geben. Also muß die Physik in eine umgreifende Totalität des Wissens eingebettet werden. Dies höchste allumgreifende Wissen ist die Theologie.«⁵² Ili također: »Die aristotelische Ontologie ist gerade keine metaphysica generalis, neben der es noch speciales gäbe, sondern die metaphysica totalis, innerhalb derer es partiales gibt.«⁵³

Bilo bi besmisleno tvrditi da je Petrić utjecao na Barnesea ili Angelucci na Bröckera jer u osnovi razlika između Petrića i An-

⁵¹ Ibidem, str. 62r. ac scientiae limitibus haud contineri unam aliquam, et simplicem rei alicuius notitiam, et comprehensionem; sed rerum disiunctim cognitarum comparisonem quandam, vel ex eius scientiae ratione, quae unica acquiritur demonstratione perspicuum est, scire etenim definitur rem per certam et necessariam causam cognoscere; at quid est rei per causam cognitio, nisi comparatus quidam in rem et rei causam intuitus; quo haec illi lucem et perspicuitatem afferre dicitur? I dalje: cum is totus complexus quo demonstrationis ductus concluditur appelletur / / hoc est scibile; non eius pars tantum aliqua, seu subiectum sit, seu attributum;

⁵² W. Bröcker, *Aristoteles*, Frankfurt/M. 1974, str. 238.

⁵³ Ibidem, str. 237.

geluccija leže tadašnje, a u osnovi suvremenih razlika suvremene fundamentalne filozofske diferencije. No paralele se ne mogu ignorirati, pa to navodi na pomisao da polemiku između Petrića i Angeluccija, odnosno njihove temeljne suprotstavljene stavove, nazovemo arhetipskima.

2. Recepcija Peripatetičkih rasprava u 17. st.

a. Marin Mersenne

Neposredna recepcija ili utjecaj Petrićevih *Peripatetičkih rasprava* ne svodi se samo na polemiku s Angeluccijem i ne ograničava se samo na 16. stoljeće. Pretpostavka za koju smo ustvrdili da je nužna za neposrednu recepciju ili utjecaj, a to je zajednički misaoni horizont ili što je ekvivalentno: zajednički pojam filozofije, prisutan je i u 17. stoljeću. Zajednički pojam filozofije međutim ne znači zajedničko skandiranje istih teza, on bez sumnje može uključivati i kontroverzije i suprotna mišljenja. Na primjer malo pojednostavljeno možemo reći da su Platon i Aristotel imali zajednički pojam filozofije, držeći da je spoznaja onog općeg bitni zadatak filozofije – ipak su međutim imali potpuno različita shvaćanja o tome koje je to opće i kako do njega čovjek dolazi. Zajednički pak horizont mišljenja renesanse jest povijesnofilozofski, sastoji se u pitanju, razmatranju i odluci o tome koje je od tradiranih filozofskih učenja istinito. Renesansni se pak filozofemi bitno međusobno razlikuju i spore.

Petrićev utjecaj na mislioce u 17. st. općenito je dosta dobro istražen i poznat (Kepler, Comenius, Hobbes, Gassendi, H. More – da nabrojim samo neke)⁵⁴, ali to se odnosi ponajprije na utjecaj *Nove sveopće filozofije*, tj. na utjecaj Petrićeve prirodne filozofije, dok je utjecaj *Peripatetičkih rasprava*, o kojem je ovdje riječ, mnogo manje istražen.

Descartesov prijatelj Marin Mersenne znao je za Petrića i citirao ga je u svojem spisu *Quaestiones in Genesim* (1623)⁵⁵, no tu je

⁵⁴ Usp. John Henry, »Francesco Patrizi da Cherso's Concept of Space and its later Influence«, *Annals of Science* 36. London 1979. str. 549–575.

⁵⁵ M. Mersenne, *Quaestiones celeberrimae in Genesim* (...), Lutetiae 1623. Mersenne na stranama 739–742 izlaže kritiku Petrićeva određenja svjetla kao onog tjelesno-netjelesnog ili, kako to Mersenne interpretira, kritiku

riječ o onom poznatijem Petrićevu utjecaju, o utjecaju *Nove sveopće filozofije*. No Mersenne recipira i *Peripatetičke rasprave* – i to mnogo opširnije.

U knjizi *La verité des sciences contre les sceptiques ou Pyrrhoniens*, Paris 1625. Mersenne ne spominje Petrića, nego ga kompilira i prevodi. Taj Mersennov spis sadrži četiri knjige od kojih nas u vezi Petrićevih *Peripatetičkih* rasprava zanima samo prva koja se dijeli na šesnaest poglavlja. Knjiga predstavlja svojevrsan dijalog između skeptika, alkemičara i kršćanskog filozofa, no pojedina poglavlja najčešće predstavljaju kontinuirana izlaganja jednog od sugovornika. Mersenne spominje Petrića u devetom poglavlju gdje kaže da se »Frane Petrić (François Patrice) trudio da diskreditira tu (Aristotelovu) filozofiju, no u tome nije došao dalje od drugih koji svojim perom uzdižu znak pobjede nad ugledom tog filozofa i nemaju snagu uzdići ga dosta visoko da obore let i slavu Peripatetičara – jer on transcendirala sve osjetilno i imaginabilno, a ostali pužu po zemlji kao mali crvi; Aristotel je ptica orao u filozofiji, a ostali su kao pilići koji hoće letjeti prije nego imaju krila.«⁵⁶

Mersenne spominje Petrića i u osmom poglavlju iste knjige i to je navođenje zanimljivije jer slijedi nakon što je Mersenne preveo dosta velik dio Petrićeva teksta. Ovdje je navođenje Petrića pozitivno, ali dvosmisleno, jer pozitivno izlaganje Petrićevih teza stavlja Mersenne u usta alkemičara, tj. u usta sugovornika za kojeg Mersenne hoće pokazati da je u krivu.

svjetla kao neke pete supstancije. Petrićev pojam svjetla trebao bi po tom tumačenju biti kao neko zrcalo u kojem bismo gledali božansko svjetlo: (...) in luce, velut in aliquo speculo lucem divinam nobis innotescere a qua nostra lux corporea perenni quadam derivatione dependet., M. Mersenne, op. cit. str. 739. Mersenne protiv tog Petrićeva pojma svjetla ističe da je svjetlo (*lux*) akcidencija, da je vidljiva kvaliteta (*qualitas visibilis*).

⁵⁶ M. Mersenne, *La verité des sciences*, Paris 1625. reprint. Stuttgart-Bad Cannstatt 1969. str. 109–110. François Patrice s'est efforcé de décrediter cete Philosophie, mais il n'a non plus avancé que Basso, Gorlaee, Bodin, Charpentier, Hhil, Olive, et plusieurs autres, qui élevent des trophées à la renommée de ce Philosophe par leurs plumes, qui ne peuvent prendre l'effort assez haut pour rabatre le vol et la gloire du Peripateticien, car il transcende tout ce qui est sensible, et imaginable, et les autres rampent à terre comme petits vermisses: Aristote est un Aigle en Philosophie, les autres ne sont que comme des poussins, qui veulent voller avant que d'avoir des ailes.

Navest ću Mersennov citat i Petrićev latinski predložak ovdje u tekstu jer bi citati, zbog svoje veličine, previše opteretili fusnote.

Petrić

In hac quidem a discipulo Theophrasto, charissimo, praecipuo, est desertus. A Stoicis etiam vellicatus magnopere. <Ab iisdem etiam in civili, ab Epicuro, a Platone, a Pythagora Pythagoreisque est superatus.> In divina vero, Platonis, Pythagoreorum Aegyptiorum, Chaldaeorumque longo interuallo a tergo relictus ne vestigia quidem consequitur, aut attingit. Naturalis autem pars eum longe inclytum fecit. His tam numerosis et capitibus et libris, non plura quam novem omnino generalia Theoremata, seu Theses, seu problemata mavis nuncupare, pertractantur. Ea sunt. De principiis naturalium rerum. De communibus naturalium rerum accidentibus. De caelo. De Elementis. De actione eorum et passione. De exhalatione. De Plantis. De animalibus. De anima. Singula haec novem Theoremata si vita atque ocium supersit, erunt a nobis diligenter discutienda: ut quam magnus Aristoteles, qua admirandus vir fuerit. quam vera, quam exacta eius naturalis philosophia sit, quam merito, quam acri et examinae et iudicio sint eam sectatores eius innumerabiles admirati, liquido innotescat. Inter ea Theoremata primum est discutiendum illud quod reliquis praeposuit Aristoteles, et consensu Peripati totius praeire debet. Id autem est Theorema de principiis. Quod quidem Theorema tanti Aristoteles fecit, ut in principiis contemplandis, tractandis, scribendis, laborem atque operam maximam consumpserit. Ad cuius rei testimonium non enumerabo capita quibus ea est prosecutus, quae innumera sunt, sed

Mersenne

car si vous prenez garde à tous les livres qu'il a composez, vous trouverez que son disciple Theophraste la surpassé en ce qui étoit de la Logique. Platon, et les Pythagoriciens ont mieux écrit de la police et des Républiques qu'il n'a fait, et les mesmes avec les Chaldeens ont parlé beaucoup plus avantageusement des choses divines: de maniere qu'il ne peut avoir surpassé les autres qu'en ce qui appartient aus choses naturelles: Or il a établi si peu de choses en cette science qu'on ne treuve que neuf theorèmes generaus dans les cinquante-deux livres qu'il nous a laissé des choses naturelles, dans lesquels on conte fix cens dix-huict Chapitres. Le premier theorème est des principes de la nature, dans lequel il n'y a que quinze thèses, desquelles il y en a sept negatives, et sept affirmatives: les sept negatives sont, qu'il n'y avoit pas un seul principe: que les principes ne sont pas infinis: qu'ils ne sont pas les chaos, ny les homeomeries, comme disoit Anaxagore: ny les atomes, comme sou'tenoient Democrite, et Leucippe: ny les élemens sensibles que nous voyons, contre Empedocle, Thales, Anaximander, Anaximene, et les autres: que les Mathematiques, les nombres et les figures ne sont non plus les principes de choses naturelles, comme disoit les Pythagoriciens: et que le grand, et le petit avec les idees de Platon devoient estre rejettez. Les 7. theses affirmatives assurent que les principes sont finis, et qu'ils doivent estre permanents, de maniere qu'ils ne

sat erit, libros integros indicasse, qui universalibus his principiis occupantur, vel docendis, vel dedocendis. Ii sunt primus et secundus physicus, primus, septimus, octavus, duodecimus, terdecimus, quatuordecimus, ex iis quos vocant Metaphyficos. Horum, maiore parte primi physici toto fere primo metaphysico (ita et nos appellemus) et tertio decimo, et quatuordecimo dedocemur principia quaedam. Docemur vero quaedam alia principia, parte non magna primi physici, toto secundo, totis 7. 8. et 12. metaphysico. Ita ut fere pares sint libri ab Aristotele consumpti in docendo atque in dedocendo principia. Porro horum tot librorum mole, non plures quam 15. theses tractantur. Dedocentes quidem septem. Prima non esse unum principium, contra Parmenidem et Melissum. II. Non esse infinita. III. Non esse Chaos et homœomerias contra Anaxagoram. IIII. Non esse atomos, contra Democritum et Leucippum. V. Non esse elementa haec sensibilia, contra Empedoclem, Thaletam, Anaximandrum, Anaximenem et alios quosdam. VI. Non esse mathemata aut numeros, aut figuras, contra Pythagoricos. VII. Non esse magnum, parvum, ideas, contra Platonem. Docentes vero Theses non plures quam octo. Primo principia esse finita. II. Debere esse permanentia. III. Non ex aliis generata. IIII. Non ex se invicem. V. Ex iis omnia. VI. Esse contraria. VII. Esse tria. Contraria duo, unum contrariis subiectum, hoc materiam esse, illa privationem et formam. VIII. Praeter haec, esse efficiens principium, et finale principium.⁵⁷

soient pas engendrez d'autres principes, ny s'entreproduire eux memes: qu'ils engendrent toutes choses: de plus ils doivent être contraires, et trois en nombre: contraires tels que sont la forme, et la privation, qui se servent de la matiere pour leur sujet: en fin il admet la cause efficiente, et la cause finale. Voyla ce qu'Aristotele a de plus excellent en toute sa doctrine, et neantmoins une grande partie de ces thèses, sont fausses, comme Patrice montre fort au long dans le 4. tome des discussions Peripatetiques livre 1. 2. et 3;⁵⁸

⁵⁷ Usp. također: F. Petrić, *Discussionum peripateticarum* T. IV, str. 364–365.

⁵⁸ M. Mersenne, op. cit. str. 87–89.

Mersenne dakle prevodi dio Petrićeva teksta, slobodno i ponešto skraćeno, pa taj prijevod inkorporira u vlastiti tekst. Mersennova je dakle recepcija Petrića negativna jer on njegov tekst stavlja u usta alkemičaru – s kojim se ne slaže. Pritom Mersenne pod alkemičarom očito ne podrazumijeva samo praktičara koji u laboratoriju traži zlato i kamen mudraca, nego općenitije, renesansnu filozofiju prirode i renesansni filozofski sinkretizam, dakle upravo ona renesansna duhovna kretanja kojima i Petrić pripada.

b. Pierre Gassendi

Iako slabije istražen, utjecaj Petrićevih *Peripatetičkih rasprava* bio je veći nego utjecaj *Nove sveopće filozofije* (izuzmemo li onu situaciju koja je dovela do stavljanja *Nove sveopće filozofije* na Indeks zabranjenih knjiga). Mersennova je recepcija bila negativna, kritička, no u 17. st. može se otkriti i jedna pozitivna (usprkos tomu što se autor priklanja drugom stilu filozofije nego što je onaj kojem pripada Petrić), gotovo prešućena recepcija, za koju su neki smatrali da graniči s plagijatom.

Pierre Gassendi objavio je knjigu *Exercitationum paradoxicarum adversus Aristoteleos libri septem (...)*, Verdier 1624. Kako se vidi iz naslova, ta knjiga zamišljena je kao prva knjiga od predviđenih sedam koje bi trebale izvršiti temeljitu analizu i kritiku aristotelovske filozofije. Prvi put tiskana je anonimno – bez navođenja Gassendijeva imena. Godine 1649. ta je knjiga pretiskana s donekle promijenjenim naslovom i s navedenim Gassendijevim imenom: *Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleos, in quibus praecipua totius peripateticae doctrinae fundamenta excutiuntur, opiniones vero aut novae, aut ex veteribus obsoletae, stabiliuntur. Auctore Petro Gassendo*. Amsterodami, Elzevir 1649. (Identično izdanje i 1656. g. u La Hayeu). Godine 1658. ponovo je pretiskana ta prva knjiga, ali joj je nadodana i druga knjiga: (...) *Adversus Aristoteleos libri duo priores*, Lyon 1658. Ta druga knjiga pretiskana je 1659. g.: *Exercitationum paradoxicarum adversus Aristoteleos, liber alter*, La Haye 1659. U okviru Gassendijevih *Opera omnia* obje knjige ponovo su tiskane u Firenci 1727. g.

U prvom izdanju prve od spomenutih knjiga Gassendi nigdje ne spominje Petrićevo ime, na kraju druge (1658) nadodana je sljedeća bilješka: »Si quaeras, Benevole Lector, cur haec Exercitatio ad umbilicum perducta non fuerit, cur-ve Libri quinque ceteri, quorum Paraefatio spem facit, non sequantur, Scito commonefactum ab Amicis Auctorem, stomachari non parum Peripateticos propter prioris Libri editionem; idemque fere argumentum a Francisco Patricio in Peripateticis suis Disquisitionibus (quarum tunc primum copia ipsi facta) prius pertractatum; hunc secundum Librum ulterius persequi, et absolvere, noluisse, ipsumque (ne delibatis quidem aliis) in Musaeoli sui recessum cum blattis, ac tineis pugnans, ab anno MDCXXIV qualem habes, abjecisse atque neglexisse.«⁵⁹

Iz te bilješke proizlazi da Gassendi poriče neki izravan Petrićev utjecaj jer je o *Peripatetičkim raspravama* (donosi čak pogrešan naslov) bio obaviješten tek naknadno, nakon što je već objavio prvu knjigu. Informacija o tom Petrićevu djelu navela ga je međutim na to da prekine započeti posao te je odustao od pet posljednjih knjiga. S obzirom na sadržaj objavljenih knjiga Gassendi se dakle energično ograđuje od bilo kakva Petrićeva utjecaja.

No o tome se, ne mnogo kasnije, u 18. stoljeću, drugačije sudi. Richard Simon u *Bibliothèque Critique*, Amsterdam 1710. T. IV, str. 100 piše: »Le petit livre que Gassendi a publié ad-versus Aristoteles n'est qu'un très petit abrégé d'un excellent ouvrage composé par un Italien sur les ouvrages et la doctrine d'Aristote.«⁶⁰ Simon tu misli na Petrića, kojega u bilješci i ispravno citira, a Gassendijevo djelo smatra očito skraćenim plagijatom (*très petit abrégé*).

Suvremena analiza tog djela ipak ne izriče tako zaoštren i strog zaključak, no istovremeno ne prihvaća ni Gassendijev iz-

⁵⁹ Pierre Gassendi, *Dissertation en forme de paradoxes contre les aristotéli-ciens*, livre I et II, texte établi, traduit et annoté par Bernard Rochot, Paris 1959. str. 519.

⁶⁰ Citirano prema: Pierre Gassendi, op. cit. str. XI. »Mala knjiga koju je Gassendi objavio *adversus Aristoteles* tek je vrlo kratak sažetak izvanrednog djela koje je sastavio jedan Talijan o Aristotelovim djelima i učenju.«

govor da pri pisanju *Exercitationum paradoxicarum* nije znao za postojanje Petrićevih *Peripatetičkih rasprava*. Bernard Rochot, koji 1959. g. priređuje za tisak: Pierre Gassendi, *Dissertation en forme de paradoxes contre les aristotéliens*, livre I et II, Paris 1959, pročitavši Petrićev i Gassendijev tekst smatra nemogućim da Gassendi nije poznao Petrićeve *Peripatetičke rasprave*. No istovremeno Rochot odbija i Simonov zaključak te, unatoč jasnu Petrićevu utjecaju, ocjenjuje Gassendijevo djelo kao originalno: »Cette remarque <tj. gornji citat Richarda Simona> fait tort à l'originalité de Gassendi, qui reste réelle.«⁶¹ Konačno konstatira Rochot da je druga knjiga Gassendijevih *Vježbi* mnogo manje ovisna o Petriću nego prva: »Notons d'abord que dans ce livre II les rapprochements possibles avec Patrizzi sont beaucoup plus rares, (...)«⁶²

Gassendi u *Vježbama* ponajprije određuje filozofiju kao istraživanje istine (*prosequutio veritatis*). On međutim konstatira da je istina i istraživanje istine potpuno zanemareno. Ta je teza paradoksalna, ističe Gassendi, s obzirom na to da aristotelovci smatraju da već odavno posjeduju istinu. Gassendiju se međutim aristotelovska filozofija u odnosu na vlastito razumijevanje filozofije kao istraživanja istine pokazuje (s obzirom na predmet) kao bavljenje izmišljenim i beznačajnim sitnicama, a s obzirom na metodu kao beskonačna zbrka beskorisnih razmirica. Sve u svemu, sizifovski besmislen, neploдан posao.⁶³

S obzirom na metodu aristotelovske filozofije konstatira Gassendi sljedeće: izvorni je zadatak filozofije spoznaja istine i

⁶¹ Pierre Gassendi, Op. cit. str. XI. »Ta opaska nanosi nepravdu Gassendijevoj originalnosti koja ostaje realna.«

⁶² Ibidem, str. XII. »Zabilježimo ponajprije da su u toj drugoj knjizi moguća dodirivanja s Petrićem mnogo rjeđa.«

⁶³ Ibidem, str. 23. i 25. An non jure oscitantiam torporemque dixeris, quod illi tricas putidas, apinasque tantum consecantur: et relicto, quod profitentur, veritatis studio, in aucupandis nugis sunt occupatissimi? Quid ad veram enim Philosophiam, germanumque studium veritatis farrago illa immensa disputationum inutilium? [...] neque tamen, ut Sysiphi saxo agendo, proficiunt hilum.

blažen život, svrha aristotelovske filozofije iscrpljuje se međutim u vještini, sposobnosti raspravljanja. Filozof je u aristotelizmu postao sjajan diskutant, tj. onaj koji će nadvladati protivnika, a od njega neće biti nadvladan – u javnoj predstavi. Gassendi posebno ističe tu sklonost aristotelovaca prema javnim nadmetanjima koja trebaju zadiviti publiku i suprotstavlja je diskusijama u uskom krugu (stručnjaka), u kojem se, po Gassendiju, doista može nastojati oko istine. U javnim se pak predstavama strasti razbuktavaju i tu ne može biti govora o istini.⁶⁴

Rezultat takva javnog načina raspravljanja nije filozofija nego komedija (*histrionia*), u kojoj se na kraju dolazi do onoga što se već na početku moglo formulirati jednom riječju, a istinske poteškoće i probleme nije moguće ni izložiti. Po Gassendiju takva filozofija nije nastojanje oko istine, nego je upravo rat protiv istine.⁶⁵

Gassendi posebno ukazuje na jezično barbarstvo aristotelovaca. Ne samo da nema nikakve elegancije i dopadljivosti u njihovom načinu izražavanja, nego se njihova terminologija sastoji od mnoštva solecizama (npr. *haecceitas*, *aliquitas*) i općih mjesta bez značenja.

Gassendi također osporava opravdanost distinkcije između kolokvijalnog i stručnog značenja riječi (*proprie*, *improprie*) kao i različitih etimoloških tumačenja. Uopće, po Gassendiju, aristotelovci se previše bave jezikom, kao da bez toga nije moguće govoriti ili, kako kaže, kao da nije moguće zaključivati ako se ne poznaje logička figura *Barbara*. Gassendi se međutim slaže s aristotelovcima da se treba strogo izražavati (*ad rigorem*), no smatra da jezik aristotelovaca, iz prije navedenih razloga, nije strog,

⁶⁴ Ibidem, str. 27. Et certe cum propositus germanae Philosophiae scopus fuerit veritatem nosse, illaque cognita fruendo bene beateque vivere: isti alium finem invexerunt, disputandi peritiam; effeceruntque Philosophiam non virtutis officinam, sed deminarium commentationum, quibus forent altercationes. Heinc jam de illo quaeritur, qui Philosophiae operam dedit, non quam probus et honestus sit, sed quam egregius Disputator.

⁶⁵ Ibidem, str. 29. An non dicas bellum prorsus esse susceptum contra veritatem?

nego ishitren. Norma jezika jest kolokvijalan jezik.⁶⁶ Rezultat je bavljenja aristotelovaca jezikom u tome da je filozofija (ljubav prema mudrosti) postala puko nastojanje oko riječi i raspravljanja (a ne oko istine i blaženog života) ili filologija (ljubav prema riječima) – u krajnjoj liniji sofistika.⁶⁷

S obzirom na predmet aristotelovske filozofije Gassendi upućuje na sljedeće: aristotelovci neadekvatno raspravljaju o mudrosti. Za mudrost kaže Gassendi da je sišla s neba kao Minerva da donese dobrobit ljudima. Uvidjela je međutim da je ljudi preziru i više vole prividnu mudrost – pa je pobjegla. Ota da ljudima, na velike molbe, ona jedva pokazuje svoju sjenu. Gassendi konstatira da se najvrednije stvari uskraćuju mnoštvu – zato jer ono sve što je sveto uprlja. Tako su aristotelovci uprljali mudrost i učinili je sofistikom. (Tu se dakle također ne radi o kritici metafizike, nego o kritici aristotelovske varijante metafizike.). Gassendi međutim ne određuje detaljnije što je metafizika (mudrost), nego samo, u skladu s hermetičkom tradicijom, konstatira da se ona uskraćuje aristotelovskom pristupu (mnoštvu).⁶⁸

U sljedećim poglavljima slijedi kritika aristotelovskog načina raspravljanja – aristotelovska filozofija određuje se kao komedija; zatim upućuje Gassendi na to da je aristotelizam zanemario i osporio značajne filozofe – Platona, Cicerona, Seneku, Plinija i Plutarha – kao i neke Aristotelove spise koji su jasniji od drugih.⁶⁹

⁶⁶ Ibidem, str. 45. *Ecce enim significatus vocabulorum ita detorserunt, ut verba etiam vulgaria, dum ab istis usurpantur, dixeris tibi videri chymaerarum bombinantium: non vulgi, quem penes loquendi arbitrium ac norma est.*

⁶⁷ Ibidem, str. 45. i 47.

⁶⁸ Ibidem, str. 25. *Sic solent pulcherrima quaeque, eademque sancitissima, contagionem vulgi declinare: quando nihil sic pretiosum est, quod non popularium manuum attractione sordescat. Et Philosophia praesertim, quae, ut est res minime vulgaris, sic ista prorsus vulgaris notae devitat ingenia.*

⁶⁹ Ibidem, str. 29. *Propterea enim ejecerunt graves quoque e Scholis Auctores.*

Sljedeća velika zamjerka koju Gassendi upućuje aristotelovskoj filozofiji jest zanemarivanje i ispuštanje matematike. Aristotelovci smatraju da matematika nije potrebna i nužna (kao dio filozofije), a Gassendi ističe da, ako uopće nešto znamo, mi to znamo tek na temelju matematike. On smatra da aristotelovci izbacuju matematiku zato da učenici ne bi postali odviše kritični, da bi bili povjerljivi, zato da vjeruju učenju svojih učitelja. Sigurno matematičko znanje suprotstavlja Gassendi aristotelovskim konjekturama (pretpostavkama, naslućivanjima).⁷⁰

Što se fizike tiče, ističe Gassendi da aristotelovci zanemaruju sve one dijelove fizike koji se obrađuju historijski (opisno, deskriptivno), a ne raspravljajućim stilom. Upravo te dijelove (povijest kamenja, metala, biljaka, životinja i sl.) smatra Gassendi značajnima, upravo najvažnijim dijelovima, a podrugljivo govori o raspravama kao npr.: postoji li forma tjelesnosti? i sl. Što uopće znaju aristotelovci (u fizici) o stvarima u prirodi (*quae sunt in rerum natura*)? – pita se Gassendi. Ne znaju ništa o elementima, od nebeskih tijela poznaju samo sunce i mjesec, raspravljaju o onome što nikada nisu vidjeli i izmišljaju gluposti: čvrstoću i realnost sfera, putanje zvijezda, nepromjenjivost i nepropadljivost neba i sl. Sve to ne može se, ističe Gassendi, dokazati u promatranju i iskustvu (*observatione et experientia*). Priroda aristotelovske fizike i izvanjska priroda (u iskustvu) dvije su različite stvari. Aristotelovci su slijepi pred prirodom (iskustvenom) čak i onda kada ih vode i upućuju ljudi koji je istinski (iskustveno, 'eksperimentalno') istražuju. Gassendi daje vrlo zgodnu usporedbu: aristotelovci su slični ljudima koji su odrasli u šumi i najednom uđu u veliki grad (pa ništa od svega ne razumiju).⁷¹

Tu zamjerku, tj. da aristotelovci zanemaruju iskustvo i deskripciju (historijski stil), formulira Gassendi i drugačije: aristo-

⁷⁰ Ibidem, str. 31. i 33. Quasi vero satius non foret indubitatas Mathematicarum demonstrationes assequi, quam circa illas frivolas conjecturas tandiu occupari?

⁷¹ Ibidem, str. 33. Iis quippe similes sunt, qui in sylvis educati in urbem quandam amplissimam, pulcherrimamque introducuntur.

telovci raspravljaju samo o mogućem (*de possibili*), kao da je sve stvarno, faktičko u potpunosti objašnjeno. Kao besmislena pitanja o mogućem navodi Gassendi sljedeće: može li materija po apsolutnoj Božjoj moći biti bez forme? Može li sama forma biti bez materije? Može li jedna ista (brojem) materija u isto vrijeme biti oformljena s više formi? i sl. Takva aristotelovska pitanja tumači Gassendi kao raspravljanje o onome što ne postoji, što dapače ne može postojati ni po božanskoj moći.⁷²

Takav način raspravljanja dovodi, po Gassendiju, i do miješanja, brkanja različitih tematika – filozofske i teološke: o misteriju Trojstva raspravlja se u metafizici, o nadnaravnom blaženstvu u etici, o egzistenciji Kristova tijela u fizici, o stvaranju u (prirodnofilozofskim) knjigama koje raspravljaju o kretanju, svijetu, nastajanju i propadanju. Tim brkanjem tematike prirodna filozofija postaje, po Gassendiju, potpuni mrak.⁷³

Gassendi zamjera aristotelovcima ne samo brkanje različitih problematika (filozofske, fizičke, metafizičke, teološke) nego i samu podjelu filozofije. On, doduše, donekle prihvaća podjelu na spekulativnu i aktivnu filozofiju, ali smatra problematičnom podjelu spekulativne filozofije na fiziku, matematiku i metafiziku. Princip te podjele jest, tumači Gassendi, po aristotelovcima odvojivost od materije, tako da fizika apstrahira od singularne materije, ali ne u stvari nego u razumu, dok metafizika apstrahira od singularne i osjetilne materije kako u razumu tako i u stvari. Budući da postoje dvije matematike – geometrija i aritmetika – geometrija apstrahira od singularne i osjetilne materije, ali ne od inteligibilne, tj. od kontinuirane kvantitete, dok aritmetika apstrahira od singularne, osjetilne i inteligibilne materije, ali

⁷² Ibidem, str. 35. An non quaestio egregia instituitur de re, quae neque sit, neque esse possit (saltem probabiliter, et, ut est communis opinio) etiam per divinam vim, ex confessione propria instituentis?

⁷³ Ibidem, str. 37. Moneo solum in philosophiam derivata esse quaestiones abstrusissimas ex Theologia, seu scientia divina. Mystera enim Trinitatis, et Incarnationis in Metaphysica pertractant: cum tractant de hypostasi, sive subsistentia. [...] Quasi artium, et scientiarum finibus regundis non sint praescribendae, et servandae leges: ut omnia distincte doceri, percipique valeant?

ne u stvari, nego u razumu. Ta razlikovanja Gassendi smatra potpunim mrakom. On konstatira da i pod pretpostavkom da (različita) odvojivost zaista predstavlja princip podjele znanosti i pod pretpostavkom da su tako interpretirane različite odvojivosti stvarne, istinite – još uvijek ostaje proizvoljno i nedokazano da određene vrste odvojivosti korespondiraju s određenim znanostima. U odnosu na taj princip podjele iznosi Gassendi sljedeće poteškoće: kako fizika apstrahira od singularne materije kad istražuje ono pojedinačno – npr. sunce i mjesec? Kako može apstrahirati od osjetilne materije (s obzirom na to da apstrahira od singularne) kad osjetilnost pripada onomu što je singularno, a ne onomu što je univerzalno? Kako aritmetika apstrahira od inteligibilne materije samo u razumu (a ne u stvari) kad pobrojava čisto nematerijalne stvari kao što su anđeli? Kako metafizika apstrahira od singularnog kad je njezin predmet Bog, ono što je najsingularnije? Prijeporno je također je li matematika samo spekulativna znanost ili i praktična.⁷⁴

U vezi s podjelom filozofije Gassendi upućuje ponovo na iznimnu ljubav aristotelovaca prema disputiranju. Umjesto da dijalektika bude organom filozofije, tj. da sadrži malen broj jasnih uputa za razum, aristotelovci su od dijalektike napravili dio filozofije koji sadrži velik broj iznimno teških rasprava. Dijalektika kao dio filozofije po Gassendiju je kontradiktorna jer on drži da je raspravljati o vještini raspravljanja nemoguće kao što je nemoguće vidjeti vid vlastita oka. Mimo te načelne primjedbe (koja je ispod razine ne samo Aristotelova nego i aristotelovskog mišljenja), upozorava Gassendi na to da filozofija koja se toliko angažira oko dijalektike nikad ne stiže do spoznaje samih stvari.⁷⁵

U odnosu na Petrića bit će međutim prije svega zanimljivo utvrditi kako Gassendi tumači Aristotelovu *Metafiziku*. U po-

⁷⁴ Ibidem, str. 41. Mathematicaene propterea scientiae speculativae sunt, potius quam activae? Quid? Nonne Geometria, ut habet theoremata propter speculationem, ita et problemata propter actionem?

⁷⁵ Ibidem, str. 43. Deum vero, inquam, immortalem! Si omnia, quae hic perscribuntur <tj. u dijalektici> necessaria sunt cognitu, ut sciamus disserere, quandoque tandem de rebus ipsis disserere concedetur?

glavlju u kojem istražuje nedostatke Aristotelova učenja izlaže Gassendi da se *Metafizika* drugim imenom *s pravom (merito)* naziva teologijom: ona naime raspravlja o božanskim stvarima koje su nad-prirodne (Gassendi piše *supra-naturales*, s crticom između dviju riječi). U fizici se raspravljalo o materijalnoj i osjetilnoj supstanciji te se stoga zahtijeva također i znanost u kojoj će se raspravljati o nematerijalnoj supstanciji, odvojenoj od osjetila. Ta se znanost naziva natprirodnom i s obzirom na nalaženje i s obzirom na raspravljanje i s obzirom na dignitet predmeta (*inventionis, tractationis, dignitatis ordine*). Ta znanost jest teologija ili *Metafizika*. Treba istaknuti da tu Gassendi, najvjerojatnije, daje svoju verziju značenja imena *Metafizika* te da *Metafizika* prevodi kao *supra-naturalis (scientia)*, nad-prirodna (znanost) – a ne *post-naturalis (scientia)*, znanost koja dolazi iza prirodne znanosti. *Metafizika* dakle treba raspravljati o nematerijalnoj, nadmaterijalnoj supstanciji, ali Gassendi, međutim pita je li to zaista i provedeno u Aristotelovoj *Metafizici*. I daje niječan odgovor. Samo pet poglavlja u dvanaestoj knjizi *Metafizike* nešto o tome govori. U *Metafizici* nedostaje gotovo sve što bi ona trebala sadržavati. Ono što ona sadržava – to ne ulazi u metafizičku raspravu i Gassendi nabraja: Aristotel ismijava i pobija stare filozofe s obzirom na njihova učenja o broju, principima, uzrocima – a pri kraju knjige postavlja učenje o četirima uzrocima argumentirajući ga upravo autoritetom starih filozofa; Aristotel pokušava dokazati da ne postoji beskonačno mnogo uzroka, ali se rasprava svodi na *petitio principii*; u trećoj knjizi *Metafizike* Aristotel predlaže 18 kvestija, neke od njih zaboravlja, neke je pobrkao, o nekima pogrešno raspravlja, na neke odgovara tek u kasnijim knjigama; u četvrtoj knjizi Aristotel bezuspješno napada skeptike; u petoj knjizi obećava Aristotel podjelu bića na kategorije, ali neke kategorije ispušta, sve je zbrkano i velika je razlika prema logici; u dvanaestoj knjizi Aristotel nedovoljno (neuspješno) dokazuje da je vrijeme vječno i kontinuirano jer je ono ili kretanje ili neka posljedica kretanja: kao da ne bi bilo vremena bez kretanja – pita Gassendi s neodobravanjem; u dvanaestoj knjizi retoričkim primjerima, a ne razlozima, dokazuje Aristotel nepokretnost prvog pokretača

kao i broj bogova na temelju broja nebeskih sfera. Zar je to tako savršena metafizika, tako temeljito izvedena teologija? – na kraju indignirano pita Gassendi.⁷⁶

U poglavlju u kojem raspravlja o onome što je sve suvišno u Aristotelovoj filozofiji ponavlja Gassendi tezu da se u *Metafizici* samo u pet poglavlja dvanaeste knjige uistinu radi o metafizičkoj problematici, iz čega proizlazi da je sve ostalo suvišno (ali on to na ovome mjestu ne može i dokazati). Gassendi konstatira da je prva knjiga *Metafizike* tautologija prve i druge knjige *Fizike*, treće knjige *O nebu*, druge knjige *O nastajanju* (i propadanju); druga knjiga *Metafizike* odgovara drugoj knjizi *Fizike* itd. Uopće konstatira Gassendi da je Aristotelov tekst prepun suvišnih ponavljanja.⁷⁷

U poglavlju u kojem raspravlja o pogreškama u Aristotelovoj *Metafizici* upozorava Gassendi na klevete (*calumnias*) kojima Aristotel napada stare filozofe Empedokla, Demokrita i dr. da nisu poznavali i priznavali druga bića do osjetilnih. To je očita neistina, smatra Gassendi, ako treba da se odnosi na Anaksagoru, a i sam Aristotel govori o Anaksagorinoj filozofiji proturječno. Aristotel je također bez opravdanja napadao Platonove ideje jer aristotelovske univerzalije (*universalialia*) ili najopćenitiji pojmovi (*generalissimae notiones*) nisu ništa drugo do Platonove ideje. Uz Anaksagoru Aristotel je još ismijavao, navodi Gassendi, Hipona, Empedokla, Ksenofana, Melisa i pitagorovce. Osim toga pet poglavlja dvanaeste knjige *Metafizike* (koja su jedina zaista metafizička) sadržavaju bezbožna, protukršćanska učenja (*impietates*), npr. da je nebesko kretanje vječno, da prvi pokretač pokreće nepromjenjivom i vječnom nužnošću, da svaka bestjelesna supstancija pokreće neki (nebeski) krug, da božanski duh ne spoznaje sve stvari i da se za njih ne brine.⁷⁸

⁷⁶ Usp. ibidem, str. 143.

⁷⁷ Usp. ibidem, str. 167. i 169.

⁷⁸ Usp. ibidem, str. 201. i 203. Non memoro hic praecipuas operis huius [tj. *Metafizike*] impietates congestas esse in quinque illa posteriora capita XII. Lib. Quae sola diximus superius esse Metaphysica: v. c. cum cap. 6. Motum Caelestem aeternum facit; cum 7. Facit Movens primum movere necessitate immutabili, et aeterna: cum 8. Nullam esse substantiam incor-

Gassendi također utvrđuje u *Metafizici* određeni broj kontradiktornih učenja, tj. teza u kojima Aristotel sam sebi proturječi, bilo u samoj *Metafizici* na različitim mjestima, bilo u drugim spisima.⁷⁹

U *Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleos*, kako se vidi iz izloženih teza, ponavlja Gassendi neke Petrićeve temeljne teze protiv Aristotela i aristotelovaca kao da su njegove vlastite. Kako treba na osnovi toga shvatiti odnos Gassendijevih *Exercitationum paradoxicarum* prema Petrićevim *Discussionum peripateticarum*? Je li riječ o duhu vremena, o zajedničkom problemu i kongenijalnosti autora ili o preuzimanju tuđih ideja? Svakako nije riječ o doslovnom i ekstenzivnom preuzimanju teksta, ali bez sumne o prevelikoj srodnosti tematike i formulacija. Međutim također treba priznati da Gassendi ne duguje samo Petriću, nego i autoru za kojega se može pretpostaviti da je utjecao i na Franu Petrića.

No unatoč svim srodnostima i vrlo vjerojatno utjecaju koji je Petrićevo djelo imalo na Gassendija, treba istaknuti da oni nisu rukovođeni istom idejom filozofije. Gassendi kao i Petrić (a Petrić mu je očito prethodnik, ali ne i jedini) kritizira svadljivost, dijalektičnost aristotelovske filozofije, aristotelovsku filozofiju utvrđuje, baš kao i Petrić, kao sofistiku (i komediju). Gassendi i Petrić smatraju da je aristotelizam degradirao filozofiju, da se filozofija susteže aristotelizmu, a da se aristotelizam kreće u području (himeričkih) besmislica. I Gassendi i Petrić drže filozofiju elitističkom, pristupačnom malobrojnima. Ako bismo sudili po usporedbi filozofije s Minervom, i Gassendi je smatra unaprijed danom ili darovanom.

Pritom kod Gassendija ipak nalazimo jedan novi akcent: Gassendi inzistira na proizvoljnoj (neadekvatnoj) artificioznosti

poream, nisi quae moveat aliquem orbem. Cum 9. Scribit mentem divinam non intelligere omnia : ex quo profecto sequitur, ut curam non gerat rerum omnium.

⁷⁹ Na primjer: ibidem, str. 227. Cum cap. 10. [tj. 12. knjige *Metafizike*] reprehendit eos, qui faciunt omnia ex contrariis; et ipse tamen in *Physicis* ex contrariis fieri omnia docuit; ut superius visum est.

aristotelovske terminologije i pledira za prirodan, kolokvijalan jezik. U tome se on ne oslanja na Petrića, nego bez sumnje na autora koji je stariji, na Marija Nizolija. Kod Petrića to ne nalazimo, štoviše, to stoji u suprotnosti s Petrićevim shvaćanjem hermetičnosti filozofije, pa i s vlastitom Gassendijevom tezom da je filozofija samo za malobrojne. Ipak, tezu da je kolokvijalan jezik norma (i) filozofskog jezika treba smatrati karakterističnom za Gassendijevu koncepciju – pa tako i jednom od bitnih razlika Gassendijeve i Petrićeve kritike aristotelizma.

Nadalje, kad obratimo pozornost na određenje predmeta filozofije (metafizike – *Metafizike*), razlike se produbljuju. Iako se može smatrati da se Gassendi i Petrić slažu u tome da ne kritiziraju metafiziku naprosto nego Aristotelovu (i aristotelovsku) *Metafiziku*, ipak se Petrićevo i Gassendijevo shvaćanje o onome što treba nadomjestiti ili smijeniti aristotelovsku filozofiju u potpunosti razlikuje. I Gassendi i Petrić u potpunosti se slažu u tome da je Aristotel (aristotelizam) neopravdano zanemario (kritizirao) stare filozofe – predsokratovce i Platona. No dok Petrić energično zastupa platonizam (odnosno svoju vlastitu verziju novoplatonizma), Gassendi ističe vrijednost deskripcije iskustvenih činjenica (historijski stil) i posebnu vrijednost matematike kao znanosti po kojoj znamo ako išta znamo. Petrić međutim nije zainteresiran – kako je očito i u ovom svesku (knjiga četvrta), a osobito u četvrtom svesku – za matematiku (matematičara).

Gassendi shvaća aristotelizam kao *znanost* o mogućem ili bolje nevjerojatnom, nemogućem, te zahtijeva znanost o zbiljskom, faktičkom, osjetilnom. Petrić shvaća aristotelizam (Aristotelovu filozofiju) kao *znanost* o mogućem, vjerojatnom – ne-nužnom biću, o osjetilnom biću, a zahtijeva znanost o nužnom, vječnom, ne-osjetilnom. Gassendi se izričito suprotstavlja povezivanju ili miješanju teološke i filozofske tematike u aristotelizmu, Petrić samo poriče Aristotelovim teološkim tezama zaključnost, izvedenost, utemeljenost u njegovim filozofskim principima.

Za Gassendija je problematična već sama aristotelovska podjela filozofije, prije svega princip podjele unutar teorijske filo-

zofije – stupanj apstrakcije. Za njega se gubi također granica između praktične i teorijske znanosti. Petrić međutim ima drugi problem. Po njemu se apstrakcijom (koja daje predmete koji su samo u razumu, a ne i u stvari) uopće ne može doprijeti do uistinu znanstvenih principa i predmeta, do istinskog bića, nego samo do općih pojmova koji ne mogu osigurati nužnost znanosti, dok je za Gassendija matematika (za koju se ne može sa sigurnošću utvrditi je li teorijska ili praktična znanost) znanost po kojoj znamo ako išta znamo.

Uza sve razlike, ipak je gotovo sigurno da Gassendi od Petrića rabi *dokazni materijal*, tj. da se koristi podacima koje je Petrić sakupio o Aristotelovu životu, djelu, knjigama i nastavljačima itd., kao i to da prihvaća Petrićevo tumačenje nereda, zbrke, nedomišljenosti, nepravедnosti (i plagijata), nekonzekventnosti, kontradiktornosti u Aristotelovu djelu.

Gassendi prihvaća Petrićeve komparacije i analogije među pojedinim spisima, uočio je osnovnu Petrićevu tezu o *Metafizici* – s njom se ne slaže pa implicite polemizira s Petrićem: u poglavlju u kojem govori o nedostacima Aristotelova učenja konstatira Gassendi da se *Metafizika* drugim imenom s *pravom* zove teologija. Nigdje se ne spominje da *Metafizika* nije Aristotelov naziv, ne spominje Gassendi u tom kontekstu ni Andronika s Rodosa (iako na drugom mjestu spominje da je Andronik s Rodosa uređivao Aristotelove spise – dosta proizvoljno, *pro suo captu*), ne navodi Petrićevo tumačenje da bi se *Metaphysica* trebala ustvari zvati *Antephysica*. Pomislili bismo da Gassendi zaista ne poznaje Petrićevo učenje.

Ipak, u interpretaciji sadržaja pojedinih knjiga *Metafizike* pokazuje Gassendi očitu ovisnost o Petriću. Usporedimo li međutim Gassendijevo shvaćanje da u *Metafizici* nalazimo zbrku različitih tematika (koje je on gotovo sigurno preuzeo od Petrića) s njegovom tezom da se *Metafizika s pravom* zove i teologija, tada ta teza više nije bezuvjetno tradicionalno, aristotelovsko tumačenje – ona postaje kritika tradicionalnog shvaćanja. Gassendi naime, premda pristaje uz tumačenje *Metafizike* kao teologije, ipak poriče (slično kao i Petrić) teološki sadržaj Aristotelove *Metafizike*.

Za razliku od Petrića, Gassendi međutim ne inzistira na tome da je *Metafizika* konglomerat dviju (ili triju) znanosti (mudrost, znanost o biću) – premda identificira određene knjige *Metafizike* koje raspravljaju o biću. Za njega bi naime znanost o biću kako ju je Petrić interpretirao kao znanost o osjetilnom biću (kad bi bila deskriptivna – historijskim stilom pisana) bila zaista prihvatljiva i zaista znanost. Za Gassendija međutim metafizika kao mudrost ili teologija nije, kao za Petrića, *prije* fizike (prije znanosti pisanih historijskim stilom) jer on ne vidi mogućnost da iz mudrosti, teologije izvede znanost historijskog stila. Ništa međutim ne priječi da mudrost, teologija bude *iznad* znanosti, po dignitetu svog predmeta (kao nad-prirodnog), s obzirom na to kako se do nje dolazi (Objava) i s obzirom kako će se o njoj raspravljati (skolastičko-aristotelovska terminologija).

Budući da je Gassendi osnovni materijal za svoju kritiku aristotelizma očito crpio iz Petrićevih *Peripatetičkih rasprava* i budući da se njegovo tumačenje sadržaja *Metafizike* isto tako temelji na Petriću, mogli bismo shvatiti Gassendijevu tezu o *Metafizici* kao teologiji ne kao tribut tradiciji i ne samo kao kritiku tradicije, nego kao implicitnu kritiku Petrićeve teze o *Metafizici* kao *Antefizici* (i kao znanosti o biću).

Gassendi je u svojoj kritici aristotelizma potican patosom nove prirodne znanosti, njegova je kritika uperena zaista ponajprije protiv aristotelizma (a protiv Aristotela samo ako je on izvor i temelj aristotelizma), dok Petrić zastupa jednu potpuno drugu, o tradiciji platonizma ovisnu koncepciju.

Na kraju o neposrednoj recepciji ili utjecaju *Peripatetičkih rasprava* može se reći sljedeće: kao i *Nova sveopća filozofija Peripatetičke rasprave* za Petrićeva su života recipirane kao problematično djelo. One su potaknule protivljenje strogo peripatetički usmjerenog filozofa (T. Angelucci), ali su dobile i podršku od platonički i telezijanski orijentiranog mislioca (F. Muti). Svakako nisu doživljene kao do te mjere problematične da bi se morala umiješati službena cenzura.

S druge strane *Peripatetičke rasprave* još su i u 17. st. imale izravnog utjecaja na Gasendija. Gassendi, tako glasi povijesna

ocjena, sigurno je bio inspiriran Petrićevim djelom – ali ga je u prvi čas htio prešutjeti. Ako to nije učinio zato jer je želio uvećati svoje zasluge, onda je to možda učinio zato jer je Petrić još uvijek važio za opasnog filozofa.

Još je možda značajnija negativna recepcija u 17. st. – ona M. Mersenna. Mersenne nedvojbeno kritički recipira Petrića stavljajući njegov tekst u usta alkemičaru, ali to istodobno znači da ga drži paradigmatičnim za filozofiju renesanse.

F R A N C I S C I

Patritij

D I S C U S S I O N U M

Peripateticarum

T O M U S

Secundus.

ARISTOTELIS ET VETERVM

Philosophorum Concordiam
continens.

B A S I L E A E

A D P E R N E A M L E C Y T H V M
M D X X C I.

Prva stranica II. sveska *Discussionum peripateticarum* tomi IV,
usp. prijepis i prijevod te stranice ovdje str. 2 i 3.

FRANCISCI
PATRICII
DISCVSSIONVM
Peripateticarum

TOMI IV.

Quibus ARISTOTELICÆ Philosophiæ vniuersa
Historia atque Dogmata cum VETERVM
Placitis collata, eleganter & erudi-
tè declarantur.

*OPERIS veteri rerum nouitate gratissimi Argumenta
sequens docebit pagina.*

BASILEAE

AD PERNEAM LECYTHVM
CAESAREO PRIVILEGIO SVFFVSAM.
CIO IO XXCL

*

Naslovnica *Discussionum peripateticarum t. IV*

FRANE PETRIĆ
PERIPATETIČKE RASPRAVE
u 4 SVESKA

u kojima se vješto i učeno objašnjavaju sveukupna
povijest i učenja ARISTOTELOVE filozofije
uspoređeni s mišljenjima STARIH.

Sadržaj DJELA vrlo cijenjenog zbog stare novosti stvari
izložiti će sljedeća stranica.

Svjetiljka nogama mojim
riječ je Tvoja¹

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
U BASELU
KOD PIETRA PERNE
S CARSKOM DOZVOLOM
1581.

¹ Usp. Ps 119,105

TOMORVM QVATVOR
Argumenta.

TOMVS I.

De A R I S T O T E L I S Vita, Moribus, Libris, Auditorib. Sectatoribus, Expositoribus, Interpretibus, Sectis, philosophandi ratione, libris tredecim differit.

TOMVS II.

Aristotelis cum Platone alijsq; veteribus Philosophis, à multis promissam, à nemine editam, in omni philosophiæ genere CONCORDIAM, libris octo continet.

TOMVS III.

Aristotelis cum Platone alijsq; veteribus, à nemine promissam vel editam DISCORDIAM libris septem persequitur.

TOMVS IV.

Aristotelis Dogmatum CENSURAM philosophicam libris decem instituit.

() z

Sadržaj svih četiriju svezaka knjige Frane Petrića:

Discussionum peripateticarum tomi IV

SADRŽAJ ČETIRIJU SVEZAKA

Svezak I

Raspravlja u trinaest knjiga o ARISTOTELOVU životu, običajima, knjigama, slušateljima, sljedbenicima, izlagačima, tumačima, sljedbama i o načinu filozofiranja.

Svezak II

Sadrži u osam knjiga SLAGANJE Aristotela s Platonom i drugim starim filozofima u svakom rodu filozofije, koje su mnogi obećali, a nitko nije objavio.

Svezak III

Slijedi u sedam knjiga NESLAGANJE Aristotela s Platonom i drugim starima koje nitko nije ni obećao, ni objavio.

Svezak IV

Izlaže u deset knjiga filozofsku OCJENU Aristotelovih učenja.

Petrićev portret iz 1580. godine, otisnut u knjizi *Discussionum peripateticarum* tomi IV na str. 1v.

ZA FILOZOFIJU

Franciscus Patricius
DISCUSSIONUM
PERIPATETICARUM
TOMUS SECUNDUS
(Liber I-IV)

Frane Petrić
PERIPATETIČKE
RASPRAVE
SVEZAK DRUGI
(Knjiga I.-IV.)

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

[175]

FRANCISCI PATRITII
DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMUS SECUNDUS

Aristotelis et veterum
Philosophorum Concordiam continens

BASILEAE
AD PERNEAM LECYTHUM
MDXXCI

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

[175]

FRANE PETRIĆ
PERIPATETIČKE RASPRAVE
SVEZAK DRUGI

Slaganje Aristotela i starih filozofa

U BASELU
KOD PIETRA PERNE
1581.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

[176]

TOMI SECUNDI LIBRORUM ELENCHUS

- Liber I. Aristotelis cum VETERIBUS in dialecticis concordia
Liber II. Concordiam eorum, quae ad entis scientiam attinent, comprehendens
Liber III. Dogmatum theologicorum concordia
Liber IV. Mathematica continens
Liber V. Conformia cum antiquis physiologiae capita complectens
Liber VI. Qui physicorum dogmatum concordiam continet
Liber VII. Cum antiquis in activa philosophia consensio
Liber VIII. Qui parerga continet

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

SADRŽAJ KNJIGA DRUGOG SVESKA

- Knjiga I. Slaganje Aristotela sa starima u dijalektici
Knjiga II. Slaganje u stvarima koje se tiču znanosti o biću
Knjiga III. O slaganju teoloških učenja
Knjiga IV. O matematici
Knjiga V. Obuhvaća poglavlja o znanosti prirode sukladna sa starincima
Knjiga VI. Obuhvaća slaganje u naucima o prirodi
Knjiga VII. Slaganje sa starima u djelatnoj filozofiji
Knjiga VIII. Uzgrednice

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

[177]

AD ANTONIUM MONTECATINUM
FERRARIAE DUCIS SERENISSIMI
ALPHONSI II. A CONSILIIIS PRIMARIUM

5 Scis, Antoni Montecatine, virorum optime, philosophorum
eruditissime, apud veteres in magna fuisse controversia, an Ari-
stoteles in philosophia discors a Platone praeceptore (quod ple-
rique asseruerunt) an vero concors cum eo esset (quod nonnulli
10 magni viri contenderunt), inter quos et excellentia et tempore
primus videtur Porphyrius fuisse, qui in eam rem libros septem
legitur scripsisse. Eandem concordiam pollicitus est Simplicius,
eandem Boethius Severinus, eandem paulo supra nostra tem-
pora Ioannes Picus. Qui, ut est apud Ficinum, stetit promissis.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

ANTONIJU MONTECATINU, PRVOM OD
TAJNIKA PRESVIJETLOG ALFONZA II.
FERARSKOG KNEZA

Znaš, Antonije Montecatine,¹ najvrliji među muževima, naj- 5
obrazovaniji među filozofima, da se kod starih vodilo veliko
sporenje je li se Aristotel razlikovao u filozofiji od učitelja mu
Platona (što su mnogi tvrdili), ili se pak bio slagao s njime (što
su mnogi veliki muževi opovrgavali): među njima je, čini se, 10
prvi po vremenu i izvrsnosti bio Porfirije, za kojeg se veli da
je o tome napisao sedam knjiga.² [Opis] je istog tog slaganja
obećao Simplicije, isto tako Boetije Severin, isto tako i nešto
prije našeg vremena Giovanni Pico.³ On je, kako stoji kod Fi-

¹ Antonio Montecatino (ili Montecatini, 1537. – 1599.) bio je ferarski političar i filozof, koji je tijekom života obavljao važne diplomatske aktivnosti, no posvetio se i filozofskom radu. Bio je obrazovan u averoesovsko-aristotelovskom duhu i poznati su njegovi komentari na Aristotelove spise *O duši*, *Politici*, *Nikomahovoj Etici*, *Fizici*. U svoje komentare na *Politiku* uključio je i prijevode Platonove *Države* i *Zakona*, koje je smatrao preduvjetom za razumijevanje Aristotelove političke misli, za što se odgovornim može držati Petrića, s kojim mora da se susretao dok je Petrić predavao Platonovu filozofiju u Ferrari. Premda je donekle začudno da Petrić ovu eksplicitno protuaristotelovsku knjigu posvećuje deklariranom aristotelovcu, mora da je među njima postojalo poštovanje koje je nadilazilo akademske podjele; tako Montecatino o Petriću piše: »[...] virum probum, et in omni scriptorum genere, sed praecipue in Platonicorum doctrina exercitatissimum.« Detaljnije o Montecatinu može se pronaći na: [http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-montecatini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-montecatini_(Dizionario-Biografico)/).

² Danas se spominju dvije knjige, tj. *O jedinstvu Platonove i Aristotelove škole* (Περὶ τοῦ μίαν εἶναι τὴν Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους αἴρεσιν) i *O razlici između Platona i Aristotela, za Hrisaorija* (Περὶ διαστάσεως Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους πρὸς Χρυσόριον). Obje su izgubljene.

³ Petrić vjerojatno misli na to da nije poznat nijedan Simplicijev komentar ikojeg Platonova spisa. Što se Boetija tiče, Petrić vjerojatno misli na to da je Boetije naumio prevesti i komentirati cjelokupni Aristotelov korpus, no poznati su samo djelomični komentari na *Kategorije* i dva komentara na *O tumačenju*.

Nostra vero aetate a Francisco Vicomercato easdem pollicitationes habuimus. Si Porphyrii ac Pici monumenta extarent, si trium reliquorum promissa constarent, multo me magnoque labore levassent. Quibus cum careremus, animum adieci, si quid ego
5 virium qualiumcumque mearum in eam rem conferre possem. In id incubui, ad finem, quod potui, perduxi. Aristotelem non solum cum Platone, sed etiam cum vetustiorum multis, quantum fieri potuit, concordem esse ostendi. Id totum in octo libros congestum sub tuo nomine, ut in publicum veniret, volui. Cui enim
10 melius labores meos dicarem, quam viro philosophiae, literaturaeque universae longe principi; quam ei viro, qui ardenti studio amoreque studia amoresque Sophiae et amplexatur et prosequitur; quam ei viro qui sapientiae Gymnasium hoc Ferrariense tota Italia atque orbe celeberrimum prudentia summa moderatur;
15 quam ei viro, a quo, viva voce Aristotelica dogmata docente, veluti ab oraculo profecta et suscipimus et suspicimus; quam ei viro cuius scripta philosophica maxime sunt omnibus admirationi; quam ei viro, cuius fidei, prudentiae, probitati serenissimus noster magnus hic dux Alphonsus II. intimos mentis suae sensus
20 omnes committit et credit; quam ei viro qui me pessum Cyprico bello datum pessimorumque [178] hominum ingratitude, fraudibus, insidiisque agitatum, perque multos annos fortunae

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

cina, održao obećanje.⁴ U naše smo doba imali sasvim ista obećanja od Francesca Vicomercata.⁵ Da postoje Porfirijeva i Picova djela, da su trojica potonjih održali obećanja, bilo bi me to oslobodilo silnog i velikog truda. Budući da toga nema, napregnuo sam duh ne bih li i ja ponešto od svojih snaga – kakve god one bile – priložio u ovu nakanu. Na to sam se bacio i priveo kraju što sam mogao. Pokazao sam, koliko je to bilo moguće, da se Aristotel ne slaže samo s Platonom, već i s mnogim starijima. Za sve sam to poželio da izađe u javnost skupljeno u osam knjiga pod tvojim imenom. Kome bih radije mogao posvetiti svoja djela nego mužu, nadaleko prvom u filozofiji i cijeloj književnosti; nego onome koji je gorljivim proučavanjem i ljubavlju prigrlio i produbio proučavanje i ljubav prema Mudrosti; nego onome koji nadasve razumno vlada ovom ferarskom Gimnazijom mudrosti, najslavnijom u cijeloj Italiji i svijetu; nego onome od koga, dok živim glasom podučava Aristotelova učenja, kao od proročišta i prihvaćamo i ponizno štujemo napatke; nego onome, kojega su filozofska djela svima na najveće udivljenje; nego onome, čijem povjerenju, razboritosti i poštenju ovaj naš presvijetli veliki vojvoda Alfonz II. povjerava sva promišljanja svog duha i vjeruje mu; nego onome, koji je mene propala u ciparskom ratu, mučena [178] nezahvalnošću, prijevarama i zamkama najgorih ljudi i godinama tjerana strujama najnepovoljni-

⁴ Pico je u uvodu u svojem spisu *De ente et uno* napisao da će napisati veće djelo o podudarnosti Platonove i Aristotelove filozofije. Fragmentarno je sačuvana *Concordia Platonis et Aristotelis* i danas se misli da je zbog iznenadne Picove smrti djelo ostalo nezavršeno.

⁵ Radi se o aristotelovcu Francescu Vimercatu (F. Vimercato, Vimercati ili Vicomercato, 1512. – 1571.), rođenom u Milanu, obrazovanom u Bologni, Paviji i Padovi, koji je većinu vremena proveo podučavajući u Parizu. U svoje je doba bio poznat po tome što je preveo i komentirao gotovo cjelokupni Aristotelov korpus. On je doista sastavio usporedbu Platonovih i Aristotelovih stavova o prirodnim pitanjima, no radi se o rukopisu koji postoji samo u jednoj kopiji i to pod naslovom *Francisci a Vicomercato Mediolanensis De placitis naturalibus Platonis et Aristotelis, ac inter eos de illis consensione et dissensione, liber primus* i Petrić očito nije poznao to djelo. Detaljnije u N. W. Gilbert, »Francesco Vimercato of Milan: A Bio-Bibliography«, *Studies in the Renaissance*, Vol. 12 (1965), str. 188–217.

- 5 adversissimae fluctibus actum in portum recepit, in serenissimi principis huius familiam interposuit, Platoniam philosophiam, in singulare huiusce Academiae ornamentum publice profiteri dedit? Quo enim alio, vel meliore, vel laudabiliore officio vir bonus fungi potuit, quam haec omnia, si monumenta ingenii et
10 eloquii (incertus an sperem) possint aliquid, posteritati omni testata relinquere? Ut si quid unquam cuiquam scripta mea opis ad studia, ad sapientiam afferant, id totum tibi viro tali acceptum referant. Itaque hi condordia philosophorum maximorum libri, tuae erga me benignitatis perpetuo testimonio sunt.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

je sudbine prihvatio u luku i uveo u obitelj ovog najsvjetlijeg 5
vojvode i dao mi da javno izlažem platonsku filozofiju, osobiti
ures ove Akademije? Kojom bi se, naime, drugom ili boljom ili
hvalevrijednijom uslugom mogao odužiti dobar muž, doli svime
ovime – ako spomenici duha i rječitosti (ne znam bih li se pon-
dao) mogu išta posvjedočeno ostaviti cijelom potomstvu? Tako 10
da, budu li ikad moji spisi ikomu od pomoći u učenju i mudros-
ti, neka to u cijelosti pripišu tebi, takvu mužu. Stoga ove knjige
usporedaba najvećih filozofa neka budu na vječan spomen tvoje
dobrohotnosti spram mene.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

DISCUSSIONUM PERIPATECARUM
TOMI II LIBER I

ARISTOTELIS CUM VETERIBUS
IN DIALECTIS CONCORDIA

5

In primum nostrarum *Discussionum peripateticarum* tomum
quaecunque ex antiquorum authorum, ex Aristotelis ipsius, ex
interpretum suorum testimoniis colligere potuimus, quae ad
eius vitam, libros, librorum ambiguitatem, disquisitionem, diu-
10 dicationem, citationes, titulos, genera generumque inter se sin-
gularumque singulis in generibus librorum tum distributionem
tum ordinem pertinerent, coniecimus. Adiecimus etiam peripa-
teticorum veterum omnium historiam qualemcumque ex tanta
tum antiquitate tum authorum carentia eximere sedulo opere
15 potuimus. Tradidimus eorum peripateticorum Aristotelis libros
interpretandi in iisque philosophandi rationes omnes. Postremo
ostendimus quae nam ex Aristotelis sententia optima esset phi-
losophandi ratio, quaeque optima methodus in Aristotelica phi-
losophia percognoscenda atque adipiscenda.

20 Quibus libris et conscriptis et editis, subiit animum cogitatio
an quid a nobis praeterea praestari posset eo argumento, quod
Porphyrius, vir in philosophia maximi nominis, olim de concor-
dia utriusque philosophiae, Platonis scilicet et Aristotelis, sep-
tem libris condiderat, quodque post ipsum Simplicius magnus
25 itidem philosophus efficiendum sibi proposuerat et quod Ma-
nilius Boethus in animo habuit efficere ac forte effecit. Quorum

PERIPATETIČKE RASPRAVE
SVEZAK II. KNJIGA 1.

SLAGANJE ARISTOTELE SA STARIMA
U DIJALEKTICI

5

U prvi smo svezak svojih *Peripatetičkih rasprava* unijeli sve što se dalo skupiti iz svjedočanstava starih pisaca te samoga Aristotela i njegovih tumača, a ticalo bi se njegova života, knjiga, spornosti tih knjiga, njihova istraživanja, njihove prosudbe, navoda, naslovā i rodova te kako raspodjele, tako i redosljeda pojedinih rodova međusobno u pojedinim rodovima knjiga. Pridodali smo također povijest svih starih peripatetičara kakvu god smo iz tako velike, kako starine, tako i oskudice pisaca marnim radom uz mogli izlučiti. Prenijeli smo od tih peripatetičara sve načine tumačenja Aristotelovih knjiga i sve načine filozofiranja o tim knjigama. Naposljetku smo pokazali koji bi smisao filozofiranja bio najbolji s Aristotelova gledišta, i koja bi metoda bila najbolja za upoznavanje Aristotelove filozofije i za dopiranje do nje.¹

10

15

Pošto smo te knjige napisali i izdali², nadošla nam je u duh zamisao, ne bismo li pored toga i mi uz mogli što god pridonijeti onom obrazloženju koje je Porfirije, muž nadasve velika imena u filozofiji, nekoć o podudarnosti obiju filozofija, Platonove naime i Aristotelove, utemeljio u sedam knjiga; i koje je poslije njega podjednako velik filozof Simplicije bio sebi preduzeo izvršiti te koje je Manlije Boetije bio naumio izvršiti, a možda je i izvršio.

20

25

¹ Petrić razdvaja razumijevanje Aristotelove filozofije koje se temelji na iščitavanju spisa samog Aristotela od onoga koje se naslanja na aristotelovsku tradiciju. Sama rečenica nije najjasnija: misli li on na to koji je najbolji pristup Aristotelovoj filozofiji (na temelju onog što je već zaključio o Aristotelu); ili na to koji je najbolji pristup filozofiji po Aristotelovu mišljenju (na temelju onog koliko Petrić misli da je shvatio Aristotela).

² Petrić tu govori o trinaest knjiga prvoga sveska koje su bile objavljene zasebno u Veneciji 1571.

tamen virorum labores omnes iniuria temporum interierunt, quos renovare multis post seculis Ioannes Picus philosophorum sui temporis phoenix et promisit et testimonio Marsilii Ficini confecit: attestatur tamen post obitum ipsius eam concordiam repertam novis
 5 et obscuris characteribus quibusdam scriptam, qui vix ab ipso Pico dum viveret legerentur et a nemine exscribi potuisse. Atque utinam aut horum omnium, aut alicuius, hac in re scripta extarent; magno enim nos homunculos hoc labore liberassent. Sed quia magna temporum iniuria, maximoque studiosorum dispendio
 10 omnium eorum scripta interiere, ne prorsus qualiscumque a me opera edi posset, ea posterii carerent, ad eam rem animum adieci: in eamque ita incubui totus, ut quamquam multae me tunc temporis philosophiae hostes curae et interturbarent et angerent, octoginta et octo dierum matutinis horis eam, uti mihi videor universam,
 15 ad finem perduxerim. Atque in hosce dogmatum septem libros et unum sententiarum *πάρεργον* contulerim, non solum ea, in quibus Aristoteles cum Platone consenserit, sed etiam illa, in quibus aut alteruter ipsorum aut uterque cum antiquioribus concors esse voluerit. Libros autem singulos secundum eas philosophiae partes
 20 distinxerim, quae sunt ab eis vel pertractatae velⁱ nominatae.

Quid hic liber contineat [in margine]

Atque hic primus quidem liber logica dogmata et quidquid ad eam, seu scientiam seu facultatem pertinet, complectitur. Sed statim initio hoc nostratum aliquis eorum peripateticorum, qui Averroistae gaudent appellari, exhorruerit; qui
 25 nam possit Aristotelis logice cum Platonis aut antiquorum philosophorum logica conferri? Quam si nullam docuerint, nullam habuerint? Cuius Aristoteles inventor fuerit omnium primus? Quod ex Averrois in Aristotelis libros *Physicos*
 30 prooemio proferet, in quo ille Aristotelem non solum logices sed etiam physices sed etiam divinae scientiae non tantum inventorem fuisse verum etiam perfectorem [180] et scripserit

ⁱ corr. ex et

Međutim, svi napori tih muževa propali su zbog nepravde vremena: njih je poslije mnogo stoljeća Giovanni Pico, feniks filozofa svojega doba, obećao ponoviti i to je, po izvješću Marsilija Ficina, i učinio; on uvjerava da je poslije Picove smrti to slaganje pronađeno, zapisano nekim novim i nejasnim slovima, koja da je jedva sam Pico za života mogao čitati, a da ih nitko nije bio kadar prepisati. A kamo sreće da su ostali spisi o toj stvari, bilo svih, bilo nekoga od njih, jer bi nas čovječuljke bili oslobodili ovog velikog napora! Međutim, jer su zbog nepravde vremena i na golemu štetu proučavatelja, spisi svih njih propali, da, kakvo god bilo djelo koje bih ja mogao izdati, potomcima ne bi sasvim manjkalo, na tu sam stvar usmjerio svoj duh i na nju sam posve prionuo; tako da sam ju cijelu, kako mi se čini, priveo kraju u osamdeset i osam dana, za jutarnjih sati, iako su me tada mnoge brige neprijateljice filozofije i ometale i tištile. A u ovih sam sedam knjiga o naucima i u jednoj knjizi [uzgrednih] misli, *πάρρηγορον* sakupio ne samo ono u čemu se Aristotel slagao s Platonom, već također i ono u čemu su, bilo jedan od njih, ili pak obojica, željeli biti u skladu sa starima. Pojedine pak knjige podijelio sam prema onim dijelovima filozofije koje su oni bilo obrađivali bilo imenovali.

Što sadrži ova knjiga [na margini]

Ova pak prva knjiga obuhvaća logička učenja i što god se tiče tē, bilo znanosti, bilo sposobnosti. Ali nad tim bi se odmah na početku užasnulo gdje koji od onih naših peripatetičara koji se diče nazivati averoistima: kako bi Aristotelova logika mogla biti uspoređena s logikom Platonovom ili starih filozofa? Ako ju nisu podučavali, nisu ju ni imali? Kojoj bi Aristotel bio iznalazačem, prvi od svih? To bih izložio iz Averoesova uvoda u Aristotelove knjige *Fizike*, u kojem je on i tvrdio i uvjeravao da je Aristotel ne samo iznalazač logike, nego i prirodne filozofije, nego i božanske znanosti, ne samo iznalazač, nego i usavršitelj.³ [180] I pridodat

³ Usp. Averoesov komentar na Aristotelovu *Fiziku* (*Aristotelis de Physico auditu liber primus, cum Averrois Cordubensis Commentariis*, Venetiis apud Iunctas, 1562, str. 4v): »Author vero huius libri est Aristoteles filius Nic-

et asseveraverit. Addetque Philoponi assertionem ex commentario suo in caput 22. tertii *Analytici*, in haec verba Aristotelem laudantia:¹ *Eum qui primus et solus logicas methodos tradiderit*. At verba haec Philoponi, si recte intelligantur, Averrois sententiam
 5 non astruunt, siquidem aliud sit tota logica, aliud methodi logicae, ut mox patebit. Hinc ergo initio sumpto videndum, quid in hac re veritatis insit.

Logica tota et logicae methodus diversa.

Logicae [in margine]

10 Dicimus nos nomen hoc *logicem*, λογικήν, (quod plerisque novum videbitur) scientiam hanc vel facultatem, quam usurpamus significare, nullibi apud Aristotelem totis vel *Organi* vel aliis libris reperiri. Legitur quidem apud ipsum aliquoties *logice*ⁱⁱ, λογικῶς, ut *Analytico* 3. capite 16: *Logice quidem ex his forte*
 15 *quispiam credat*.² Legitur etiam alicubi *logicum problema*, *logica demonstratio*, *logicus syllogismus*, veluti *Analytico* 4. cap. 8. At pro facultate tota nego apud Aristotelem legi: idem nego reperiri apud Platonem aut Hippocratem aut Pythagoreorum ullum aut antiquorum, praeter quam apud unum Democritum, qui tres libros
 20 *Logicorum* titulo, λογικῶν, scripsit, uti Laertius author est.

Dialectica [in margine]

Sed Plato eam, quam posteriores Aristotele et Stoici *logicen* vocarunt *dialecticam* appellat. Cum quo Aristoteles idem concors est 2. *Rhetorico* capite 22. in his verbis: *Et differunt sicut in dia-*

¹ πρῶτον καὶ μόνον τὰς μεθόδους τὰς λογικὰς παραδεδοκῶτα. [PHLP. in APo 13,3.295.22]

² Λογικῶς μὲν οὖν ἐκ τούτων ἂν τις πιστεύσει [πιστεύσειεν]. [ARIST. APo. 84a.7]

ⁱⁱ corr. ex logicae

će Filoponovu tvrdnju iz njegova komentara 22. poglavlja treće knjige *Analitike*, u kojoj hvali Aristotela ovim riječima: »On je bio prvi i jedini koji je predavao o logičkim metodama.« Ali te Filoponove riječi, ako se ispravno razumiju, ne potkrjepljuju Averoesovo mišljenje, jer jedno je cijela logika, a drugo su metode logike, kao što će uskoro biti očito. Odatle, dakle, započevši, valja nam vidjeti ima li nešto istine u toj stvari. 5

Cjelokupna logika i logička metoda su [nešto] različito.

Logike [na margini]

Mi kažemo – a to će se većini njih činiti novinom – da se to ime ‘logika’, koje rabimo za tu znanost ili sposobnost, kod Aristotela ne nalazi nigdje u svim mu knjigama, bilo *Organona*, ili drugima. Čita se, doduše, kod njega nekoliko puta ‘logički’, kao u trećoj knjizi *Analitike*, poglavlje 16.: »Netko bi zaista na temelju toga logički možda povjerovao.« Također se mjestimično čita: ‘logički problem’, ‘logičko dokazivanje’, ‘logički silogizam’ – kao u 8. poglavlju 4. knjige *Analitike*. Ali niječem da se kod Aristotela čita o cijeloj vještini [logike]; isto poričem da se to pojavljuje kod Platona, Hipokrata, ikojega pitagorovca ili kojega od starih, osim jedino kod Demokrita: on je napisao tri knjige pod naslovom *Logika*, kako tvrdi Laertije.⁴ 10 15 20

Dijalektika [na margini]

Platon, međutim, naziva ‘dijalektikom’ ono što oni poslije Aristotela te stoici logikom nazvaše. S time se i sam Aristotel slaže u 22. poglavlju 2. knjige *Retorike*, ovim riječima: »A razlikuju 25

homachi, manifestissime scientiae apud Graecos notus, qui fuit quoque author reliquorum librorum, qui in hac arte habent ac eorum, qui in arte logica reperiunt, nec non tractatum qui in scientia divina inveniunt, ipseque fuit inventor harum trium artium, nempe artis logicae, et scientiae divinae ac naturalis scientiae, easque ipse perfecit.«

⁴ Usp. Diogen Laertije, *Životi*, 9.47.5.

lecticis elenchus et syllogismus,³ et capite 24. idem nomen repetit. Plato autem in *Phaedro* dialecticos eos vocavit, qui scirent unum in multa dividere et rursus multa in unum reducere, his verbis. Ea sonant:⁴ *Harum quidem, ipse ego amator o Phaedre, divisionum et collectionum, ut potis sim dicere et sapere. Si vero quempiam alium*
 5 *existimavero posse in unum atque in multa inspicere, hunc sequor a tergo per vestigium tamquam Dei. Ac sane eos, qui valent id facere, an recte an vero minus appello, Deus scit, voco huc usque dialecticos. Et rursus:*⁵ id est: *Sed hanc quidem speciem recte quidem mihi vocare vi-*
 10 *deris, dialecticam appellans. Sic 7. Reipublicae vocat dialecticam viam, διαλεκτικὴν πορείαν, et dialecticam methodum, διαλεκτικὴν μέθοδον. Et quae sunt:*⁶ *An non videntur tibi circa haec dialectici acres esse. Non per Iovem, inquit, praeter quam pauci quidam eorum cum quibus ego sum congressus.*

15 **Logica idem quod dialectica [in margine]**

Eandem vero esse logicam et dialecticam, Plutarchus utriusque plus quam CCC annis recentior, author est primo *De Placitis Philosophorum* capite 1:⁷ *Logicum vero id quod circa rationem quod et dialecticum appellant.*

³ καὶ διαφέρει ὡςπερ ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς ἔλεγχος καὶ συλλογισμός. [ARIST. Rh. 1396b.24–25]

⁴ Τούτων δὴ ἔγωγε αὐτός τε ἐραστής, ὦ Φαῖδρε, τῶν διαιρέσεων καὶ συναγωγῶν, ἵνα οἷός τε ᾧ λέγειν τε καὶ φρονεῖν· ἐάν τέ τιν' ἄλλον ἠγήσωμαι δυνατὸν εἰς ἓν καὶ ἐπὶ πολλὰ πεφυκόθ' ὄραν, τοῦτον διώκω κατόπισθε μετ' ἰχνιον ὥστε θεοῖο. καὶ μέντοι καὶ τοὺς δυναμένους αὐτὸ δρᾶν εἰ μὲν ὀρθῶς ἢ μὴ προσαγορεύω, θεὸς οἶδε, καλῶ δὲ σὺν μέχρι τοῦδε διαλεκτικοῦς. [PLATO Phdr. 266b3–c1]

⁵ ἀλλὰ τοῦτο μὲν τὸ εἶδος ὀρθῶς ἔμοιγε δοκεῖς καλεῖν, διαλεκτικὸν καλῶν, [PLATO Phdr. 266c7–8]

⁶ οὐ γάρ που δοκοῦσί γέ σοι οἱ ταῦτα δεινοὶ διαλεκτικοὶ εἶναι. Οὐ μὰ τὸν Δί', ἔφη, εἰ μὴ μάλα γέ τινες ὀλίγοι ὦν ἐγὼ ἐντετύχηκα. [PLATO R. 531d9–e3]

⁷ λογικὸν δὲ τὸ περὶ τὸν λόγον, ὃ καὶ διαλεκτικὸν καλοῦσιν. [Ps.-PLUT. Placit. 874E.9–F.1]

se, kao u dijalektici opovrgavanje i silogizam«, te u 24. poglavlju poseže za istim imenom. Platon pak u *Fedru* nazvao je dijalekticima one koji znaju podijeliti jedno u mnoštvo i, obratno, mnoštvo svesti na jedno, ovim riječima – one glase: »Doista sam tih razdvajanja i povezivanja i ja sâm ljubitelj, Fedre, kako bih bio kadar govoriti i znati. Budem li pak držao da itko drugi može na jedno i na mnoštvo motriti, toga ću u stopu slijediti, kao po Božjem tragu. A svakako one koji su kadri to činiti sve dosad nazivam – ispravno ili pak neispravno, Bog će znati – dijalekticima.« Pa opet; i to: »Nego – doista mi se čini da si u pravu nazivajući ovu vrstu dijalektikom.« Tako u 7. knjizi *Države* rabi nazivke 'dijalektički put', i 'dijalektička metoda': »Ne čini li ti se da su dijalektici u tome pogledu žestoki? – Ne, veli, Jupitera mi, nego je tek nekolicina onih s kojima sam se sastao.«

Logika je isto što i dijalektika [na margini] 15

A to da su logika i dijalektika isto zastupa Plutarh, od obojice više nego 400 godina mlađi, u 1. poglavlju 1. knjige *O stavovima filozofā*: »Logičko je pak ono što se tiče razuma, a to nazivaju i dijalektičkim.«

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Talis ergo logices sive dialectices quis nam iure est inventor appellandus?

Averrois Aristotelem dicit. Ammonius, Aristotelis maximus fautor, Aristotelem negat: in eius vita ita scribens ad verbum:⁸
 5 *Logicae quidem addidit, distinguens canonas a rebus et faciens demonstrativam methodum.* Themistius quoque Aristotelicae sectae author nobilissimus, Ammonio antiquior, referente Ammonii discipulo Philopono, *Prolegomenis suis in Analyticos Aristotelem negat inventorem.*

10 Sed si Laertium ac Phavorinum audiamus, dialectices inventor Plato fuit. Sic enim scribit ille in Platone:⁹*Eo modo philosophiae ratio prius quidem fuit unius modi, quo physica: secundam vero Socrates addidit ethicam: tertiam vero Plato dialecticam et perfecit Philosophiam.* In qua sententia Phavorinum etiam fuisse paulo ante scripserat.¹⁰ *Is primus in interrogatione sermonem attulit, ut ait Phavorinus in octavo Omnifariae historiae. Et primus modum inquisitionis per resolutionem induxit, Leodamanti [181] Thasio, et primus in philosophia antipoda nominavit et elementum et Dialecticam.* Primus ergo Plato, ex hoc testimonio, nominis dialectices excogitator. Quod
 15 sane apposite respondet loco ex *Phaedro* citato: in quo dubitat an recte illud nomen impositum a se sit, totius autem facultatis huiusce non videtur ipse inventor extitisse, sed methodi tantum analytices ac interrogationis dialectices eius, quae *Topicis* libris est comprehensa.

25 Satis enim constat Socratem et eius discipulos quosdam res dialecticas tractasse. Inter quos praecipuus Euclides Megarensis,

⁸ τῆ μὲν γὰρ λογικῇ προσέθηκε διακρίνας τοὺς κανόνας ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ ποιήσας τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον. [VV 26.1–3]

⁹ οὕτως καὶ τῆς φιλοσοφίας ὁ λόγος πρότερον μὲν ἦν μονοειδῆς ὡς ὁ φυσικός, δεύτερον δὲ Σωκράτης προσέθηκε τὸν ἠθικόν, τρίτον δὲ Πλάτων τὸν διαλεκτικὸν καὶ ἐτελεσιούργησε τὴν φιλοσοφίαν. [D. L. Vit. 3.56.4–7]

¹⁰ Οὗτος πρῶτος ἐν ἐρωτήσει λόγον παρήνεγκεν, ὡς φησι Φαβωρίνος ἐν ὀγδῷ Παντοδαπῆς ἱστορίας. καὶ πρῶτος τὸν κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ζητήσεως τρόπον εἰσηγήσατο Λεωδάμαντι τῷ Θασίῳ. καὶ πρῶτος ἐν φιλοσοφίᾳ ἀντίποδα ὠνόμασε καὶ στοιχείον καὶ διαλεκτικὴν. [D. L. Vit. 3.24.7–11]

Koga, dakle, valja nazivati iznalazačem takve logike ili dijalektike?

Averoes kaže da je Aristotel. Amonije, najveći zaštitnik Aristotelov poriče da je to Aristotel, pišući u njegovu životopisu od riječi do riječi ovo: »Logici je doista pridonio razlikujući kanone od stvari i gradeći dokaznu metodu.«⁵ Temistije, nadasve poznat pisac aristotelovske sljedbe, stariji od Amonija, po izvješću Amonijeva učenika Filopona, u svojim predgovorima *Analitikama* također poriče da je Aristotel bio iznalazačem [logike].

Međutim, poslušamo li Laertija i Favorina, iznalazač je dijalektike bio Platon. Jer onaj [prvi] ovako zapisuje o Platonu: »Tako je područje filozofije bilo prvo jednoliko, to jest fizika a zatim je Sokrat pridodao etiku; treću je pak Platon pridodao dijalektiku te je dovršio filozofiju.« Malo prije toga bio je zapisao kako je toga mišljenja bio i Favorin: »On [Platon] je u ispitivanje prvi donio razgovor, kako tvrdi Favorin u 8. knjizi *Raznolike povijesti*. Uz to je prvi Leodamantu iz Tasa uveo način istraživanja analizom, [181] te je kao prvi u filozofiji uveo nazive: 'antipodi', 'element' i 'dijalektika'. Dakle, po tome je svjedočenju Platon prvi smislio ime 'dijalektika'; to onda svakako prikladno odgovara navedenom mjestu iz *Fedra* na kojemu dvoji, je li ispravno nadjenuo to ime; ne čini se pak da je on bio i iznalazač cjelokupne te sposobnosti, nego samo analitičkoga postupka i onoga dijalektičkoga postavljanja pitanja koje je obuhvaćeno knjigama *Topikā*.

Utvrđeno je, naime, da su se Sokrat i neki njegovi učenici bavili dijalektičkim stvarima. Među njima glavni je Euklid Megaranin,

⁵ Autorstvo te *vite* ne pripisuje se više Amoniju pa se u literaturi naziva *Vita Pseudo-Ammoniana* ili *Pseudo-Elias*; ona se vjerojatno temelji na Ptolemejevoj *Vita Aristotelis*. Usp. P. Corazzon, *Ancient Catalogues of Aristotle's Works: I. Diogenes Laertius, Lives V, 22–27* (<http://www.ontology.co/aristotle-catalogues.htm>, 12. siječnja 2013.).

non geometra is, cuius in geometria nomen magnum, sed alius antiquior, qui narratur, feminaⁱⁱⁱ veste noctu ad Socratem audiendum ventitasse et ad quem Plato aliique Socratis auditores eius mortis tempore confugisse scriptum reperimus. Huius discipulos Aristoteli contemporaneos, ait Laertius, a Dionysio Carthaginense dialecticos vocatos:¹¹ *Quia ad interrogationem et responsionem sermones disponerent.* Eiusdem scholae fuisse Anicerim eum, qui captivum Platonem in Aegina sua pecunia redemit, et Ebulidem, quem idem Laertius narrat, quaedam contra Aristotelem scripsisse, quae schola omnis primo Megaricorum nomine fuit nuncupata, deinde eristicorum, postremo dialecticorum, ut testis idem est: καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ Μεγαρικοὶ προσηγορεύοντο, εἴτ' ἐριστικοὶ, ὕστερον δὲ διαλεκτικοὶ.¹² Quo nomine videntur etiam ab Aristotele ipso appellati libro 2. capite 1. Sophiae dum ait:¹³ *Quae dialectici attentant speculari.* Fuerunt autem dialectici nuncupati ob eam causam quam his verbis refert <Laertius>:¹⁴ *Quos ita nominavit primus Dionysius Carthaginensis, quia ad interrogationem et responsionem sermones disponebant, ut diximus.* Eiusmodi autem sermo is est, quem dialogum vocamus, quo Plato quidem universam suam philosophiam conscripsit, non tamen primus dialogi scriptor fuit. Namque ante eum et Zeno Eleates et Alexamenus Teius id fecerant, eodem Laertio sic referente:¹⁵ *Dialogos ergo aiunt primos scripsisse Zenonem Eleatem: Aristoteles vero in primo Poetarum, Alexamenum Styrensem vel Teium.* Quod quidem apud Graecos forte verum fuerit. Sed extant longe vetustiores

¹¹ διὰ τὸ πρὸς ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν τοὺς λόγους διατίθεσθαι. [D. L. Vit. 2.106.5–6]

¹² [D. L. Vit. 2.106.3–5]

¹³ περὶ ὅσων οἱ διαλεκτικοὶ πειρῶνται σκοπεῖν [ARIST. Metaph. 995b.23–24]

¹⁴ οὗς οὕτως ὠνόμασε πρῶτος Διονύσιος ὁ Χαλκηδόνιος διὰ τὸ πρὸς ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν τοὺς λόγους διατίθεσθαι. [D. L. Vit. 2.106.5–6]

¹⁵ Διαλόγους τοίνυν φασὶ πρῶτον γράψαι Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτην· Ἀριστοτέλης δὲ ἐν πρώτῳ Περὶ [τῶν] ποιητῶν Ἀλεξαμένον Στυρέα ἢ Τήιον, [D. L. Vit. 3.48.1–3]

ⁱⁱⁱ corr. ex foemina

ne onaj geometar čije je ime slavno u geometriji, nego drugi, stariji, za kojega se priča kako je noću u ženskoj odjeći znao zalaziti slušati Sokrata i kojemu su – kako nalazimo zapisano – Platon i drugi slušači Sokratovi pribjegli u vrijeme Sokratove smrti. Za njegove učenike, Aristotelove suvremenike, Laertije kaže da ih je Dionizije Kartažanin nazivao dijalekticima: »Zato što su razlagali rasprave na pitanje i odgovor.« Iz iste škole da je bio i onaj Anikeris koji je svojim novcem otkupio Platona zaslužnena na Egini, i Ebulid za kojega isti Laertije pripovijeda da je napisao nešto protiv Aristotela. Sva je ta škola u početku nazivana imenom 'Megarana', potom eristicara, a na posljetku dijalektičara, kako svjedoči isti [Laertije]: »Njih je on nazivao Megaranima, potom eristicima, a na kraju dijalektičarima.« Tim ih je imenom, čini se, nazvao i sam Aristotel u 1. poglavlju 2. knjige *Mudrosti*, kad kaže: »koje dijalektičari pokušavaju promatrati.« Dijalektičarima su pak bili nazvani zbog razloga što ga ovim riječima iznosi: »Njih je pak tim imenom prvi nazvao Dionizije Kartažanin, jer su raspravljajući razlagali na pitanje i odgovor, kako već rekosmo.« A takve je vrste onaj govor koji nazivamo dijalogom, kakvim je Platon zapisao gotovo svu svoju filozofiju; no ipak nije bio prvi koji je pisao dijaloge. Naime, prije njega to su činili Zenon Elejac i Aleksamen Tejanin, prema Laertiju koji tako izvještava: »Kažu da je Zenon Elejac pisao prve dijaloge, a Aristotel u prvoj knjizi *O pjesnicima*⁶ piše da je to bio Aleksamen Stiranin ili Tejanin.« To je doduše kod Grka možda bila istina. No, postoje mnogo sta-

⁶ Fragmentarno sačuvan Aristotelov spis.

dialogi, Hermetis Trismegisti atque Asclepii eius discipuli. Sed Plato dictus est primus dialogi scriptor, ob eam quam Laertius attulit causam:¹⁶ *Exacte eam formam cum tractarit, primatum iuste obtinet.* Itaque arte et excellentia primus dialogi scriptor Plato.

5 Alexamenus autem et Zeno et Asclepius et Hermes eo tempore priores.

Sed praeter Megaricos, Cyrenaici quoque, eodem seculo ab Aristippo profecti, logicen tractarunt. Ait enim Laertius:¹⁷ *Logica ob utilitatem attigerunt.* Sed subnectit ex Meleagri et Clitomachi testimonio:¹⁸ *Ipsos inutiles putare et physicam partem et dialecticam.*

Sed et Crito, Socratis primarius amicus, teste eodem Laertio, librum unum: *Quid sit scire*; alterum *De scientia* scripsit. Simon quoque eiusdem Socratis socius librum unum *De scientia*, alterum *De doctrina*, tertium *De disserendo* (περὶ τοῦ διαλέγεσθαι) edidit. Simmias praeterea Thebanus περὶ λογισμοῦ, *De ratiocinio*, *De veritate*, *De doctrina*, *De sciendo*, περὶ τοῦ εἰδέναι conscripsit^{iv}. Qui tituli omnes, si ad ea, quae organo logico continentur, conferantur, procul dubio logica omnia esse deprehendentur. Hos omnes videtur Socrates dialecticam docuisse ac forte id innuit

20 Diogenes, cum in Socrate scripsit:¹⁹ *Sed et Triginta (tyranni) vetarent eum artes docere sermonum.* Contemporanei Socrati fuerunt Euthydemus et Dionysiodorus fratres, a Platone, cum Socrate disputantes in Euthydemo introducti et dialecticam sive eristicam professi sunt, quod et eo dialogo apparet et Sextus Empiricus libro *De philosophia* primo attestatur. Et Bryson quidam cuius

25 Aristoteles quoque meminit. Et Euxenus quidam alius dialecticam

¹⁶ ἀκριβῶσας τὸ εἶδος καὶ τὰ πρωτεῖα δικαίως {ἂν ὡσπερ τοῦ κάλλους οὕτω καὶ τῆς εὐρέσεως} ἀποφέρεσθαι [ἀποφέρεται]. [D. L. Vit. 3.48.4–6]

¹⁷ τῶν δὲ λογικῶν διὰ τὴν εὐχρησίαν ἤπτοντο. [D. L. Vit. 2.92.5]

¹⁸ αὐτοὺς ἄχρηστα ἡγεῖσθαι τό τε φυσικὸν μέρος καὶ τὸ διαλεκτικόν. [D. L. Vit. 2.92.7–8]

¹⁹ ἀλλὰ καὶ οἱ τριάκοντα αὐτὸν ἐκώλυσαν τέχνας διδάσκειν λόγων. [D. L. Vit. 2.19.12–20.1]

^{iv} corr. ex conscripserunt

riji dijalozi, Hermesa Trismegista i Asklepija, njegova učenika. Ipak je Platon nazvan prvim piscem dijaloga s razloga što ga je naveo Laertije: »Budući da je strogo rabio taj oblik, opravdano zadobiva prvenstvo.« Stoga je s obzirom na umijeće i izvrsnost Platon prvi pisac dijaloga. Aleksamen pak i Zenon te Asklepije i Hermes prethodili su mu s obzirom na vrijeme. 5

No, osim Megarana i Kirenjani su se u istome stoljeću, potekavši od Aristipa, bavili logikom. Tvrdi, naime, Laertije: »Latili su se logičkih razmatranja radi korisnosti.« Ali nadovezuje po Meleagrovu i Klitomahovu svjedočenju: »Oni da su beskorisnima držali i dio prirodne filozofije i dijalektiku.« 10

Ali i Kriton, Sokratov najprisniji prijatelj, prema svjedočenju istoga Laertija, napisao je jednu knjigu *Što je znati*, i drugu *O znanosti*. I Simon, drug istoga Sokrata, objavio je jednu knjigu *O znanju* i drugu *O nauku*, treću *O raspravljanju*. Osim toga Simija Tebanac [napisao je] *O umovanju*, *O istini*, *O nauku*, *O znanju*. Svi ti naslovi, usporede li se s onim sadržajima što su u logičkome *Organonu*,⁷ nesumnjivo će se otkriti kao logički. Sve je njih, čini se, Sokrat podučavao u dijalektici, i možda je na to upućivao Diogen kad je o Sokratu zapisao: »Ali su mu i tridesetorica tirana zabranila podučavati umijeća govorā.« Sokratovi su suvremenici bila braća Eutidem i Dioniziodor; Platon ih uvodi kao sugovornike u raspravi sa Sokratom u *Eutidemu*, a podučavali su dijalektiku ili eristiku, što je vidljivo i u tome dijalogu; i Sekst Empirik to potvrđuje u prvoj knjizi *O filozofiji*. Isto tako i neki Brizon, kojega i Aristotel spominje. I neki Euksen, drugi dijalektičar, kao i Pan- 20 25

⁷ Ili naslov Aristotelovog *Organon* ili aluzija na nj.

ticus et Pandoedes. Sed et Democritus, Socrate anno uno antiquior, tres libros *Logicos* scripsit, ut Laertius catalogo librorum suorum docet. Potuit autem ea didicisse ex Zenone Eleate, qui 7 olympiadibus fere Democrito fuit antiquior, vel ex Xenophane Colophonio, [182] cuius Leucippus, praeceptor suus, auditor fuerat: isque idem Xenophanes, Sexti eiusdem testimonio, logica tractaverat.

Sed Aristoteles Zenoni illi dialectices inventionem ascripsit, attestante Laertio:²⁰ *Ait vero Aristoteles inventorem ipsum fuisse dialectices, sicut Empedoclem rhetorices.* Quo autem loco id Aristoteles dixerat, in Empedocle idem indicat:²¹ *Aristoteles autem in Sophista ait primum Empedoclem rhetoricam invenisse, Zenonem vero dialecticam.* Quem locum Sextus quoque adducit et insuper addit Parmenidem non imperitum dialectices fuisse. Ab Aristotele ergo ipso, quem semper supra humanae mentis metas Averrois suspicit, longe alia de inventore dialectices historia tradita est, ipsiusque praeceptoris testimoniis falsi convincitur.

Sed non minus falsum quoque fuerit si quis argutetur Aristotelem eam excogitasse, quae altero significato dialectice appellatur: quae scilicet eam logices partem complectitur, quae per interrogationem fit ac responsionem, atque ἐκ τῶν ἐνδόξων, ex opinione iam conceptis, argumenta conficit. In quam significationem primo *Analytico* capite 1. est scriptum demonstrativam propositionem a dialectica differre, quod illa assumptio sit alterius partis contradictionis:²² *Dialectica vero interrogatio contradictionis, etiamsi ipsa quoque syllogizans sumat alteram contradictionis partem – sed ἐνδόξον, opinione conceptum:*²³ *Dialectica vero interroganti interrogatio contradictionis, syllogizanti autem sumptio ap-*

²⁰ φησὶ δ' Ἀριστοτέλης εὐρετὴν αὐτὸν γενέσθαι διαλεκτικῆς, ὥσπερ Ἐμπεδοκλέα ῥητορικῆς. [D. L. Vit. 9.25.11–13]

²¹ Ἀριστοτέλης δ' ἐν τῷ Σοφιστῇ φησὶ πρῶτον Ἐμπεδοκλέα ῥητορικὴν εὐρεῖν, Ζήνωνα δὲ διαλεκτικὴν. [D. L. Vit. 8.57.1–2]

²² ἢ δὲ διαλεκτικὴ ἐρώτησις ἀντιφάσεως. [ARIST. APr. 24a.24–25]

²³ διαλεκτικὴ δὲ πυνθανομένῳ μὲν ἐρώτησις {ἀντιφάσεως}, συλλογιζομένῳ δὲ λήψις τοῦ φαινομένου καὶ ἐνδόξου. [ARIST. APr. 24b.10–12]

doed. No i Demokrit, godinu dana stariji od Sokrata, napisao je tri knjige o logici,⁸ kako obavještuje Laertije u popisu njegovih knjiga. Mogao je to naučiti [Demokrit] od Zenona Elejca koji je oko 7 olimpijada bio stariji od Demokrita, ili od Ksenofana Kolofonjanina [182] kojemu je Leukip, njegov učitelj, bio slušačem. Isti je taj pak Ksenofan, prema svjedočenju Sekstovu, raspravljao logička pitanja. 5

Međutim, Aristotel je onom Zenonu pripisao iznalazak dijalektike, kako potvrđuje Laertije: »Aristotel kaže da je on [Zenon] bio iznalazačem dijalektike, kao što je Empedoklo bio iznalazačem retorike.« A na kojem je mjestu to Aristotel bio rekao Diogen naznačuje u poglavlju o Empedoklu: »Aristotel u *Sofistu*⁹ kaže da je Empedoklo prvi pronašao retoriku, a Zenon dijalektiku.« To mjesto navodi također Sekst te povrh toga dodaje da Parmenid nije bio nevješt dijalektici. Sam, dakle, Aristotel, kojemu se Averoes sveudilj divi kao dometima nadljudskoga uma, prenosi posve drukčiju pripovijest o pronalasku dijalektike, pa mu je svjedočenjima samoga učitelja očito dokazana neistinitost. 10 15

A isto tako bilo bi ništa manje netočno ako bi netko brbljao da je Aristotel izmislio onu što se u drugom značenju naziva dijalektikom: to jest onu [dijalektiku] koja obuhvaća onaj dio logike koji nastaje ispitivanjem i odgovaranjem i ἐκ τῶν ἐνδόξων, iz onog mnijenjem već dohvaćenog¹⁰ tvori argumente. O tom značenju je zapisano u 1. poglavlju 1. knjige *Analitike* da se dokazna premisa razlikuje od dijalektičke jer je dokazna premisa prihvaćanje jednog od dva dijela kontradikcije, a »dijalektika je ispitivanje kontradikcije«, premda i dijalektička premisa zaključujući uzima jedan od dva dijela kontradikcije, ali – ἐνδοξόν, dio koji je 'dohvaćen mnijenjem': »Dijalektika je onome koji propitkuje propitkivanje kontradikcije, a onome 20 25

⁸ Περὶ λογικῶν κανῶν α β γ, usp. Diogen Laertije, *Životi*, 9.47.5.

⁹ Fragmentarno sačuvan Aristotelov spis.

¹⁰ Slobodan Petrićev prijevod s grčkog! Za Petrića je ἐνδοξόν »mnijenje«, a ne »vjerojatno«.

parentis et opinione concepti. His utrisque modis dialectica haec est octo Topicorum libris pertractata.

Non fuisse autem Aristotelem dialectices illius, quae per interrogationem exercetur, inventorem, satis clara sunt testimonia. 5 Nam Phavorinus id Platoni attribuit, uti vidimus:²⁴ *Is primus per interrogationem sermonem attulit.* Cui videtur etiam Aristoteles ipse fidem facere cum 1. *Sapientiae*, capite 4. de additamentis, quae Plato philosophiae adiecerit, loquens, sic ait:²⁵ *Quod quidem unum et numeros seorsum a rebus fecerit et non sicuti Phytagorei, et* 10 *Idearum introductio factam^v est ob considerationem rationum, priores enim non erant dialecticae participes.* Atque haec, quo ad logicen, ad dialecticen, ad dialogos ex Aristotele, cum antiquioribus philosophis consentiente, statuta sint a nobis.

Nunc primarias partes sive dialectices, uti Zenonia Socraticaque schola, sive logices, uti Democritus et Aristotele posteriores vocaverunt, in manus sumamus: ac per earum singula speculemur, si quid Aristoteli consonum cum antecessoribus philosophis fuit. Voco autem partes primarias eas, quae de terminis, de propositionibus, de argumentorum formis, de methodis, de eorundem locis, de elenchis falsarum argumentationum tractarit. Ac certe convenit maiori ex parte. Namque liber qui praedicamenta continet, omnia fere habet concordia cum Archytae utriusque praedicamentis. Omnia haec probare pergam. 20

Archytae duo fuerunt, ambo Tarentini, ambo quoque de 25 Pythagoreorum familia. Senior alter Pythagorae ipsius auditor, cuius divus Iamblichus in *Vita Pythagorae* bis mentionem facit, dictusque est Pythagorae auditoribus uti idem ibi asserit Pythagoreus. Ii vero, qui Pythagoram ipsum nequaquam sed discipulos

²⁴ Οὗτος πρῶτος ἐν ἐρωτήσει λόγον παρήνεγκε. [D. L. Vit. 3.24.7]

²⁵ τὸ μὲν οὖν τὸ ἐν καὶ τοὺς ἀριθμοὺς παρὰ τὰ πράγματα ποιῆσαι καὶ μὴ ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι, καὶ ἡ τῶν εἰδῶν εἰσαγωγή διὰ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἐγένετο σκέψιν οἱ γὰρ πρότεροι διαλεκτικῆς οὐ μετείχον. [ARIST. Metaph. 987b.29–33]

^v corr. ex factum

koji zaključuje uzimanje onog prividnog i mnijenjem dohvaćenog.«
Osam knjiga *Topika* posvećeno je objema vrstama dijalektike.

Dosta je jasnih svjedočanstava da Aristotel nije bio iznalazač one dijalektike koja nastaje ispitivanjem. Favorin je, naime, to pripisao Platonu, kao što smo vidjeli: »On je prvi uveo govor na temelju ispitivanja.« Čini se da je i sam Aristotel u to vjerovao kad je u 4. poglavlju prve knjige *Mudrosti*,¹¹ govoreći o dodacima koje je Platon dao filozofiji, tako rekao: »Postavio je ono Jedno i brojeve odvojeno od stvari, ali ne kao pitagorovci, i uveo je ideje na temelju razmatranja pojmova; prijašnji, naime, filozofi nisu raspolagali dijalektikom.« A to smo utvrdili na temelju slaganja Aristotela sa starijim filozofima glede logike, dijalektike i dijaloga.

Uzmimo sada u ruke prvotne dijelove bilo dijalektike, kako ju je zvala Zenonova i Sokratova škola, bilo logike kako su ju nazivali Demokrit i oni poslije Aristotela, pa po njima pojedinačno promotrimo, je li Aristotel bio u nečemu suglasan s prethodnim filozofima. 'Prvotnima' pak nazivam one dijelove u kojima je obrađivao pojmove,¹² propozicije,¹³ oblike argumenata,¹⁴ metode,¹⁵ njihova mjesta,¹⁶ opovrgavanje neistinitih argumenata.¹⁷ I većim se dijelom, dakako, slažu. Knjiga, naime, koja sadrži kategorije ima gotovo sve u skladu s *Kategorijama* obojice Arhitā. Sve ću to u nastavku dokazati.

Postojala su dvojica Arhitā, obojica iz Tarenta, obojica i iz pitagorovske škole. Stariji je bio još slušač samoga Pitagore, njegova božanski Jamblih dvaput spominje u *Pitagorinu životu*, a Pitagorini su ga slušači, kako dotični [Jamblih] ondje tvrdi, nazvali pitagorovcem. Međutim, oni koji nisu nikad bili slušači samoga

¹¹ Prije ju je nazvao *sophia*. Petrić naziva *De sapientia* ili samo *Sapientia* sljedeća Aristotelova djela (po suvremenoj nomenklaturi): *Met.* 1, 3, 9–14 i *Contra Xenophantem*; *Contra Zenonem*; *Contra Gorgiam* (v. str. 112 prvog sveska!)

¹² *Kategorije*.

¹³ *O tumačenju*.

¹⁴ *Prva Analitika*.

¹⁵ *Druga Analitika*.

¹⁶ Tj. *topose*, pravila zaključivanja o kojima je riječ u *Topici*.

¹⁷ *O sofistickim opovrgavanjima*.

eius audiverunt, non Pythagorei sed Pythagoristae sunt appella-
 ti. Inter quos, si ex tempore supputemus, credendus est fuisse iu-
 nior alter Archytas itidem Tarentinus, Platoni contemporaneus,
 quod ex vita utriusque apud Laertium et epistolis utriusque
 5 alterius ad alterum scriptis clare constat. Floruit autem Pytha-
 goras circa LX Olympiadem: Plato autem natus est Olympiade
 LXXX annos scilicet LXXX post. At antequam in Italiam profici-
 sceretur ac cum Archyta amicitiam iniret, certe natum fuisse ad
 minus annis XXX est verisimile. Coepit ergo florere Plato post
 10 Pythagoram annos circiter CX ad minus; totidem consentaneum
 est natum fuisse Archytam eius [183] amicum. Ex quibus colligi-
 tur eum Pythagorae auditorem esse non potuisse. Ergo alter ab
 Archyta hoc fuit Archytas ille Pythagorae auditor. Simplicius^{vi}
 aliique Peripatetici authores sunt Archytam posteriorem scilicet
 15 librum scripsisse titulo κατηγοριῶν ἢ καθόλου λόγων, *Cate-*
goriarum seu universalium sermonum. Sed errat Simplicius cum
 subdit:²⁶ *Sicuti et Archytas qui huius fuit inceptor doctrinae*. Non
 enim hic iunior, sed senior ille Archytas huius doctrinae princeps
 fuit et author. Extat enim pusillus libellus hoc titulo Ἀρχύτου
 20 καθολικοὶ λόγοι δέκα, *Archytae universales sermones decem*. Do-
 rica lingua uti mos illis fuerat conscriptus supercilio quodam
 Pythagoreo. Quem libellum non esse Archytae iunioris, clare ex
 multis locis a Simplicio ipsius verbis in commentaria translatis,
 quae ipse in Aristotelis *Categorias* conscripsit, constat: longe a
 25 libelli illius et verbis et sentiis diversus. Non est autem mi-
 rum Simplicio libellum illum notum non fuisse, sua enim aetate
 rari Pythagoreorum libri visebantur, ipso id ipsum testante ca-
 pite *De quando*:²⁷ *Et nihil absurdum etiam ob Pythagoricorum libro-*
rum raritatem. Ob idque non mirum est ad eius notitiam hunc
 30 libellum non pervenisse, liceatque mihi hunc libellum illi viro

²⁶ ὡς καὶ Ἀρχύτας ὁ ταύτης ἄρξας τῆς διδασκαλίας. [SIMP. in Cat. 8.76.19–20]

²⁷ καὶ οὐδὲν ἄτοπον καὶ διὰ τὴν τῶν Πυθαγορικῶν συγγραμμάτων σπάνιν. [SIMP. in Cat. 8.352.22–23]

^{vi} corr. ex Symplicius

Pitagore nego njegovih učenika nisu se zvali pitagorovcima nego pitagoristima. Među njima [pitagoristima] valja nam vjerovati da je bio on onaj drugi mlađi – računamo li vremenski – Arhita, isto tako Tarentinac, Platonov suvremenik, što se jasno vidi iz životopisā obojice u Laertija te iz pisama koja su jedan drugomu [Platon i Arhita] pisali. U naponu pak snage Pitagora je bio oko 60. Olimpijade, a Platon je rođen za 80. Olimpijade, dakle osamdeset godina poslije. A prije nego će otputovati u Italiju i sklopiti prijateljstvo s Arhitom, vjerojatno je već imao najmanje trideset godina. Prema tome, Platon je bio u naponu snage oko sto deset godina poslije Pitagore; s time je u skladu da je njegov prijatelj Arhita rođen u isto doba. [183] Iz toga se zaključuje kako nije mogao biti Pitagorin slušač. Dakle drugi nego ovaj Arhita bio je onaj Arhita Pitagorin slušač. Simplicije i ini peripatetičari pišu da je potonji Arhita napisao knjigu pod naslovom *Kategorije ili opće tvrdnje*. Ipak Simplicije griješi kad pridodaje: »Kao i Arhita koji je bio začetnikom ovoga nauka.« Jer nije taj mlađi, nego onaj stariji Arhita bio ovomu nauku začetnikom i tvorcem. Postoji, naime, sitna knjižica pod naslovom *Deset Arhitinih općih tvrdnja*. Napisana je dorskim jezikom, kako je to bio običaj kod njih, s nekom pitagorovskom ozbiljnošću. Da ta knjiga ne pripada Arhiti mlađem, jasno se pokazuje iz mnogih mjesta, što ih je Simplicije vlastitim riječima preveo u komentare koje je sam napisao uz Aristotelove *Kategorije*; jako odstupa i od riječi i od misli one knjižice. Nije pak čudno to što Simpliciju ta knjižica nije bila znana: u njegovo su se, naime, doba knjige pitagorovaca rijetko vidale, kad i on sam posvjedočuje u poglavlju *O kada*: »I ničega čudna tu nema, zbog rijetkosti knjigā pitagorovaca.« I stoga nije čudno da ništa nije znao o toj knjižici; i neka meni bude dopušteno pri-

attribuere, quousque aliud in contrarium in lucem eruatur. Aristoteles autem categoriarum nomen suo titulum fecit, Archytae concors. Cuius haec sunt verba a Simplicio relata:²⁸ *Conceptibus vero animi his et categoriis*. In quibus eadem fere omnia apud tres
 5 hosce celeberrimos authores. Id ipsum modo pergamus demonstrare.

SUBSTANTIA

Aristoteles de substantia ita scribit:²⁹ *Ad haec primae substantiae, quia omnibus aliis subiicuntur et omnia alia de his praedicantur, vel in his sunt, ob id maxime primae substantiae dicuntur*. Locus totus
 10 est Archytae, sic enim ipse:³⁰ *Prima quidem ordinata est substantia, eo quia sola haec subiicitur aliis et ipsa per se ipsam potest cogitari, alia vero non sine hac, vel enim de ipsa vel in ipsis subiicentia praedicantur*. In eandem sententiam Ocellus habet haec:³¹ *Et sane prima*
 15 *ratio, substantia, res per se existens et subsistens, non indiga alterius ad constitutionem in generatione subiicitur, quatenus generata est*.

Substantiae dotes [in margine]

Proprietates vero substantiarum illas: substantiae nihil esse contrarium, eam magis et minus non suscipere, in subiecto non
 20 esse, quas Aristoteles multis verbis explicat, Archytas paucioribus

²⁸ ταῖς δὲ διανοίαις ταύταις καὶ ταῖς κατηγορίαις. [SIMP. in Cat. 8.92.30–31]

²⁹ ἔτι αἱ πρῶται οὐσίαι διὰ τὸ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ὑποκεῖσθαι καὶ πάντα τὰ ἄλλα κατὰ τούτων κατηγορεῖσθαι ἢ ἐν ταύταις εἶναι διὰ τοῦτο μάλιστα οὐσίαι <πρῶται> λέγονται. [ARIST. Cat. 2b.15–17]

³⁰ πρῶτα μὲν γὰρ τέτακται ὡσία διὰ τὸ μόναν ταύταν ὑποκεῖσθαι τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὰν καθ' ἑαυτὰν δύνασθαι νοεῖσθαι, τὰς δὲ ἄλλας μὴ ἄνευ ταύτας ἤτοι γὰρ κατ' αὐτὰς ἢ ἐν αὐτᾶ ὑποκειμένα [αὐταῖς ὑποκειμένα] κατηγορεῦνται. [SIMP. in Cat. 8.76.10–12]

³¹ καὶ ὁ μὲν πρᾶτος λόγος, ἢ οὐσία, πρᾶγμα αὐθύπαρκτον καὶ ὑφεστός, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς σύστασιν, κἂν [ἐν] γενέσει ὑπόκειται καθὸ γέγονε. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 3.12–14]

pisivati dotično djelo tomu mužu sve dok nešto ino, suprotno, ne bude izvučeno na svjetlo dana. A Aristotel je svoju knjigu *O kategorijama* naslovio u suglasju s Arhitom; njegove su ovo riječi navedene kod Simplicija: »Ovim pak pojmovima duše i kategorijama.« U njima je malne sve isto kod te trojice nadasve slavnih pisaca; upravo to krenimo sada dokazivati. 5

SUPSTANCIJA

Aristotel ovako piše o supstanciji: »K tomu se prve supstancije ponajvećma stoga nazivaju prvim supstancijama jer su u osnovi svem drugom i sve se drugo o njima izriče ili u njima jest.« To je mjesto u cjelini Arhitino, on će naime ovako: »Prva je raspoređena supstancija, zato što je ona jedina u osnovi drugim [supstancijama], i može se misliti sama po sebi samoj, a drugo ne bez nje; izriče se, naime, kao ono u osnovi ili o njima ili u njima.«¹⁸ O toj istoj misli Okel ima ovo: »I svakako je prvi pojam, supstancija, stvar po sebi postojeća i koja je u osnovi, koja ne treba drugo da se uspostavi, u nastajanju je u osnovi, ukoliko je nastala.« 15

Svojstva supstancije [na margini]

Svojstva su supstancija ova: da ništa nije suprotno supstanciji, da ne prihvaća biti više ili manje, da nije u subjektu – koje Aristotel izlaže s mnogo riječi, Arhita je s manje [riječi] mnogo 20

¹⁸ Grčki citat koji Petrić donosi znatno se razlikuje od današnjih izdanja. Usp. Ps.-ARCHYT. *Frag.* 8.76.10–12 πρώτα μὲν γὰρ τέτακται ὡσία διὰ τὸ μόναν ταύταν ὑποκεῖσθαι τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὰν καθ' ἑαυτὰν δύνασθαι νοεῖσθαι, τὰς δὲ ἄλλας μὴ ἄνευ ταύτας ἤτοι γὰρ κατ' αὐτὰς ἢ ἐν αὐτᾷ ὑποκειμένα κατηγορεῦνται.

multo ita perstrinxerat:³² *Dico vero communia substantiae, non suscipere magis et minus. Non enim potest magis et minus esse hominem neque Deum vel plantam; et nihil habere contrarium, homini enim homo non est contrarium, nec Deo Deus, nec aliis substantiis. Et per se esse,*
 5 *sed non alteri cuidam coexistere sicut glaucitatem et caesietatem oculis substantiae proprium, omnis enim substantia per se ipsam est. Ocellus quoque:*³³ *Substantiae igitur proprium non suscipere magis et minus, non magis animal homo equo. Inest substantiis etiam illud, contrariorum non susceptivam esse. Suspicio autem in ultimo hoc nomine esse*
 10 *mendum legique debere susceptivum, ἐπίδεκτον. Quod etiam Archytas substantiae adscripsit:*³⁴ *Substantiae quidem est ut eadem et una numero permanens, contrariorum sit susceptiva. Aristoteles autem iisdem omnibus praeter unum verbis usus est:*³⁵ *Idem et unum numero existens [184] contrariorum esse susceptivum. Illud quodque*
 15 *substantia:*³⁶ *Neque in subiecto est. Ocellus docuerat:*³⁷ *Ens vel in subiecto est vel non in subiecto et non in subiecto facit substantiam.*

De quantitate

Quanti Aristoteles duplicem formam fecit, discretam et continuam; huius quinque species: lineam, superficiem, corpus, locum

³² λέγω δὲ κοινὰ μὲν τὰς οὐσίας τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον· οὐ γὰρ ἐνδέχεται μᾶλλον καὶ ἥσσον ἤμεν ἄνθρωπον, οὐδὲ μὲν θεὸν καὶ φυτὸν· καὶ τὸ μηδὲν ἔχει ἐναντίον· ἄνθρωπῳ γὰρ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν ἐναντίον, οὐδὲ μὲν θεῷ θεὸς οὐδὲ ταῖς ἄλλαις ὡσίαις. τὸ τε καθ' αὐτὸ ἡμεν, ἀλλὰ μὴ ἑτέρῳ τινὶ συνυπάρχειν, ὥσπερ γλαυκώτατα καὶ χαροπότατα ὀφθαλμοῖς, οὐσίας οἰκεῖον· πᾶσα γὰρ οὐσία καθ' αὐτὰν ἐντι. [SIMP. in Cat. 8.92.31–93.3]

³³ Τὰς μὲν οὖν οὐσίας ἴδιον τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον· οὐ μᾶλλον ζῶον ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἵππου ὑπάρχει ταῖς οὐσίαις· καὶ τὸ τῶν ἐναντίων ἀνεπίδεκτον εἶναι. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 5.12–14]

³⁴ τὰς μὲν ὡσίας τὸ τὰν αὐτὰν καὶ μίαν ἀριθμῶ διαμένουσιν τῶν ἐναντίων δεκτικὴν ἡμεν. [SIMP. in Cat. 8.93.7–9]

³⁵ τὸ ταυτὸν καὶ ἐν ἀριθμῶ ὄν δεκτικὸν εἶναι τῶν ἐναντίων. [ARIST. Cat. 4b.17–18]

³⁶ μήτε ἐν [μὴ δ' ἐν] ὑποκειμένῳ τινὶ ἐστίν. [ARIST. Cat. 2a.13]

³⁷ τὸ ὄν ἢ ἐν ὑποκειμένῳ ἐντὶ ἢ οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ καὶ τὸ μὲν οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ ποιεῖ τὰν οὐσίαν. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 4.20–21]

ovako sažeo: »Govorim o zajedničkim [svojstvima] supstancije; da ne prihvaća na sebe 'više' i 'manje' – nije, naime, moguće 'više' ili 'manje' biti čovjekom kao ni Bogom ili biljkom – te nema ništa suprotno – jer čovjeku nije suprotan čovjek, niti Bogu Bog – niti inim supstancijama. I svojstvo je supstancije da je po sebi, a da ne supostoji ni s čime drugime poput sivoplavosti i plavozelenkastosti, što je navlastito supstancijama – očima; svaka je, naime, supstancija sama za sebe.« Okel će također: »Navlastito je, dakle, supstanciji da ne prihvaća ono 'više' i 'manje', nije više životinja čovjek nego konj. Svojstveno je supstancijama i ono da su neprijamčive za suprotnosti.« Predmnijevam pak da se u ovoj zadnjoj riječi uvukla pogrješka te da se mora čitati pridjev 'prijamčiv'; to je i Arhita pripisao supstanciji: »Supstanciji je navlastito da ostajući ista i brojem jedna biva prijamčiva za suprotnosti.«¹⁹ Aristotel je pak uporabio sve te riječi osim jedne: »Ono što postoji kao isto i brojem jedno [184] prijamčivo je za suprotnosti.« Također je i to supstancija: »Nije u subjektu.« Okel je prethodno naučavao: »Biće je ili u subjektu ili nije u subjektu i *ne biti u subjektu* čini supstanciju.«

O kvantiteti

Aristotel je kvantitativnom odredio dvostruku formu: diskretnu i kontinuiranu; kontinuirana ima pet vrsta: crta, površina,

¹⁹ ὑπάρχει ταῖς οὐσίαις [...] ἀνεπίδεκτον εἶναι. Rečenica izvorno znači da supstancije ne prihvaćaju [nisu prijamčive za] suprotnost, tj. da ne mogu biti međusobno suprotne. Petrić mijenja smisao i tumači rečenicu u tom smislu da su supstancije neprijamčive za suprotnosti *kao akcidenti*. Kako mu se to ne čini točnim, predlaže da se ἀνεπίδεκτον promijeni u ἐπίδεκτον.

et tempus; illius duas: numerum et sermonem. Ocellus eadem omnia.³⁸ *Quantum vero in septem dividitur, lineam, superficiem, corpus, locum, tempus, numerum et sermonem. Et ipsius quantitatis hoc quidem est continuum, hoc vero discretum. Et continuae illae quinque,*
 5 *discretae vero duo haec: numerus <et> oratio. Et quod Aristoteles ait:*³⁹ *Et hoc quidem ex positionem habentibus ad invicem, quae sunt in ipsis partibus constat, hoc vero ex non habentibus positionem, Ocellus similiter:*⁴⁰ *Ad haec quantitatis hoc quidem ex positionem habentibus ad invicem, quae in ipsis partibus, constat, veluti linea, superficies, corpus et locus: hoc autem ex non habentibus positionem ut numerus et*
 10 *oratio et tempus.*

Proprietatem autem quantitatis esse aequale et inaequale Aristoteles docet:⁴¹ *Proprium autem maxime quanti aequale et inaequale dici.* Simplicius autem ex Archyta haec refert:⁴² *Archytas*
 15 *vero et ipse aequale et inaequale proprium quanti dicens in multitudine et magnitudine considerari ait ipsum et in pondere. Archytae autem verba haec sunt:*⁴³ *Quantitatis differentiae tres: eius enim aliud in pondere est, ut talentum, aliud in magnitudine ut bicubitum, aliud in multitudine, ut decem.*

³⁸ τὸ δὲ ποσὸν εἰς ἑπτὰ διαίρεται, εἰς γραμμάν, ἐπιφάνειαν, σῶμα, τόπον, χρόνον, ἀριθμὸν καὶ λόγον. καὶ τὸ μὲν ἐντὶ αὐτῆς τῆς ποσότητος συνεχές, τὸ δὲ διωρισμένον. καὶ συνεχοῦς τὰ πέντε, τοῦ δὲ διωρισμένου τὰ δύο, ὁ ἀριθμὸς καὶ ὁ λόγος. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 6.3–6].

³⁹ καὶ τὸ μὲν ἐκ θέσιν ἐχόντων πρὸς ἄλληλα τῶν ἐν αὐτοῖς μορίων συνέστηκε, τὸ δὲ οὐκ ἐξ ἐχόντων θέσιν. [ARIST. Cat. 4b.21–22]

⁴⁰ ἔτι τῆς ποσότητος τὸ μὲν ἐκ θέσιν ἐχόντων πρὸς ἄλλα τῶν ἑαυτοῖς μορίων συνέστακεν, οἷον ἄ γραμμά, ἄ ἐπιφάνεια, τὸ σῶμα καὶ ὁ τόπος, τὸ δὲ ἐξ οὐκ ἐχόντων θέσιν, ὡς ὁ ἀριθμὸς καὶ ὁ λόγος καὶ ὁ χρόνος. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 6.7–9]

⁴¹ Ἴδιον δὲ μάλιστα τοῦ ποσοῦ τὸ ἴσον τε καὶ ἄνισον λέγεσθαι. [ARIST. Cat. 6a.26–27]

⁴² Ἀρχύτας δὲ καὶ αὐτὸς τὸ ἴσον καὶ ἄνισον ἴδιον τοῦ ποσοῦ λέγων ἐν πλήθει καὶ μεγέθει θεωρεῖσθαι φησιν αὐτὸ καὶ ἐν ῥοπή. [SIMP. in Cat. 8.151.32–33]

⁴³ τὰς ποσότητος διαφοραὶ τρεῖς· τὸ μὲν γὰρ αὐτὰς ἐστὶν ἐν ῥοπή ὡς τὸ τάλαντον, τὸ δὲ ἐν μεγέθει ὡς τὸ δίπαχυ, τὸ δὲ ἐν πλάθει ὡς τὸ δέκα. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 25.1–3]

tijelo, mjesto i vrijeme, a diskretna dva: broj i govor. Okel navodi sve te: »Ono kvantitativno se dijeli na sedmero: na crtu, površinu, tijelo, mjesto, vrijeme, broj i govor. Od same kvantitete jedno je kontinuirano, a drugo diskretno: onih pet su kontinuirane [kvantitete], a ove dvije su diskretne: broj i govor.« Ono što kaže Aristotel: »Jedno se sastoji od onih koji imaju međusobni položaj koji postoji među samim dijelovima, a drugo od onih koji nemaju međusoban položaj,« – slično i Okel: »K tome od kvantitete jedno se sastoji od onih koji imaju međusobni položaj koji jest u samim dijelovima, kao crta, površina, tijelo i mjesto; a drugo od onih koji nemaju položaj, kao broj, govor i vrijeme.«

Aristotel poučava da kvantiteti pripada jednako i nejednako: »Ponajviše je svojstveno kvantitativnom da se određuje kao jednako i nejednako.« Simplicije ovako navodi prema Arhiti: »A i sam Arhita, tvrdeći da jednako i nejednako pripadaju kvantitativnome kaže da [kvantitativno] treba sagledati u mnoštvu, veličini i težini.« A to su Arhitine riječi: »Tri su razlike kvantitete: od nje jedno je u težini, kao *talent*, drugo u veličini, kao *dva lakta*, a treće je u mnoštvu kao *desetica*.«

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

QUALITAS

Qualitatis Aristoteles quatuor genera enumerat: ἕξις καὶ διάθεσις, habitum et dispositionem, potentiam naturalem vel impotentiam; passivam qualitatem et passionem, figuram et formam. Ocellus quoque haec omnia:⁴⁴ *Qualitas disponitur in haec: habitum et dispositionem, passivam qualitatem et passionem, potentiam et impotentiam, figuram et formam.* Et quod Aristoteles habitum a dispositione differre declarat: τῷ χρονιώτερον εἶναι καὶ μονιμώτερον. *Eo quod diuturnior sit et stabilior* – Ocelli sententia fuerat quoque:⁴⁵ *Est vero habitus, intentio dispositionis et stabilitas et firmitudo.* Et quod Aristoteles ait in quali existere contrarietatem et qualia recipere magis et minus Archytae dogmata fuerant. Apud Simplicium enim sic:⁴⁶ *Et qualitati communia quaedam annexa sunt, veluti contrarietatem quandam suscipere et privationem et magis et minus in passionibus.* Et quod Aristoteles similia et dissimilia in solis qualitibus dici asserit, cum Archyta consensit, qui ita scripserat:⁴⁷ *Qualitatis autem proprium simile et dissimile.* [185] *Etenim colore dicimus similes eundem colorem habentes et forma habentes eandem ideam et dissimiles secundum contrarium: eadem vero ratio etiam in aliis.*

⁴⁴ ἅ δὲ ποότης διαιρεῖται εἰς ταῦτα, ἕξις καὶ διάθεσις, παθητικὰν ποότητα καὶ πάθος, δύναμιν καὶ ἀδυναμίαν, σχῆμα καὶ μορφάν. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 6.17]

⁴⁵ ἔστι δὲ ἅ μὲν ἕξις ἐπίτασις διαθέσεως καὶ μονιμότης καὶ ἴδρυσις. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 6.18]

⁴⁶ καὶ τῇ ποιότητι δὲ κοινὰ τινα συνήρηται, οἷον τό τε ἐναντιότατά τινα ἐπιδέχεσθαι καὶ στέρησιν, καὶ τὸ μᾶλλον δὲ καὶ ἥσσον, οἷον ἐν τοῖς πάθεσιν. [SIMP. in Cat. 8.290.12–14]

⁴⁷ ποιότατος δὲ ἴδιον τό τε ὅμοιον καὶ τὸ ἀνόμοιον· καὶ γὰρ χροῶν λέγομεν ὁμοίους τοὺς ἔχοντας τὸ αὐτὸ χροῶμα καὶ χαρακτηρεῖ τοὺς ἔχοντας τὰν αὐτὰν ιδέαν, καὶ ἀνομοίους δὲ κατὰ τὸ ἐναντίον· ὁ δὲ αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. [SIMP. in Cat. 8.291.5–8]

KVALITETA

Aristotel nabraja četiri roda kvalitete: stanje i raspoređaj, prirodnu mogućnost ili nemogućnost, trpnu kvalitetu, to jest trpnju, oblik i formu. Okel [nabraja] također sve ove: »Kvaliteta se raspodjeljuje na ovo: stanje i raspoređaj, trpnu kvalitetu, to jest trpnju, mogućnost i nemogućnost, oblik i formu.« To što Aristotel razlikuje stanje od raspoređaja objašnjava: »Prema tome što je [stanje] dugotrajnije i postojanije.«²⁰ Okelovo mišljenje je također bilo: »Stanje je pak usmjerenost raspoređaja i postojanost i čvrstoća.« A to što Aristotel kaže da u kvaliteti postoji suprotnost i da ono kvalitativno prihvaća više i manje, bila su Arhitina učenja. U Simplicija, naime, ovako stoji: »Kvaliteti su pripojena neka zajednička [svojstva], kao to da prihvaća nekakvu suprotnost i lišenost i više ili manje u trpnjama.« A to što Aristotel tvrdi da se slično i različito izriče jedino u kvalitetama, suglasan je s Arhitom, koji je prije ovako zapisao: »Svojstvo kvalitete je, naime, slično i različito.« [185] Tako, naime, kažemo da su bojom slične one stvari koje imaju istu boju, a oblikom one koje imaju isti izgled, a da su različite na suprotan način; isto pravilo vrijedi i u drugim [kvalitetama].«

²⁰ Usp. τὸ πολυχρονιώτερον καὶ μονιμώτερον; [Olymp. in Cat. 119.29] i v. ARIST. Cat. 8b.28.

RELATIO

Relativorum naturam Plato etiam cognovit. Nam in *Politico* ita scribit:⁴⁸ *An non secundum naturam videtur tibi maius nullius alterius oportere maius dicere quam minoris et minus itidem maioris minus, alius vero nullius?* Et in *Symposio* haec quoque alia habet: *Utrum vero pater est pater alterius vel non?* Et respondet:⁴⁹ *Quod est filii nempe vel filiae pater, pater est.* Et mox definitionem etiam affert in exemplo:⁵⁰ *Quid vero frater hoc ipsum quod est, est alicuius frater vel non*^{vii}? In *Sophista* deinde:⁵¹ *Quidvis alterius fuerit, necessario accidit alterius esse hoc ipsum quod est.* Et in *Republicae* rursus:⁵² *Sed enim, inquam ego, quaecunque talia sunt, ut sint qualia quaedam, qualis cuiusdam.* Ex quibus locis Aristoteles collegit suam definitionem:⁵³ *Ad aliquid talia dicuntur, quaecunque quod ipsa sunt aliorum esse dicuntur.*

15 Archytas autem scribit:⁵⁴ *Et ad aliud quodam modo se habens suscipit magis et minus: magis enim est maius aliquo esse et minus.*

⁴⁸ Ἄρ' οὐ κατὰ φύσιν δοκεῖ σοι τὸ μείζον μηδενὸς ἑτέρου δεῖν μείζον λέγειν ἢ τοῦ ἐλάττονος, καὶ τοῦλαττον αὐ τοῦ [αὐτοῦ] μείζονος ἔλαττον, ἄλλου δὲ μηδενός; [PLATO Plt. 283d11–e1]

⁴⁹ ἄρα ὁ πατήρ ἐστι πατήρ τινος ἢ οὐ; {εἶπες ἂν δήπου μοι, εἰ ἐβούλου καλῶς ἀποκρίνασθαι,} ὅτι ἔστιν υἱός γε ἢ θυγατρὸς ὁ πατήρ πατήρ ἢ οὐ; [PLATO Smp. 199d5–7]

⁵⁰ Τί δέ; ἀδελφός, αὐτὸ τοῦθ' ὅπερ ἔστιν, ἔστι τινὸς ἀδελφὸς ἢ οὐ; [PLATO Smp. 199e2–4]

⁵¹ ὅτιπερ ἂν ἕτερον ἦ, συμβέβηκεν ἐξ ἀνάγκης ἑτέρου τοῦτο ὅπερ ἐστὶν εἶναι. [PLATO Sph. 255d6–7]

⁵² Ἀλλὰ μέντοι, ἦν δ' ἐγώ, ὅσα γ' ἐστὶ τοιαῦτα οἷα εἶναί του, τὰ [εἶναι αὐτὰ] μὲν ποιά ἄττα ποιοῦ τινός. [PLATO R. 438a7–b1]

⁵³ Πρὸς τι δὲ τὰ τοιαῦτα λέγεται, ὅσα αὐτὰ ἄπερ ἔστιν ἑτέρων εἶναι λέγεται. [ARIST. Cat. 6a.36–37]

⁵⁴ καὶ τὸ ποτ' ἄλλο δὲ πῶς ἔχον ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μᾶλλον μὲν γὰρ ἔστιν ἤμεν μείζον τινος καὶ μείον. [SIMP. in Cat. 8.178.20–21]

^{vii} corr. ex ne

ODNOS

Već je Platon poznao narav relativnog. Naime, u *Državniku* tako piše: »Zar ti se ne čini da po naravi ne treba reći kako je veće ni od čega drugoga veće nego od manjega i da je manje od većega manje, a ni od čega drugoga?« I u *Gozbi* ima također i ovo drugo: »Je li pak otac ocem nekoga drugoga, ili nije?« I odgovara: »Ocem je, naravno, jer je sinu ili kćeri otac.« I odmah zatim navodi i definiciju primjerom: »Je li on upravo ono što jest – brat [jer] je nečiji brat, ili nije?« Potom u *Sofistu*: »Što god bi bilo od drugoga, događa se nužno da je od drugog to što jest.« Ponovo u *Državi*: »Nego, velim ja, što god je takvo da ima određenu kvalitetu, takvo je prema nečemu kakvome.« Iz tih je mjesta Aristotel skupio svoju definiciju: »Ono se naziva u odnosu prema nečemu za koje se kaže da je to što jest s obzirom na drugo.«

Arhita pak piše: »I ono što se na neki način odnosi prema nečemu prihvaća na sebe 'više' i 'manje': 'više' je naime biti 'više'

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Quod etiam non omnia relativa id suscipiant docuerat:⁵⁵ *Praeter quam quod non in omnibus ad aliud quodam modo se habentibus, non enim est magis patrem esse, nec minus neque quidem fratrem aut filium.*

- 5 Illa quoque condicio, quod ad convertibilia dicantur, Archytae est:⁵⁶ *Suscipiunt enim conversionem similem quidem ut aequale et frater, dissimilem vere ut maius et minus. Quam tamen distinctionem similis et dissimilis conversionis, videtur Aristoteles omisisse. Sed etiam quod non semper convertantur Archytas*
 10 *scripserat:*⁵⁷ *Aliquod enim ipsorum non est convertibile, veluti scientia et sensus; scientia enim dicitur scibilis et sensus sensibilis: scibile vero non amplius dicitur scientiae, nec sensibile sensus. Condicionis etiam illius, quod simul existant relativa, idem author fuerat:*⁵⁸ *Ad aliud*
 15 *vero quodam modo se habentis proprium est sibi invicem coexistere et sibi invicem causae esse. Si enim duplex fuerit necesse est et dimidium esse: si vero dimidium, necesse est etiam duplex causas dimidio esse et dimidium duplici esse.*

Sed Ocellus totius huiusce praedicamenti vim in quatuor genera coniecerat:⁵⁹ *Eorum quae sunt ad aliquid, generalius divisio qua-*

⁵⁵ πλὴν οὐκ ἐπὶ πάντων τῶν <ποτ'> ἄλλο πως ἐχόντων· οὐ γὰρ ἔστιν μᾶλλον πατέρα ἤμεν οὐδὲ ἥσον, οὐδὲ μὲν ἀδελφὸν ἢ υἴον. [SIMP. in Cat. 8.178.22–23]

⁵⁶ ἐπιδέχεται γὰρ, {φησίν,} τὰν ἀντιστροφὰν ὁμοίαν μὲν ὡς τὸ ἴσον καὶ ἀδελφόν, ἀνομοίαν δὲ ὡς τὸ μείζον καὶ μείον. [SIMP. in Cat. 8.181.13–14]

⁵⁷ τὸ μὲν γὰρ τι αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἀντίστροφον, οἷον ἐπιστάμα καὶ αἴσθασις· ἐπιστάμα μὲν γὰρ λέγεται τῷ ἐπιστατῷ καὶ αἴσθασις τῷ αἰσθατῷ, τὸ δὲ ἐπιστατὸν οὐκέτι λέγεται τᾶς ἐπιστήμας οὐδὲ τὸ αἰσθατὸν τᾶς αἰσθήσεως. [SIMP. in Cat. 8.182.25–28]

⁵⁸ τοῦ δὲ ποτ' [πρὸς] ἕτερόν πως ἔχοντος ἴδιον τό τε συνυπάρχειν ἅμα ἀλλήλοις καὶ ἀλλάλων δὲ αἴτια ἤμεν· [SIMP. in Cat. 8.183.3–5]; ἐὰν γὰρ διπλάσιον ἢ, ἀνάγκα καὶ ἡμισυ ἤμεν, εἰ δὲ καὶ ἡμίσειον, ἀνάγκα καὶ διπλάσιον <ἤμεν>, {καὶ ἔστιν καὶ τὸ διπλάσιον} αἴτιον τῷ ἡμισέῳ ἤμεν καὶ τὸ ἡμίσειον τῷ διπλασίῳ ἤμεν. [SIMP. in Cat. 8.189.24–27]

⁵⁹ τῶν πρὸς τι γενικώτερον διαίρεσις τετραχῶς διαίρεται, φύσει τέχνα, τύχα καὶ προαιρέσει· φύσει μὲν ὡς πατὴρ πρὸς τὸν υἴον, τέχνα δὲ ὡς μαθητὴς πρὸς διδάσκαλον, τύχα δὲ ὡς δῶλος πρὸς δεσπότην καὶ προαιρέσει ὡς φίλος πρὸς φίλον. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 7.9–12]

od nečega i [isto vrijedi i za] 'manje'.« Naučavao je i to kako nije da baš sve ono odnosno prima rečeno na sebe: »Međutim, to ne vrijedi za sve što je na neki način prema drugome: nije moguće naime 'biti više' ocem ili sinom ili bratom.«

I ovaj uvjet da se [relativno] izriče za konvertibilno – Arhita je: »Naime, sličnu konverziju dopuštaju 'jednako' i 'brat', a nesličnu 'veće' i 'manje'.«²¹ Čini se ipak da je Aristotel izostavio to razlikovanje između slične i neslične konverzije. No, Arhita je također prije zapisao da se sve ne konvertira: »Naime, gdješto među relativnim nije konvertibilno, kao npr. znanje i osjet: za znanje se kaže da je o znatljivom, a za osjet da je o osjetilnom, ali se dalje ne kaže za ono znatljivo da je o znanju ni za ono osjetilno da je o osjetu.«²² Isti [Arhita] je bio i autor onog uvjeta da usporedno postoji ono relativno: »Onome što se odnosi prema nečemu navlastito je da supostoji sa sebi nasuprotnim i da su međusobno uzroci; ako bi bilo 'dvostruko', nužno je da postoji i 'polovica', a ako bi bila 'polovica', nužno je također da je dvostruko uzrok polovice i polovica [uzrok] dvostrukoga.«

Okel je podijelio doseg ove ukupne kategorije na četiri roda: »Dio- ba onog što se odnosi prema nečemu općenitije se četverostruko razlu-

²¹ Čini se da Petrić zove sličnom i nesličnom konverzijom ono što se u logici uobičajilo zvati potpunom i nepotpunom ili čistom i nečistom konverzijom. To se može zaključiti po primjerima koje Petrić daje.

²² Znanje i opažanje su dvije vrste spoznaje koje imaju za svoj predmet ono znatljivo i ono opažljivo. Da je predmet spoznaje ono znatljivo izriče se frazom znanje je o znatljivom, opažanje je o opažljivom. Opažanje i opažljivo i znanje i znatljivo su relativni. Nema spoznaje bez onog znatljivog, niti opažanja bez onog opažljivog. Relativni su, ali među njima nema čiste konverzije. Znanje je o znatljivom, ali znatljivo nije o znanju, nego je predmet znanja. Isto je s opažanjem i opažljivim.

drupliciter distinguitur: natura, arte, fortuna et electione. Natura quidem ut pater ad filium, arte vero ut discipulus^{viii} ad doctorem, fortuna autem ut serous ad dominum, electione denique ut amicus ad amicum.

De reliquis autem praedicamentis Ocellus idem actionis tria
 5 genera statuit in hisce:⁶⁰ *Agere autem dividitur in actionem, sermonem, cogitationem: quae itidem in alia quaedam subdividit. Passionis quoque corpus et animam, veluti subiecta specie differentia, partitur, eorumque species alias ostendit. Ita ubi quoque et quando et situm esse et habere.* Plura multo sunt eo pusillo libello
 10 comprehensa quam Aristotelis magno *Categoriarum* [186] incepto.

Archytas quoque, uti ex Simplicio elici potest copiose, *actionem, passionem et quando*, praedicamenta tractavit, sicuti etiam doctrinam oppositorum, quam uno capite Aristoteles est complexus, Archytas libro integro tradiderat, titulo eodem *De oppositis*,
 15 ex quo ista retulit Simplicius:⁶¹ *Et secundum legem et secundum naturam opponi sibi invicem dicuntur; quaedam ut contraria veluti bonum malo, et sanum infirmo et verum falso. Quedam ut habitus privationi veluti vita morti et visio caecitati et scientia oblivioni. Quedam ut ad aliquid quodam modo se habentia veluti duplex dimidio, imperans imperato et dominans dominio subiecto. Quedam ut affirmatio negationi, veluti hominem esse, illi hominem non esse, et probum esse, huic probum non esse.* Quae singula postea, uti ex eo Simplicii commentario apparet latius prosecutus fuerat Archytas. Nam de
 20

⁶⁰ τὸ δὲ ποεῖν διαίρεται εἰς πράξιν καὶ λόγον καὶ διανόημα. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 7.24–25]

⁶¹ καὶ κατὰ νόμον καὶ κατὰ φύσιν ἀντικεισθαι ἀλλήλοις λέγεται τὰ μὲν ὡς ἐναντία, οἷον ἀγαθὸν κακῶ καὶ ὑγιὲς κάμνοντι καὶ ἀληθὲς ψευδεῖ· τὰ δὲ ὡς ἕξις στερήσει, οἷον ζωὰ θανάτῳ καὶ ὄψις [ὄρασις] τυφλότητι καὶ ἐπιστάμα λάθῃ· τὰ δὲ ὡς πρὸς τί πως ἔχοντα, οἷον διπλάσιον ἡμίσει, ἄρχον ἀρχομένῳ καὶ δεσπόζον δεσποζομένῳ· τὰ δὲ ὡς κατάφασις καὶ ἀπόφασις [ἀποφάσει], οἷον τὸ ἄνθρωπον ἡμεν τῷ μὴ ἡμεν <ἄνθρωπον> καὶ τὸ σπουδαῖον ἡμεν τῷ μὴ ἡμεν. [SIMP. in Cat. 8.407.21–26]

^{viii} corr. ex discipulis

čuje: po naravi, vještini, sreći i izboru. Po naravi, dakako, kao otac prema sinu, po vještini kao učitelj prema učeniku, po sreći kao rob prema gospodaru, a po izboru napokon kao prijatelj prema prijatelju.«

O ostalim kategorijama Okel je isto tako ustanovio tri roda djelovanja:²³ »Ono djelovati dijeli se, naime, na djelovanje, govor i promišljanje.«²⁴ To potom isto tako dalje dijeli na štošta drugo. Kod trpnja razlikuje tijelo i dušu, kao subjekte koji se vrstom razlikuju, te pokazuje njihove različite vrste, kao 'gdje', 'kad', 'položaj' i 'posjedovati'. Mnogo je toga onim sitnim knjižuljkom obuhvaćeno, više nego u glomaznome Aristotelovu djelu o [186] *Kategorijama*. 5 10

Kako se može iščitati iz Simplicija, Arhita se također obilno bavio kategorijama 'djelovanja', 'trpnje' i 'kad', kao i naukom o oprjekama, koje je Aristotel obuhvatio jednim poglavljem,²⁵ a Arhita je prenio cijelom jednom knjigom pod istim naslovom *O oprjekama*, iz koje navodi Simplicije: »I po propisu i prema naravi²⁶ kaže se da je neko međusobno suprotno: neko kao suprotno, kao na primjer dobro zlu, zdravo bolesnom i istinito neistinitome; neko kao posjedovanje prema lišenosti, na primjer život prema smrti, vid prema sljepoći i znanje prema zaboravu; neko pak kao ono u nekom međusobnom odnosu, na primjer dvostruko prema polovici, zapovjednik prema onome komu zapovijeda i vladar prema podaniku. Neko pak kao tvrdnja prema nijekanju, na primjer [ono] da čovjek jest prema [onome] da čovjek nije, i [ono] da je častan prema [onome] da nije častan.« Sve to pojedino poslije je šire obrazlagao Arhita, kao što se pokazuje u onom Simplicijevu komentaru. Naime, o dvostrukom rodu suprotnoga 15 20 25

²³ Ovdje je Petrić, izgleda, umjesto *agere* ili *agendi* napisao *actionis*, što se može izlučiti iz daljnjeg teksta. U daljnjem tekstu Petrić prevodi ποιειν kao *agere*, a ποιεις kao *actio*.

²⁴ Vjerojatno se radi o tomu da su *actio*, *sermo* i *cogitatio* tri područja duha: moralno djelovanje (etika), logika i filozofija (znanje/znanost).

²⁵ Usp. ARIST. Cat. 11b. 16–14b.23.

²⁶ Pomalo nejasno razlikovanje: *secundum legem* i *secundum naturam* moglo bi biti »prema dogovoru« ili »prema naravi« (podjela na nominaliste i naturaliste) ili se pak *secundm legem* odnosi na prvi primjer (dobro i zlo), dakle moralnu sferu, *secundum naturam* na drugi primjer (zdravlje i bolest), dakle fizičku sferu.

contrariorum duplici genere sic scriptum reliquerat:⁶² *Dividuntur autem et oppositionum harum (genera scilicet) in proximas species. Contrariorum enim sunt quaedam sine medio, quaedam medium habent. Inter enim sanitatem et morbum nihil est medium: nec quietis et motus, nec vigilantis et dormientis, nec recti et curvi, neque aliarum contrarietatum. Multi vero et pauci medium est mediocre et acuti et gravis unisonum et velocis et tardi aequivelox et maioris et minoris aequale. Rursus Simplicius addit:⁶³ *Et hanc contrariorum differentiam Aristoteles Archytam secutus proposuit. Scribit enim ita ille in libro De oppositis: Praeterea contrariorum differentiae tres: quaedam enim ut bonum malo opponuntur, ut sanitas morbo, quaedam ut malum malo, sicuti avaritia prodigalitati. Quaedam ut neutrum neutro, veluti album nigro, grave levi. Iterum:⁶⁴ *Aristoteles etenim ubique in his et ante Aristotelem Archytas contrariorum exempla bonum et malum ponit et sanitatem et morbum et verum et falsum et iustitiam et iniustitiam et virtutem et vitium: vel probitatem et improbitatem, habitus vero et privationis exempla visionem et caecitatem. Itaque omnis Aristotelicarum categoriarum succus, omnis doctrina, nec non etiam oppositorum titulis, dogmatibus, exemplis saepe etiam verbis ipsis, Ocelli atque Archytae libris est conformis et concors.***

⁶² διαιρεῖται δὲ καὶ τὰ τῶν ἀντιθέσεων τούτων εἰς τὰ ποτεχέα εἶδεα ἀλλάλοις. τῶν γὰρ ἐναντίων ἃ μὲν ἄμεσά ἐντι, ἃ δὲ ἔχει μέσον· μεταξὺ γὰρ ὑγείας καὶ νόσου οὐδὲν ἐντι μέσον οὐδὲ ἀρεμίας καὶ κινάσιος οὐδὲ ἐργαγορότος καὶ ὑπνόωντος οὐδὲ εὐθέος καὶ καμπύλω οὐδὲ τῶν ἄλλων ἐναντιοτάτων, πολλῶ δὲ καὶ ὀλίγῳ μεταξὺ τὸ μέτριον, καὶ ὀξεός δὲ καὶ βαρέος τὸ ὁμόφωνον καὶ ταχέος καὶ βραδέος τὸ ἰσοταχὲς καὶ μέζονος καὶ μείονος τὸ ἴσον. [SIMP. in Cat. 8.391.2–8]

⁶³ Καὶ ταύτην δὲ τῶν ἐναντίων τὴν διαφορὰν ὁ Ἀριστοτέλης τῶν Ἀρχύτα κατακολουθῶν προτέθεικεν. γράφει γὰρ οὕτως ἐκεῖνος ἐν τῷ Περὶ τῶν ἀντικειμένων βιβλίῳ τάδε· ἐτι τῶν ἐναντίων διαφοραὶ τρεῖς· τὰ μὲν γὰρ ὡς ἀγαθὸν κακῶ ἀντίκειται, οἷον ὑγεία νόσῳ, τὰ δὲ ὡς κακὸν κακῶ, οἷον ἀνελευθερία ἀσωτία, τὰ δὲ ὡς οὐδέτερον οὐδέτερον, οἷον λευκὸν μέλανι, βαρὺν κούφῳ, [SIMP. in Cat. 8.411.29–412.1]

⁶⁴ ὁ γὰρ Ἀριστοτέλης πανταχοῦ ἐν τούτοις καὶ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀρχύτας ἐναντίων παραδείγματα τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν τίθησιν καὶ ὑγείαν καὶ νόσον καὶ ἀληθὲς καὶ ψεῦδος, καὶ δικαιοσύνην δὲ καὶ ἀδικίαν καὶ ἀρετὴν καὶ κακίαν ἤτοι σπουδαιότητα καὶ φαυλότητα, ἔξεως δὲ καὶ στερήσεως παραδείγματα ὄψιν καὶ τυφλότητα. [SIMP. in Cat. 8.416.22–27]

tako je ostavio pisano: »Dijele se (naime rodovi)²⁷ tih oprjeka u najbliže vrste. Od suprotnog neko je bez sredine, a neko je ima. Naime, između bolesti i zdravlja nema ničega srednjeg; isto tako ni između mirovanja i gibanja, ni između budna i zaspala, ni između ravna i zakrivljena, ni između inih suprotnosti. Između množine i maline sredina je osrednje, između visoka i duboka glasa istoglas, između brza i spora istobrz, između većega i manjega podjednak.« Opet dodaje Semplicije: »I to razlikovanje suprotnog predložio je Aristotel, slijedeći Arhita. Ovaj je, naime, ovako pisao u knjizi *O oprjekama*: 'Osim toga postoje tri razlike suprotnog: jedno je kao suprotno – kao dobro zlu, kao zdravlje bolesti; drugo je [suprotno] kao zlo zlu, kao škrtost rasipnosti; treće: kao nešto indiferentno indiferentnom, kao bijelo crnom, teško laganom'.« I opet: »Aristotel posvuda u tim [*Kategorijama*], i prije Aristotela Arhita, navodi kao primjere suprotnog dobro i zlo, zdravlje i bolest, istinito i neistinito, pravednost i nepravednost, vrlinu i porok, a također i poštenje i nepoštenje, a kao primjere za posjedovanje i lišenost vid i sljepoću.« Cijela je, dakle, srž Aristotelovih kategorija i cijelo učenje sukladno i podudarno Okelovim i Arhitinim knjigama, ne samo po naslovima oprjeka, po poučcima i primjerima već često i po samim riječima.

²⁷ To je Petrićevo tumačenje ubačeno u citat.

Aequivoca autem illa et univoca et denominata complexa, incomplexa, ante Aristotelicam traditionem ab hisce philosophis disputata fuerant. Nam de Archyta Simplicius idem ita scriptum reliquit:⁶⁵ *Archytas sane Categoriarum librum incipiens sive Universales sermones de logo docet primo et hunc in conceptu animi et dictione comprehendit et significantem dixit, dictionem esse, significatum vero animi conceptum et simplices et compositas et completas et defectivas determinavit et a quibus oporteat ea quae per complexionem et absque complexione perpendere docuit.* Et apud Platonem aequivoca saepissime eadem prorsus significatione leguntur. In *Parmenide* sunt haec: [187]⁶⁶ *Haec quae apud nos aequivoca existentia illis. scilicet Ideis.* In *Philebo* vero haec alia:⁶⁷ *An ergo quandam artem ut aequivocam pronuntians in opinione statuat veluti unius.* Et in *Sophista*:⁶⁸ *Quod imitationes et aequivoca entibus efficiens arte picturae.* Iterum eodem *Sophista* clarissime describit aequivoca hunc in modum:⁶⁹ *Nunc sane tu atque ego hac de re nomen habemus in communi, rem vero ipsam de qua vocamus^{ix} uterque forte proprie apud nos ipsos habemus. Itaque, quando cognoscatur quod communis nominis proprie est animi conceptio apud utrumque, tunc fit manifestum quod aequivocum*

⁶⁵ Ἀρχύτας μέντοι τοῦ τῶν κατηγοριῶν ἀρχόμενος βιβλίου ἦτοι τῶν καθόλου λόγων περὶ λόγου διδάσκει πρῶτον καὶ τοῦτον ἐν διανοίᾳ καὶ λέξει περιέλαβεν, καὶ τὴν μὲν σημαίνουσαν εἶπεν εἶναι λέξιν, τὴν δὲ σημαυνομένην διάνοιαν, τὰ τε ἀπλᾶ καὶ σύνθετα καὶ τὰ τέλεια καὶ ἔλλιπῆ διωρίσατο, καὶ ἀφ' ὧν δεῖ τὰ τε κατὰ συμπλοκὴν καὶ ἄνευ συμπλοκῆς δοκιμάζειν ἐδίδαξεν. [SIMP. in Cat. 8.46.23–31]

⁶⁶ τὰ δὲ παρ' ἡμῖν ταῦτα ὁμώνυμα ὄντα ἐκείνοις [PLATO Pm. 133d2–3]

⁶⁷ ἄρ' οὐ τίνα τέχνην ὡς ὁμώνυμον φθεγγόμενος, εἰς δόξαν καταστήσας ὡς μιᾶς [PLATO Phlb. 57b 9–10]

⁶⁸ ὅτι μιμήματα καὶ ὁμώνυμα τῶν ὄντων ἀπεργαζόμενος τῇ γραφικῇ τέχνῃ. [PLATO Sph. 234b6–7]

⁶⁹ νῦν γὰρ δὴ σύ τε κἀγὼ τούτου πέρι τοῦνομα μόνον ἔχομεν κοινῇ, τὸ δὲ ἔργον ἐφ' ᾧ καλοῦμεν ἐκάτερος τάχ' ἂν ἰδίᾳ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς ἔχομεν [PLATO Sph. 218c1–3]; ὥστε ὅταν γνωσθῇ ὅτι τοῦ κοινῆ λεγομένου ὀνόματος ἰδίᾳ ἐστὶν ἔννοια παρ' ἑκατέρω, τότε γίνεται δῆλον, ὅτι ὁμώνυμον τὸ ὄνομα. [SIMP. in Cat. 8.25.3–5]

^{ix} corr. ex vocamur

A i prije aristotelovske predaje ovi su filozofi raspravljali o onom homonimnom i sinonimnom te o paronimnom, složenom i nesloženom. Naime, o Arhiti je isti Simplicije tako ostavio pisano: »Arhita međutim, započinjući knjigu *Kategorije* ili *Opći izriječci*, prvo poučava o *logosu* i obuhvaća ga pojmom duše i izričajem te kaže da je izričaj označavajući a pojam duše ono označeno; i odredio je da su [izričaji] jednostavni, složeni, potpuni i nepotpuni a naučavao je čime bi trebalo istražiti ono koje je po složenosti i ono koje je bez složenosti.« A kod Platona se homonimi čitaju vrlo često sa sasvim istim značenjem.²⁸ U *Parmenidu* se nalazi ovako: [187] »A ona bića kod nas,²⁹ koja su homonimna onima« – misli se: idejama. A u *Filebu* ovo drugo: »Izričući neku vještinu kao homonimnu ne bi li je u misli postavio kao jednu?« A u *Sofistu* ovako: »Jer tvoreći imitacije i homonime bićima slikarskom vještinom.« I opet u istome *Sofistu* nadasve jasno opisuje homonime na ovaj način: »Sada međutim, ti i ja o toj stvari imamo zajedničko ime, a uistinu stvar o kojoj imamo ime možda svaki ima posebno za sebe. Stoga, kad se spozna da je pojam uma zajedničkog imena u pravom smislu i kod jednog i drugog – tada

²⁸ Kao da Petrić hoće reći da Platon rabi riječ *συμπλοκή* u značenju *aequivocus*.

²⁹ »Bića kod nas« su sve što pripada osjetilnoj spoznaji.

est nomen. Cum vero contrariorum eadem sit doctrina, verisimile est Platoni etiam synonyma fuisse nota. Nam paronymorum *Cratylus* eius dialogus plenus est.

Substantiam vero et ipse et Archytas et Pythagorei et Hermes
 5 ita saepe nominant, ut testimonia adferre ridiculum potius fuerit
 quam necessarium. Sed accidentis mentionem Aristotelico prorsus
 significato saepe Plato facit, ut in *Parmenide*:⁷⁰ *Sed tu quidem dixisti*
accidentium aliquod. Et ante Platonem Ocellus etiam definivit capite
 1.:⁷¹ *Novem vero rationes adsunt et absunt praeter subiecti corruptio-*
 10 *nem, quod est id, quod accidens dicitur.* Et Perictione Pythagorea mu-
 lier sic libro suo *De sapientia*:⁷² *Accidentia vero entibus, haec quidem*
universaliter omnibus accidunt, haec vero plurimis ipsorum, quaedam
uni singulo. Et Timaeus Locrus phrasi hac per accidens usus est
 quando ait:⁷³ *Circumvertitur vero per accidens cum latiore eiusdem.*

15 Generis porro et speciei omnes saepissime meminerunt. Plato
 in *Sophista* hasce locutiones habet: καὶ τὰ γένη πρὸς ἄλληλα καὶ
 ποῖα ποίοις συμφωνεῖ τῶν γενῶν. τὸ κατὰ γένη διαιρεῖσθαι καὶ
 μήτε^x ταὐτὸν εἶδος ἕτερον ἡγήσασθαι μήτε ἕτερον ὄν ταὐτὸν.
Et genera ad invicem et qualia qualibus consonant genera. Per genera
 20 *dividi nec eandem speciem aliam putare neque alia cum sit eandem. Et:*
*Quartam vero ad tres species speciem 'idem' ponamus.*⁷⁴ Quae omnia
 et generis et speciei significata apud Archytam quoque, Timaeum,
 Ocellum, reliquos Pythagoreos, Hermetem etiam reperiuntur.
 Ideo cum his omnibus Aristotelem consentire dicendum est.

⁷⁰ ἀλλὰ σὺ μὲν εἶπες τῶν συμβεβηκότων τι. [PLATO Prm. 128.c.5–6]

⁷¹ οἱ γὰρ ἐννέα λόγοι γίνονται καὶ ἀπογίνονται χωρὶς τὰς τοῦ ὑπο-
 κειμένου φθορᾶς, ὅπερ ἐστὶ τὸ συμβεβακὸς λεγόμενον. [Ps.-ARCHYT.
 Fragn. 3.17–19]

⁷² τὰ δὲ συμβεβακότα τοῖς εἰοῖσιν ἃ μὲν καθόλω πᾶσι συμβέβακεν,
 ἃ δὲ πλείστοις αὐτῶν, ἃ δὲ πα [παρ'] ἐνὶ ἐκάστῳ. [PERICT. Fragn.
 146.10–12]

⁷³ συμπεριδιδινέεται δὲ κατὰ συμβεβηκὸς τᾶ ταὐτῷ φθορᾶ. [TI. LOCR.
 Fragn. 213.27]

⁷⁴ Τέταρτον δὲ πρὸς τοῖς τρισὶν εἶδεσιν <εἶδος> τὸ ταὐτὸν τιθῶμεν;
 [PLATO Sph. 255c5–6]

^x corr. ex μηδὲ

je očito da je ime homonimno.«³⁰ Budući pak da je isti nauk o suprotnom, vjerojatno je da su Platonu bili poznati i sinonimi. Paronima, naime, pun je njegov dijalog *Kratil*.

Supstanciju i on i Arhita i pitagorovci i Hermes tako često imenuju da bi prije bilo smiješno nego nužno navoditi svjedočanstva. Međutim, Platon često spominje akcident u potpuno aristotelovskom značenju, kao u *Parmenidu*: »Ali i ti si spomenuo neki od akcidenata.« Ali prije Platona i Okel ga je definirao u prvom poglavlju: »Prisutno je i odsutno devet pojmova, mimo propasti subjekta, a to je ono što se naziva akcident.« I pitagorovka Periktiona tako [piše] u svojoj knjizi *O mudrosti*: »Akcidenti bića neki doista pripadaju opće svim bićima, neki uistinu većini bića, a neki samo jednom.« I Timej Lokranin rabi izraz 'akcidentalno' kad veli: »Okreće se akcidentalno zajedno s njegovim premještanjem.«

Nadalje, svi vrlo često spominju rod i vrstu. Platon u *Sofistu* ima ove riječi: καὶ τὰ γένη πρὸς ἄλληλα καὶ ποῖα ποίοις συμφωνεῖ τῶν γενῶν. τὸ κατὰ γένη διαιεῖσθαι καὶ μήτεχ ταῦτὸν εἶδος ἕτερον ἡγήσασθαι μήτε ἕτερον ὄν ταῦτὸν.³¹ »I rodovi međusobno i koji se s kojim rodovima slažu. I podijeliti sebi³² na rodove i ne držati da je ista vrsta druga, niti da je ista, kad je druga.« Također: »Trima vrstama ćemo doista priložiti četvrtu: 'isto'.« Sva ta značenja roda i vrsta nalaze se također kod Arhite, Timeja, Okela, ostalih pitagorovaca i kod Hermesa. Stoga treba reći da je Aristotel suglasan sa svima njima.

³⁰ Od »Stoga...« nije više Platonov tekst, već Simplicijev. Taj je navod Petrić očito preuzeo od Simplicija, a ne izravno iz *Sofista* tako da je Simplicijev komentar koji slijedi nakon citata iz *Sofista* razumio kao nastavak Platonova teksta.

³¹ To nije citat, nego neki kolaž izraza.

³² *dividi* je prijevod od διαιεῖσθαι. διαιεῖσθαι treba shvatiti kao medij – zato je prevedeno kao podijeliti [sebi ili za sebe].

Motus autem species Plato in x. *Legum* enumeravit non vi. sed x. scilicet condensationem, rarefactionem, augmentum, decrementum, generationem, corruptionem, alterationem, circula-
 5 rem motum, transitum localem et animae motionem. Quibus
 manifesto Aristotelici sex motus insunt.

Habere autem ipsius significata Archytas aliquot ostendit:⁷⁵
*Habere vero differentias quidem specierum plures non recipit: attamen
 dicitur multipliciter: etenim scientes habere dicuntur scientiam et intel-
 ligentes intelligentiam et possidentes possessionem. Ocellus quoque
 10 veluti species enumerat:⁷⁶ Habere in circumpositionem dividitur et
 in impositionem, ut in medimno et amphora et reliquis vasis – dicimus
 enim grana habere ipsum medimnum et amphora vinum – et in divi-
 tias et possessionem. Quae exempla Aristoteles usurpavit. Habet
 enim:⁷⁷ Ut ea quae circa corpus pallium et vestem. Vel uti in vase,
 15 ut medimnus frumentum, vel amphora vinum. Itaque dogmata om-
 nia, quae *Praedicamentorum* libro Aristotelis sunt comprehensa,
 ostendunt maximam Aristoteli fuisse cum antiquis consensio-
 nem.*

LIBRO DE INTERPRETATIONE

20 Ars vero propositionum, quae libro *Periherminias*, uti An-
 dronicus Rhodius et cum eo nos putamus falso Aristoteli tributo
 continetur, initia ab aliis quam ab Aristotele coepit. Nam Plato
 in *Sophista*, propositionem λόγον vocans uti postea [188] *Topi-*

⁷⁵ τὸ δὲ ἔχειν διαφορὰς μὲν οὐκ ἐπιδέχεται πλέονας ιδέων, λέγεται δὲ πολλαχῶς· καὶ γὰρ οἱ ἐπιστάμονες ἔχεν λέγονται τὰν ἐπιστάμαν καὶ τοὶ νοέοντες τὰν νόασιν καὶ τοὶ κεκτημένοι τὰν κτᾶσιν. [SIMP. in *Cat.* 8.367.8–10]

⁷⁶ τὸ δὲ ἔχειν εἰς περίθεσιν διαίρεται, ὡς τὸ ὑποδεδέσθαι, ὠπλίσθαι, ἐσκεπάσθαι· εἷς τε ἔνθεσιν ὡς ἐπὶ μεδίμνου καὶ κεραμίου καὶ τῶν λοιπῶν ἀγγείων· λέγομεν γὰρ πυρούς ἔχειν τὸν μέδιμνον ἢ οἶνον τὸν κέραμον· καὶ εἰς πλούτον καὶ κτήσιν. [Ps.-ARCHYT. *Fragm.* 8.15–19]

⁷⁷ ὡς τὰ περὶ τὸ σῶμα, οἶον ἰμάτιον ἢ χιτῶνα· {ἢ ὡς ἐν μορίῳ, οἶον ἐν χειρὶ δακτύλιον· ἢ ὡς μέρος, οἶον χεῖρα ἢ πόδα} ἢ ὡς ἐν ἀγγείῳ, οἶον ὁ μέδιμνος τοὺς πυρούς ἢ τὸ κέραμιον τὸν οἶνον. [ARIST. *Cat.* 15b.21–24]

U 10. knjizi *Zakona* Platon nije nabrojao šest već deset vrsta gibanja, a to su: zgušćivanje, razrjeđivanje, povećanje, smanjenje, nastajanje, propadanje, promjenu, kružno gibanje, promjenu mjesta i gibanje duše. Očito su među njima i šest Aristotelovih gibanja. 5

Arhita pak pokazuje neka značenja samog *imati*: »'Imati' uistinu ne prima više razlika vrsta, ali se izriče na više načina: naime, za one koji znaju kaže se da *imaju* znanje, za razumne razum, a za posjednike posjed.« Okel također nabroja nešto poput vrsta: »'Imati' se dijeli na obuhvaćanje [...]»³³ i umetnutost, kao na primjer u vagnu, amfori ili ostalim posudama: kažemo naime da vagan ima umetnutu pšenicu, a bačva vino; i na bogatstvo i na imati u posjedu.« A te je primjere prisvojio sebi Aristotel. Ima naime: »Kao ono što je na tijelu, na primjer plašt ili haljina, ili kao ono u posudi, na primjer [kao što] vagan [sadrži] pšenicu ili bačva vino.« I tako sva ta učenja, koja sadrži Aristotelova knjiga *Kategorije*, pokazuju da je postojalo najveće Aristotelovo slaganje sa starim filozofima. 10 15

U KNJIZI O TUMAČENJU

Umijeće pak propozicija, koje je sadržano u knjizi *O tumačenju* i koja je, kako Andronik s Rodosa, i mi s njime, smatramo pogrešno pripisana Aristotelu, započeli su drugi a ne Aristotel. Naime Platon u *Sofistu*, nazivajući propoziciju 'logos', kao kasnije [188] i autor 20

³³ Petrić u prijevodu izostavlja dio grčkog citata koji navodi: ὡς τὸ ὑποδεδέσθαι, ὀπλίσθαι, ἐσκεπάσθαι – kao: pričvrstiti ispod, naoružati se, oboružati se.

corum author, ait hanc:⁷⁸ *Homo discit, Theaetetus sedet – esse^{xi} sermonem minimum docetque ex nomine et verbo componi:*⁷⁹ *Dicam igitur tibi sermonem componens rem actioni per nomen et verbum. Deinde subiungit:*⁸⁰ *Omnino ut apparet talis compositio ex verbis sit et nominibus.*

Novit etiam longiores propositiones:⁸¹ *Theaetetus, cum quo ego nunc colloquor, volat.* Novit quoque sermonem alium esse verum, alium falsum,⁸² affirmationem quoque et negationem:⁸³ *Etenim in sermonibus hoc scimus inesse. Theae.: Quale? Xen.: Affirmationem et negationem.*

Universalia quoque et particularia alia esse in *Theaeteto* docet. Cum post sensuum cognitionem, quae particularis est, explicatam, sic universalium cognitionem concludit:⁸⁴ *Nec esse tale his organum proprium ut illis, sed ipsa per se ipsam anima communia mihi videtur de omnibus considerare.* Est enim usus nominibus: καθέκαστον καὶ ἐπὶ πάντα, *singulare, et in omnibus.* *Sophista:* τὴν τῶν οὕτω δυναμένων μετιέναι καθέκαστα τε καὶ ἐπὶ πάντα μέθοδον⁸⁵ *Eorum qui possunt pertransire per singularia et per omnia methodum.* Hippocrates quoque universale cognovit,

⁷⁸ ἄνθρωπος μανθάνει [PLATO Sph. 262c9]; Θεαίτητος κάθηται [PLATO Sph. 263a2]

⁷⁹ Λέξω τοίνυν σοι λόγον συνθεῖς πρᾶγμα πράξει δι' ὀνόματος καὶ ὀήματος· [PLATO Sph. 262e12–13]

⁸⁰ παντάπασιν ὡς ἔοικεν ἢ τοιαύτη σύνθεσις ἕκ τε ὀρημάτων γιγνομένη καὶ ὀνομάτων. [PLATO Sph. 263d2–3]

⁸¹ Θεαίτητος, ᾧ νῦν ἐγὼ διαλέγομαι, πέτεται. [PLATO Sph. 263a8]

⁸² Τὸν μὲν ψευδῆ που, τὸν δὲ ἀληθῆ. [PLATO Sph. 263b3]

⁸³ Καὶ μὴν ἐν λόγοις γε αὐτὸ [αὐτὸ] ἴσμεν ἐνὸν [ὄν] ΘΕΑΙ. Τὸ ποῖον; ΞΕ. Φάσιν τε καὶ ἀπόφασιν. [Pl. Sph. 263e10–12]

⁸⁴ οὐδ' εἶναι τοιοῦτον οὐδὲν τούτοις ὄργανον ἴδιον ὡσπερ ἐκείνοις, ἀλλ' αὐτὴ δι' αὐτῆς ἢ ψυχῆ τὰ κοινὰ μοι φαίνεται περὶ πάντων ἐπισκοπεῖν. [PLATO Tht. 185d8–e2]

⁸⁵ [PLATO Sph. 235c5–6]

^{xi} corr. ex sedet. Esse

Topika, kaže da je [propozicija] »Čovjek uči, Teetet sjedi.« – najmanja rečenica i naučava da je sastavljena od imenice i glagola: »Izreći ću ti, dakle, rečenicu³⁴ povezujući stvar s djelovanjem a pomoću imenice i glagola.« Zatim nadovezuje: »Takvo povezivanje, kako se čini, potpuno nastaje iz glagola i imenica.« 5

Poznavao je također i dulje propozicije: »Teetet, s kojime ja sada razgovaram, leti.« Znao je također »da je jedna rečenica istinita, druga neistinita«, da je tvrdnja i nijekanje: »[Stranac:] 'Također znamo da to pripada rečenicama.' Teetet: 'Kakvo?' Stranac: 'Da su tvrdnja i nijekanje.'« 10

U *Teetetu* naučava da je univerzalno i partikularno [nešto] drugo: Nakon što je objasnio osjetilnu spoznaju, koja je partikularna, tako zaključuje o spoznaji općeg: »Niti mu [univerzalnom] je organ svojstven kao onom [partikularnom], nego duša sama po sebi, čini mi se, promišlja ono što je opće u svim stvarima.« 15
Rabio je također i nazive 'pojedinačno' i 'u svemu'. U *Sofistu*: »[Ne može izbjeći] metodu onih koji umiju prodrijeti kako u pojedinačno tako i u sve.« Hipokrat je također poznavao 'opće' i u

³⁴ Petrić sad iznenada prevodi λόγος kao *sermo*, malo prije kao *propositio*.

in Praeceptis enim sic scribit:⁸⁶ *Quare et universaliter oportet attingere ea quae fiunt. Et Perictione Pythagorea libro De sapientia:*⁸⁷ *Accidentia entium quaedam universaliter accidunt omnibus, quaedam plurimis ipsorum, quaedam etiam uni singulari.* Sed et Archytas suas
 5 categorias Καθόλου λόγους, *Universales sermones seu rationes*, inscripsit. Quod idem fecerat Ocellus. Et Hermetis Termaximi extat libellus, qui Καθολικός λόγος titulum praefert. Scio, mehercule, haec non totam propositionum artem, quae libro *Periherminias*
 10 *Ostenduntque quantum Aristoteles (si modo suus is liber est) in hac quoque re cum antiquis concors esse voluerit.*

Quandoquidem de axiomatis, quae inter principia scientificae demonstrationis Aristoteles reposuit eaque fecit maximi, primus omnium artem quandam Clinomachus Thurius Euclidis
 15 Socratici auditor, scripsisse videtur. Sic enim Laertius testatus est in Diodoro:⁸⁸ *Et Clinomachus Thurius, qui primus de axiomatis et catogorematis et talibus aliis conscripsit.*

DE ARGUMENTIS

At vero syllogismorum aliarumque argumentationum artem
 20 et methodum Themistius author est non fuisse Aristotelis inventa. Cuius sententiam Philoponus proemio in *Primum Analyticum* affert his verbis:^{xii} *Sed hoc loco Themistius dubitat num Aristoteli tribuenda sit huius artis inventio. Qui palam negat Aristotelem fuisse inventorem. Quippe cum divinus Plato in Phaedone atque omnibus*
 25 *fere dialogis ratiocinetur et argumento demonstrativo utatur.* Verum

⁸⁶ Διὸ καὶ καθόλου δεῖ ἔχασθαι [ἄψασθαι] τῶν γινομένων. [HP. Praec. 2.3]

⁸⁷ τὰ δὲ συμβεβακότα τοῖς εἰοῖσιν ἃ μὲν καθόλω πᾶσι συμβέβακεν, ἃ δὲ πλείστοις αὐτῶν, ἃ δὲ παρ' ἐνὶ ἐκάστῳ. [PERICT. Fragm. 146.10–12]

⁸⁸ Κλεινόμαχος θ' ὁ Θούριος, ὃς πρῶτος περὶ ἀξιωματῶν καὶ κατηγορημάτων καὶ τῶν τοιούτων συνέγραψε. [D. L. Vit. 2.112.12–13]

^{xii} om. Graece

*Propisima*³⁵ tako piše: »Stoga uopćeno treba i dohvatiti ono što nastaje.« I pitagorovka Periktiona u knjizi *O mudrosti* piše: »Neki akcidenti bića opće pripadaju svim bićima, drugi većini od njih, a treći samo jednom pojedinom.« No, također i Arhita je svoje kategorije naslovio *Opći izrijeci* ili *pojmovi*. To je isto učinio i Okel. A postoji i knjižica Hermesa Termaksima koja nosi naslov *Καθολικὸς λόγος, Opći govor*. Ali, tako mi Herakla, znam da to ne sadrži cijelo umijeće propozicija koje je sadržano u knjizi *O tumačenju*, no ipak su to počeci cijelog tog umijeća i oni pokazuju koliko je Aristotel (ako je ono uopće njegova knjiga) htio i u ovoj stvari biti suglasan sa starima.

O aksiomima³⁶ pak, koje je Aristotel smjestio među principe znanstvenog dokaza i pridao im veliku važnost, čini mi se da je prvi od svih neku vještinu napisao Klinomah Turanin, slušač sokratovca Euklida. Tako je, naime, posvjedočio Laertije kod Diodora:³⁷ »I Klinomah Turanin, koji je prvi pisao o aksiomima, tvrdnjama i drugom.«

O ARGUMENTIMA

A Temistije je napisao da umijeće i metoda zaključivanja i ostalih argumentiranja nisu bili Aristotelovi iznasci. Njegovo mišljenje navodi Filopon u uvodu [*Komentara*] *Prve Analitike* ovim riječima: »No na onom mjestu Temistije sumnja treba li Aristotelu pripisati iznalazak tog umijeća. On otvoreno niječe da je Aristotel bio iznalazač, budući da je božanski Platon u *Fedonu* i gotovo u svim dijalozima obrazlagao i služio se dokaznim

³⁵ Grčki naslov knjige je Παράγγελια.

³⁶ Ovo bi se moglo shvatiti i kao »O aksiomima« (naslov).

³⁷ Čini se da se radi o pogrešci. Navedena rečenica Diogena Laertija u kojoj se spominje Klinomah kao pisac spisa o kategorijama nije u poglavlju o Diodoru, tog poglavlja kod Laertija nema, nego u poglavlju o Euklidu iz Megare – dakle Euklidu sokratovcu.

illud dat Aristoteli, ut hanc artem normis et praescriptionibus quibusdam perfecit et illustrarit. Philoponus autem ipse non universae argumentorum artis, non propositionis sed termini tantum inventionem Aristoteli ascribit *Comm. 2* in caput 1. his
5 verbis:^{xiii} *Addunt propositionis nomen aequè oratoribus et philosophis
perspectum esse. Termini vero nomen nulli perspicuum ante Aristotelem fuit, qui partes orationis primus terminos appellavit. Originem autem eius rei capite de syllogismo tradit, Aristotelicum geometriae studium fuisse, ad cuius imitationem et terminos et figuram*
10 *appellaverit.*

Syllogismos vero, enthymemata, inductiones, exempla, τεκμήρια, apud antiquiores habemus et usu et appellatione. Quin imo plures etiam, quam hae sint, argumentandi formas variis nominibus appellatas veteres habuerunt. Refert enim Laertius in
15 Zenone Eleata illum fuisse eius formae argumentationis inventorem, quae Achilles vocata est, quamquam Phavorinus Parmenidi

^{xiii} om. Graece

argumentom.«³⁸ Ipak to priznaje Aristotelu da je nekim pravilima i propisima usavršio i objasnio ovo umijeće. Sâm pak Filopon ne pripisuje Aristotelu ni otkriće cijelog umijeća argumentiranja niti [otkriće] propozicije, već samo termina³⁹ u 1. poglavlju 2. knjige *Komentara* [*Prve Analitike*] ovim riječima: »Valja nadodati da je naziv 'propozicija' jednako poznat i govornicima i filozofima. Nikome doista naziv 'termin' nije bio poznat prije Aristotela koji je prvi nazvao dijelove govora terminima.«⁴⁰ U poglavlju o silogizmu prenosi porijeklo te stvari – toga da je Aristotelovo bavljenje geometrijom,⁴¹ bilo ono po uzoru na što je nazvao 'termine' i 'figuru [silogističku]'. 5 10

Silogizme, entimeme, indukcije i primjere, τεκμήρια imamo kod starijih i u uporabi i nazivom. Dapače stari su imali još više oblika argumentiranja nazvanih različitim imenima, nego što su oni. Izvješćuje naime Laertije u poglavlju o Zenonu Elejcu da je on bio iznalazač one forme argumentacije koja se naziva 'Ahilej',⁴² premda je to Favorin pripisao Parmenidu: »Ovaj je kao prvi 15

³⁸ Nema grčkog. Usp. PHLP. In APr 13,2.6.14–18: ἐνταῦθα γενόμενος ὁ Θεμιστιος ἀπορεῖ λέγων ἄρα γε Ἀριστοτέλους ἐστὶ γέννημα τὰ Ἀναλυτικὰ ἢ οὐ; καὶ φησιν ὅτι γέννημα μὲν αὐτοῦ οὐκ ἔστι· φαίνεται γὰρ ὁ θεῖος Πλάτων συλλογιστικῶς καὶ ἀποδεικτικῶς φερόμενος ἐν τῷ Φαίδωνι καὶ ἐν πᾶσι σχεδὸν αὐτοῦ τοῖς διαλόγοις· συντάξαι δὲ αὐτὸν καὶ τεχνῶσαι κανόνσι τισὶ τὸ προκείμενον σύγγραμμα οὐδὲν ἄτοπον.

³⁹ U propoziciji su termini: subjekt i predikat, a u silogizmu: veći, manji i srednji termin silogizma.

⁴⁰ Nema grčkog. Usp. PHLP. In APr 13,2.11.4–6: καὶ ἄλλως τὴν μὲν πρότασιν ἤδει ὀνομασμένην οὐ μόνον φιλοσόφοις ἀλλὰ καὶ ῥήτορι, τὸν δὲ ὄρον αὐτὸς ὀνόμασεν, ὡς καὶ ὑποκατιῶν δείκνυσι.

⁴¹ Usp. PHLP. In de An 15.3.25–33 περὶ τούτου καὶ ἐν τοῖς Ἀποδεικτικοῖς ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς τοὺς νομίζοντας μὴ εἶναι ἐπιστήμην ἔλεγεν, ὅτι οὐ μόνον ἐπιστήμην εἶναι λέγομεν, ἀλλὰ καὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης, ἢ τοὺς ὄρους γινώσκουμεν, ὄρους λέγων ἦτοι τὰς κοινὰς ἐννοίας καὶ τοὺς ἐν τοῖς συλλογισμοῖς ὄρους (δεῖ γὰρ πάντα συλλογισμὸν ἀπὸ κοινῶν ἐννοιῶν ἔχειν τὴν ἀρχήν, αἴτινες, ὡς εἶπομεν, ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ πρὸς ἡμᾶς φοιτῶσιν· ἀναποδείκτως γὰρ ἴσμεν ὅτι τόδε τι ἄνθρωπος ἐστὶν ἢ ψυχὴ ἢ τι τοιοῦτον), ἢ τὰ νοητὰ ὄρους φησὶ ὡς πέρατα τῶν ὄντων· ὄρος γὰρ ἐστὶν, ὡς φησὶν ὁ γεωμέτρης, ὃ τινὸς ἐστὶ πέρασ. ἀρχὴν οὖν ἐπιστήμης φησὶ τὸν νοῦν εἶναι·

⁴² *Ahilej* i *kornjača* Zenonova je aporija kojom želi dokazati neinteligibilnost gibanja.

id tribueret:⁸⁹ *Iste primus Achillem sermonem interrogavit. Phavorinus vero ait Parmenidem et alios multos. Nam multorum argumentorum nomina idem author in Euclide recenset: [189]⁹⁰ Euclidis successione est etiam Eubulides Milesius, qui multos in dialectica*
 5 *sermones interrogavit, Pseudomenum, Dialanthononta et Electram et Encecalymenum et Soritem et Ceratinem et Phalacrum. Rursus in Zenone Cittico^{xiv}:⁹¹ Similiter vero et sermonum et modorum et syllogismorum et quae penes vocem et rem sophismatum, quorum esse et mendaces sermones et veraces et affirmantes et soritas et his similes defectivos et dubios et concludentes et absconditos et cornutos et auriculatos et metentes. Constat igitur ex soritis et syllogismi mentione has fuisse argumentorum figuras et modos forte non absimiles iis quos barbaris vocibus dialectici nostrates introduxerunt: barbara, celarent etc. Cuiusmodi formas a Parmenide excogitatas fuisse Phavorinus superiore loco clarum fecit. Quare in hac quoque tota re, etiamsi ad haec tempora non pervenerit notitia quales hae argumentorum formae fuerint praeter unum soritem, verisimile est Aristotelem cum vetustioribus mire fuisse concordem.*

20 *Praesertim si neque earum quatuor formarum quae maxime apud peripateticos celebrantur Aristoteles author fuerit dicendus. Nam inductionem, quam Analytico primo explicat, Socrates invenit. Testante id ipso Aristotele 5. Sapientiae capite 2.:⁹² Duo enim sunt quae quis Socrati iuste tribuat: inductivos sermones et definitionem universalem.*

⁸⁹ Οὔτος καὶ τὸν Ἀχιλλέα πρῶτος λόγον ἠρώτησε. Φαβωρίνος δὲ φησι Παρμενίδην καὶ ἄλλους συχνούς. [D. L. Vit. 9.29.1–2]

⁹⁰ τῆς δ' Εὐκλείδου διαδοχῆς ἐστὶ καὶ Εὐβουλίδης ὁ Μιλήσιος, ὃς καὶ πολλοὺς ἐν διαλεκτικῇ λόγους ἠρώτησε, τὸν τε ψευδόμενον καὶ τὸν διαλανθάνοντα καὶ Ἠλέκτραν καὶ ἐγκεκαλυμμένον καὶ σωρίτην καὶ κερατίνην καὶ φαλακρόν. [D. L. Vit. 2.108.2–6]

⁹¹ ὁμοίως δὲ καὶ λόγων καὶ τρόπων καὶ συλλογισμῶν καὶ τῶν παρὰ τὴν φωνὴν καὶ τὰ πράγματα σοφισμάτων ὧν εἶναι ψευδομένους λόγους καὶ ἀληθεύοντας καὶ ἀποφάσκοντας σωρίτας τε καὶ τοὺς ὁμοίους τούτοις, ἐλλιπεῖς καὶ ἀπόρους καὶ περαίνοντας καὶ ἐγκεκαλυμμένους κερατίνας [κερατίδας] τε καὶ οὔτιδας καὶ θερίζοντας. [D. L. Vit. 7.43.9–44.4]

⁹² δύο γὰρ ἐστὶν ἅ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τ' ἐπακτικὸς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου. [ARIST. Metaph. 1078b.27–29]

^{xiv} corr. ex Cithico

ispitivao govor 'Ahilej'. Favorin pak kaže da su to bili Parmenid i mnogi drugi.« Naime, isti autor navodi nazive mnogih argumenata u poglavlju o Euklidu: [189] »Eubulid Milećanin, Euklidov nasljednik, ispitivao je mnoge dokaze u dijalektici: 'lažan', 'neprimjetan', 'Elektra', 'skriven', 'sorit', 'rogati' i 'ćelavi'.« A isto tako i u poglavlju o Zenonu Kitičkom: »Slično [se dijeli topos] i govora, modusā, silogizama, i onoga što pripada izričaju i stvari sofizama; a njima pripadaju lažljivi i istiniti govori i tvrdnje i soriti i njima slični [silogizmi] okrnjeni, dvojbeni, zaključujući, skriveni, rogati, uškavi i obarajući.« Sigurno je, zbog spominjanja sorita i silogizma, dakle, da su to bile figure i modusi argumenata, možda ne jako različiti od onih koje su naši dijalektičari uvodili barbarskim riječima: Barbara, Celarent itd. Na gore [navedenom] mjestu Favorin je pojasnio da je takve forme izmislio Parmenid. Stoga također i u cijeloj toj stvari, iako do naših vremena nisu doprle spoznaje o tome kakve su bile te forme argumenata, osim jedinog sorita, vjerojatno je da je Aristotel sa starijima bio izuzetno suglasan.

Osobito ako Aristotela ne bi trebalo navesti ni kao autora onih četiriju forma koje se kod peripatetičara ponajviše slave. Naime, indukciju, koju objašnjava u *Prooj Analitici*, pronašao je Sokrat. O tome svjedoči i sam Aristotel u 2. poglavlju 5. knjige *Mudrosti*: »Dvije su naime stvari koje bi netko s pravom mogao pripisati Sokratu: induktivne govore i opću definiciju.«

Exemplum vero in *Politico* Plato construere pulcherrime docuit; verba eius, etiamsi prolixiora sint, apponam:⁹³ *An non ita facillimum et pulcherrimum inducere eos ad ea quae nondum cognita sunt? Quomodo? Adducere primum ad illa in quibus eadem recte opinabantur.*
 5 *Adductos vero ponere pone quae nondum cognoscuntur et comparando ostendere eandem similitudinem et naturam in ambabus complexionibus existentem – quousque omnibus ignoratis, opinione percepta vere apposita ostendantur, et ostensa exempla ita facta fecerint elementorum unumquodque in omnibus syllabis, alterum ut ab aliis alterum existens; idem*
 10 *vero ut idem semper secundum eadem sibi appellare. Soc. Omnino quidem. Hosp. Nonne hoc sufficienter comprehendimus? Quod exempli generitura est tunc, quando existens idem in altero separato, recte opinatum et inductum circa utrumque ut ambo unam veram opinionem efficit.*

DE SYLLOGISMO

15 Syllogismi etiam frequens est apud Platonem mentio. Namque in *Theaeteto* haec verba scripta sunt:⁹⁴ *In eo syllogismo qui de illis est. Et in Cratylo:*⁹⁵ *Intelligentia rursus ita quidem videatur veluti syllogismus esse. Politico etiam:*⁹⁶ *Illud vero post haec syllogizemus.*

⁹³ ΞΕ. Ἄρ' οὖν οὐχ ὥδε ῥᾶστον καὶ κάλλιστον ἐπάγειν αὐτοὺς ἐπὶ τὰ μήπω γινωσκόμενα; ΝΕ. ΣΩ. Πῶς; ΞΕ. Ἀνάγειν [Ἀναγαγεῖν] πρῶτον ἐπ' ἐκεῖνα ἐν οἷς ταῦτὰ {ταῦτα} ὀρθῶς ἐδόξαζον, ἀναγαγόντας δὲ τιθέναι παρὰ τὰ μήπω γινωσκόμενα, καὶ παραβάλλοντας ἐνδεικνύναι τὴν αὐτὴν ὁμοιότητα καὶ φύσιν ἐν ἀμφοτέραις οὖσαν ταῖς συμπλοκαῖς, μέχρι περὶ ἂν πᾶσι τοῖς ἀγνοουμένοις τὰ δοξαζόμενα ἀληθῶς παρατιθέμενα δειχθῆ, δειχθέντα δέ, παραδείγματα οὕτω γινόμενα, ποιήση τῶν στοιχείων ἕκαστον πάντων ἐν πάσαις ταῖς συλλαβαῖς τὸ μὲν ἕτερον ὡς τῶν ἄλλων ἕτερον ὄν, τὸ δὲ ταῦτὸν ὡς ταῦτὸν ἀεὶ κατὰ ταῦτὰ ἑαυτῷ προσαγορευέσθαι. ΝΕ. ΣΩ. Παντάπασι μὲν οὖν. ΞΕ. Οὐκοῦν τοῦτο μὲν ἱκανῶς συνειλήφαμεν, ὅτι παραδείγματός γ' ἐστὶ τότε γένεσις, ὅποταν ὄν ταῦτὸν ἐν ἑτέρῳ διεσπασμένῳ δοξαζόμενον ὀρθῶς καὶ συναχθὲν περὶ ἑκάτερον ὡς συνάμφῳ μίαν ἀληθῆ δόξαν ἀποτελῆ; [PLATO Plt. 278a5–c6]

⁹⁴ ἐν δὲ τῷ περὶ ἐκείνων συλλογισμῷ. [PLATO Tht. 186d3]

⁹⁵ σύνεσις δ' αὖ οὕτω μὲν δόξειεν ἂν ὥσπερ συλλογισμὸς εἶναι. [PLATO Cra. 412a5–6]

⁹⁶ Τὸ μετὰ τοῦτο δὴ συλλογισώμεθα [PLATO Plt. 280a8]

Vrlo je lijepo Platon u *Državniku* podučio kako sačiniti primjer; iznijet ću njegove riječi iako su nešto duže: »[Stranac:] 'Nije li tako najlakše i najljepše voditi ih [djecu] prema onom što je još nepoznato?' [Mlađi Sokrat:] 'Kako?' [Stranac:] 'Prvo ih dovesti do onoga u čemu su o tom istom imali ispravno mnijenje. Dovedene pak staviti ih pred ono što još ne spoznaju i usporedbom pokazivati da postoji ista sličnost i narav u obim složajima koji su do tada svima bili nepoznati; kad je shvaćeno mnijenje istinito stavljeno nasuprot [nepoznatom], pokazani su; i pokazani primjeri tako učinjeni izvest će da se svaki od elemenata, drugi kao onaj koji postoji kao drugi od ostalih, isti pak, kao isti, u svim slogovima uvijek naziva prema sebi istom. [Mlađi Sokrat:] 'Posve je tako.' [Stranac:] 'Nismo li ovo dovoljno shvatili? Primjer će nastati kad je postojeće isto u drugome odvojenome, ispravno mišljeno i navedeno o obojem, tako da oboje čini jedno istinito mišljenje.'«

O SILOGIZMU

Silogizam se kod Platona učestalo spominje. U *Teetetu* naimenapisane su ove riječi: »U onom silogizmu koji je o tome.« A u *Kratilu*: »A moglo bi se opet činiti da je razumijevanje kao silogizam.« U *Državniku* također: »O onom ćemo izvesti silogi-

Hippocrates quoque libro *De euschemosyne*^{xv}:⁹⁷ *Multae enim rerum non syllogismo sed ope indigent*. Timaeus quin etiam Locrus Pythagoreus libello *De mundo*:⁹⁸ *Has vero duplicem et triplicem facilius est syllogizare stante primo*. Quasi idem illi fit: *stante primo, quod Aristoteli: quibusdam positus in syllogismi definitione*. Sed Aristotelis testimonio Socrates quoque syllogismum est venatus. Sic enim 5. *Sapientiae* capite 2. scribit:⁹⁹ *Recta ille ratione quaerebat, quod quid est, syllogizare etenim quaerebat. Namque principium est syllogismorum ipsum quod quid est*. At enim totam [190] secundam 1. *Analytici* partem, quae est de medio syllogismi inveniando, Zenonis Eleaticam methodum secutus Aristoteles videtur conscripsisse: id clarum fiet ei viro, qui diligenter veritatis studio non sectae suae defendendae contentione, Aristotelica conferet cum Zenoniis hisce, quae ex Procli *Commentariis in Platonis Parmenidem*, huc transcripsi. Qui Proclus, cum saepe antea Zenoniae et Eleaticae methodi mentionem honorificam fecisset, 5. tandem eorum commentariorum libro apertissime eam et explicat et multis verbis exercet.

Ne quis autem, quia ea commentaria impressa nondum sunt, ac in paucorum manibus versantur, haec me fingere suspicetur, 20 Procli verba etiamsi prolixiora apponam. Sunt autem haec sequentia. Quae ita Latine reddidimus:¹⁰⁰ *Quoniam vero Eleaticam*

⁹⁷ πολλὰ γὰρ οὐδὲ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ βοηθείης δεῖται τῶν πραγμάτων. [HP. Decent. 11.3–4]

⁹⁸ ταύτας δὲ τὰν τε διπλασίαν καὶ τριπλασίαν ῥᾶον συλλογίζεσθαι ἐσταμένω τῷ πρώτῳ. [TI. LOCR. Fragm. 209.5–6]

⁹⁹ ἐκεῖνος δ' εὐλόγως ἐζήτει τὸ τί ἐστίν· συλλογίζεσθαι γὰρ ἐζήτει, ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τὸ τί ἐστίν· [ARIST. Metaph. 1078b.23–25]

¹⁰⁰ ἐπειδὴ δὲ τὴν Ἐλεατικὴν μέθοδον ἐν τούτοις παραδίδωσιν ὁ Πλάτων, φέρε τὸ λογικὸν αὐτῆς πρὸς γε τὸ παρὸν θεωρήσομεν. Δεῖ δὲ νοεῖν ἐκ μιᾶς ὑποθέσεως δύο τινὰς ἀποφνομένας, ἔπειτα τρεῖς καθ' ἑκάστην τῶν τριῶν [δυοῖν], ὥστε τὰς μετὰ τὴν μονάδα καὶ τὴν δυάδα γενομένας ἐξ ὑποθέσεως τετραπλασιαζομένας εἰς τὸν εἰκοστὸν τέταρτον καταλήγειν ἀριθμὸν. Ἔστι δὲ μοναδικὴ μὲν ὑπόθεσις καὶ ἀπλουστάτη, τίνι τί συμβαίνει τοῦτο γοῦν κοινὸν ἐπὶ πασῶν ἐστὶ τῶν ὑποθέσεων· καὶ γὰρ ὁ τὸ καταφατικὸν ἢ ἀποφατικὸν λέγων συμβαίνον τι λέγει πάντως, καὶ ὁ τὸ πρὸς ἑαυτὸ, καὶ ὁ τὸ πρὸς ἄλλο λαμβάνων, δῆλον ὡς τι καὶ τι

^{xv} corr. ex euschymosine

zam poslije ovog.« Hipokrat također u knjizi *O dostojanstvenosti* piše: »Naime mnoge stvari ne trebaju silogizam već pomoć.« A pitagorovac Timej Lokranin također piše u knjižici *O svijetu*: »O ovom je dvostruko ili trostruko lakše izvesti silogizam ako stoji ono prvo.« – kao da je njemu isto »ako stoji ono prvo« ono što je Aristotelu »kad je nešto postavljeno« u definiciji silogizma.⁴³ No prema Aristotelovu svjedočanstvu Sokrat je također tragao za silogizmom. Tako naime piše u 5. knjizi *Mudrosti*, u 2. poglavlju: »On je posve razložno istraživao, što nešto jest, nastojao je izvoditi silogizam. Naime, princip je zaključivanja ono samo što jest.« A doista cijeli [190] drugi dio *Prve Analitike*, koji govori o pronalaženju srednjeg termina silogizma, čini se da je Aristotel napisao slijedeći Zenonovu elejsku metodu: to će biti jasno onom mužu koji je iz težnje za istinom, a ne iz svadljiva nastojanja za obranom svoje sekte, usporedio Aristotelove riječi sa Zenonovim, koje sam ovamo prepisao iz Proklovih *Komentara Platonova Parmenida*. Ovdje Proklo, iako je često prije sa štovanjem spominjao Zenonovu i elejsku metodu, ipak u 5. knjizi ovih *Komentara* najjasnije objašnjava i mnogim riječima izvodi.

Kako netko ne bi, budući da ovi *Komentari* još nisu tiskani i u rukama su malog broja ljudi, posumnjao da ovo izmišljam, iznijet ću Proklove riječi iako je citat dugačak. Ovo su te riječi, koje ovako prevodim na latinski: »Budući da je u njima [spisima]

⁴³ Usp. ARIST. APr. 24b.18–20 συλλογισμὸς δὲ ἐστὶ λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι.

methodum in his Plato tradit, age logicam ipsius ad praesens contem-
 plemur. Oportet sane intelligere ex una hypothesi duas quasdam enasci
 deinde tres ex singulis duarum. Ita ut quae post unitatem et dualitatem
 fiunt hypotheses quadruplicateae, in 24. desinant numerum. Est autem
 5 unica hypothesis et simplicissima, cui quid accidit. Hoc quidem commu-
 ne est omnibus hypothesibus. Nam qui affirmationem vel negationem di-
 cit, accidens quid dicit prorsus. Et qui id ipsum ad se et qui id ipsum ad
 alium accipit, clarum quod quid et quid accipit. Atque hoc evidens est.

Dualica autem ea quae in duo praebet divisionem, quando non sim-
 10 pliciter dixeris quid cui accidat, sed^{xvi} divideris cui ens aliquod accidit.
 Prima enim divisio fit per contradictionem ut sit propositum et non sit,
 et duae sunt hae hypotheses. Utraque autem [191] harum tres nobis
 hypotheses gignit. Prius namque sumentes cui ens et non ens, in duo
 divisimus hypothesin. Nunc autem quando accidens tripliciter sumpse-
 15 rimus, utranque hypothesium triplicabimus. Accidens ergo vel ut con-
 sequens sumendum, vel ut non consequens, vel ut simul consequens et
 non consequens. Vel enim affirmativum est accidens vel negativum, vel

λαμβάνει· καὶ τοῦτο ἐναργές ἐστι. Δυαδικὴ δὲ ἡ τὴν εἰς δύο παρασχομένη
 διαίρεσις, ὅταν μὴ ἀπλῶς εἴπῃς ὅ τι συμβέβηκεν, ἀλλὰ διέλης τίτι ὄντι
 συμβέβηκε· πρώτη γὰρ διαίρεσις γίγνεται κατ' ἀντίφασιν, εἰς τὸ εἶναι τὸ
 προκειμένον καὶ μὴ εἶναι. Καὶ δύο ἔστωσαν αὐταὶ ὑποθέσεις· ἑκατέρα δὲ
 τούτων τρεῖς ἡμῖν ὑποθέσεις γεννᾷ· πρότερον μὲν γὰρ τὸ τι λαβόντες ὄν
 καὶ μὴ ὄν ἐδιχοτομοῦμεν τὴν ὑπόθεσιν· νῦν δὲ ἂν [δ' ἂν] τὸ συμβαῖνον
 τριχῶς λάβωμεν, ἑκατέραν τῶν ὑποθέσεων τριπλασιάσομεν. Τὸ τοίνυν
 συμβαῖνον, ἢ ὡς ἐπόμενον ληπτέον, ἢ ὡς μὴ ἐπόμενον, ἢ ὡς ἅμα καὶ
 ἐπόμενον καὶ οὐχ ἐπόμενον· ἢ γὰρ καταφατικόν ἐστι τὸ συμβαῖνον, ἢ
 ἀποφατικόν, ἢ πῆ μὲν καταφατικόν, πῆ δὲ ἀποφατικόν· οὐ γὰρ τοῦτό φησιν
 ὁ λόγος ὅτι ἡ ἀντίφασις συναληθεύει καὶ ἅμα τὰ ἀντικείμενα ἔπεται, ἀλλ'
 ὅτι τὸ αὐτὸ πῶς μὲν ὑπάρξει τῷ αὐτῷ, πῶς δ' οὐ. Ταῦτα οὖν τὰ τρία καὶ
 ὄντος τοῦ πράγματος καὶ μὴ ὄντος <καὶ πῶς μὲν ὄντος πῶς δὲ μὴ ὄντος>
 σκοποῦντες, δῆλον ὅτι τὰς δύο τὰς ἐξ ἀρχῆς ὑποθέσεις ἐξαπλασιάσομεν·
 ἔσονται οὖν ἐξ ὑποθέσεις· εἰ ἔστι, τί ἔπεται, καὶ τί οὐχ ἔπεται, καὶ τί ἅμα
 ἔπεται τε καὶ οὐχ ἔπεται· καὶ εἰ μὴ ἔστιν, ὁμοίως <τί ἔπεται, καὶ τί οὐχ
 ἔπεται, καὶ ἔπεται ἅμα καὶ οὐχ ἔπεται> τὸ τε γὰρ τί διπλοῦν γέγονεν, ὄν
 τε καὶ μὴ ὄν, καὶ τὸ συμβαῖνον τριπλοῦν, ἐπόμενον, καὶ οὐχ ἐπόμενον, καὶ
 ἐπόμενον ἅμα καὶ οὐχ ἐπόμενον· δυὰς δὲ ἐπὶ τριάδα πάντως εἰς ἑξάδα
 καταλήγει. Πάλιν ἑκάστη τῶν ἐξ τούτων ὑποθέσεων τετραπλασιάζεται
 διὰ τὴν τοῦ συμβαῖνοντος κατὰ τὸ ὑποκειμένον διαφορὰν· ἢ γὰρ αὐτῷ τι
 συμβαίνει, ἢ τοῖς ἄλλοις· καὶ τούτων ἑκατέρω διχῶς· ἢ αὐτῷ πρὸς ἑαυτὸ,

^{xvi} corr. ex accidat. Sed

Platon prenio elejsku metodu, hajde sad promotrimo njegovu logiku. Potrebno je doista pojmiti da iz jedne hipoteze nastaju neke dvije, zatim tri iz [svake] pojedine od one dvije, tako da su one koje nastaju nakon jednosti i dvojstva učetverostručene hipoteze, a završavaju brojem 24. A postoji jednostruka i najjednostavnija hipoteza, kojoj to pripada. A ovo je zajedničko svim hipotezama: naime, onaj koji izriče tvrdnju ili nijekanje, izriče uopće neki akcident. I tko to prihvaća za sebe i tko to prihvaća za drugog, jasno je da prihvaća nešto i nešto. To je bjelodano.

Dvostruka je ona hipoteza koja daje dvostruku podjelu kad nećeš jednostavno reći što kome pripada, nego razlikuješ čemu neko biće pripada. Prva podjela, naime, biva prema kontradikciji kad nešto jest pretpostavljeno i nije i neka to budu te dvije hipoteze. A iz obje [191] od njih nama nastaju tri hipoteze. Prije, naime, uzimajući ono čemu [pripada] biće i nebiće, podijelili smo hipotezu nadvoje, a sad, kad smo uzeli akcident trostruko, utrostručili smo svaku od hipoteza. Akcident, dakle, treba uzeti ili kao da slijedi ili kao da ne slijedi ili kao da istovremeno slijedi i ne slijedi. Ili je, naime, akcident potvrđan ili niječan ili donekle potvrđan ili donekle niječan.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

quadam tenus affirmativum, quadam autem tenus negativum. Non enim hoc dicit oratio, quod contradictio simul verificetur, et^{xvii} simul opposita consequantur, sed^{xviii} quod idem quodam modo inerit eidem et quodam modo non inerit. Haec ergo tria ut existente re et non existente
 5 et quodam modo existente, quodam autem non existente considerantes, clarum quod duas ab initio hypotheses sextuplicabimus, erunt ergo sex hypotheses. Si est, quid sequitur, et quid non sequitur, et quid simul sequitur et non sequitur. Et si non est, quid sequitur similiter et quid non sequitur et quid simul sequitur et non sequitur. Tunc enim factum
 10 est duplex ens et non ens. Et accidens triplex, consequens. Et non consequens et^{xix} consequens simul et non consequens. Dualitas vero super trinitatem omnino in senarium desinit. Rursus unaquaeque harum sex hypothesis quadruplicatur per accidentis ad subiectum differentiam. Vel enim sibi quid accidit, vel aliis. Et horum utriusque dupliciter. Vel

ἢ αὐτῷ πρὸς τὰ ἄλλα, καὶ τοῖς ἄλλοις ἢ πρὸς ἑαυτὰ, ἢ πρὸς αὐτό· ταύτας δὲ τὰς τέτταρας διαφορὰς ἐὰν καθ' ἑκάστην πλέκης τῶν ἐξ πρώτων ὑποθέσεων, δῆλον ὅτι τέτταρας καὶ εἴκοσι ποιήσεις τὰς ὅλας ὑποθέσεις. Νοεῖσθω δὲ τὸ λεγόμενον ἐκ τῶν ὑπογεγραμμένων, εἰ ἔστι, τί ἔπεται αὐτῷ πρὸς αὐτό· εἰ ἔστι, τί οὐχ ἔπεται αὐτῷ πρὸς αὐτό· εἰ ἔστι, τί ἔπεται καὶ οὐχ ἔπεται αὐτῷ πρὸς ἑαυτό· πάλιν εἰ ἔστι, τί ἔπεται αὐτῷ πρὸς τὰ ἄλλα· εἰ ἔστι, τί οὐχ ἔπεται αὐτῷ πρὸς τὰ ἄλλα· εἰ ἔστι, τί ἔπεται καὶ οὐχ ἔπεται αὐτῷ πρὸς τὰ ἄλλα. Πρώτη μὲν ἐξὰς αὕτη· δευτέρα δὲ τοιαύτη· εἰ ἔστι, τί ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς ἑαυτά· εἰ ἔστι, τί οὐχ ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς ἑαυτά· εἰ ἔστι, τί ἔπεται καὶ οὐχ ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς ἑαυτά· πάλιν εἰ ἔστι, τί ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς αὐτό· εἰ ἔστι, τί οὐχ ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς αὐτό· εἰ ἔστι, τί ἔπεται καὶ οὐχ ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς αὐτό. Δευτέρα μὲν οὖν ἐξὰς αὕτη· τρίτη δὲ ἦδε· εἰ μὴ ἔστι, τί ἔπεται αὐτῷ πρὸς ἑαυτό· εἰ μὴ ἔστι, τί οὐχ ἔπεται αὐτῷ πρὸς ἑαυτό· εἰ μὴ ἔστι, τί ἔπεται καὶ οὐχ ἔπεται αὐτῷ πρὸς ἑαυτό· πάλιν εἰ μὴ ἔστι, τί ἔπεται αὐτῷ πρὸς τὰ ἄλλα· εἰ μὴ ἔστι, τί οὐχ ἔπεται αὐτῷ πρὸς τὰ ἄλλα· εἰ μὴ ἔστι, τί ἔπεται καὶ οὐχ ἔπεται αὐτῷ πρὸς τὰ ἄλλα. Τρίτη μὲν οὖν ἐξὰς αὕτη· τετάρτη δὲ ἦδε· εἰ μὴ ἔστι, τί ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς ἑαυτά· εἰ μὴ ἔστι, τί οὐχ ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς ἑαυτά· πάλιν εἰ μὴ ἔστι, τί ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς αὐτό· εἰ μὴ ἔστι, τί οὐχ ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς αὐτό· εἰ μὴ ἔστι, τί ἔπεται καὶ οὐχ ἔπεται τοῖς ἄλλοις πρὸς αὐτό. [PROCL. in Prm. 1000.34–1002.32]

^{xvii} corr. ex verificetur. Et

^{xviii} corr. ex consequantur. Sed

^{xix} corr. ex consequens. Et

Ne tvrdi ta teza to da proturječe potvrđuje kao istinito i da istovremeno slijede oprjeke, nego to da je isto na neki način u istome, a na neki način nije. Razmatrajući to troje, kao da uistinu postoji i ne postoji i kao da na neki način postoji, a na neki ne, jasno je da ćemo ušesterostručiti početne dvije hipoteze, bit će dakle šest hipoteza: ako jest, dijeli se na ono što slijedi, na ono što ne slijedi i na ono što istovremeno slijedi i ne slijedi. A ako nije, dijeli se slično na ono što slijedi, na ono što ne slijedi i na ono što istovremeno slijedi i ne slijedi. Tad naime nastaje dvostruko, biće i nebiće, i trostruki akcident, što slijedi, što ne slijedi i što istovremeno i slijedi i ne slijedi. Dvojtvo doista preko trojstva posvema završava u šestorstvu. Opet, svaka od tih šest hipoteza učetverostručava se s obzirom na razliku akcidenata prema subjektu. Naime, nešto pripada ili sebi ili drugima. I od ovih i jednom i drugom na dvostruk način: ili sebi u odnosu na sebe ili sebi u odnosu na druge ili drugima u odnosu

5

10

15

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

sibi ad seipsum, vel sibi ad alia et aliis vel ad se ipsa, vel ad ipsum. Has autem quatuor differentias, si singulas contexueris sex primarum hypothesis quatuor nimirum et 20 facies universas hypotheses. Intelligatur autem quod dicitur ex subscriptis. Si est, quid sequitur sibi
 5 ad se ipsum. Si est, quid non sequitur sibi ad seipsum. Si est, quid sequitur simul et non sequitur sibi ad se ipsum. Rursus si est, quid sequitur sibi ad alia. Si est, quid non sequitur sibi ad alia. Si est, quid sequitur et non sequitur sibi ad alia. Primum quidem senarium hoc est. Secundum autem tale. Si est, quid sequitur aliis ad se ipsa. Si est, quid
 10 non sequitur aliis ad se ipsa. Si est, quid sequitur et non sequitur aliis ad se ipsa. Rursus si est, quid sequitur aliis ad ipsum. Si est, quid non sequitur aliis ad ipsum. Si est, quid sequitur et non sequitur aliis ad ipsum. Secundum sane senarium hoc est. Tertium vero hoc. Si non est, quid sequitur sibi ad se ipsum. Si non est, quid non sequitur sibi ad se
 15 ipsum. Si non est, quid sequitur et non sequitur sibi ad se ipsum. Rursus si non est, quid sequitur sibi ad alia. Si non est, quid non sequitur sibi ad alia. Si non est, quid sequitur et non sequitur sibi ad alia. Tertium quidem senarium hoc. Quartum autem hoc aliud. Si non est, quid sequitur aliis ad se ipsa. Si non est, quid non sequitur aliis ad se ipsa.
 20 Si non est, quid sequitur et non sequitur aliis ad se ipsa. Rursus si non est, quid sequitur aliis ad ipsum. Si non est, quid non sequitur aliis ad ipsum. Si non est, quid sequitur et non sequitur aliis ad ipsum. Quos quidem omnes 24 modo pulcherrimo animae exemplo deinceps satis exercet prolixè Proclus eodem loco.

25 DE ENTHYMEMATE

Enthymematis, quod de quatuor argumentorum formis fuerat reliquum Aristotelico significato, mentionem apud vetustiores non reperio: nisi forte fuerit ea argumentandi forma quam ἐλλειπήν, defectivam, superius ostendi nominatam. Quia enthymema sit syllogismus una propositione mancus.
 30

na njih same ili u odnosu na drugo. A ako ove četiri razlike budeš povezao sa šest početnih hipoteza, dobit ćeš doista dvadeset i četiri općih hipoteza. Da se pojasni onim što je dolje zapisano. Ako jest, nešto mu slijedi u odnosu na njega samog. Ako jest, nešto mu ne slijedi u odnosu na njega samog. Ako jest, nešto mu slijedi i istovremeno ne slijedi u odnosu na njega samog. Opet ako jest, nešto mu slijedi u odnosu na drugo. Ako jest, nešto mu ne slijedi u odnosu na drugo. Ako jest, nešto mu i slijedi i ne slijedi u odnosu na drugo. To je naime prvih šest hipoteza. Drugih šest su: Ako jest, nešto im slijedi u odnosu na njih same. Ako jest, nešto im ne slijedi u odnosu na njih same. Ako jest, nešto im slijedi i ne slijedi u odnosu na njih same. Ponovo, ako jest, nešto im slijedi u odnosu na drugo. Ako jest, nešto im ne slijedi u odnosu na drugo. Ako jest, nešto im slijedi i ne slijedi u odnosu na drugo. To je drugih šest hipoteza. Treće su ove: Ako nije, nešto mu slijedi u odnosu na njega samog. Ako nije, nešto mu ne slijedi u odnosu na njega samog. Ako nije, nešto mu slijedi i istovremeno ne slijedi u odnosu na njega samog. Opet ako nije, nešto mu slijedi u odnosu na drugo. Ako jest, nešto mu ne slijedi u odnosu na drugo. Ako jest, nešto mu i slijedi i ne slijedi u odnosu na drugo. Ovo je trećih šest hipoteza. Četvrte su: Ako nije, nešto slijedi drugima u odnosu na njih. Ako nije, nešto ne slijedi drugima u odnosu na njih. Ako nije, nešto i slijedi i ne slijedi drugima u odnosu na njih. I opet, ako nije, nešto slijedi drugima u odnosu na to samo. Ako nije, nešto ne slijedi drugima u odnosu to samo. Ako nije, nešto slijedi i ne slijedi drugima u odnosu to samo.« Sva ta dvadesetčetiri načina najljepšim primjerom svoje duše nadalje dovoljno opširno razrađuje Proklo na istom mjestu.

O ENTIMEMU

Od četiri oblika argumenata u Aristotelovu značenju preostao je entimem; kod starijih ne pronalazim njegova spomena, osim ako to možda ne bi bio onaj oblik argumentiranja za koji sam gore naveo da se zove ἐλλειπήν, 'okrnjen',⁴⁴ budući da je entimem silogizam kojemu nedostaje jedna propozicija.

⁴⁴ Vidi str. 60.9–10.

DE DEFINITIONE

Quid vero de methodis quatuor dicendum? Est sane apud Laertium in Pythagora ex Phavorini testimoni, Pythagoram primum omnium definitione usum:¹⁰¹ *Hunc Phavorinus ait, definitionibus usum in mathematica materia, abundantius vero Socratem et eos qui cum illo sunt conversati. Et post haec Aristotelem et Stoicos. Quid vero refero Laertium, quando ipse Aristoteles id ipsum est attestatus 5. Sapientiae capite 4. Quo loco Pythagoreos, Democritum ac Socratem definitione usos affirmat: [192]¹⁰² Socrate circa morum virtutes versante et haec definire universaliter quaerente primo, naturae^{xx} enim rerum paululum quid Democritus attigit et definiuit aliquo modo calidum et frigidum. Pythagorei vero prius de quibusdam paucis, quorum rationes in numeros referebant, veluti quid est occasio, vel iustum, vel nuptiae. Ille vero recta ratione quaerebat, quid est. Syllogizare enim quaerebat. Principium enim syllogismorum est, quid est. Et 1. De partibus capite 1.¹⁰³ Causa vero cur non venerint prisci admodum hunc, quia, quid est esse et definire substantiam, non erat. Sed attigit quidem Democritus primus, non ut necessarium ad natu-*

¹⁰¹ Τοῦτον ὁ Φαβωρίνος φησιν ὄροις χρῆσασθαι διὰ τῆς μαθηματικῆς ὕλης, ἐπὶ πλεόν δὲ Σωκράτην καὶ τοὺς ἐκείνῳ πλησιάσαντας, καὶ μετὰ ταῦτ' Ἀριστοτέλην καὶ τοὺς στωικούς. [D. L. Vit. 8.48.7–9]

¹⁰² Σωκράτους δὲ περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς πραγματευομένου καὶ περὶ τούτων ὀρίζεσθαι καθόλου ζητοῦντος πρώτου τῶν μὲν γὰρ φυσικῶν ἐπὶ μικρὸν Δημόκριτος ἤψατο μόνον καὶ ὠρίσατό πως τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν· οἱ δὲ Πυθαγόρειοι πρότερον περὶ τινῶν ὀλίγων, ὧν τοὺς λόγους εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἀνῆπτον, οἷον τί ἐστὶ καιρὸς ἢ τὸ δίκαιον ἢ γάμος· ἐκεῖνος δ' εὐλόγως ἐζήτηε τὸ τί ἐστίν· συλλογίζεσθαι γὰρ ἐζήτηε, ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τὸ τί ἐστίν. [ARIST. Metaph. 1078b.17–25]

¹⁰³ Αἴτιον δὲ τοῦ μὴ ἔλθεῖν τοὺς προγενεστέρους ἐπὶ τὸν τρόπον τοῦτον, ὅτι τὸ τί {ἦν} εἶναι καὶ τὸ ὀρίσασθαι τὴν οὐσίαν οὐκ ἦν, ἀλλ' ἤψατο μὲν Δημόκριτος πρώτος, ὡς οὐκ ἀναγκαίου δὲ τῆ φυσικῆ θεωρίας, ἀλλ' ἐκ φερόμενος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ἐπὶ Σωκράτους δὲ τοῦτο μὲν ἠῤῥήθη, τὸ δὲ ζητεῖν τὰ περὶ φύσεως ἔληξε, πρὸς δὲ τὴν χρησιμὸν ἀρετὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἀπέκλιναν οἱ φιλοσοφοῦντες. [ARIST. PA 642a.24–31]

^{xx} corr. ex primo. Naturae

O DEFINICIJI

Što pak valja reći o četiri metode? Postoji kod Laertija u poglavlju o Pitagori, prema Favorinovu svjedočanstvu, da je Pitagora prvi od svih rabio definiciju: »Za njega Favorin veli da je rabio definicije u matematici, a još obilnije Sokrat i oni koji su se s njime razgovarali, a poslije njih Aristotel i stoici.« A zašto navodim Laertija, kad je sam Aristotel upravo to posvjedočio u 4. poglavlju 5. knjige *Mudrosti*. Na tom mjestu potvrđuje da su se pitagorovci, Demokrit i stoici služili definicijom: [192] »Dok se Sokrat bavio čudorednim vrlinama i nastojao ih je prvi opće definirati, Demokrit se ponešto dotaknuo prirodnih stvari i na neki je način definirao toplo i hladno. Uistinu prije su se pitagorovci [bavili] nekim malobrojnim pojedinostima, kojih su bitna određenja svodili na brojeve, kao što je prilika ili ono pravedno ili brak. On [Sokrat] je doista s dobrim razlogom ispitivao 'što je [nešto]?' Pokušavao je, naime, zaključivati. Princip je, naime, silogizma 'što nešto jest?' « I u 1. poglavlju 1. knjige *O dijelovima životinja* piše: »Uzrok pak zašto starinci nisu došli do tog načina jest u tome što još nije postojalo [pitanje] što je supstancija i njezino definiranje. Prvi se toga dotaknuo Demokrit i to ne kao nečeg nužnog za motrenje prirode,

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

ralem contemplationem sed impulsus ab ipsa re. Tempore vero Socratis id auctum est et naturalia quaerendi studium desiit, nam ad utilem virtutem et civilem declinarunt philosophantes.

Speusippus quoque *Definitionum* libellum edidit, qui mihi
5 videtur is qui sub Platonis nomine est circumlatus, asserente id
etiam Marsilio Ficino. In eo etiam est clarissima definitionis defi-
nitiō, sic:¹⁰⁴ *Definitio sermo ex differentia et genere compositus.* Sed et
Hippocrates definiit libro *De arte*:¹⁰⁵ *Et primum sane definiam quod*
puto medicinam esse. Et in reliquiis Pythagoreorum meo *Sapientiae*
10 *thesauro* comprehensis, definitiones non paucas variarum rerum
reperies.

DE DIVISIONE

Divisionem vero Plato multis dialogis, sed praesertim *Sophi-*
sta, non solum summa cum laude exercuit, verum etiam *Politico*,
15 et exercuit et facere docuit:¹⁰⁶ *Quoniam generum in species divisio-*
nis. Deinde:¹⁰⁷ *Sed, o amice, in minuta secare non est securum per me-*
dia, vero securius est ire secantes et magis ideis quis occurrat, hoc vero
maxime conducit ad quaestiones. Quibus verbis deinceps annectit
omnem dividendi artem et postea:¹⁰⁸ *Multo vero maxime et primo*
20 *methodum ipsam in pretio habere posse in species dividere.* Et post
aliquot verba:¹⁰⁹ *Oportet enim in proximum maxime numerum se-*
care semper. Quod postea ostendit exemplo metritices. In *Phaedro*

¹⁰⁴ Ὅρος λόγος ἐκ διαφορᾶς καὶ γένους συγκείμενος. [PLATO Def. 414d10]

¹⁰⁵ καὶ πρῶτόν γε διοριεῦμαι ὁ νομίζω ἰητρικὴν εἶναι, [HP. de Arte 3.4]

¹⁰⁶ διότι τῆς τῶν γενῶν κατ' εἶδη διαιρέσεως. [PLATO Sph. 267d5–6]

¹⁰⁷ ἀλλὰ γάρ, ὦ φίλε, λεπτοργεῖν οὐκ ἀσφαλές, διὰ μέσων δὲ ἀσφαλέστερον ἰέναι τέμνοντας, καὶ μᾶλλον ιδέαις ἂν τις προστυγχάνοι. τοῦτο δὲ διαφέρει τὸ πᾶν πρὸς τὰς ζητήσεις. [PLATO Plt. 262b5–c1]

¹⁰⁸ πολὺ δὲ μάλιστα καὶ πρῶτον τὴν μέθοδον αὐτὴν τιμᾶν τοῦ κατ' εἶδη δυνατὸν εἶναι διαιεῖν. [PLATO Plt. 286d8–9]

¹⁰⁹ δεῖ γὰρ εἰς τὸν ἐγγύτατα ὅτι μάλιστα τέμνειν ἀριθμὸν ἀεὶ. [PLATO Plt. 287c4–5]

već potaknut samom stvari. To se proširilo u Sokratovo vrijeme i prestalo je nastojanje oko istraživanja prirode, naime filozofi su se priklonili [proučavanju] praktične i društvene vrline.«

Speuzip je također izdao knjižicu *Definicija*, za koju mi se čini da je ona koja se proširila pod Platonovim imenom, što također tvrdi i Marsilio Ficino. U njoj je također najjasnija definicija definicije i to ovako: »Definicija je govor koji je sastavljen od razlike i roda.« No i Hipokrat je definirao u knjizi *O umijeću*: »Na početku ću definirati što smatram medicinom.« I u ostacima [izreka] pitagorovaca koji su obuhvaćeni u mojoj *Riznici mudrosti*⁴⁵ otkrit ćeš mnogo definicija različitih stvari.

O DIOBI

Diobu Platon nije samo najpohvalnije izvodio u mnogim dijalozima, a pogotovo u *Sofistu*, nego ju je u *Državniku* i primjenjivao i poučavao kako ju izvoditi. »Budući da glede diobe rodova na vrste.« Zatim: »No, prijatelju, rezati na male komadiće nije sigurno, sigurnije je da režu popola i netko bi prije tako naletio na ideje, a to ponajviše koristi za ispitivanja.« Tim riječima zatim pridodaje cijelu vještinu dijeljenja pa poslije [piše]: »Ponajviše i ponajprije treba cijeliti tu metodu da se može dijeliti na vrste.« A nakon ponekih riječi: »Potrebno je, naime, uvijek sjeći u što je moguće bliži broj.« To poslije pokazuje na primjeru mjeriteljstva. U *Fedru* pak tu

⁴⁵ Radi se o *Thesaurus sapientiae*, nikad objavljenoj Petrićevoj zbirci koja »sadrži visoku, najčasniju, čudnovatu i nepoznatu materiju« (prema Petrićevom pismu Matteu Sonneru iz Ferrare, 30. ožujka 1585. v. Patrizi, *Lettere ed Opuscoli inediti*, izd. Aguzzi-Barbagli, Firenze, 1975, str. 40 i dalje). Prva knjiga te zbirke sadržavala je Zoroastrov nauku, što je poslije objavljeno u Dodatku *Nove sveopće filozofije*. Usp. Franciscus Patricius, *Zoroaster et eius CCCXX oracula chaldaica*, ur. Banić-Pajnić, Zagreb, 2011, str. 69–70.

autem eam summis laudibus celebrat:¹¹⁰ *Harum egomet ipse amator, o Phaedre, sum divisionum et collectionum, ut potis sim dicere et sapere^{xxi}. Si vero alium quempiam putavero posse in unum et in multa perspicere hunc sequor a tergo per vestigia tanquam Deum. Nec solum eas celebravit verum etiam ibidem docuit:¹¹¹ Rursus in species posse secare per articulos, quae natura fert et non adniti frangere partem ullam mali coqui more utentem. Nec solum docuit, verum etiam exercuit tum in sutorum divisione, tum etiam in rhetorices partibus, ac officiis. Quin etiam librum conscripsit Plato, cui titulum fecit Διαιρέσεις, Divisiones. Cuius libri Aristoteles 2. De generatione capite 3. mentionem fecit:¹¹² Sicut Plato in Divisionibus. De quibus intelligenda sunt etiam ea verba, quae sunt 1. De partibus capite secundo:¹¹³ Prout habent scriptae Divisiones^{xxii}. Eas autem Plato ad Dionysium misit, quod ipse scribit, epistola 13:¹¹⁴ Et ego hoc ipsum parans, nunc, Pythagoreorum aliquid mitto tibi, et divisionum.*

[193] DE DEMONSTRATIONE

Demonstrationis autem nomen in multo usu apud Hippocratem libro De arte:¹¹⁵ *Huius ego demonstrationem faciam. Et*

¹¹⁰ Τούτων δὴ ἔγωγε αὐτός τε ἐραστής, ὦ Φαῖδρε, τῶν διαιρέσεων καὶ συναγωγῶν, ἵνα οἶός τε ὦ λέγειν τε καὶ φρονεῖν· ἐάν τέ τιν' ἄλλον ἠγήσωμαι δυνατὸν εἰς ἓν καὶ ἐπὶ πολλὰ πεφυκόθ' ὄρῶν, τοῦτον διώκω κατόπισθε μετ' ἵχνιον ὥστε θεοῖο. [PLATO Phdr. 266b3–7]

¹¹¹ Τὸ πάλιν κατ' εἶδη δύνασθαι διατέμνειν κατ' ἄρθρα ἢ πέφυκεν, καὶ μὴ ἐπιχειρεῖν καταγνύναι μέρος μηδέν, κακοῦ μαγεύρου τρόπῳ χρώμενον. [PLATO Phdr. 265e1–3]

¹¹² καθάπερ Πλάτων ἐν ταῖς διαιρέσεσιν. [ARIST. GC 330b.16]

¹¹³ καθάπερ ἔχουσιν αἱ γεγραμμέναι διαιρέσεις. [ARIST. PA 642b. 11–12]

¹¹⁴ καὶ ἐγὼ νῦν τοῦτ' αὐτὸ παρασκευάζων, τῶν τε Πυθαγορείων πέμπω σοι καὶ τῶν διαιρέσεων. [PLATO Ep. 360b6–8]

¹¹⁵ ταύτης οὖν τὴν ἀπόδειξιν ποιήσομαι. [HP. de Arte 3.3]

^{xxi} corr. ex facere

^{xxii} corr. ex divisione

[diobu] slavi najvećim pohvalama: »I ja sâm sam, Fedre, ljubitelj dioba i sakupljanja, kako bih bio sposoban govoriti i shvaćati. A ako bih smatrao da bi itko drugi bio kadar gledati u jedno i u mnoštvo, za njim idem u stopu po tragovima, kao za Bogom.«
I nije ih doista samo slavio već ih je tamo i naučavao: »Ponovo
moći rezati u vrste po člancima koje imaju po naravi i ne nastojati
slomiti svaki dio služeći se načinom lošeg kuhara.« I nije samo
naučavao, već je doista i izvodio kako u diobi postolara⁴⁶ tako i u
dijelovima retorike i u dužnostima. Pače je Platon napisao i knji-
gu kojoj je naslov glasio *Diobe*, koju spominje Aristotel u trećem
poglavlju druge knjige *O nastajanju*: »Kao što Platon [piše] u *Di-
obama*.« O njima [*Diobama*] valja razumjeti također one riječi koje
se nalaze u drugom poglavlju prve knjige *O dijelovima životinja*:
»Kako sadrže napisane *Diobe*.«⁴⁷ Tu je knjigu *Dioba* Platon poslao
Dioniziju, kao što sam piše u 13. pismu: »I baš to priređujući,
šaljem ti sad nešto od pitagorovaca i od dioba.«

[193] O DOKAZU

Kod Hipokrata u knjizi *O vještini* često se rabi naziv 'dokaz':
»To ću dokazati.« I zatim: »U dokazu pak vještine.« Često i dru-

⁴⁶ Usp. PLATON Alc. 129d5–e 11.

⁴⁷ Ovdje Petrić djelomično iskrivljava prijevod. Doslovno bi bilo prema grčkome: »Kao što imaju oni koji su pisali o diobama.« Radi se o aluziji na tablice dioba koje su bile uobičajene u nastavi u Akademiji.

mox:¹¹⁶ *In artis vero demonstratione.* Et alibi saepe, non tamen Aristotelicae illius celeberrimi significatu, sed^{xxiii} qualiscunque ostensionis et probationis. Qualem etiam Plato in *Phaedro* usurpavit.¹¹⁷ *Haec sane demonstratio erit argutis quidem incredibilis, sapientibus vero credibilis.* Et mox:¹¹⁸ *Principium vero demonstrationis hoc est.* Sed neque Aristoteles semper exacta illa significatione est usus 1. *Analytico* capite 8:¹¹⁹ *Particularis negativa non similiter erit demonstratio.* Et capite 9:¹²⁰ *Eadem enim erit demonstratio.* In qua significatione capite 14. eadem locutionis forma δειξιῖν appellat.¹²¹

10 *Monstratio enim non ex dictis propositionibus.*

Hoc significatu accepit eam Speusippus Aristotelis discipulus in suis *Definitionibus*:¹²² *Demonstratio sermo declarativus per praecognita.* Sed alia etiam definitione eam ibidem explicat:¹²³ *Sermo syllogismus verus.* Quam sententiam Aristoteles quoque 15 amplexus est, non semel veluti 2. *Analytico* capite 18:¹²⁴ *In demonstrationibus secundum veritatem existentia, in dialecticis autem secundum opinionem.* Et libro 3. capite 2:¹²⁵ *Demonstrativa vero, quae determinate alterum, quod verum.* Sic et alibi de demonstrativa

¹¹⁶ ἐν δὲ τῇ τῆς τέχνης ἀποδείξει [HP. de Arte 3.9]

¹¹⁷ ἢ δὲ δὴ ἀπόδειξις ἔσται δεινοῖς μὲν ἄπιστος, σοφοῖς δὲ πιστή. [PLATO Phdr. 245c1–2]

¹¹⁸ ἀρχὴ δὲ ἀποδείξεως ἦδε. [PLATO Phdr. 245c4]

¹¹⁹ τὸ δ' ἐν μέρει στερητικόν, οὐχ ὁμοίως ἔσται ἢ ἀπόδειξις. [ARIST. APr. 30a.8–10]

¹²⁰ ἢ αὐτὴ ἔσται ἀπόδειξις. [ARIST. APr. 30b2]

¹²¹ ἢ γὰρ δεῖξις οὐκ ἐκ τῶν εἰλημμένων [εἰρημμένων] προτάσεων. [ARIST. APr. 34a.4–5]

¹²² Ἀπόδειξις {λόγος συλλογιστικὸς ἀληθής} λόγος ἐμφανιστικὸς διὰ προγιγνωσκομένων. [PLATO Def. 414e2–3]

¹²³ λόγος συλλογιστικὸς ἀληθής. [PLATO Def. 414e2]

¹²⁴ ἐν μὲν ταῖς ἀποδείξεσι τὰ κατ' ἀλήθειαν οὕτως ἔχοντα [ἀλήθειαν ὄντα], ἐν δὲ τοῖς διαλεκτικοῖς τὰ κατὰ δόξαν. [ARIST. APo. 65a.35–37]

¹²⁵ ἀποδεικτικὴ δὲ ἢ ὠρισμένως θάτερον, ὅτι ἀληθές. [ARIST. APo. 72a.10–12]

^{xxiii} corr. ex significatu. Sed

gdje, no ipak ne u značenju onog poznatog Aristotelovog [doka-
za], nego [u značenju] ikojeg pokazivanja i uvjeravanja. Takav
[dokaz] uzeo je i Platon u *Fedru*: »Taj će dokaz doista biti ne-
vjerojatan mudrijašima, ali je vjerodostojan mudrima.« I nadalje:
»Princip je dokaza ovo.« No nije se ni Aristotel uvijek služio onim 5
preciznim značenjem, [npr.] u 8. poglavlju *Prve Analitike*: »[Ako
je] partikularna [premisa] niječna, slično neće biti dokaza.«⁴⁸ I u
9. poglavlju: »Isti će, naime, biti dokaz.« U tom značenju u 14.
poglavlju istim oblikom izraza naziva δειξις: »Monstracija [po-
kazivanje]⁴⁹ nije naime iz rečenih premisa.« 10

U tom je značenju prihvaća Aristotelov suučenic Speuzip
u svojim *Definicijama*: »Dokaz je izjavan govor na temelju onog
otprije poznatog.« – ali ga tamo objašnjava i drugom definci-
jom: »Govor – istinit silogizam.« Tu je misao prigrlio također i 15
Aristotel i to ne jednom, kao u 18. poglavlju *Druge Analitike*: »U
dokazima ono što postoji prema istini, a u dijalektici prema mni-
jenju.« I u 2. poglavlju 3. knjige: »Dokazna [premisa] je ona koja
određeno [uzima] jedan dio koji je istinit.« Tako i drugdje piše o

⁴⁸ Riječ je o neispravnom modusu treće figure silogizma.

⁴⁹ *monstratio* je izvedeno analogno grčkom obliku δειξις. Izgleda da Petrić hoće reći da Aristotel za neispravne, nezaključne moduse silogizma rabi termin δειξις. Međutim δειξις je legitiman oblik u grčkom i ima svoje značenje, a *monstratio* nema analogno značenje u latinskom.

propositione:¹²⁶ *Demonstrativa vero, si vera fuerit et ex initio positis hypothesis accepta.* Haec duae condiciones ut vera sit propositio, ut ex praecognitis demonstratio fiat a Speusippo, ut vidimus, positae ab Aristotele sunt connumeratae inter alias demonstrationis condiciones. Quin immo Speusippus eam appellavit syllogismum non minus quam Aristoteles.

Talis autem fuerit, qualem Plato in Theaeteto describit, ex essentialibus et veris constare:¹²⁷ *In passionibus ergo non inest scientia, sed in earum syllogismo. Essentia enim et veritas hic quidem, ut apparet, potest attingi, ibi vero impossibile.* Quod Aristoteles quoque usurpavit demonstrativo syllogismo passiones de subiecto concludi. Principia autem demonstrationis per se nota esse debere et cum Speusippo, uti diximus, et cum Ocello consentit, qui libro *De natura* cap. 1. ita scripserat:¹²⁸ *Et principia demonstrationum incognitarum rerum significantia cum sint, ipsa ex se ipsis clara et cognita sunt.* Et^{xxiv} Xenophon *Oeconomico* suo eandem sententiam ita expresserat:¹²⁹ *Ducens enim me per ea, quae ego scio similia his demonstrans, quae non putabam scire, persuasus puto quod et haec scio.* Ex^{xxv} necessariis quoque talem probationem esse debere Plato in *Theaeteto* sic scripserat:¹³⁰ *Demonstrationem vero et necessitatem nullam dicitis sed probabili utimini.* Et in *Timaeo* dixit

¹²⁶ ἀποδεικτική δέ, ἐὰν ἀληθῆς ᾗ καὶ διὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς ὑποθέσεων εἰλημμένη. [ARIST. APr. 24a.30–24b.10]

¹²⁷ Ἐν μὲν ἄρα τοῖς παθήμασιν οὐκ ἔνι [ἔνεστι] ἐπιστήμη, ἐν δὲ τῶν περὶ ἐκείνων συλλογισμῶν οὐσίας γὰρ καὶ ἀληθείας ἐνταῦθα μὲν, ὡς ἔοικε, δυνατόν ἄψασθαι, ἐκεῖ δὲ ἀδύνατον. [PLATO Tht. 186d2–5]

¹²⁸ καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν ἀποδείξεων, τῶν ἀφανῶν σημαντικαὶ οὖσαι, αὐταὶ ἐξ ἑαυτῶν ἐμφανεῖς [ἐκφανεῖς] τε καὶ γνώριμοί [γνωστικαί] εἰσιν. [OCELL. Univ. nat. 1.9.4–5]

¹²⁹ ἄγων γὰρ με δι' ὧν ἐγὼ ἐπίσταμαι, ὅμοια τούτοις ἐπιδεικνὺς ἂν οὐκ ἐνόμιζον ἐπίστασθαι ἀναπειθείς, οἶμαι, ὡς καὶ ταῦτα ἐπίσταμαι. [X. Oec. 19.15.3–16.1]

¹³⁰ ἀπόδειξιν δὲ καὶ ἀνάγκην οὐδ' ἠντινοῦν λέγετε ἀλλὰ τῶν εἰκότι χρῆσθε. [PLATO Tht. 162e4–5]

^{xxiv} corr. ex Ex

^{xxv} corr. ex Et

dokaznoj premisi: »Dokazna je [premissa], ako je istinita i prihvaćena na temelju na početku postavljenih hipoteza.« Ta dva uvjeta – da je premissa istinita i da dokaz nastaje iz onog unaprijed znanog – postavio je, kao što smo vidjeli, Speuzip, a Aristotel ih je ubrojio među druge uvjete dokazivanja. Pa nije li ga i Speuzip ništa manje nego Aristotel nazvao silogizmom? 5

[Silogizam] bi bio takav, kakvog ga je Platon opisao u *Teetetu*, da se sastoji od bitnih i istinitih [premissa]: »U trpnjama ne postoji znanost, već u silogizmu o njima. Bit se naime i istina ovdje, kako se čini, doista mogu dohvatiti, a tamo je to nemoguće.« To je također preuzeo Aristotel da se dokaznim silogizmom zaključuju trpnje o subjektu. Naime, [u tome] da principi dokaza moraju biti poznati po sebi, kao što smo rekli, bio je suglasan sa Speuzipom i Okelom, koji je u knjizi *O prirodi*, u prvom poglavlju tako bio napisao: »I premda principi dokaza označavaju nepoznate stvari, oni sami su iz sebe samih jasni i poznati.« I Ksenofont je u svojoj knjizi *Upravljanje domom* istu misao tako izrazio: »Vodeći me kroz one stvari koje znam i pokazujući⁵⁰ njima slične za koje sam mislio da ih ne znam, uvjeren mislim da i njih znam.« Platon je u *Teetetu* zato bio napisao da takvo dokazivanje mora biti iz nužnih [premissa]: »Ne izričete nikakav dokaz niti nužnost, već se služite vjerojatnim.« I u *Timeju* je bio rekao: »Nemoguće je, 10
15
20

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

⁵⁰ Petrić prevodi ἐπιδεικνὺς s *demonstrans*. Ipak se čini da je u kontekstu rečenice smislenije prevesti *pokazujući*, nego *dokazujući*.

rat:¹³¹ *Impossibile igitur Deorum filiis non credere, etiamsi absque verisimilibus et necessariis demonstrationibus dicant. Hoc autem εἰκός idem in Phaedro definit:*¹³² *Quid aliud dicere ipsum probabile, quam id, quod vulgo videatur? Quam definitionem Aristoteles recepit 2.*
 5 *Analytico capite 27:*¹³³ *Sed probabile est propositio opinione recepta, quod enim ut plurimum sciunt ita fieri aut non fieri, aut esse aut non esse, hoc est probabile. De scientia autem, quae ex demonstratione generatur, ut ipse asserit, scripserant ante eum Socratici aliquot diversis nominibus non paucos libros. Crito quidem De addiscendo, De cognoscendo sive Quid scientia, De sciendo 4. libros referente*
 10 *Laertio in eius vita. Simon quoque De scientia, De doctrina. Et Simmias [194] Thebanus sub hoc eodem titulo De doctrina scripsit et praeterea De sciendo. Et Xenocrates De scientia.*

Sed Plato non solum tres: definitionem, divisionem, demonstrationem cognovit, docuit, exercuit, sed etiam quartam methodum invenit, resolutionem quam vocant, uti ex Laertii verbis antea citatis apparet:¹³⁴ *Et primus modum inquisitionis per resolutionem induxit Leodamanti Thasio. Quam quidem, etsi quatuor ab ea libros Aristoteles denominaverit, quid sit ex eius vel iis, vel*
 15 *20 aliis libris scire non possumus. De qua tamen posteriores Platonicus et Peripatetici nonnulli non pauca docuerunt, quae non est affere necesse.*

DE DIALECTICA

Dialectices vero utraque significatione alios ante Aristotelem
 25 usos fuisse superioribus docuimus. Attamen Aristotelis ea verba,

¹³¹ ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν, καίπερ ἄνευ τε εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγουσιν. [PLATO Ti. 40d9–e2]

¹³² μή τι ἄλλο λέγει τὸ εἰκός ἢ τὸ τῷ πλήθει δοκοῦν. [PLATO Phdr. 273a7–b1]

¹³³ ἀλλὰ τὸ μὲν εἰκός ἐστὶ πρότασις ἔνδοξος· ὁ γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἴσασι οὕτω γινόμενον ἢ μὴ γινόμενον ἢ ὄν ἢ μὴ ὄν, τοῦτ' ἐστὶν εἰκός. [ARIST. APo. 70a.4–5]

¹³⁴ καὶ πρῶτος τὸν κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ζητήσεως τρόπον εἰσηγήσατο Λεωδάμαντι τῷ Θασίῳ. [D. L. Vit. 3.24.8–10]

dakle, ne vjerovati djeci Bogova, iako zbore bez vjerojatnih i nužnih dokaza.« A ono εἰκόσ [vjerojatno] opet određuje u *Fedru*: »Kako drugačije nazvati 'vjerojatno' nego 'ono što se čini svjetini'?«⁵¹ Tu je definiciju Aristotel prihvatio u *Drugoj Analitici* u 27. poglavlju: »No, ono vjerojatno je propozicija prihvaćena na temelju mnijenja, naime vjerojatno je ono, za što znaju da se tako većinom ili zbiva ili ne zbiva ili jest ili nije.« A o znanosti koja nastaje iz dokaza, kao što sam tvrdi, pod ponešto različitim imenima napisali su prije njega sokratovci nemalo knjiga. Kriton je, naime, napisao *O priučavanju*, *O spoznavanju* ili *Što je znanost*, *O znanju* četiri knjige, kako izvješćuje Laertije u njegovu životopisu. Simon je također napisao *O znanosti* i *O učenju*. I Simija [194] Tebanac pod istim je naslovom napisao *O učenju* i osim toga *O znanju*. I Ksenokrat je napisao *O znanosti*.

No Platon nije samo poznao, poučavao i izvodio ovo troje: definiciju, diobu i dokaz, već je također otkrio i četvrtu metodu, koju nazivaju analiza, kao što se pokazuje iz ranije navedenih Laertijevih riječi: »I prvi je za Leodamanta iz Tasa uveo način istraživanja putem analize.« Za nju zaista, iako je po njoj Aristotel bio nazvao četiri knjige, ne možemo znati što je iz njegovih knjiga, niti tih,⁵² niti drugih. O njoj su ipak mnogi kasniji platoničari i peripatetičari mnogo poučavali, što nije nužno [ovdje] iznijeti.

O DIJALEKTICI

Da su se prije Aristotela i ini služili dijalektikom u oba značenja poučili smo gore. Pa ipak one Aristotelove riječi, koje se ističu

⁵¹ Petrić ovdje prevodi *vulgo*, dok u orig. stoji »mnoštvu« (πλήθει).

⁵² Tj. iz *Analitika*.

quae 5 *De Sapientia* ca. 2. extant:¹³⁵ *Dialectica vis nondum eo tempore erat.* – non de ea dialectica sunt intelligenda, quae logices significato accipitur. Cuius ipsemet Zenonem primum repertorem alibi asseruerat. Sed pro ea dialectica, quae ad utramque partem ex
 5 probabilibus et opinione conceptis disputat, quae lib. *Topicorum* late est explicata, uti haec alia illis subiecta verba declarant:¹³⁶ *Ut posset etiam sine quid est contraria speculari et an contrariorum sit eadem scientia.* In qua dialectica, cum egregie polluerit Socrates, nescio ut vera sit Aristotelis sententia dialecticam vim tunc
 10 non fuisse. Et si vera est, vera ea quoque est quam ex Laertio attulimus Platonem fuisse primum, qui hunc disputandi modum induxerit. Quem imitatus est etiam Simon eius condiscipulus et Xenocrates discipulus, qui ambo libros Περὶ τοῦ διαλώγεσθαι, *De disserendo dialectice*, conscripserunt.

15 Aristoteles quidem (si modo ipsius ii libri sunt) 8. *Topico* capite 3 gloriatur nihil se ab aliis habuisse traditum, quae oporteat respondentem servare:¹³⁷ *In dialecticis vero congressibus iis qui non certaminis sed tentationis et inspectionis gratia sermones faciunt non est adhuc distinctum, quam rem oporteat respondentem intendere et*
 20 *qualia concedere et qualia nequamquam ad bene vel non bene servandam thesin.* Cum ergo nihil habeamus traditum ab aliis, ipsi aliquid tentemus discere. Non est autem hic locus intelligendus quod nihil de tota dialectica fuerit traditum ab aliis, sed tantummodo de respondentis artificio. Clare enim ait, quam^{xxvi} rem oporteat respondentem intendere. Sed an id vere dicatur, indicent et supe-
 25

¹³⁵ διαλεκτική γὰρ ἰσχύς οὐπω τότε ἦν. [ARIST. *Metaph.* 1078b.25]

¹³⁶ ὥστε δύνασθαι καὶ χωρὶς τοῦ τί ἐστὶ τὰναντία ἐπισκοπεῖν, καὶ τῶν ἐναντίων εἴ ἢ αὐτὴ ἐπιστήμη. [ARIST. *Metaph.* 1078b.25–27]

¹³⁷ δὲ ταῖς διαλεκτικαῖς συνόδοις τοῖς μὴ ἀγῶνος χάριν ἀλλὰ πείρας καὶ σκέψεως τοὺς λόγους ποιουμένοις οὐ διήρθρωταὶ πω τίνας δεῖ στοχάζεσθαι τὸν ἀποκρινόμενον καὶ ποῖα διδόναι καὶ ποῖα μὴ, πρὸς τὸ καλῶς ἢ μὴ καλῶς φυλάττειν τὴν θέσιν· ἐπεὶ οὖν οὐδὲν ἔχομεν παραδεδομένον ὑπ' ἄλλων, αὐτοὶ τι πειραθῶμεν εἰπεῖν. [ARIST. *Top.* 159a.32–37]

^{xxvi} corr. ex ait. Quam

u 2. poglavlju 5. knjige *O mudrosti*: »Dijalektička snaga u ono vrijeme još nije postojala.« – ne treba razumjeti o onoj dijalektici koja se uzima u značenju logike; sam je [Aristotel] na drugom mjestu ustvrdio da je Zenon njezin prvi otkrivač, nego o onoj dijalektici, koja raspravlja *za i protiv* iz vjerojatnog i mnijenjem prihvaćenog, a koja je naširoko razvijena u knjizi *Topika*, kao što objašnjavaju ove druge riječi nadovezane na one prije: »da bi mogla i bez onoga 'što jest' promotriti o suprotnostima i je li ista znanost o suprotnostima.« S obzirom na tu dijalektiku, budući da je u njoj Sokrat bio osobito snažan ne znam kako bi bila istinita Aristotelova misao da tada nije postojala snaga dijalektike. I ako je [ta misao] istinita, također je istinita i ona koju smo iznijeli od Laertija, da je Platon bio prvi koji je bio uveo taj način raspravljanja. Za njim se poveo i Simon, njegov suučenic i Ksenokrat, učenik, koji su obojica sastavili knjige *O dijalektičkim raspravljanju*.

Aristotel se doista hvali u 3. poglavlju 8. knjige *Topike* (ako je to uopće njegova knjiga), da mu drugi ništa nisu prenijeli što bi moglo spasiti onoga koji odgovara: »U dijalektičkim sukobima, za one koji ne slažu govore radi nadmetanja, već radi istraživanja i proučavanja, nije dosad razlučeno na koju stvar treba onaj koji odgovara ciljati i kakvo treba dopustiti, a kako nipošto, da bi uspješno, ili neuspješno, obranio svoju tezu. Budući dakle, da nam drugi ništa nisu prenijeli, pokušajmo sami nešto naučiti.« Ovo pak mjesto ne valja razumjeti kao da od sveukupne dijalektike ništa nije preuzeo od drugih, već samo o vještini onoga koji odgovara. Naime, jasno kaže prema kojoj stvari treba onaj koji odgovara težiti. No, je li to

riora loca et Xenocratis 15 libri, quos Περί τῆς ἐν τῷ διαλώγεσθαι πραγματείας, *De artificio in disputando*, conscripserat.

Alius est locus fine *Elenchorum*, qui ad totam logicam a plerisque est detortus.¹³⁸ *Oportet nos^{xxvii} non latere id quod acciderit circa hoc negotium.* Et postea addit:¹³⁹ *Huius vero operis non hoc quidem erat, illud non erat ante confectum, sed ne omnino quidem extabat.* At sunt hi loci non de tota logica intelligendi sed de eo negotio quod tunc tractabat, tractabat autem sophisticos elenchos, eristicos, quod statim subiuncta verba declarant:¹⁴⁰ *Nam eorum qui eristicos elenchos mercede docebant, similis erat doctrina Gorgiae negotio.* Quid autem isti faciebant, subnectit:¹⁴¹ *Sermones enim hi quidem rhetoricos, alii vero interrogatorios dabant ediscendos.* Quae clare indicant non totam logicam superioribus eum intellexisse, sed eristicos sermones et sophisticos elenchos. Sed sequentia:¹⁴² *De syllogizando vero omnino nihil habebamus antea dicere aliud, sed studio quaerentes multo tempore laborabamus.* Si quis recte perpendat, quae antea hoc eodem capite scripserat ne dum de tota logica esse intelligenda, sed ne de solo quidem syllogismo [195] posse intelligi cognoscet. Egerat autem eo capite epilogum eorum, quae libris *Topicorum* et *Elenchorum* actum fuerat.¹⁴³ *Ex quot ergo et quibus fiant disputantibus paralogismi et quomodo ostendamus mentientes et paradoxa dicere faciamus.* Hoc

¹³⁸ δεῖ δ' ἡμᾶς μὴ λεληθέναι τὸ συμβεβηκὸς περὶ ταύτην τὴν πραγματείαν. [ARIST. SE 183b.16–17]

¹³⁹ ταύτης δὲ τῆς πραγματείας οὐ τὸ μὲν ἦν τὸ δ' οὐκ ἦν προεξεργασμένον, ἀλλ' οὐδὲν παντελῶς ὑπῆρχεν. [ARIST. SE 183b.34–36]

¹⁴⁰ καὶ γὰρ τῶν περὶ τοὺς ἐριστικούς λόγους μισθαροούντων ὁμοίαις ἦν ἡ παιδευσὶς τῆς Γοργίου πραγματείας. [ARIST. SE 183b.36–38]

¹⁴¹ λόγους γὰρ οἱ μὲν ῥητορικούς οἱ δὲ ἐρωτητικούς [ἐρωτηματικούς] ἐδίδουσαν ἐκμανθάνειν. [ARIST. SE 183b.38–39]

¹⁴² περὶ δὲ τοῦ συλλογίζεσθαι παντελῶς οὐδὲν εἶχομεν πρότερον λέγειν ἢ τριβῆ ζητοῦντες πολὺν χρόνον ἐπονοῦμεν. [ARIST. SE 184b.1–3]

¹⁴³ Ἐκ πόσων μὲν οὖν καὶ ποίων γίνονται τοῖς διαλεγόμενοις οἱ παραλογισμοί, καὶ πῶς δεῖξομέν τε ψευδόμενον καὶ παράδοξα λέγειν ποιήσομεν. [ARIST. SE 183a.27–29]

^{xxvii} corr. ex vos

istinito rečeno, neka na to upute i gore navedena mjesta i Ksenokratovih petnaest knjiga, koje je napisao *O vještini u raspravljanju*.

Drugo je mjesto na kraju *Opovrgavanja*⁵³ koje je većina neispravno primijenila na cjelokupnu logiku: »Ne smije nam pro-
maknuti ono što bi se zbilom dogodilo u svezi s tim poslom.« I poslije pridodaje: »Od toga posla nije jedno bilo, a drugo nije, već uopće ništa
nije postojalo.« A ta mjesta ne treba razumjeti o cijeloj logici, već
samo o onom poslu o kojem je tada raspravljao, a raspravljao je
o sofističkim erističkim opovrgavanjima, što odmah objašnjavaju
nadovezane riječi: »Naime, nauk onih, koji su poučavali eristička
opovrgavanja za plaću, bijaše sličan Gorgijinu poslu.« A što su
ti činili, nadovezuje: »Nudili su govore, da ih se nauči napamet,
jedni retoričke, drugi u obliku pitanja i odgovora.« To jasno upućuje
na to da u gore navedenom nije imao na umu cijelu logiku,
već erističke govore i sofistička opovrgavanja. No slijede riječi:
»Uistinu o zaključivanju doista ništa drugo nismo imali otprije
za reći, već smo se vježbom ispitujući dugo vremena mučili.«
Ako bi netko ispravno promislio, što je prije u tom istom poglav-
lju napisao, shvatit će da se to ne treba razumjeti – ne samo o
cijeloj logici, nego ni o samom silogizmu. [195] U tom poglavljju
je učinio, naime, epilog onoga o čemu se raspravljalo u knjigama
Topika i *Opovrgavanja*: »Pokazat ćemo iz koliko i iz kojih načina i
kako nastaju paralogizmi onima koji raspravljaju i kako lažu – i
učinat ćemo da izreknu paradokse.« To se odnosi na raspravu o

⁵³ Misli se na Aristotelova *Sofistička opovrgavanja*.

ad elenchorum tractationem refertur. Haec enim iis sunt ab eo tradita:¹⁴⁴ *Ad haec ex quibus accidit syllogismus (primo libro) et quomodo interrogandum et quis ordo interrogationum (8) praeterea ad quid utiles sint omnes tales sermones et de responsione simpliciter (partim primo, partim octavo) et quomodo solvendi sermones et syllogismi (in Elenchis) dicta de omnibus sunt haec. Sub infert deinde statim:*¹⁴⁵ *Reliquum est propositi a principio reminiscentibus dicere aliquid breviter de eo et finem ponere praedictis. Quid autem a principio fuisset propositum commemorat:*¹⁴⁶ *Proposuimus ergo invenire aliquam facultatem syllogisticam de re proposita, ex existentibus probabilissimis, hoc enim opus est dialectices per se et tentativae.*

Ubi autem et in quo principio id proposuit? Non *Categoriarum*, non *Periherminias*, non primi, non secundi, non tertii *Analytici*, non quarti sed primi *Topici* principio quod sic habet:¹⁴⁷ *Propositum operis est methodum invenire ex qua possimus syllogizare de omni proposito problemate ex opinione probatis. Hoc autem esse dialectices opus ibidem docet:*¹⁴⁸ *Primum ergo dicendum, quid est syllogismus et quae ipsius differentiae ut accipiatur dialecticus syllogismus: hoc enim quaerimus in pro-*

¹⁴⁴ ἔτι δ' ἐκ τίνων συμβαίνει ὁ συλλογισμὸς, καὶ πῶς ἐρωτητέον καὶ τίς ἢ τάξις τῶν ἐρωτημάτων, ἔτι δὲ πρὸς τί χρήσιμοι πάντες εἰσὶν οἱ τοιοῦτοι λόγοι, καὶ περὶ ἀποκρίσεως ἀπλῶς τε πάσης καὶ πῶς λυτέον τοὺς λόγους καὶ τοὺς συλλογισμοὺς, εἰρήσθω περὶ ἀπάντων ἡμῖν ταῦτα. [ARIST. SE 183a.29–34]

¹⁴⁵ λοιπὸν δὲ περὶ τῆς ἐξ ἀρχῆς προθέσεως [ὑποθέσεως] ἀναμνήσασιν εἰπεῖν τι βραχὺ περὶ αὐτῆς καὶ τέλος ἐπιθεῖναι τοῖς εἰρημένοις [προειρημένοις]. [ARIST. SE 183a.34–36]

¹⁴⁶ Προειλόμεθα μὲν οὖν εὐρεῖν δυνάμιν τινα συλλογιστικὴν περὶ τοῦ προβληθέντος ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὡς ἐνδοξοτάτων· τοῦτο γὰρ ἔργον ἐστὶ τῆς διαλεκτικῆς καθ' αὐτὴν καὶ τῆς 183b πειραστικῆς. [ARIST. SE 183a.37–b.1]

¹⁴⁷ Ἡ μὲν πρόθεσις τῆς πραγματείας μέθοδον εὐρεῖν ἀφ' ἧς δυνασόμεθα συλλογίζεσθαι περὶ παντὸς τοῦ προτεθέντος προβλήματος ἐξ ἐνδόξων, [ARIST. Top. 100a.18–21]

¹⁴⁸ πρῶτον οὖν ῥητέον τί ἐστὶ συλλογισμὸς καὶ τίνες αὐτοῦ διαφοραὶ, ὅπως ληφθῆ ὁ διαλεκτικὸς συλλογισμὸς· τοῦτον γὰρ ζητοῦμεν κατὰ τὴν προκειμένην πραγματείαν. [ARIST. Top. 100a.21–25]

opovrgavanjima. A pridodao im je i to: »Osim toga neka nam bude sve to rečeno: od čega se sastoji silogizam (u *prvoj knjizi*) i na koji način valja postavljati pitanje i koji je red ispitivanja (u *osmoj knjizi*); osim toga za što bi takvi govori mogli koristiti i jednostavno o odgovaranju (*dijelom u prvoj, dijelom u osmoj knjizi*) i na koji način valja rješavati propozicije i silogizme (u *Opovrgavanjima*).« Dolje odmah zatim nadovezuje: »Preostaje nam da, sjećajući se zadatka [postavljenog] na početku, još nešto kratko kažemo o njemu i da privedemo kraju ono što je prije rečeno.« Podsjeća na to što je bio zadatak na početku: »Postavili smo si u zadatak otkriti neku silogističku vještinu o zadanoj stvari, na temelju postojećih najvjerojatnijih [premissa], to je naime dužnost dijalektike po sebi i peirastike.«

A gdje je i na kojem početku to postavio? Nije na početku *Kategorija*, nije na početku knjige *O tumačenju*, nije ni u *prvoj*, ni na početku druge ni treće knjige *Analitika*, niti četvrte, nego na početku prve knjige *Topika* koji ovako ide: »Zadaća je ovog djela pronaći metodu iz koje možemo zaključivati o svakom predloženom problemu iz onoga što je, dokazano mnijenjem.« Na istome mjestu poučava da je to posao dijalektike: »Prvo valja reći što je silogizam i koje su njegove razlike da bi se prihvatio dijalektički silogizam: to, naime, tražimo u predloženom djelu.«

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

posito opere. Cum ergo hoc toto opere syllogismum dialecticum invenire et methodum et facultatem dialectice syllogizandi quaerat – eaque 8. – secundi *Elenchorum* capite per epilogum repetat sequentique capite subnectat de syllogizando nihil ante se actum
 5 fuisse, clare indicat se de ea syllogizatione intelligere, quae in hac fit dialectica, non autem de ea, quae in logica docetur. Quod etiamsi detur Aristotelem revera dialectici huius syllogismi inventorem fuisse, non etiam totius huiusce dialectices repertor fuerit. Duas enim ea habet partes, alteram syllogizandi ex opi-
 10 nione conceptis, ἐνδόξοις, alteram ad interrogata respondendi.

Id autem verum esse, clarum erit, si recte excipiantur verba haec quae sunt initio primi *Topici*.¹⁴⁹ *Ex qua poterimus syllogizare de omni proposito problemate ex opinione receptis (haec altera est pars) et ipsi sermonem sustinentes nihil dicemus subcontrarium*
 15 *(quae est altera).* De prima illa tractavit totis septem libris, quam ait a se inventam. De altera solo 8. libro quam non asserit a se repertam. Sed id solum non fuisse distincte traditum quo modo respondens respondere debeat ut thesin servaret, quod idem est, ut subcontrarium nihil diceret. Quam rem prolixè
 20 toto capite 3. eius libri traditam habemus. Esse autem duplicem hanc dialecticam multis locis apparet, sed luculentissime capite 11.^{xxviii} libri 8.:¹⁵⁰ *Est autem philosophema syllogismus demonstrativus. Epichirema autem syllogismus dialecticus. Sophisma vero syllogismus eristicus. Aporema autem syllogismus dialecticus*
 25 *contradictionis.* In quam sententiam dictum etiam fuerat primi *Analytici* 1. capite:¹⁵¹ *Dialectica (propositio) interroganti quidem*

¹⁴⁹ ἀφ' ἧς δυνησόμεθα συλλογίζεσθαι περὶ παντὸς τοῦ προτεθέντος προβλήματος ἐξ ἐνδόξων, καὶ αὐτοὶ λόγον ὑπέχοντες μηθὲν ἐροῦμεν ὑπεναντίον. [ARIST. Top. 100a.18–21]

¹⁵⁰ ἔστι δὲ φιλοσόφημα μὲν συλλογισμὸς ἀποδεικτικὸς, ἐπιχείρημα δὲ συλλογισμὸς διαλεκτικὸς, σόφισμα δὲ συλλογισμὸς ἐριστικὸς, ἀπόρημα δὲ συλλογισμὸς διαλεκτικὸς ἀντιφάσεως. [ARIST. Top. 162a.15–18]

¹⁵¹ διαλεκτικὴ δὲ πυνθανομένῳ μὲν ἐρώτησις ἀντιφάσεως, συλλογισμομένῳ δὲ λήψις τοῦ φαινομένου καὶ ἐνδόξου. [ARIST. APr. 24b. 10–13]

da, dakle, u cijelom tom djelu pokušava iznaći dijalektički silogizam te metodu i vještinu dijalektičkog zaključivanja, i to u osmoj knjizi, ponavlja to u sljedećoj knjizi *Opovrgavanja*, u poglavlju do epiloga, a u sljedećem poglavlju pridodaje da se o zaključivanju prije njega nije ništa događalo,⁵⁴ jasno upućuje na to da pod tim zaključivanjem razumije ono o kojem se radi u ovoj dijalektici, a ne ono [zaključivanje] koje se uči u logici. Iako se može dopustiti da je Aristotel uistinu bio iznalazač onog dijalektičkog silogizma, ipak nije bio i otkrivač cijele te dijalektike. Ona, naime, ima dva dijela, jedan je zaključivanje na temelju onoga što je ἐνδόξως, mnijenjem prihvaćeno, a drugi je odgovaranje na pitanja.

Jasno će biti da je to istina ako se pravilno istaknu one riječi koje stoje na početku prve knjige *Topike*: »Kojom ćemo moći zaključivati o svakom postavljenom problemu iz onoga što je prihvaćeno mnijenjem (*to je jedan dio zaključivanja*) i sami suzdržavajući govor, nećemo reći ništa podsuprotno (*to je drugi dio*).« O onom prvom dijelu raspravljao je u svih sedam knjiga, za koji kaže da ga je otkrio. O drugom [je raspravljao] samo u 8. knjizi, za koji ne tvrdi da ga je pronašao, nego samo da nije bilo jasno izloženo na koji bi način onaj koji odgovara morao odgovarati da sačuva svoju tezu – to je isto onome *da ne kaže ništa podsuprotno*. Tu stvar imamo obilno izloženu u cijelom trećem poglavlju njegove knjige. Na mnogim se mjestima pokazuje da je ta dijalektika dvostruka, no najjasnije u jedanaestom poglavlju 8. knjige: »Filozofem je dokazni silogizam, epihirem je dijalektički silogizam, sofizam je eristički silogizam, a aporem je dijalektički silogizam proturječja.« O toj je misli također bilo rečeno i u prvom poglavlju *Prve Analitike*: »Dijalektička (propozicija) je za onoga koji pita

⁵⁴ Usp. ARIST. SE 184b.1–3.

interrogatio contradictionis, syllogizanti autem sumptio apparentis et opinione probati. Namque is qui interrogat, dubitanter interrogat, idque agit ut respondentem in contraria ab eo dicta adducat ideoque haec πειραστική tentativa est appellata quod et 2. capite et 5 7. primi *Elenchorum* apparet. Estque apud Platonem frequentissimum in pirasticis dialogis: [196] esse autem id munus interrogantis initio 3. capituli ostendit:¹⁵² *Est enim interrogantis ita circumducere sermonem ut faciat respondentem maxime praeter opinionem dicere ex theseos necessariis.*

10 Itaque concludamus ex secundis ultimi capituli *Elenchorum* verbis Aristotelem asserere non totam se syllogizandi artem invenisse sed probabilem syllogismum. Neque ob id totam *Topicorum* (sive sui, sive non sui sint hi libri) dialecticam se reperisse, sed alteram hanc syllogizandi partem. Cum altera interrogatio-
15 nis a Platone antea fuisset inventa et exercita, quamvis 8. *Topico* fuerit dictum, respondentis artificium nondum fuisse distincte traditum.

Sed eristicam *Elenchorum* priore iam dudum tomo ostendimus ex Laertii testimonio Protagoram scripsisse. Etiam si ipse
20 aiat *Elenchorum* ultimo capite, imperfecte et Gorgiae more tunc temporis solitam fuisse tradi. Contrarium tamen apparet ex Protagorei libri titulo, qui fuit Τέχνη ἐριστικῶν, *Ars eristicorum*. Ars autem proculdubio praecepta scripta indicat, non autem memoria apprehensa praecepta, ut Gorgiam et alios affirmat
25 factitasse. Quod si Protagoras ut apparet et artem et praecepta perscripserat et ante Protagoram Zeno Eleates qui testante Aetio libro De philosophica historia author fuerit eristics:¹⁵³ *Zeno Eleates eristicae philosophiae princeps memoratur fuisse.* Non videtur satis vere Aristoteles asserere:¹⁵⁴ *Huius operis nequaquam*
30 *hoc quidem erat, illud vero non erat ante elaboratum, sed nec omnino*

¹⁵² ἔστι δὲ τοῦ μὲν ἐρωτῶντος τὸ οὕτως ἐπαγαγεῖν [μεταγαγεῖν] τὸν λόγον ὥστε ποιῆσαι τὸν ἀποκρινόμενον τὰ ἀδοξότατα λέγειν <ἐκ> τῶν διὰ τὴν θέσιν ἀναγκαίων. [ARIST. Top. 159a18–21]

¹⁵³ Ζήνων δὲ ὁ Ἐλεάτης τῆς ἐριστικῆς φιλοσοφίας ἀρχηγὸς μνημονεύεται γεγωνῶς. [Ps.-GAL. Hist. Phil. 3.49–57]

¹⁵⁴ ταύτης δὲ τῆς πραγματείας οὐ τὸ μὲν ἦν τὸ δ' οὐκ ἦν προεξεργασμένον, ἀλλ' οὐδὲν παντελῶς ὑπῆρχεν. [ARIST. SE 183b.34–36]

pitanje o jednoj strani kontradikcije, a onome koji zaključuje je prihvaćanje onog prividnoga i na temelju mnijenja odobrenog.« Naime, onaj koji pita, ispituje dvojbeno, i to čini zato da navede onoga koji odgovora u suprotno onome što je rekao i zato se naziva *πειραστική*, 'iskušavajuća' – što je jasno i u 2. i u 7. poglavlju prve knjige *Opovrgavanja*. A to je doista kod Platona nešto najčešće u peirastičkim dijalozima; [196] [Aristotel pak] pokazuje na početku četvrtog poglavlja da je to dužnost onoga koji ispituje: »Zadaća je, naime, onoga koji pita govor voditi tako da postigne da odgovaratelj, na temelju nužnosti [njegove] teze, govori ponajviše mimo općeg mnijenja.«

Pa zaključimo dakle prema drugim riječima iz zadnjeg poglavlja *Opovrgavanja* da Aristotel ne tvrdi da je pronašao cijelu vještinu zaključivanja, nego vjerojatan silogizam. Niti je na temelju toga otkrio cijelu dijalektiku *Topike* (bila ona njegova knjiga ili ne bila), nego jedan dio zaključivanja, budući da je drugi dio ispitivanja već prije bio pronašao i izvodio Platon, premda je u 8. knjizi *Topike* bilo rečeno da vještina onoga koji odgovora nije bila različito prenijeta.

Već smo odavno u prethodnom svesku pokazali da je eristiku opovrgavanjā, prema Laertijevu svjedočanstvu, bio napisao Protagora, iako će sam [Aristotel] u zadnjem poglavlju *Opovrgavanja* reći da se u to vrijeme [eristička vještina] običavala prenositi na nesavršen i Gorgijin način. No, ipak se suprotno pokazuje iz naslova Protagorine knjige, koji je bio: *Umijeće erističkih razgovora*. A 'umijeće' nesumnjivo ukazuje na napisane upute, a ne upute koje se dohvaćaju pamćenjem, kao što tvrdi da su Gorgija i drugi obično činili. Ako je, kao što se čini, Protagora propisao i umijeće i upute, a prije Protagore Zenon Elejac koji je, prema svjedočanstvu Aetijevu u knjizi *O filozofskoj povijesti*, bio autor eristike: »Pamti se da je Zenon Elejac bio prvak erističke filozofije« – ne čini se da je dovoljno istinito Aristotel tvrdio: »Nije nešto

extabat. Quomodocunque id vero sit, certe et initia et multos progressus et logices et dialectices utriusque et eristics et categoriarum et propositionum et argumentorum et methodorum ante Aristotelem fuisse ab aliis conscriptos, in iisque multam cum antiquioribus Platoneque Aristotelis concordiam clarissime, ut opinor, constitit fuisse.

od tog posla prije bilo učinjeno, a drugo nije, već nije postojalo baš ništa.« Kako god bilo istinito, sigurno je da su drugi popisali i početak i napredovanje i u logike i obje dijalektike i eristike i kategorija i propozicija i dokaza i metoda prije Aristotela, i time je, kako smatram, najjasnije utvrđeno da je postojalo slaganje Aristotela sa starijima i s Platonom. 5

[196]

DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMI II LIBER II

CONCORDIAM EORUM QUAE AD ENTIS
5 SCIENTIAM ATTINENT COMPREHENDENS

Laborem priore volumine nobis exantlatum sequetur alius labor non minor, quo ostendetur, quibus in rebus Aristoteles idem cum Platone, aut Socraticis aliis, aut Pythagoreis senserit, earum rerum, quae sunt ab eo iis libris, quos nescio qui eius sectatores *Metaphysicos* appellarunt pertractatae. Eos autem libros duas
10 scientias primo continere, antecedente tomo est a nobis demonstratum. Et praeter has multa quoque ad logicam et ad physiologiam pertinentia, complexos, Averroem habemus testem, qui *Commentariis* suis in librum 12. fatetur eius libri priora quinque
15 capita esse naturalia. Nos vero libri etiam 11, cap. 8. 10. 11. verbis ipsis fere omnibus, eadem esse, cum 3. *Physici* cap. 1. et capitibus 1. et 2. primi libri *De motu* asserimus, nec non cap. 2. lib. 4. totum ad verbum esse idem cum cap. 3. *Physici* 2. Et praeterea alia non
20 pauca ad physiologiam spectantia in hosce libros Aristotelis coniecta fuisse dicimus, quod res ipsa clarum facit. Sed quae totos fere eos libros constituent, duas esse scientias iudicamus. Entis

PERIPATETIČKE RASPRAVE
SVEZAK II. KNJIGA 2.

SLAGANJE U STVARIMA KOJE SE TIČU
Znanosti o biću

5

Za naporom što smo ga iznijeli u prijašnjem svesku slijedit će drugi napor, ne manji; njime će se pokazati u kojim je stvarima Aristotel mislio isto što i Platon ili drugi sokratovci ili pak pitagorovci, i to u stvarima što ih je on obradio u knjigama koje su nekakvi njegovi sljedbenici nazvali *Metafizikom*. Da pak te knjige, kao prvo, sadrže dvije znanosti dokazali smo u prethodnome svesku. A da uz njih sadrže i dosta toga što se tiče logike i fiziologije, kao svjedoka imamo Averoesa koji u svojim *Komentarima* uz 12. knjigu izjavljuje kako se prvih pet poglavlja te knjige tiče prirodnih stvari. Mi pak dodajemo da je također 8.,¹ 10.² i 11.³ poglavlje 11. knjige tako reći čak od riječi do riječi isto s 1. poglavljem 3. knjige *Fizike*⁴ te s 1. i 3. poglavljem prve knjige *O gibanju*;⁵ kao i da je čitavo 2. poglavlje 4. knjige⁶ isto s 3. poglavljem 2. knjige *Fizike*.⁷ I tvrdimo da osim toga ima i nemalo drugoga što spada u nauk o prirodi a bilo je nabacano u te Aristotelove knjige, što i sama stvar jasno pokazuje. Međutim, ono što tvori gotovo u cjelini te knjige sudimo da su dvije znanosti, to jest

¹ ARIST. Met. 1064b.15–1065b.5.

² ARIST. Met. 1066a.35–1067a.37.

³ ARIST. Met. 1067b1–1068a.8.

⁴ ARIST. Ph. 200b.11–208a.25

⁵ Radi se o 5., 6., i 8. knjizi *Fizike* koje Petrić zove *De motu*; Usp. *Peripatetičke rasprave*, sv. I, str. 113, 28–40.

⁶ Riječ o *Metafizici* Δ, ARIST. Met. 1012b2–1025a35.

⁷ ARIST. Ph. 192b.6–200b.10.

scilicet scientiam, quae ab Aristotele philosophia est nuncupata et eam quam sophiam nominat, quae sit de primis, atque a materia secretis substantiis. Harum duarum universaliorum illam quae ens entisque, quatenus ens est, passiones contemplatur philosophiam praesente libro discutiamus, quidque in ea sit Aristoteles cum vetustioribus philosophis concors pervideamus.

Sane Simmias Thebanus [197] Socratis auditor fuit mortique eius, uti est in *Phaedone* Platonis, interfuit, atque ideo Aristotele senior aliquanto, quando hic tres tantum ultimos Socratis annos eum audierit, vel potius, si Apollodoro et Demetrio Phalereo credendum est, non audierit: siquidem narrant, Socratem Olympiadis 95. anno primo vita functum: Aristotelem autem natum asserunt anno primo Olympiadis 99. Sed eius rei penes eos veritas esto.

Simmias certe hic, referente Laertio, *De ente*, Περὶ τοῦ ὄντος, scripsit. Scripsit is idem etiam *De philosophia*: quo titulo Simon itidem Socraticus scripserat. Qui sane titulus, si Aristotelica significatione intelligatur, hi viri hisce libris scientiam entis tradiderunt. Si vero sophiae nomine entis scientia sit intelligenda, Crito Socratis amantissimus, qui sub *Sophiae* titulo librum edidit, entis scientiam tractavit. Sed et Perictione Pythagorea mulier, librum *De sapientia* condidit: cuius libri fragmentum Stobaeus primo *Moralium* suorum sermone affert. In quo ens ipsum uti subiectum eam sophiae subiecisse, non est obscurum ex his verbis:¹ *Sophia vero circa omnia genera entium, etenim se habet circa omnia entia, ut visio circa omnia visibilia.* Cuius sententiae subscripsit Aristoteles:² *Est scientia quaedam, quae contemplatur ens uti ens et quae huic insunt per se, quamvis sapientiae nomen scientiae primarum causarum accommodarit.*

¹ ἅ δὲ σοφία περὶ πάντα τὰ γένη τῶν ἑόντων. οὕτως γὰρ ἔχει σοφία περὶ πάντα τὰ ἑόντα, ὡς ὄψις περὶ πάντα τὰ ὄρατα [PERICT. Fragm. 146.8–10]

² Ἔστιν ἐπιστήμη τις ἣ θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα καθ' αὐτό. [ARIST. Metaph. 1003a.21–23]

znanost o biću koju je Aristotel nazvao filozofijom, te ona koju naziva mudročću i koja se bavi prvim i od materije odvojenim supstancijama. Od tih dviju u ovoj knjizi pretresimo onu općiju znanost – onu koja motri biće i trpnje bića ukoliko je biće, te proučimo što se Aristotelu u njoj slaže sa starijim filozofima. 5

Jamačno je Simija Tebanac [197] bio Sokratov slušač i bio prisutan pri njegovu umiranju, kao što stoji u Platonovu *Fedonu*. I zato je podosta stariji od Aristotela jer je Aristotel slušao Sokrata samo tijekom njegovih posljednjih triju godina, ili će, ako je vjerovati Apolodoru i Demetriju Faleraninu, prije biti da ga uopće nije slušao, budući da pričaju kako je Sokrat umro prve godine 95. Olimpijade, a tvrde da je Aristotel rođen prve godine 99. Olimpijade. No, neka istina o tome bude do njih. 10

Svakako je taj Simija, kako Laertije izvješćuje, napisao *O biću*. Taj isti napisao je također *O filozofiji*: pod tim je naslovom slično sastavio spis isto tako i sokratovac Simon. Ako se taj naslov razumije u aristotelovskom značenju, ti su muževi u onim knjigama naučavali znanost o biću. Ako pak pod imenom mudrosti valja razumijevati znanost o biću, Kriton, najbliži Sokratov prijatelj, koji je izdao knjigu pod naslovom *O mudrosti*, bavio se znanošću o biću. Ali i pitagorovka je Periktiona sastavila knjigu *O mudrosti*: ulomak iz te knjige donosi Stobej u prvom govoru u knjizi svojih *Moralia*: da je ona u toj knjizi sâmo biće podredila mudrosti posve je jasno iz ovih riječi: »Mudrost pak glede svih rodova bića – ona se naime odnosi spram svih bića kao vid spram svih vidljivih stvari.« Na njezino se mišljenje nadovezao Aristotel: »Postoji neka znanost koja motri biće kao biće i ono što mu po sebi pripada«, iako je naziv 'mudrost' primijenio na znanost o prvotnim uzrocima. 15 20 25

Ea vero quae enti insunt accidentia sunt, quae Perictione pulcherrime explicavit:³ *Accidentia autem entibus quaedam sane universaliter omnibus accidunt, quaedam vero plurimis ipsorum et quaedam uni alicui. At universaliter omnibus accidentia contueri et contemplari*
 5 *sophiae est proprium.* Itaque philosophiae ac sophiae nomina pro eodem sunt apud Aristotelis antecessores accepta, ut facile sit coniiicere eos omnes qui sophiae vel philolophiae titulos suis libris praefixerunt, in iis de ente, entisque accidentibus tractasse.

Nam et Plato libro *Reipublicae* 5. haec videtur nomina confundisse, cum opinionem inter scientiam atque ignorationem statuit
 10 *mediam illique ens, huic non ens, opinioni ens et non ens subiicit:*⁴ *An non scientiae cognitio super ente est ut est ens?* Eos vero qui ens norunt philosophos appellat:⁵ *Eos ergo, qui ens unumquodque amplectuntur, philosophos, non autem philodoxos appellandum.*
 15 *Philosophorum autem primam condicionem statuit:*⁶ *Veritatem diligere.* Hanc autem propriissimam sophiae esse:⁷ *Nunquid proprium magis sophiae veritate invenias?* Sophiae ergo et scientiae nomen hîc cum philosophiae nomine est pro eodem sumptum. Quoniam autem Plato τὸ ὄν, ens, intelligeret id esse quod sincere, εἰλικρινῶς, καὶ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ὡσαύτως ὄν, *et semper*
 20 *secundum eadem et eodem modo ens;* taleⁱ autem ens ideam esse diceret. Ideas autem prima rerum principia assereret esse. Arripuit Aristoteles sophiam de primis principiis esse, philosophiam vero de ente, easque ita inter se distinxit. Praecesserant autem

³ τὰ δὲ συμβεβακότα τοῖς ἐοῖσιν ἃ μὲν καθόλω πᾶσι συμβέβακεν, ἃ δὲ πλείστοις αὐτῶν, ἃ δὲ πα [παρ'] ἐνὶ ἐκάστῳ. τὰ μὲν ὧν καθόλω πᾶσι συμβεβακότα συνιδὲν καὶ θεωρῆσαι τὰς σοφίας οἰκῆον. [PERICT. Fragm. 146.10–13]

⁴ Οὐκοῦν ἐπιστήμη μὲν ἐπὶ τῷ ὄντι πέφυκε, γινῶναι ὡς ἔστι τὸ ὄν; [PLATO R. 477b10–11]

⁵ Τοὺς αὐτὸ ἄρα ἕκαστον τὸ ὄν ἀσπαζομένους φιλοσόφους ἀλλ' οὐ φιλοδόξους κλητέον. [PLATO R. 480a11–12]

⁶ τὴν δ' ἀλήθειαν στέργειν. [PLATO R. 485c4]

⁷ Ἡ οὖν οἰκειότερον σοφία τι [τῆς] ἀληθείας ἂν εὔροις. [PLATO R. 485c10]

ⁱcorr. ex ens. Tale

Akcidenti su ono pak što je prisutno u biću: to je Periktiona vrlo lijepo pojasnila: »Akcidenti pak bićā, neki opće pripadaju svima, neki pak mnogima, a neki nekomu pojedinomu. Nego, mudrosti je navlastito uvidjeti i motriti opće akcidente svih [bića].« Dakle, nazivi 'filozofija' i 'mudrost' kod Aristotelovih su prethodnika prihvaćeni za isto; tako da je lako zaključiti kako su se svi što su svoje knjige naslovili nazivima *Mudrost* ili *Filozofija*, u njima bavili bićem i akcidentima bića. 5

Naime, i Platon je u 5. knjizi *Države* pobrkao, čini se, to nazivlje kad mnijenje uspostavlja kao srednje između znanja i neznanja: onomu je podmetnuto biće, ovomu nebiće, a mnijenju i biće i nebiće: »Nije li znanost spoznaja o biću kao biću?« One pak koji spoznaju biće, naziva filozofima: »One dakle koji dohvaćaju svako pojedino biće valja nazivati filozofima, a ne filodoksima.« A kao prvi uvjet filozofima postavio je »ljubiti istinu«; tâ pak da je mudrosti najvlastitija: »Zar možeš naći išta mudrosti vlastitije od istine?« Dakle, tu se naziv 'mudrost' i 'znanje' skupa s nazivom 'filozofija' uzima za isto. A kako je Platon poimao da je 'biće' ono što je bjelodano εἰλικρινῶς, καὶ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ὡσαύτως ὄν, »i uvijek po istome i na isti način biće«, za takvo biće tvrdio da je ideja, za ideje pak izjavljivao da su prvotni principi stvari – Aristotel je prigrabio to da se mudrost bavi prvotnim principima, a filozofija bićem te je tako njih dvije međusobno razlikovao. Prije 10 15 20

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Aristotelem et Perictione Pythagorea et Simon et Crito et Simmias Socratici et Plato toto *Parmenide* et *Sophistae* bona parte, qui de ente tractarant, cum quibus Aristoteles in argumento discors esse noluit. Constatque ideo, ut id obiter admoneam, Averrois
 5 assertionem recipi pro vera non posse, qua asserit philosophiae divinae Aristotelem fuisse repertorem; cum ei neque in memoriam ea redirent quae ipsemet libro 1. *De caelo* commentario 22. scripserat, apud Chaldaeos scilicet, olim eam atque universam philosophiam perfectam ita fuisse, quemadmodum postea fuerit
 10 Aristotelis aetate.

Entis autem philosophiam Aristoteles ita exorditur:⁸ *Est scientia quaedam, quae contemplatur ens quatenus ens et quae ei insunt per se.* Hanc scientiam uti habeamus ait:⁹ *Quare etiam nobis entis uti ens, primas causas sumendum.* Haec totius inquisitionis propositio:
 15 docet postea, ens multipliciter dici, ita tamen ut omne ad unam naturam reducatur, quae sit ipsa substantia; atque ideo: [198]¹⁰ *Substantiarum oportebit principia et causas habere philosophum.* Quia scilicet haec sit una illa natura, ad quam reliqua entia referantur. Haec secunda propositio minus universalis quaedam. Deinde
 20 subnectit ens et unum idem esse, non quatenus una definitione declarentur, sed quatenus uti principia sese consequantur. Idcirco quot species unius sunt, tot etiam esse species entis. Quas, quid sint, ad eandem genere scientiam pertinebit speculari; has autem species esse:¹¹ *Dico vero veluti de eodem et simili et aliis talibus et horum contrapositis.* Talia autem et eis contraria, non ordine aliquo tradita, sed huc atque illuc omnibus de ente libris sparsa, haec esse vix collegi: *unum, plura, idem, alterum, simile, dissimile, aequale, inaequale, status, motus, actus, potentia, dispositio, habitus, privatio, opposita, contraria, principium, causa, elementum, natura,*

⁸ Ἔστιν ἐπιστήμη τις ἢ θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ τὰ τούτῳ [τούτων] ὑπάρχοντα καθ' αὐτό. [ARIST. *Metaph.* 1003a.21–22]

⁹ διὸ καὶ ἡμῖν τοῦ ὄντος ἢ ὄν τὰς πρώτας αἰτίας ληπτέον. [ARIST. *Metaph.* 1003a.31–32]

¹⁰ τῶν οὐσιῶν ἂν δέοι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας ἔχειν τὸν φιλόσοφον. [ARIST. *Metaph.* 1003b.18–19]

¹¹ λέγω δ' οἷον περὶ ταύτου καὶ ὁμοίου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων <καὶ τῶν τούτοις ἀντικειμένων>. [ARIST. *Metaph.* 1003b.35–36]

Aristotela to su tvrdili pitagorovka Periktiona, sokratovci Simon, Kriton, Simija te Platon u cijelom *Parmenidu* i znatnom dijelu *Sofista*: oni su raspravljali o 'biću' a Aristotel nije želio s njima u tom argumentu biti nesuglasan. Stoga se, da to usput spomenem, ne da kao istinitu prihvatiti Averoesovu tvrdnju, kojom tvrdi kako je Aristotel bio otkrivačem božanske filozofije. On se naime nije prisjećao onoga što je sâm bio napisao u 22. komentaru uz 1. knjigu *O nebu*, to jest da je nekoć u Kaldejaca tâ kao i cjelokupna filozofija bila onako savršena kako je poslije mogla biti u Aristotelovo doba.

Aristotel pak započinje filozofiju o biću ovako: »Postoji neka znanost koja motri biće ukoliko je biće i ono što je po sebi u njemu.« O tome kako možemo posjedovati tu znanost on veli: »Stoga i mi moramo dohvatiti prve uzroke bića kao bića.« I to je nakana cjelokupnoga istraživanja. Poslije naučava da se biće izriče na mnogo načina, ipak tako da se sve može svesti na jednu narav: a tâ je supstancija sama i kako će stoga [198] »biti potrebno da filozof zna principe i uzroke supstancijama«. Jer da će to reći kako je tâ ona jedna narav na koju se ostala bića upućuju. To drugo je neka manje opća propozicija. Zatim nadovezuje da su biće i jedno isto, ne utoliko što se objelodanjuju jednom definicijom, nego utoliko što se poimaju kao principi. Stoga koliko ima vrsta onog jednog, toliko je također vrsta bića. Promatranje toga što su one [vrste] pripadat će istoj po rodu znanosti, njihove su pak vrste ove: »A govorim, na primjer, o istome, o sličnome i inim takvim stvarima te njima suprotstavljenima.« Takve i njima suprotne stvari nisu izložene po nekom redu, nego ovamo-onamo posijane po svim knjigama *O biću*; jedva sam sakupio da su to: jedno, mnogo, isto, drugo, slično, neslično, jednako, nejednako, mirovanje, gibanje, zbiljnost, potencijalnost, raspoređaj, stanje, lišenost, oprjeke, suprotnosti, princip, uzrok, element, narav,

necessarium, plerumque, per accidens, substantia, quantitas, qualitas, relatio, actio, passio, ubi, quando, situs, habere, perfectum, mancum, terminus, simul, secundum quod, ex quo, falsum, verum, accidens. Haec tum species entis sunt, tum propria, ἴδια, τὰ καθ' αὐτῶν
 5 ὑπάρχοντα τῶ ὄντι, et per se enti inexistencia.

Tractavit sane de ente ante Aristotelem Plato, ante Platonem Parmenides, Xenophanes, Pythagorei, Pythagoras; ante hos omnes Aegyptii sacerdotes, ante etiam hos Mercurius Termaximus et ante hunc quoque Chaldaei, a quibus in omnes gentes rerum
 10 scientia manavit, atque apud eos perfecta fuit philosophia, quod et Averroes cognovit, uti paulo ante ex eo attulimus. Si hanc Averrois sententiam, si illas nostras veras esse fateamur, an non Averroes sibi contraria scripsit, cum Aristoteli huius scientiae inventionem tribuit? Qua in re Aristoteles ipse longe illo mode-
 15 stior fuit, qui etiamsi sibi ita omnibus in rebus, uti multis in locis apparet, placuerit, atque omnes antiquiores despectui habuerit, omnesque irriserit, non tamen sibi tale quicquam arrogavit. Sed priores se philosophos res omnes tractasse etiamsi balbe fateri videtur. Sic enim primo *Sapientiae* fine fere scripsit:¹² *Balbutiens*
 20 *enim videtur prima philosophia circa omnia, ut ea quae iuvenis et in principiis esset, ac primo.* Et libro 1. *De ente* cap. 2. fatetur alios fuisse de his philosophatos:¹³ *Neque hac errant qui de ipsis considerant ut non philosophantes, sed quod prior substantia, de qua nihil intelligunt.* Innuit autem Platonem qui ante se eam rem attigerat
 25 multis in locis.

Sed propius ad entis tractationem accedamus, atque ad singulas entis vel species vel passiones, earumque Aristotelis cum caeteris philosophis vetustioribus concordiam descendamus.

¹² ψελλιζομένη γὰρ ἔοικεν ἡ πρώτη φιλοσοφία περὶ πάντων, ἅτε νέα τε καὶ κατ' ἀρχὰς οὐσα καὶ τὸ πρῶτον. [ARIST. *Metaph.* 993a.15–17]

¹³ καὶ οὐ ταύτη ἀμαρτάνουσιν οἱ περὶ αὐτῶν σκοπούμενοι ὡς οὐ φιλοσοφούντες, ἀλλ' ὅτι πρότερον ἡ οὐσία, περὶ ἧς οὐθὲν ἐπαῖουσιν. [ARIST. *Metaph.* 1004b.8–10]

nužno, većinom, akcidentalno, supstancija, kvantiteta, kvaliteta, odnos, djelovanje, trpnja, gdje, kada, položaj, imanje, savršeno, manjak, krajnost, ujedno, prema čemu, iz čega, neistinito, istinito, akcident. To su kako vrste bića tako i »navlastitosti«, i »ono što po sebi pripada biću«.

5

Prije Aristotela o biću je doista pisao Platon, a prije Platona Parmenid, Ksenofan, pitagorovci i Pitagora, a prije svih njih egiptski svećenici, prije pak njih također i Merkurije Termaksim a prije njega i Kaldejci, od kojih se u sve narode proširila znanost o stvarima. Uz to je u njih bila savršena filozofija, što je i Averoes znao, kao što smo i malo prije naveli. Ako bismo rekli da su ta Averoesova prosudba kao i one naše istinite, nije li Averoes sam sebi suprotno napisao kad je Aristotelu pripisao otkriće ove znanosti? U toj je stvari sam Aristotel bio daleko umjereniji od njega: iako se sam sebi u svemu sviđao, što se vidi na mnogim mjestima, i iako je na sve starije s prijezirom gledao i sve ih ismijavao, svejedno nije ništa takvo sebi prisvajao. Ali priznaje, čini se, da su filozofi prije njega raspravljali o svemu, iako mucavo. Jer upravo je tako napisao na kraju prve knjige *Mudrosti*: »Čini se naime da prvotna filozofija muca o svemu kao ona koja bi nastupala mlada i na samim počecima i u prvom mahu.« U 2. poglavlju 1. knjige *O biću* također priznaje da su i drugi o tome filozofirali: »I ne griješe u tim stvarima oni koji ih razmatraju kao nefilozofi, nego stoga što ima prvotnija supstancija o kojoj ništa ne razumiju.« Pri tom pak cilja na Platona koji se prije njega na mnogim mjestima toga dotaknuo.

10

15

20

25

Nego, detaljnije pristupimo raspravi o biću i pojedinim vrstama ili trpnjama bića te se latimo Aristotelova slaganja glede njih sa starijim filozofima.

ENS

Hermes Trismegistus desiderio sese entium scientiae flagrasse ipso initio *Poemandri* refert:¹⁴ *Cum cogitarem aliquando de entibus*. Et:¹⁵ *Discere volo entia*. Quorum postea productionem mirabili quodam artificio explicat. Et *Libello 5*:¹⁶ *Est ipse si entia, ipse et non entia; entia quidem palam fecit, non entia autem habet in se ipso*. In *Cratere* quoque entia scientifice (quod forte in Aristotele desideretur) distinxit:¹⁷ *Duo enim cum sint entia, corpus et incorporeum, in quibus mortale et divinum*. Entium praeterea causam et principium, quae Aristoteles sibi proposuit inquirenda, Hermes assignavit in *Sermone universali*:¹⁸ *Deus igitur quid est? Quod nec quicquam horum existit, existens tamen et his esse causa et omnibus et singulis partibus in singulis eorum entium omnium*. Et in *Sermone sacro*¹⁹ principium entium appellat. Quo autem modo principium:²⁰ *quia efficit omnia, patris enim est efficere*. Principium hoc iis libris saepe ab Aristotele in inquisitionem propositum est.²¹ *Quare etiam nobis entis uti ens, primas causas est accipiendas*ⁱⁱ.

¹⁴ Ἐννοίᾳ μοί ποτε γενομένης περὶ τῶν ὄντων. [CORP. HERM. Poimander 1.1]

¹⁵ μαθεῖν θέλω τὰ ὄντα. [CORP. HERM. Poimander 3.1]

¹⁶ ἔστιν οὗτος καὶ τὰ ὄντα αὐτὸς καὶ τὰ μὴ ὄντα. τὰ μὲν γὰρ ὄντα ἐφανερώσει, τὰ δὲ μὴ ὄντα ἔχει ἐν ἑαυτῷ. [CORP. HERM. Quod immanifestus Deus manifestissimus 9.7–9]

¹⁷ δύο γὰρ ὄντων τῶν ὄντων, σώματος καὶ ἀσωμάτου, ἐν οἷς τὸ θνητὸν καὶ τὸ θεῖον. [CORP. HERM. Crater 6.8–9]

¹⁸ Ὁ οὖν θεὸς τί ἐστίν; Ὁ μὴδὲ ἐν τούτων ὑπάρχων, ὦν δὲ καὶ τοῦ εἶναι τούτοις [τούτων] αἴτιος καὶ πᾶσι καὶ ἐνὶ [ἐπι] ἐκάστῳ <μέρει ἐφ' ἕκστον τούτων> τῶν ὄντων πάντων. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulus> 12.8–10]

¹⁹ ἀρχὴ τῶν ὄντων. [CORP. HERM. Sermo sacer 1.1–2]

²⁰ διὰ τὸ ποιητικὸν πάντων· πατρὸς γὰρ τὸ ποιεῖν. [CORP. HERM. Logos katholikos <Intercidit titulus> 17.2]

²¹ διὸ καὶ ἡμῖν τοῦ ὄντος ἢ ὄν τὰς πρώτας αἰτίας ληπτέον. [ARIST. Metaph. 1003a.31–32]

ⁱⁱcorr. ex accipiendum

BIĆE

Hermes Trismegist izvješćuje na samom početku *Pastira ljudi* da je sam izgarao od žudnje za znanošću o bićima: »Dok sam jednom razmišljao o bićima«; i: »Željan sam učenja o bićima.«
Njihovo proizvođenje potom objašnjava čudesnom nekom vještinom. A u *Petoj knjizi* »Ako on jest bića, sâm je i nebića; bića je doista objelodanio, a nebića ima u sebi samom.« Također u *Vrču* razlučio je bića na znanstven način (što bi se možda moglo priželjkivati kod Aristotela): »Budući da postoje dva bića, tijelo i netjelesno, u kojima je i smrtno i božansko.« Osim toga Hermes je u *Sveopćem govoru* naznačio uzrok i princip bića, što je Aristotel sebi dao u zadaću da će istražiti: »Što je dakle bog? Ono što postoji kao nijedno od tih, a ipak postoji i njima je uzrokom bitka, i svima i svakom pojedinom dijelu u svakomu od svih tih bića.« A u *Svetom ga govoru* naziva »principom bićima«. Na koji način princip: »Jer uzrokuje sve, a očevo je, naime, uzrokovati.« Aristotel je taj princip u onim knjigama često predlagao za raspravu: »Jer moramo prihvatiti prve uzroke bića kao bića«

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Et:²² *Principia et causae quaeruntur entium, nempe quatenus entia.* Quorum entium, quia substantia sit caput, eius quoque causae quaeruntur. Sic libro 5.:²³ *Dictum sane quod substantiarum quaeruntur causae, principia et elementa.* Quod, [199] etiam 3. *Sophiae* repetit:²⁴ *Substantiarum enim principia et causae quaeruntur.* Quam inquisitionem, cum toties proponat nusquam tamen, quod videre potuerim, causas entium nos docet, nusquam substantiarum principia et elementa nobis assignat, praeter quam corporum ac naturalium substantiarum, materiam ac formam.

10 Quae sane naturales substantiae, non cunctae substantiae sunt. Est namque, praeter naturales, incorporea substantia et ea multiplex. Ipse quidem substantiam triplicem facit:²⁵ *Cum vero sint tres substantiae; duae quidem naturales, una autem immobilis.* Illarum duarum causas materiam et formam ait esse: imo vero
 15 alteram illarum, caelestem scilicet, sine altera causa, materia nimirum, existere autumat. Tertiae autem immobilis illius nullam causam invenit, neque enim poterat causas primae invenire. Sed aliarum mentium separatarum, animarum, naturarum, forte poterat, quod potuerat Plato et multi alii vetustiores, Scholae
 20 melioris. Sed primam eandem substantiam, quae omnium substantiarum causa sit, causam substantiae ullius esse iis libris non aperuit, motus unius tantummodo accidentis scilicet, longe nimirum a proposito suo, toties repetito, atque eius causae dignitate, digressus. Ait quidem ille capite 7. lib. 3. *Sophiae*:²⁶ *Ex tali ergo*
 25 *principio pendet caelum et natura.* Non est tamen ausus, hoc principium caeli et naturae causam esse affirmare. Sat fuit illi Deum

²² Αί ἀρχαί καί τὰ αἴτια ζητεῖται τῶν ὄντων, δῆλον δὲ ὅτι ἡ ὄντα. [ARIST. Metaph. 1025b.3–4]

²³ εἴρηται δὲ ὅτι τῶν οὐσιῶν ζητεῖται τὰ αἴτια καί αἱ ἀρχαί καί τὰ στοιχεῖα. [ARIST. Metaph. 1042a.4–6]

²⁴ τῶν γὰρ οὐσιῶν αἱ ἀρχαί καί τὰ αἴτια ζητοῦνται [ζητεῖται]. [ARIST. Metaph. 1069a.18–19]

²⁵ Ἐπεὶ δ' ἦσαν τρεῖς οὐσίαι, δύο μὲν αἱ φυσικαὶ μία δ' ἡ ἀκίνητος. [ARIST. Metaph. 1071b.3–4]

²⁶ ἐκ τοιαύτης ἀρα ἀρχῆς ἤρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις. [ARIST. Metaph. 1072b.13–14]

i »traže se principi i uzroci bića, dakako, kao bića«. A budući da je supstancija glavna među tim bićima, traže se i njezini uzroci. Tako u 5. knjizi: »Doista je rečeno da se traže uzroci, principi i elementi supstancija«, i to [199] ponavlja također u 3. knjizi *Mudrosti*: »Traže se, naime, principi i uzroci supstancija.« Premda 5 tako često spominje to istraživanje, ipak nas nikad, koliko sam mogao vidjeti, ne poučava o uzrocima bića i nikad nam ne naznačuje principe i elemente supstancija, osim materije i forme tjelesnih i prirodnih supstancija.

No uistinu te prirodne supstancije nisu sve supstancije. Jer, 10 osim prirodnih postoji i netjelesna supstancija, i ona je mnogostruka. On međutim dijeli supstanciju na tri dijela: »Budući pak da postoje tri supstancije, dvije su svakako prirodne, a jedna nepokretna.« Kaže da su onima dvjema uzroci materija i forma: 15 da pače tvrdi da jedna od supstancija, i to ona nebeska, postoji bez jednoga od onih dvaju uzroka, dakako bez materije. Trećoj pak, onoj nepokretnoj, nije pronašao nikakva uzroka, a nije, dakako, 20 uzmogao pronaći uzroke prvoj; ali je drugih možda mogao – odvojenih umova, duša, naravi – što su mogli Platon i mnogi drugi, stariji, iz bolje škole. No, za istu onu prvu supstanciju – koja da je uzrokom svih supstancija – nije u onim knjigama otkrio da je uzrokom ikoje supstancije: jedino gibanja, a to će reći samo i 25 jedino akcidenta – suviše daleko zastranivši od svoje toliko puta ponavljane nakane i od uzvišenosti onoga uzroka. Kaže on, doduše, u 7. poglavlju 3. knjige *Mudrosti*: »O takvu, dakle, principu 25 ovisi nebo i priroda«, no nije se usudio ustvrditi da je taj princip uzrokom neba i prirode. Dosta mu je bilo odrediti Boga kao vječ-

animal aeternum atque optimum definire. Quae definitio ex sua doctrina, mundo potius ac caelo conveniat.

At esse entis quatenus ens est, aliquam scientiam et quaedam enti per se inesse forte addubitabunt. Hanc ergo rem ipsam
5 ostendamus.

Perictione antea nominata eo quo citavimus fragmento id ipsum his verbis expressit:²⁷ *Geometria sane et arithmetica et ceterae contemplativae et scientiae circa aliquod entium occupantur. At sapientia circa omnia entia, sicut visus circa omnia visibilia et auditus*
10 *circa omnia audibilia. Accidentia vero entibus, quaedam universaliter omnibus accidunt, quaedam vero plurimis ipsorum, quaedam autem uni singulo. Equidem omnibus universaliter accidentia perspicere et contemplari sapientiae est proprium. Ea vero quae plurimis, scientiae eius quae circa naturam. Propria vero cuiusque eius scientiae quae cir-*
15 *ca determinatum quidpiam. Atque ob hanc causam sapientia entium omnium principia investigat; physica vero principia eorum quae natura gignuntur; geometria vero et arithmetica et musica principia eorum quae circa quantum et concinnum. Cum quo perillustri Perictiones sapientissimae feminae loco non solum in ea re, quod sit aliqua*
20 *scientia, quae ens uti ens contemplatur, Aristoteles concors est, sed etiam in eius scientiae nomine, quam illa prius, ipse postea sapientiam vocarunt. Nec non in eo quod ambo astruunt eam versari circa omnia entia. Et omnium entium tum accidentia, tum principia speculari et vestigare. Et praeterea quod scientiae*
25 *quaedam determinatum genus quoddam sibi asciscunt. Quod dogma Aristoteles arripuit, usus nomine etiam Perictioneo,*

²⁷ Γαμετρία μὲν ὄν καὶ ἀριθμητικὰ καὶ τὰλλα τὰ θεωρητικὰ καὶ ἐπιστήμαι καὶ περὶ <τι> τῶν ἐόντων κατασχολέονται, ἃ δὲ σοφία περὶ πάντα τὰ γένη τῶν ἐόντων. οὕτως γὰρ ἔχει σοφία περὶ πάντα τὰ ἔοντα, ὡς ὄψις περὶ πάντα τὰ ὄρατὰ καὶ ἀκοή περὶ πάντα τὰ ἀκουστά. τὰ δὲ συμβεβακότα τοῖς ἐοῖσιν ἃ μὲν καθόλω πᾶσι συμβέβακεν, ἃ δὲ πλείστοις αὐτῶν, ἃ δὲ πα [παρ'] ἐνὶ ἑκάστῳ. τὰ μὲν ὄν καθόλω πᾶσι συμβεβακότα συνιδὲν καὶ θεωρῆσαι τὰς σοφίας οἰκῆον, τὰ δὲ τοῖς πλείστοις τὰς περὶ φύσιν ἐπιστήμας, τὰ δ' ἴδια καθ' ἑκάστον τὰς περὶ τι ἀφωρισμένον ἐπιστάμας. καὶ διὰ τοῦτο σοφία μὲν τὰς τῶν ἐόντων ἀπάντων ἀρχὰς ἀνευρίσκει, φυσικὰ δὲ τὰς τῶν φύσει γιγνομένων, γαμετρία δὲ καὶ ἀριθμητικὰ καὶ μουσικὰ τὰς περὶ τὸ ποσὸν καὶ τὸ ἐμμελές. [PERICT. Fragm. 146.6–17 ap. STOB. Antholog. 3.1.121]

nu i najbolju životinju. Ta bi odredba po njegovu nauku bolje pristajala svijetu i nebu.

Možda će sumnjati postoji li neka znanost o biću ukoliko je biće i o onome što po sebi jest u biću. Pokažimo, dakle, samu tu stvar. 5

Prije imenovana Periktiona u onom ulomku što smo ga nave-
li baš to izražava, ovim riječima: »Doista geometrija i aritmetika
te ostala motriteljska bavljenja i znanosti bave se nekim od bića:
mudrost, međutim, svim bićima, kao i vid svime vidljivome, a
sluh svime slušljivim. Akcidenti pripadaju bićima, neki opće svi- 10
ma, neki većini njih, a neki jednom pojedinačnom. Dakako da
je sve opće akcidente uočavati i motriti svojstveno mudrosti, a
one koji su većinski – onoj znanosti koja je o prirodi; posebič-
ne pak akcidente kojega god bića – onoj znanosti koja je bilo o
čemu određenome. I zbog toga razloga mudrost proučava prin- 15
cipe svih bića, znanost pak o prirodi principe onih koja nastaju
od prirode, geometrija pak, aritmetika i muzika principe onoga
što se tiče kvantitete i suglasja.« S ovim vrlo glasovitim mjestom
premudre žene Periktione Aristotel nije suglasan samo u tome
da postoji neka znanost koja motri biće kao biće, nego i u na- 20
zivu te znanosti, koju su – ona prije, a on poslije – nazvali mu-
drošću;⁸ kao i u tome što oboje tvrde da se ona mudrost bavi
svim bićima te da promatra i istražuje ne samo akcidente svih
bića nego i principe; i uz to da stanovite znanosti sebi prisvajaju
neki određeni rod. Taj je nauk prigrabio Aristotel, rabeći i Perik- 25

⁸ Tu je određena nedosljednost. Petrić kaže da se *De ente* bavi bićem kao bićem a *Sophia* principima. Međutim, drugima može biti *De ente* i *Sophia* isto, jer imaju platonski pojam bića.

ἀφωρισμένον, determinatum, libro 3. *Sophiae* cap. 6.:²⁸ *Mathematicarum enim unaquaeque circa unum aliquod genus determinatum est. Quod alibi ita:*²⁹ *Unum quoddam genus recidentes et circumscribentes.*

5 Perictione etiam, quod Aristoteles non attigit, physicam accidentia speculari, quae pluribus entium accidunt, et principia eorum, quae natura fiunt, docuit. Aristoteles vero accidentium contemplationem a contemplatione principiorum videtur seiunxisse, atque in duas scientias distinxisse locis omnibus, praeterquam
10 uno, vocasseque principiorum scientiam sapientiam, illam vero accidentium et entis, philosophiam. Quam rem priore tomo satis copiose et perspicue videmur nobis demonstrasse.

Cum ergo in his sapientiae ac philosophiae principiis tam
15 clare Aristoteles cum Perictione consentiat, vero est simile, si illius integrum librum haberemus, in multo pluribus idem cum illa sensisse conspiceremus.

[200] UNUM

De uno vero a Xenophane, a Parmenide, a Zenone, a Melisso
20 multa contemplatio est habita, seria, gravis, sapiens, non ridicula illa, quam ridicule sibi Aristoteles confutandam pluribus locis sumpsit. De hoc uno, quod Aristoteles enti comparaverat, quod enti aequale fecerat, hoc tantulum habuit dicere libro 3. *Sophiae* cap. 7.:³⁰ *Unum quidem mensuram significat. At Mercurium, qui unum enti nec aequale fecit, nec comparavit, audiamus in*
25 *Monade unum celebrantem:*³¹ *Unitas omnium cum sit principium et*

²⁸ τῶν μὲν γὰρ μαθηματικῶν ἐκάστη περὶ ἓν τι γένος ἀφωρισμένον ἐστίν. [ARIST. *Metaph.* 1064b.8–9]

²⁹ ἓν τι γένος ἀποτεμόμεναι καὶ περιγραψάμεναι. [ARIST. *Metaph.* 1003a.24–25, 1025b.8]

³⁰ τὸ μὲν γὰρ ἓν μέτρον σημαίνει. [ARIST. *Metaph.* 1072a.33]

³¹ ἢ γὰρ μονάς, οὐσα πάντων ἀρχὴ καὶ ῥίζα, [CORP. HERM. *Crater* 10.3]

tionin naziv, ἀφωρισμένον, »određeno«, u 6. poglavlju 3. knjige *Mudrosti*: »Od matematikā, naime, svaka se pojedina bavi nekim određenim pojedinačnim rodom.« A na drugome mjestu ovako: »Stanovit si jedan rod ograničujući i opisavši.«

Periktiona je naučavala i ono čega se Aristotel nije dotaknuo: 5
to da fizika promatra akcidente većine bića kao i principe onih
koja nastaju po prirodi. Čini se pak da je Aristotel razdvojio mo-
trenje akcidenata od motrenja principā, i razdijelio ih u dvije zna-
nosti, na svim mjestima osim na jednom, te da je znanost o prin-
cipima nazvao mudrošću, a onu o akcidentima i biću filozofijom; 10
a tu smo stvar, čini nam se, dovoljno obilato i jasno pokazali u
prethodnome svesku.

Budući da se, dakle, u tim principima mudrosti i filozofije
Aristotel tako jasno podudara s Periktionom, vjerojatno je da 15
bismo – kad bismo imali njezinu knjigu u cijelosti – uočili kako je
on u mnogo više stvari mislio isto kao i ona.

[200] JEDNO

O jednome su Ksenofan, Parmenid, Zenon i Meliso opsežno,
ozbiljno, značajno, mudro a ne onako smiješno razmatrali, kako ih 20
se smiješno Aristotel na mnogim mjestima latio pobijati. O tome
jednome, koje je Aristotel bio usporedio s bićem i koje je bio izjed-
načio s bićem, tek je ovu sitnicu imao reći u 7. poglavlju 3. knjige
Mudrosti: »Jedno doista označuje mjeru.« A počujmo Merkurija,
koji jedno nije niti izjednačio s bićem niti ga s njime usporedio, kako 25
on hvali jedno u *Monadi*: »Budući da je jednost princip i korijen

radix. Et:³² *Unitas ergo principium et omnem numerum continet, a nullo contenta. Et omnem numerum gignit a nullo genita alio numero. De qua unitate plura etiam alia magnifica alibi ab eo dicta sunt. A quibus recte quis dixerit Pythagoricam numerorum philosophiam initium sumpsisse. Sed et ante Pythagoram Orpheus unum non mensuram solum significare cecinit, sed uti mundi regem celebravit, ac productorem:*³³ *Unum inspicere mundi regem, unus est, ex se genitus, ab uno pronata omnia sunt. Cui tandem Aristoteles concors fine libri asserit:*³⁴ *Unus princeps esto. Hymnus praeterea est Pythagoreorum monadem celebrantium:*³⁵ *Omnia proveniunt unitatis ex latibulis quousque veniant tetradem ad valde divinam, matrem omnium, quae sane peperit; immutabilem, infatigabilem, decadem vocant castam. Pythagoras autem eorum praeceptor, quod et Plutarchus et alii innumeri attestantur, monadem entium principium fecit:*³⁶ *Rursus unitatem et interminatam dualitatem in principiis statuit. Quod postea explicans Plutarchus cap. 7. primi libri Placitorum philosophicorum ait:*³⁷ *Pythagoras principiorum unitatem quidem Deum ac bonum, quae est ipsius unius natura ipsa mens. Multis igitur ante Aristotelem saeculis unitas in philosophantium venit contemplationem, multoque sunt plura de ea atque mirabilia ab eis, quam ab Aristotele celebrata.*

³² μονὰς {οὔσα} οὖν ἀρχὴ πάντα ἀριθμὸν ἐμπεριέχει, ὑπὸ μηδενὸς ἐμπεριεχομένη, καὶ πάντα ἀριθμὸν γεννᾷ ὑπὸ μηδενὸς γεννωμένη ἐτέρου ἀριθμοῦ. [CORP. HERM. Crater 10.5–8]

³³ μῶνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα. Εἷς ἔστ', αὐτογενής, ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται. [Ps.-JUSTINUS, Oratio ad gen. 15D 6–7 et Ps.-JUSTINUS, Cohort. Ad gent. 105A 3–4]

³⁴ εἷς κοίρανος ἔστω. [ARIST. Metaph. 1076a.4]

³⁵ <πάντα> πρόεισι {γὰρ ὁ θεῖος ἀριθμὸς, ὡς φησιν ὁ Πυθαγόρειος εἰς αὐτὸν ὕμνος,} μουνάδος ἐκ κευθμῶνος {ἀκηράτου}, ἔστ' ἂν ἴκηται τετράδα ἐπὶ ζαθέην· ἢ δὴ τέκε μητέρα πάντων [ζαθέην μητέρα πάντων, ἢ δὴ τέκεν], {πανδοχέα, πρέσβειραν, ὄρον περὶ πᾶσι τιθεῖσαν,} ἄτροπον, ἀκαμάτην· δεκάδα κλείουσί μιν ἀγνήν. [PYTHAG. Fragm. 173.9–14]

³⁶ πάλιν δὲ τὴν μονάδα καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα ἐν ταῖς ἀρχαῖς. [Ps.-PLUT. Placit. 876E.8–F.1]

³⁷ Πυθαγόρας τῶν ἀρχῶν τὴν μὲν μονάδα θεὸν καὶ τὰγαθόν, ἥτις ἐστὶν ἢ τοῦ ἐνὸς φύσις, αὐτὸς ὁ νοῦς. [Ps.-PLUT. Placit. 881.E. 1–2]

svemu,« i »Jednost, dakle, sadrži princip i svaki broj, a ni u kojem nije sadržana. I rađa svaki broj, a ni od kojega drugoga broja nije rođena.« O toj je jednosti još i više drugoga veličanstvenoga izrekao drugdje: ispravno bi tkogod mogao ustvrditi da je pitagorovska filozofija brojeva odatle počela. No i prije Pitagore Orfej je pjevao kako jedno ne naznačuje samo mjeru, nego ga je i kao kralja slavio, i kao proizvođača svijeta: »Gledaj na jedno kao na kralja svijeta: jedan je iz sebe rođen, od jednoga se sve narodilo.« U suglasju, napokon, s njime Aristotel tvrdi na kraju knjige: »Neka jedan prvakom bude!« Nadalje, ima himan pitagorovaca koji slave monadu: »Sve stvari proizlaze iz skrovišta jednosti, dokle god ne prispiju do tetrade presvete; ona majku svega odista porodi nepromjenjivu, neumornu: dekadom zovu ju neporočnom.« Pitagora, njihov učitelj, što svjedoče i Plutarh i drugi nebrojeni, učinio je monadu principom bića: »Iznova postavio je jednost i neodređeno dvojstvo među principe.« Potom je, tumačeći to, Plutarh u 7. poglavlju 1. knjige *Stavova filozofa* rekao: »Pitagora od principa jedno baš, Boga i dobro, ono što narav je toga Jednoga, sam um.« Dakle, mnogo stoljeća prije Aristotela jednost je ušla u razmatranje filozofa i mnogo je više toga i čudnije u njih nego u Aristotela o njoj slavljeno.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

SUBSTANTIA

Atque hactenus de ente eiusque scientiis universalibus uno-
que; nunc ad species sive passiones eius singulas accedamus, ac
primo ad substantiam, οὐσίαν. Cuius significationis mentionem
5 non raro apud Hermetem invenias. Nam in *Mentis ad eum sermo-*
ne, substantiam sic nominat:³⁸ *Dei vero veluti substantia est bonum.*
Et *Libello sexto*:³⁹ *Substantiam oportet esse omnis motus.*

QUANTITAS. QUALITAS.

Idem Hermes in *Clave* qualitatis et quantitatis meminit:⁴⁰
10 *Agens enim mancus est multo tempore, in quo quidem quandoque agit,*
quandoque non agit et qualitatis et quantitatis; aliquando enim quanta
et qualia aliquando contraria. Et in Asclepio cap. 7.: Nec qualitates
enim nec quantitates nec positiones (positio autem hic situm procul-
dubio significat).

LOCUS. TEMPUS.

De loco vero multa *Libello 2.*, quae quisque ibi potest consi-
derare, cum Aristotelicis in multis convenire. Et *Asclepii* cap. 12.
de tempore itidem multa *Mens ad ipsum* loquitur:⁴¹ *Mundus facit*
tempus, tempus generationem. Et quae sequuntur multa.

³⁸ τοῦ δὲ θεοῦ ὡσπερ οὐσία ἐστὶ τὸ ἀγαθόν. [CORP. HERM. Mens ad Hermetem 10.1–2]

³⁹ οὐσίαν εἶναι δεῖ πάσης κινήσεως. [CORP. HERM. De intellectione et sensu 1.3]

⁴⁰ ὁ γὰρ ποιῶν ἐλλιπής ἐστὶ πολλῶ χρόνῳ, ἐν ᾧ ὅτε μὲν ποιεῖ, ὅτε δὲ οὐ ποιεῖ, καὶ ποιότητος καὶ ποσότητος· ποτὲ μὲν γὰρ ποσὰ καὶ ποιὰ. ὅτε δὲ τὰ ἐναντία· [CORP. HERM. Clavis 9.10–10.3]

⁴¹ ὁ κόσμος δὲ χρόνον, ὁ χρόνος δὲ γένεσιν. [CORP. HERM. Mens ad Hermetem 2.4–5]

SUPSTANCIJA

I toliko o biću i općim znanostima o njemu te o jednome; sada prijedimo na pojedine mu vrste ili trpnje; ponajprije pak na supstanciju, οὐσία. Kod Hermesa možeš nerijetko naići na spomen njezina značenja. U *Govoru*, naime, *uma njemu* ovako imenuje supstanciju: »Božja je pak tako reći supstancija ono dobro.« A u *Šestoj knjizi*: »Supstancija treba pripadati svakomu gibanju.«⁹ 5

KVANTITETA. KVALITETA

Isti taj Hermes spominje u *Ključu* kvalitetu i kvantitetu: »Djelatniku, naime, manjka mnogo vremena, u kojem gdjekad baš čini, a gdjekad ne čini, kao i kvalitete i kvantitete: gdjekad, naime, ono nekoliko i ono nekakvo, a gdjekad tomu suprotno.« Pa u *Asklepiju*, poglavlje 7: »Ni kvalitete, naime, ni kvantitete, ni položaji [...].« (Položaj ovdje bez sumnje označuje mjesto.) 15

MJESTO I VRIJEME

O mjestu pak ima mnogo toga u *Drugoj knjižici*, što svatko ondje može pogledati kako se u mnogočemu podudara s aristotelovcima. Isto tako u 12. poglavlju *Asklepija* o vremenu Um mu nemalo toga govori: »Svijet tvori vrijeme, a vrijeme nastajanje.«¹⁰ 20
I mnogo onoga što slijedi.

⁹ Ili: »potrebno je da postoji supstancija svakog gibanja«, što je doslovniji no nejasniji prijevod.

¹⁰ Tu se Petrićev grčki tekst značajno razlikuje od ostalih izdanja.

ACTIO. PASSIO

Ibidem et aliis etiam locis actio et passio nominatur et *Libellis* 6. et 15. In quo relativorum quoque naturam clarissime expressit:⁴² *Neque vero facientem absque facto possibile est esse. Uterque enim ipsorum hoc ipsum est, ideo non est alterum ab altero separare.* Quae itidem omnia entis significata sunt ab Ocello, uti praecedente libro est a nobis declaratum, suis *Catholicis sermonibus* enumerata [201] et explicata; quae hic repetere non est necessarium. Atque ita de 36 entis speciebus vel accidentibus cum suis contrariis 12, iam ab Hermete, ab Ocello, atque etiam Archyta tractata fuisse apparet.

IDEM. ALTERUM.

Identitatem Aristoteles unitatem quandam esse dicit:⁴³ *Itaque clarum est, quod identitas unitas quaedam est, eamque ad substantiam pertinere declaravit.*⁴⁴ *Etenim quorum materia una vel specie vel numero vel genere, eadem dicuntur, et quorum substantia.* Et *Philosophiae* lib. 2. cap. 15:⁴⁵ *Eadem quidem quorum una substantia.* Aliter Hermes in *Allocutione Mentis ad se*:⁴⁶ *Dei vero veluti substantia est bonum, pulchrum, felicitas, sapientia; aeternitatis vero identitas, mundi autem ordo, temporis mutatio, generationis vita et mors, et libello De*

⁴² οὐδὲ γὰρ τὸν ποιῶντα χωρὶς τοῦ γινομένου δυνατὸν εἶναι ἑκάτερος γὰρ αὐτῶν αὐτὸ τοῦτό ἐστι· διὸ οὐκ ἐστι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου χωρισθῆναι. [CORP. HERM. Asclepio recte sapere 5.7–9]

⁴³ ὥστε φανερόν ὅτι ἡ ταυτότης ἐνότης τίς ἐστιν [ARIST. *Metaph.* 1018a.7]

⁴⁴ καὶ γὰρ ὧν ἡ ὕλη μία ἢ εἶδει ἢ ἀριθμῶ ταῦτὰ λέγεται καὶ ὧν ἡ οὐσία. [ARIST. *Metaph.* 1018a.5–7]

⁴⁵ ταῦτὰ {λέγεται} καὶ ὧν ἡ οὐσία μία. [ARIST. *Metaph.* 1018a.6–7]

⁴⁶ τοῦ δὲ θεοῦ ὥσπερ οὐσία ἐστὶ τὸ ἀγαθόν, τὸ καλόν, ἡ εὐδαιμονία, ἡ σοφία· τοῦ δὲ αἰῶνος ἡ ταυτότης· τοῦ δὲ κόσμου ἡ τάξις· τοῦ δὲ χρόνου ἡ μεταβολή· τῆς δὲ γενέσεως ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος. [CORP. HERM. *Mens ad Hermetem* 10.1–4]

DJELOVANJE. TRPNJA

Isto se tako ondje, a tako i drugdje, spominju djelovanje i trpnja; pa i u knjižicama 6. i 15. gdje je najjasnije izrazio i narav stvari u odnosu: »I nije pak moguće da bude činitelja bez učinjenoga. To je, naime, oboje ono samo, pa se stoga ne da odvojiti jedno od drugoga.« Isto je tako sva ta značenja bića Okel u svojim *Sveopćim govorima*, kao što smo pojasnili u prethodnoj knjizi, nabrojio i [201] razjasnio, što ovdje nije potrebno ponavljati. Tako se vidi da su o trideset šest vrsta bića ili akcidenata s njima suprotnih dvanaest raspravljali već Hermes, Okel i također Arhita.

ISTO. DRUGO

Aristotel kaže da je istost neka jednost: »Stoga je jasno da je istost stanovita jednost« i obznanio je da ona pripada supstanciji: »I doista, za stvari kojih je materija jedna ili vrstom ili brojem ili rodnom kaže se da su iste, a i one kojih je supstancija.«¹¹ A u 15. poglavlju 2. knjige *Filozofije*: »Iste su međutim one stvari kojima je supstancija jedna.«¹² Drukčije Hermes u *Govoru uma njemu*: »Kao da je doista Bogu tako reći supstancijom ono dobro, ono lijepo, sreća, mudrost; vječnosti pak istost: a svijetu uređenost, vremenu mijena, a nastajanju život i smrt.« U knjižici pak *O zajed-*

¹¹ Navod se nastavlja riječju $\mu\acute{\iota}\alpha$, no Petrić je izbacuje. Inače, iz tog citata ne slijedi da su supstancija i istost identične.

¹² Radi se o varijaciji prethodnog navoda samo bez $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\tau\alpha\iota$ $\kappa\alpha\iota$ i umjesto toga $\mu\grave{\epsilon}\nu$.

mente communi:⁴⁷ *Intelligibilium quidem unumquodque est substantia. Substantia vero ipsorum identitas. Corporum vero universi unumquodque multa sunt; habentia enim identitatem composita corpora et mutationem in se invicem facientia semper identitatis incorruptionem servant.* Quibus verbis, et quid identitas sit et quibus in rebus reperiatur, exponit, quae duo apud Aristotelem nequaquam habemus.

Alteritatem identitati oppositam Aristoteles 3. *De natura*, capite 2. ait quosdam induxisse, ὡς τιθέασιν ἔνιοι αὐτὴν ἑτερότητα καὶ ἀνισότητα eos autem fuisse Pythagoreos et Themistius et Simplicius attestantur. Sed et Plato id ipsum est philosophatus. Is in *Sophista* eas utrasque non uti entis passiones, sed uti entis genera secundaria consideravit, cum primaria statum et motum statuisset. Apponam locum:⁴⁸ *Hosp. Maxima sane generum quae nunc percurrebamus ens ipsum et status et motus. Theae. Maxime. Hosp. Et sane duo dicimus, non miscibilia ad invicem. Theae. Vehementer. Hosp. Ens vero mixtum ambobus, existunt enim ambo alicubi. Theae. Cur non? Hosp. Tria sane fiunt haec. Theae. Quid tum? Hosp. Non ne ipsorum unumquodque duobus alterum est, ipsum vero sibi ipsi idem? Theae. Ita. Hosp. Quid ergo nunc rursus ita diximus idem et alterum? Nunquid duo quaedam genera ipsius, a tribus alia commixta tamen illis necessario semper. Ac de quinque non de tribus ut existentibus de ipsis inspiciendum. Et post non multa con-*

⁴⁷ καὶ τῶν μὲν νοητῶν ἕκαστόν ἐστιν οὐσία, οὐσία δὲ αὐτῶν ἢ ταυτότης· τῶν δὲ τοῦ παντός σωμάτων ἕκαστόν πολλά ἐστιν· ἔχοντα γὰρ τὴν ταυτότητα τὰ σύνθετα σώματα καὶ τὴν μεταβολὴν εἰς ἄλληλα ποιούμενα ἀεὶ τῆς ταυτότητος τὴν ἀφθαρσίαν σώζει. [CORP. HERM. De mente communi ad Tatium 14.8–13]

⁴⁸ ΞΕ. Μέγιστα μὴν τῶν γενῶν ἃ νυνδὴ διήμεν τό τε ὄν αὐτὸ καὶ στάσις καὶ κίνησις. ΘΕΑΙ. Πολύ γε. ΞΕ. Καὶ μὴν τῷ γε δύο φαμέν αὐτοῖν ἀμείκτω πρὸς ἀλλήλω. ΘΕΑΙ. Σφόδρα γε. ΞΕ. Τὸ δὲ γε ὄν μεικτὸν ἀμφοῖν· ἐστὸν γὰρ ἀμφὼ που. ΘΕΑΙ. Πῶς δ' οὐ; ΞΕ. Τρία δὴ γίγνεται ταῦτα. ΘΕΑΙ. Τί μὴν; ΞΕ. Οὐκοῦν αὐτῶν ἕκαστον τοῖν μὲν δυοῖν ἑτερόν ἐστιν, αὐτὸ δ' ἑαυτῷ ταυτόν. ΘΕΑΙ. Οὕτως. ΞΕ. Τί ποτ' αὐ νῦν οὕτως εἰρήκαμεν τό τε ταυτόν καὶ θάτερον; πότερα δύο γένη τινὲ αὐτῷ, τῶν μὲν τριῶν ἄλλω, συμμειγνυμένω μὴν ἐκείνοις ἐξ ἀνάγκης ἀεὶ, καὶ περὶ πέντε ἄλλ' οὐ περὶ τριῶν ὡς ὄντων αὐτῶν σκεπτέον. [PLATO Sph. 254d4–e5]

ničkom umu: »I svaka je pojedina od inteligibilnih stvari supstancijom. Istost je pak njima supstancijom. Od tijela pak sveukupnosti svako je pojedino mnoga. Složena, naime, tijela koja imaju istost i koja mijenom prelaze jedna u druga, uvijek zadržavaju nepropadanje istosti.« Tim riječima izlaže i što je istost i u kojih se stvari ona nalazi, a to dvoje uopće nemamo kod Aristotela. 5

U 2. poglavlju 3. knjige *O prirodi* Aristotel kaže da su neki uveli drugost kao oprjeku istosti »tako neki postavljaju samu drugost i neistost«¹³ – a da su to bili pitagorovci svjedoči i Temistije i Simplicije. No i Platon je o tome istome filozofirao. On u *Sofistu* na njih obje nije gledao kao na trpnje bića, nego kao na drugotne rodove bića, jer je kao prvotno bio postavio »mirovanje« i »kretanje«. Navest ću mjesto: »Stranac: Baš najveće sam od rodova sad žurno napominjao – i biće samo, i mirovanje, i gibanje. Teetet: I te kako najveće. Stranac: A za dva od njih kažemo da se ne daju međusobno miješati. Teetet: Upravo tako. Stranac: Biće je pak primiješano oboma. Oba, naime, negdje postoje. Teetet: Zašto ne bi? Stranac: Oni, u stvari, bivaju tri. Teetet: Što onda? Stranac: Zar nije od toga svaki pojedini od njih dvama drugi, a samomu sebi isti? Teetet: Tako je. Stranac: Što smo, dakle, sad opet tako rekli: isto i drugo? Zar nisu određena dva njegova roda nego tri, no ipak s njima nužnošću uvijek pomiješana pa stoga na njih treba gledati ne kao na tri postojeća, već kao na pet?« I nedugo zatim 10 15 20

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

¹³ ARIST. Ph. 201b19–20. No to se, ovako istrgnuto iz konteksta, može i drukčije shvatiti. Ross u *Fizici* ima zarez iza ἐνιοι i razumije da se ὡς τιθέασιν ἐνιοι odnosi na prvi dio rečenice (»kao što neki postavljaju gibanje i promjenu u drugi rod«), a da se ἐτερότητα κτλ. veže uz ostatak rečenice.

cludit:⁴⁹ *Quartam sane ad tres species speciem, ipsum idem, ponemus. Theae. Maxime sane. Et paulo post:*⁵⁰ *Quintam sane (alterius) naturam dicendum in speciebus existentem in quibus proposuimus. Theae. Nae. Haec itaque Plato summa et universalissima genera rerum*
 5 *statuit, quae fuerant ante a Pythagoreis constituta. Haec quoque omnes postea Platonici et secuti et tutati sunt. Adeo ut inter Platonicos 1. nominis, Plotinus tres libros conscripserit ad haec quinque genera stabilienda, decemque Aristotelica labefactanda.*

STATUS. MOTUS

10 De quibus sane duo, Hermes in *Clave* statum et motum riserat hoc pacto:⁵¹ *Omnis enim materialis motus generatio est; intelligibilis vero status, movet materialem motum. Et in Sermone catholico:*⁵² *Omnis ergo motus in statu. Pythagorei in duplici illa syzygia quam Aristoteles 1. *Sophiae* cap. 5. et alibi, uti Simplicius testatur, affert,*
 15 *τὸ ἠρμούν et τὸ κινούμενον, quiescens et motum, posuerunt; quae postea veluti explicans libro 5. cap. 8 ita scribit:*⁵³ *Alia enim retulerunt ad principia, veluti motum, statum, bonum, malum.*

[202] INFINITUM. TERMINUS.

Infinitum vero et terminum Plato in *Philebo* longa disputatione prosequitur et concludens ita scribit:⁵⁴ *Primum ergo infini-*
 20

⁴⁹ Τέταρτον δὴ πρὸς τοῖς τρισὶν εἶδεσιν <εἶδος> τὸ ταὐτὸν τιθῶμεν; ΘΕΑΙ. Πάνυ μὲν οὖν. [PLATO Sph. 255c5–7]

⁵⁰ Πέμπτον δὴ τὴν θατέρου φύσιν λεκτέον ἐν τοῖς εἶδεσιν οὖσαν, ἐν οἷς προαιρούμεθα. ΘΕΑΙ. Ναί. [PLATO Sph. 255d9–e2]

⁵¹ πᾶσα γὰρ ὑλικὴ κίνησις γένεσις ἐστίν. ἡ δὲ νοητὴ στάσις κινεῖ τὴν ὑλικὴν κίνησιν. [CORP. HERM. Clavis 10.11–11.1]

⁵² Πᾶσα οὖν κίνησις ἐν στάσει. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulus> 8.7]

⁵³ τὰ μὲν γὰρ ταῖς ἀρχαῖς ἀποδιδοῦσιν, οἷον κίνησιν στάσιν, ἀγαθὸν, κακόν. [ARIST. Metaph. 1084a.34–35]

⁵⁴ Πρῶτον μὲν τοίνυν ἄπειρον λέγω, δεύτερον δὲ πέρασ, ἔπειτ' ἐκ τούτων τρίτον μεικτὴν {καὶ} γεγεννημένην οὐσίαν· τὴν δὲ τῆς μείξεως αἰτίαν καὶ γενέσεως τετάρτην λέγων ἄρα μὴ πλημμελοῖην ἂν τι [PLATO Phlb. 27b7–c1]

zaključuje: »Kao četvrtu vrstu uz one tri vrste postaviti ćemo isto samo. Teetet: Svakako.« A malo poslije: »Dakle kao peto moramo navesti narav onoga drugoga, koja postoji u vrstama među kojima smo ju iznijeli. Teetet: Da, zaista.« – Te je, dakle, rodove svega Platon postavio kao vrhunske i najviše i najopćije rodove stvari, koje su prije bili utvrdili pitagorovci. Sve to su poslije također platoničari i slijedili i ušćuvali. Do te mjere da je Plotin, najugledniji među platoničarima,¹⁴ sastavio tri knjige, kako bi utvrdio tih pet rodova i uzdrmao onih deset aristotelovskih.

MIROVANJE. GIBANJE

Ova je dva – mirovanje i gibanje – Hermes u *Ključu* bio ovako ismijao:¹⁵ »Jer, svako je materijalno gibanje nastajanje, inteligibilno pak mirovanje giba materijalno gibanje.« A u *Sveopćem govoru*: »Svako je, dakle, gibanje u mirovanju.« A pitagorovci su u onoj dvostrukoj sprezi, koju Aristotel navodi u 5. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* i drugdje, kao što svjedoči Simplicije, postavili »ono mirujuće i ono gibano«; o tome poslije u 8. poglavlju 5. knjige piše kao da objašnjava: »Druge su naime stvari sveli na principe poput: gibanje, mirovanje, dobro i zlo.«

[202] BESKONAČNO I MEĐA

Beskonačnim pak i međom Platon se bavi u dugoj raspravi u *Filebu*. Zaključujući ovako piše: »Prvo, dakle, nazivam ne-

¹⁴ Ili »koji se prvi nazvao platoničarem«.

¹⁵ Ova je rečenica bila završetak prethodnog odjeljka. Prebacujem je pod ovaj naslov i mijenjam interpunkcije.

tum dico, secundum autem terminum; postea ex his tertium, mixtam et genitam essentiam. Mixtionis vero causam et generationis quartam dicens, numquid erraverim quippiam? Quae eadem sunt a Pythagoreis in iis coniugationibus posita: πέρας καὶ ἄπειρον, terminus
 5 et infinitum, quod ipsum Aristoteles I. *Sapientiae* capite quinto est attestatus:⁵⁵ *Pythagorei vero duo quidem principia eodem dixerunt modo; tantum adiecerunt, quod etiam ipsorum proprium est, quod terminatum et infinitum et unum etc.* Quorum alterum Aristoteles terminum scilicet cap. 17. *Philosophiae* lib. 3. distinxit. Infinitum
 10 hoc significatu omnino omisit.

SIMILE. DISSIMILE

Simile vero et dissimile Aristoteles eiusdem libri cap. 9. ita describit:⁵⁶ *Similia vero dicuntur et ea, quae idem sunt passa et ea, quae plura idem sunt passa, quam altera. Et quorum qualitas una.* Ea
 15 clare sub identitate reponit. Quod Plato etiam in *Philebo* fecit:⁵⁷ *Nequeunt enim hoc in omni uno et simili et eodem facere. Et contrario.* In *Parmenide* vero insignis est locus, Aristoteli conformis, in his verbis:⁵⁸ *Non ne putas esse ipsam per se ipsam speciem quandam similitudinis? Ac tali rursus aliam quandam contrariam, quae est dissimilis?*
 20 *Atque his duabus existentibus et me et te et alia, quae sane multa vocamus participare? Et quae similitudinis participant similia effici hac*

⁵⁵ οἱ δὲ Πυθαγόρειοι δύο μὲν τὰς ἀρχὰς κατὰ τὸν αὐτὸν εἰρήκασιν τρόπον, τοσοῦτον δὲ προσεπέθεσαν ὃ καὶ ἴδιόν ἐστιν αὐτῶν, ὅτι τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ἓν. [ARIST. *Metaph.* 987a.13–16]

⁵⁶ ὁμοία λέγεται τὰ τε {πάντη} ταῦτ' ὅτι πεπονθότα, καὶ τὰ πλείω ταῦτ' ὅτι πεπονθότα ἢ ἕτερα, καὶ ὧν ἡ ποιότης μία. [ARIST. *Metaph.* 1018a.15–17]

⁵⁷ μὴ γὰρ δυνάμενοι τοῦτο κατὰ παντός ἑνὸς καὶ ὁμοίου καὶ ταυτοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἐναντίου. [PLATO *Phlb.* 19b5–7]

⁵⁸ οὐ νομίζεις εἶναι αὐτὸ καθ' αὐτὸ εἶδος τι ὁμοιότητος, καὶ τῶ τοιούτῳ αὖ ἄλλο τι ἐναντίον, ὃ ἔστιν ἀνόμοιον· τούτοις δὲ δυοῖν ὄντων καὶ ἐμὲ καὶ σὲ καὶ τὰλλα ἃ δὴ πολλὰ καλοῦμεν μεταλαμβάνειν; καὶ τὰ μὲν τῆς ὁμοιότητος μεταλαμβάνοντα ὁμοία γίνεσθαι ταύτῃ τε καὶ κατὰ τοσοῦτον ὅσον ἂν μεταλαμβάνῃ, τὰ δὲ τῆς ἀνομοιότητος ἀνόμοια, [PLATO *Prm.* 128e6–129a6]

određenim, a drugo međom: potom iz tih ono treće: miješanu i nastalu bit. Bih li pak ikako pogriješio nazvavši uzrok miješanja i nastajanja četvrtim?« Te su stvari isto što i one koje su pitagorovci postavili u onim spregama: 'međa i neodređeno' – što je i sam Aristotel u 5. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* posvjedočio: »Pitagorovci su pak nazvali na isti način dva principa, a samo su im pridodali, što je njima svojstveno, ono određeno i neodređeno i jedno, itd.« Od tih je jedno – određeno – Aristotel razlučio, i to u 17. poglavlju 3. knjige *Filozofije*, dok je ono neodređeno u tom značenju posve izostavio.

SLIČNO I RAZLIČITO

Slično i različito Aristotel u 9. poglavlju iste knjige ovako opisuje: »Sličnim se pak stvarima nazivaju one koje imaju iste trpnje, one koje većma imaju iste trpnje nego druge stvari, i one kojima je jedna kvaliteta.« Te stvari jasno podvodi pod istost. To je također Platon učinio u *Filebu*: »Ne mogavši, naime, to činiti u svakom jednom, u sličnome i istome i suprotnome.« A u *Parmenidu* ima znamenito mjesto podudarno s Aristotelom u ovim riječima: »Ne misliš li da postoji neka vrsta sličnosti same po sebi i da je takvoj opet suprotna neka druga koja je neslična? I da u tima dvjema postojećima sudjelujemo i ja i ti i druge stvari koje su, ka-

et in tantum, quantum participarint, et ea quae dissimilitudinis, dissimilia? Quod vero Aristoteles ait:⁵⁹ *Similia quorum quantitas una., et in Categoriis:*⁶⁰ *Similia vero et dissimilia secundum solas qualitates dicuntur, simile enim alterum alteri non est secundum aliud quicquam,*
 5 *nisi quatenus quale est; ita ut proprium fuerit qualitatis simile aut dissimile dici secundum ipsum, hoc ipsum ab Archyta fuerat antea traditum. Haec enim verba in suis Categoriis fuisse, Simplicius est testis:*⁶¹ *Qualitatis vero proprium simile et dissimile. Etenim colore dicimus similes habentes eundem colorem, et caractere habentes eandem*
 10 *figuram. Et dissimiles secundum contrarium. Apud vero Hermetem in Cratere sic est:*⁶² *Manifestiora vero sunt mala, bonum autem occultum manifestis. Non enim figura neque effigies est ipsi, ob hoc quidem sibi est simile, aliis autem omnibus dissimile, impossibile enim est incorporeum corpori apparere. Haec differentia similis ad dissimile. Et*
 15 *dissimilis defectus est ad simile. Et rursus in Mentis alloquio:*⁶³ *Non enim simile dissimili et soli et uni. Et iterum:*⁶⁴ *Simile enim simili est intelligibile. Unde Graecorum philosophi multi postea didicerunt ac docuerunt, simili simile cognosci.*

⁵⁹ ὅμοια δ' ὧν ἡ ποιότης μία. [ARIST. Metaph. 1021a.11–12]

⁶⁰ ὅμοια δὲ καὶ ἀνόμοια κατὰ μόνας τὰς ποιότητας λέγεται ὅμοιον γὰρ ἕτερον ἑτέρῳ οὐκ ἔστι κατ' ἄλλο οὐδὲν ἢ καθ' ὃ ποῖόν ἐστιν. ὥστε ἴδιον ἂν εἴη ποιότητος τὸ ὅμοιον ἢ ἀνόμοιον λέγεσθαι κατ' αὐτήν. [ARIST. Cat. 11a.15–19]

⁶¹ ποιότατος δὲ ἴδιον τό τε ὅμοιον καὶ τὸ ἀνόμοιον· καὶ γὰρ χροῶ λέγομεν ὁμοίους τοὺς ἔχοντας τὸ αὐτὸ χρῶμα καὶ χαρακτηροὺς τοὺς ἔχοντας τὰν αὐτὰν ιδέα, καὶ ἀνομοίους δὲ κατὰ τὸ ἐναντίον· [SIMP. in Cat. 8.291.5–7]

⁶² φανερώτερα δὲ ἐστὶ τὰ κακά, τὸ δὲ ἀγαθὸν ἀφανὲς τοῖς φανεροῖς. οὐ γὰρ μορφή οὔτε τύπος ἐστὶν αὐτοῦ. διὰ τοῦτο αὐτῷ μὲν ἐστὶν ὅμοιον, τοῖς δὲ ἄλλοις πᾶσιν ἀνόμοιον· ἀδύνατον γὰρ ἀσώματον σώματι φανῆναι· αὕτη διαφορὰ τοῦ ὁμοίου πρὸς τὸ ἀνόμοιον, καὶ τῷ ἀνομοίῳ ὑστέρημα πρὸς τὸ ὅμοιον. [CORP. HERM. Crater 9.7–10.2]

⁶³ οὐδὲν γὰρ ὅμοιον τῷ ἀνομοίῳ καὶ μόνῳ καὶ ἐνί. [CORP. HERM. Mens ad Hermetem 5.7]

⁶⁴ τὸ γὰρ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ νοητόν. [CORP. HERM. Mens ad Hermetem 20.5–6]

žemo, mnoge? I da one stvari koje sudjeluju u sličnosti uzrokuju slične stvari, time i utoliko ukoliko u njoj sudjeluju, koje pak u nesličnosti – neslične.« O tome Aristotel kaže ovo: »Slične su stvari one kojima je kvaliteta jedna«, a u *Kategorijama*: »O sličnome i nesličnome govori se samo s obzirom na kvalitete; nešto, naime, nije 5 nečemu slično s obzirom ni na što drugo do li na koliko je kakvo, tako da bi bilo kvaliteti vlastito govoriti o sličnosti i nesličnosti po sebi«.¹⁶ baš to je još otprije bio predavao Arhita. Simplicije je svjedok da su ovo bile riječi u njegovim *Kategorijama*: »I slično pak i neslično svojstva su kvalitete. Jer bojom su, kažemo, slični oni 10 koji imaju istu boju, a crtama lica oni koji imaju isti lik. A neslični tomu suprotno.« Kod Hermesa pak u *Vrču* stoji ovako: »Očitije su loše stvari, dok je dobro prikriveno očitima. Jer, u njega nema ni lika ni izgleda, pa je zbog toga doista sebi slično, a svemu pak drugomu neslično; nemoguće je, naime, da se netjelesno pojavi 15 na tjelesnome. U tome je razlika između sličnoga i nesličnoga. A u nesličnoga ima manjak prema sličnomu.« Pa opet u *Govoru uma*: »Jer nema sličnoga nesličnomu, i samomu i jednomu.« Pa opet: »Slično je sličnim razumljivo.« Otud su mnogi grčki filozofi poslije učili i naučavali da se slično sličnim spoznaje. 20

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

¹⁶ Petrić ovdje prevodi kao da je zadnja riječ αὐτόν, a ne αὐτήν koje se odnosi na ποιότης.

HABITUS. DISPOSITIO.

In eadem qualitatis categoria Ocellus habitum et dispositionem locavit. Quorum tamen duo capita seiuncta Aristoteles significatorum libro fecit. Ocelli autem verba sunt haec:⁶⁵ *Est quidem habitus intensio dispositionis et permanentia.* Et libello *De natura* dispositionem et passionem nominat: [203]⁶⁶ *Secundo vero contrarietates ut mutationes et alterationes perficiantur, passiones et dispositiones suscipiente materia.*

QUANTITAS.

10 Quantitatis proprietates esse aequale et inaequale Ocellus etiam ante Aristotelem et Archytas docuerant; quorum prior ita scripsit:⁶⁷ *Quantitatis vero proprium aequale et inaequale.* Archytas vero, Simplicio referente:⁶⁸ *Archytas vero et ipse aequale et inaequale proprium quanti dicens, in multitudine et magnitudine considerari ait*
15 *ipsum et in pondere praeterea.*

CONTRARIETAS

Contrarietatis mentionem in Mercurii *Clave* habemus:⁶⁹ *Omnis enim scientia incorporea instrumento utens ipsa mente, mens vero*

⁶⁵ ἔστι δὲ ἅ μὲν ἕξις ἐπίτασις διαθέσεως καὶ μονιμότης [Ps.-ARCHYT. Fragm. 6.18–19]

⁶⁶ δεύτερον δὲ τὰς ἐναντιότητας, ἵνα μεταβολαὶ καὶ ἀλλοιώσεις ἐπιτελώνται πάθος καὶ διάθεσιν ἐπιδεχομένης τῆς ὕλης. [OCELL. Univ. nat. 2.4.1–3]

⁶⁷ τῆς δὲ ποσότητος ἴδιον τὸ ἴσον καὶ ἄνισον [Ps.-ARCHYT. Fragm. 5.16]

⁶⁸ Ἀρχύτας δὲ καὶ αὐτὸς τὸ ἴσον καὶ ἄνισον ἴδιον τοῦ ποσοῦ λέγων ἐν πλήθει καὶ μεγέθει θεωρεῖσθαι φησιν αὐτὸ καὶ ἐν ῥοπή. [SIMP. in Cat 8.151.32–33]

⁶⁹ πᾶσα γὰρ ἐπι στήμη ἀσώματος, ὀργάνῳ χρωμένη αὐτῷ τῷ νοῦ, ὁ δὲ νοῦς τῷ σώματι. ἀμφότερα οὖν χωρεῖ εἰς σῶμα, τὰ τε νοητὰ καὶ τὰ ὑλικά. ἐξ ἀντιθέσεως γὰρ καὶ ἐναντιότητος δεῖ τὰ πάντα συνεστάναι. [CORP. HERM. Clavis 10.1–5]

STANJE I RASPOREĐAJ

Okel je smjestio stanje i raspoređaj u istu kategoriju kvalitete. Od njih je Aristotel ipak učinio dva odvojena poglavlja u knjizi *Značenja*.¹⁷ Ovo su, naime, Okelove riječi: »Stanje je doista intencija raspoređaja i ustrajnost.« A u knjižici *O prirodi* spominje raspoređaj i trpnje: [203] »Kao drugo pak, suprotnosti, da bi se provele mijene i preinake kada materija prihvaća trpnje i raspoređaje.« 5

KVANTITETA

Da su svojstva kvantitete jednakost i nejednakost također su prije Aristotela bili naučavali Okel i Arhita. Od njih je prvi ovako napisao: »Kvantiteti je pak vlastita jednakost i nejednakost.« Arhita je pak, kako izvješćuje Simplicije, napisao: »Arhita pak i sâm, govoreći kako su jednako i nejednako vlastitost kvantitete, kaže da se ona uočava i u mnogosti i u veličini, a uz to i u težini.« 10 15

SUPROTNOST

Suprotnost se spominje u Merkurovu *Ključu*: »Svaka, naime, netjelesna znanost¹⁸ rabi kao oruđe sâm um, a um tijelo. Oba,

¹⁷ Pod knjigom *O značenjima* Petrić vjerojatno misli na *Metafiziku* Δ (Met. 1012b34–1025a34); ovo mjesto je 1022b1–a14.

¹⁸ Znanost o netjelesnom.

corpore. Ambo ergo penetrant in corpora intelligibilia et materialia. Ex oppositione namque et contrariedade oportet omnia constare. Et in Catholico sermone:⁷⁰ Sic et contraria latius est stabilis, a contrariedade confirmata. Contrariorum item meminit Libello 9.:⁷¹ Etenim mens
5 gravida est omnibus conceptibus bonis quidem, quando a Deo semina acceperit, contrariis vero quando ab aliquo daemonum.

Aristoteles oppositorum genera quatuor facit. Id Archytium dogma fuerat, quod Simplicius ita recitat:⁷² Et lege et natura opponi ad invicem dicuntur contraria veluti bonum malo et sanum aegro et
10 verum falso. Quaedam ut habitus privationi, ut vita morti et visio caecitati et scientia oblivioni. Quaedam ut quae ad aliquid quodammodo se habent, ut duplex dimidio, princeps subdito et dominus servo. Alia ut affirmatio negationi, veluti hominem esse et hominem non esse et probum esse et non esse. Species quoque contrariorum duas his aliis
15 docuit verbis:⁷³ Contrariorum namque alia immediata sunt, alia vero habentia medium. Relativam vero oppositionem et Ocellus et Archytas in ea categoria ostenderunt: privativamⁱⁱⁱ vero Archytas et alii Pythagorei, in illa coniugatione, quam toties citamus: bonum, malum et reliqua.

⁷⁰ οὕτω καὶ ἡ ἐναντία φορὰ ἔστηκεν [ἐστίν] ἐδραία, ὑπὸ τῆς ἐναντιότητος στηριζομένη. [CORP. HERM. *Logos katholikos* <intercidit titulus> 7.12–13]

⁷¹ ὁ γὰρ νοῦς κύει πάντα τὰ νοήματα, ἀγαθὰ μὲν, ὅταν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τὰ σπέρματα λάβῃ, ἐναντία δέ, ὅταν ὑπὸ τίνος τῶν δαιμονίων. [CORP. HERM. *De intellectione et sensu* 3.1–3]

⁷² καὶ κατὰ νόμον καὶ κατὰ φύσιν ἀντικεῖσθαι ἀλλήλοις λέγεται τὰ μὲν {ὡς} ἐναντία, οἷον ἀγαθὸν κακῶ καὶ ὑγιὲς κάμνοντι καὶ ἀληθὲς ψευδεῖ· τὰ δὲ ὡς ἕξις στερήσει, οἷον ζωὴ θανάτῳ καὶ ὄρασις τυφλότατι καὶ ἐπιστάμα λάθῃ· τὰ δὲ ὡς πρὸς τί πως ἔχοντα, οἷον διπλάσιον ἡμίσει, ἄρχον ἀρχομένῳ καὶ δεσπόζον δεσποζομένῳ· τὰ δὲ ὡς κατάφασις ἀποφάσει, οἷον τὸ ἀνθρώπων ἡμεν τῷ μὴ <ἀνθρώπων> ἡμεν καὶ τὸ [τῷ] σπουδαῖον ἡμεν τῷ [τὸ] μὴ ἡμεν. [SIMP. in *Cat.* 8.382.11–16]

⁷³ τῶν γὰρ ἐναντίων ἃ μὲν ἄμεσά ἐντι, ἃ δὲ ἔχει μέσον. [SIMP. in *Cat.* 8.391.3–4]

ⁱⁱⁱcorr. ex ostenderunt. Privativam

dakle, prodiru u tijela, i inteligibilna i materijalna; jer sve se treba sastojati od oprjeke i suprotnosti.« A u *Sveopćem govoru*: »Tako je i suprotno premještanje postojano, učvršćuje ga suprotno [pre-mještanje].« Isto se tako prisjeća suprotnosti u *Devetoj knjižici*: »Um je, naime, bremenit pojmovima, i to dobrima kad od Boga 5 primi sjemenje, a suprotnima kada od kojega od zloduha.«

Aristotel postavlja četiri roda oprjeka. To je bio Arhitin nauk, što Simplicije ovako kazuje: »I po zakonu i po naravi suprotnosti se, kažu, jedna drugoj suprotstavljaju, kao dobro zlu, zdravo bolesnomu, istinito lažnomu. Neke kao imanje lišenosti, kao život 10 smrti, kao vid sljepoći, kao znanje zaboravu. Neke kao nešto što se na neki način odnosi prema nečemu, kao dvostruko prema polovičnom, vladar prema podaniku a gospodar prema robu. Druge kao tvrdnja prema nijekanju, npr. da čovjek postoji' i 'da čovjek ne postoji' te da 'čovjek jest pošten' i da 'nije pošten'.« I 15 to da postoje dvije vrste suprotnoga poučavao je ovim drugim riječima: »Od suprotnosti jedne su bez srednjega, druge ga pak imaju.« I Okel i Arhita pokazali su u toj kategoriji relativnu oprjeku:¹⁹ lišavajuću [oprjeku] Arhita i drugi pitagorovci [su pokazali] u onoj svezi koju tako često navodimo: dobro, zlo i ostalo. 20

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

¹⁹ Ili se odnosi na Simplicijeve *Kategorije* (*In Arist. cat. comm.*).

Hermes formae oppositam privationem novit, cum ultimo libello ita scribit:⁷⁴ *Alterum enim sine altero amisit propriam naturam privatione alterius. Sed etiam ipse Aristoteles testis est contrarietatem a Pythagoreis plene tractatam fuisse primo Sophiae cap. 5:*⁷⁵
 5 *Pythagorei vero et quot et quae sint contrarietas pronunciarunt.*

GENUS. SPECIES.

Genus et speciem idem Hermes saepe nominat, ut *Sermone catholico:*⁷⁶ *Una enim natura Dei, ipsum bonum et unum genus utriusque, ex quo genera omnia. Et Aristotelico prorsus significatu*
 10 *Asclepio capite 5.: Genera rerum omnium has species sequuntur, ut sit ita totalitas, genus, species generis particula. Et non multo post: Species enim generis est pars, ut homo humanitatis quam necesse est sequi qualitatem sui generis. Et alia multa de genere et specie toto capite.*

15 DIFFERENTIA. PROPRIUM. ACCIDENS.

De differentia item et proprio et accidente idem Hermes est locutus, ut libello ultimo:⁷⁷ *Dominatur enim et multitudini et magnitudini et differentiae generatorum. Et Asclepio cap. 7.: Unde efficitur ut rerum diversitates, qualitates, effectus, quantitates etc. et*
 20 *Ocellus:*⁷⁸ *Iidem substantia manemus, quantitate differentes. [204] Et*

⁷⁴ τὸ γὰρ ἕτερον τοῦ ἑτέρου ἄνευ ἀπώλεσε τὴν ἰδίαν φύσιν, στερήσει τοῦ ἑτέρου. [CORP. HERM. Asclepio recte sapere 6.6–7]

⁷⁵ οἱ δὲ Πυθαγόρειοι καὶ πόσαι καὶ τίνες αἰ ἐναντιώσεις ἀπεφήναντο. [ARIST. Metaph. 986b.1–2]

⁷⁶ μία γὰρ ἡ φύσις τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθόν, καὶ ἐν γένος ἀμφοτέρων, ἐξ οὗ τὰ γένη πάντα. [CORP. HERM. Logos catholicos <intercidit titulus> 16.9–10]

⁷⁷ ἄρχει γὰρ καὶ τῷ πλήθει καὶ τῷ μεγέθει καὶ τῇ διαφορᾷ τῶν γενομένων [CORP. HERM. Asclepio recte sapere 3.3–4]

⁷⁸ οἱ αὐτοὶ κατ' οὐσίαν [τῇ οὐσίᾳ] μένομες τᾶ ποσότητι διαφύροντες. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 3.24–25]

Hermes zna za lišenost oprečnu formi, kad u posljednjoj knjižici ovako piše: »Jedno, naime, bez drugoga izgubi vlastitu narav jer je lišeno onoga drugoga.« No, i sam je Aristotel u 5. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* svjedokom da su već pitagorovci potpuno raspravili suprotnost: »Pitagorovci su pak izrekli i koliko ima suprotnosti i koje su.« 5

ROD I VRSTA

Isti Hermes često spominje rod i vrstu, npr. u *Sveopćem govoru*: »Jedna je, naime, narav u Boga – samo dobro, i jedan rod obojega: odatle svi rodovi.« I posve u aristotelovskom značenju u 5. poglavlju *Asklepija*: »Rodovi svih stvari slijede ove vrste tako da postoji cjelina, rod, vrsta kao čestica roda.« I ne puno dalje: »Vrsta je, naime, dio roda kao što je čovjek dio čovječstva; nužno je da ona slijedi kvalitetu svojega roda.« I još mnogo drugoga o rodu i vrsti u cijelom poglavlju. 15

RAZLIKA, ONO NAVLASTITO I AKCIDENT

Hermes je isto tako govorio o razlici, onom navlastitom i akcidentu, kao u *Zadnjoj knjižici*: »Vlada, naime, i mnogošću i velikošću i razlikom nastalih stvari.« A u 7. poglavlju *Asklepija*: »Odatle bivaju razlike u stvarima, kvalitete, učinci i kvantitete« itd. A Okel: »Isti ostajemo s obzirom na supstanciju, a kvantitativno različiti.«²⁰ [204] I opet: »I isti sad bude doista

²⁰ Radi se o navodu iz fragmenata Pseudo-Arhite, a ne Okela.

rursus:⁷⁹ *Et nunc sane amicus idem, nunc vero hostis, differens habitudine et eo, quod ad aliquid dicitur, secundum vero essentiam non differt. Et iterum:*⁸⁰ *Aliarum sane rationum differentiae manifestiores sunt. Qualitates autem et habere et pati difficilius comprehensibiles habent differentias.*

De proprio autem:⁸¹ *Substantiae quidem proprium non recipere magis et minus. Sic in quantitate et qualitate agnoscit proprietates; Archytas quoque:*⁸² *Conceptibus et categoriis inexistunt quaedam communia, quaedam vero propria. Is idem etiam in substantia, in actione, in contrariis triplices differentias constituit. De accidentibus idem ita:*⁸³ *Omnis enim substantia per se est. Coexistentia vero et accidentia vel in ea, vel non sine ea. Et Perictione, quod antea attulimus:*⁸⁴ *Accidentia entibus. Et rursus:*⁸⁵ *Universaliter quidem omnibus accidentia. Apud Hippocratem quoque, apud Platonem haec eadem infinitas leges.*

TOTUM. PARTES.

Totum quidem ac partes nominantur tum ab Hermete tum ab Ocello et in corporibus et in incorporeis; in his ille sic in *Clave*

⁷⁹ και νῦν μὲν φίλος ὁ αὐτός, νῦν δὲ ἐχθρὸς διαφέρων τᾶ σχέσει και τῷ πρὸς τι λεγομένῳ και κατὰ τὴν οὐσίαν οὐ διαφέρει: [Ps.-ARCHYT. Fragm. 3.26–28]

⁸⁰ Αἱ μὲν οὖν τῶν ἄλλων λόγων διαφοραὶ ἐκδηλότεραί εἰσιν, ἃ δὲ ποότης και τὸ ἔχειν και τὸ πάσχειν δυσθεωρητέρας ἔχουσι διαφοράς: [Ps.-ARCHYT. Fragm. 4.8–9]

⁸¹ Τὰς μὲν οὖν οὐσίας ἴδιον τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὸ μᾶλλον και τὸ ἥττον. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 5.12]

⁸² Ταῖς δὲ διανοίαις ταύταις και ταῖς κατηγορίαις συνυπάρχει τινὰ μὲν κοινά, τινὰ δὲ ἴδια. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 26.16–17]

⁸³ πᾶσα γὰρ οὐσία καθ' αὐτὰν ἐντι, τὰ δὲ συνυπάρχοντα και συμβεβηκότα ἢ ἐν ταύτῃ φημί ἢ οὐκ ἄνευ ταύτας. [Ps.-ARCHYT. Fragm. 26.22–27.1]

⁸⁴ τὰ δὲ συμβεβακότα τοῖς ἐοῖσιν. [PERICT. Fragm. 146.10–11]

⁸⁵ τὰ μὲν ὧν καθόλω πᾶσι συμβεβακότα. [PERICT. Fragm. 146.12]

prijatelj, sad pak neprijatelj, različit ponašanjem i po onome što se kaže uz nešto drugo; po biti se pak ne razlikuje.«²¹ Pa opet: »Svakako su razlike inih odnosa očitije; kvalitete, naprotiv, te 'imati' i 'trpjeti' imaju teže shvatljive razlike.«

O 'navlastitom' pak: »Navlastitost supstancije doista ne prihvaća ono 'više' i 'manje'.« Na taj način svojstva u kvantiteti i kvaliteti priznaje i Arhita: »U pojmovima i kategorijama ima nešto zajedničko, a nešto i navlastito.« Taj isti je uz to utvrdio trojake razlike: u supstanciji, u djelovanju i u suprotnostima.²² Isti o akcidentima ovako: »Svaka, naime, supstancija postoji po sebi. Supostojeće pak i akcidentalno ili su u njoj ili nisu bez nje.« A Periktiona ono što smo prije iznijeli: »Akcidenti bićima [...].« Pa opet: »Akcidenti doista sveobuhvatno svemu [...].« Također ćeš kod Hipokrata i kod Platona pročitati to isto beskonačno puta.

CJELINA I DIJELOVI

Koliko Hermes toliko i Okel spominju cjelinu i dijelove, ne samo u tijelima nego i u netjelesnim stvarima. U ovima [netjelesnim]

²¹ Isto je tako ovaj navod, kao i dva sljedeća, Pseudo-Arhitin, a ne Okelov.

²² Ili: »trostruku razliku: između supstancije, djelovanja i onog suprotnog.«

– totum.⁸⁶ Collustrans vero omnem mentem et totam animam illustrat et attrahit per corpus et totam ipsam in essentiam transmutat. Et Libello sexto – partes:⁸⁷ Hae partes Dei sunt totales, propriae eius solius, domesticae. Ocellus vero de corporeis libro *De natura* 1.:⁸⁸ Si ergo
5 totum et universon. De partibus vero:⁸⁹ Si quid enim est, in universo est et cum hoc universon; et cum hoc omnia habet, quaedam ut partes, quaedam autem ut germina.

MANCUM.

Quod autem Aristoteles libro *Significatorum* capite 27. man-
10 cum vocat et in quantis esse ait, non videtur forte enti uti ens recta ratione convenire, nec entis accidens esse, cum tantum solis quantis, nec eis tamen omnibus accidat; nam nec numeris, nec continuis omnibus accommodatur, sicuti ipse toto eo capite declarat. Quare videtur haec manci tractatio, nec suo loco posita,
15 nec forte digna; cuius vetustiores rationem, uti entis aut speciem, aut accidens haberent.

PERFECTUM.

Perfectum vero definit:⁹⁰ *Perfectum dicitur, unum quidem, extra quod non est accipere ullam partem.* In hac re videtur cum Ocello

⁸⁶ περιλάμψαν δὲ πάντα τὸν νοῦν καὶ τὴν ὅλην ψυχὴν ἀναλάμπει καὶ ἀνέλκει διὰ τοῦ σώματος καὶ ὅλον. αὐτὸν εἰς οὐσίαν μεταβάλλει. [Corp. Herm. Clavis 6.6–8]

⁸⁷ ταῦτα γὰρ μέρη τοῦ θεοῦ ἐστὶν ὁλόκληρα, ἴδια αὐτοῦ μόνου, οἰκειᾶ. [CORP. HERM. De intellectione et sensu 4.14–15]

⁸⁸ ἐὰν οὖν καὶ τὸ ὅλον καὶ τὸ πᾶν [OCELL. Univ. nat. 1.4.1–2]

⁸⁹ εἰ γὰρ τι ἐστὶν, ἐν τῷ παντί ἐστι, καὶ σὺν τούτῳ τὸ πᾶν, καὶ σὺν τούτῳ τὰ πάντα ἔχειν, τὰ μὲν ὡς μέρη τὰ δὲ ὡς ἐπιγεννήματα. [OCELL. Univ. nat. 1.7.4–6]

⁹⁰ Τέλειον λέγεται ἐν μὲν οὐ μὴ [μὲν] ἐστὶν ἔξω τι λαβεῖν μηδὲ ἐν μόριον. [ARIST. Metaph. 1021b.12–13]

onaj, u *Ključu*, ovako o cjelini: »Obasjavši pak sav um, cjelokupnu dušu rasvjetljuje i privlači kroz tijelo te ju cijelu preoblikuje u bit.« A u *Šestoj knjižici* o dijelovima: »Ovi su dijelovi Boga u cijelosti samo njemu vlastiti i pripadni.« Okel pak u 1. knjizi *O prirodi* o tjelesnim stvarima: »Ako, dakle, cjelinu i sveukupnost.« 5
A o dijelovima: »Ako doduše nešto jest, u sveukupnosti jest, i time je sveukupnost. I zajedno s time sadržava sve: nešto kao dijelove, nešto pak kao klice.«

MANJAK

Ono pak što Aristotel naziva 'manjkom' u 27. poglavlju knjige *Značenja* i za što kaže da se nalazi u onom kolikome možda ne pristaje, čini se, na pravi način biću kao biću; i nije akcident bića, budući da pripada samo kvantitetama, i to ipak ne svima. Nije, naime, prilagođen ni brojevima ni svim neprekidninama – kao što i sam pisac u cijelom tom poglavlju pojašnjuje. Stoga se čini 15
da ovo raspravljanje o 'manjku' nije ni umjesno, ni možda vrijedno; stariji su ga uzimali u obzir bilo kao vrstu, bilo kao akcident bića.

SAVRŠENO

Ono pak savršeno određuje: »Savršenim se naziva ono jedno 20
iz kojega nije moguće uzeti nijedan dio.« Čini se da je u toj stvari

et cum Timaeo Locro consentire. Ille sic:⁹¹ *Coagmentatio enim est omnium naturarum, per se perfectum, perfectum. Extra enim uniuersum nihil. Timaeus vero ita explicavit:*⁹² *Ex omnibus perfectis constat corporibus, quae omnia et tota in eo sunt, ita ut nulla pars desit*
 5 *extra ipsum. Imperfectum habes in hoc Zoroastris oraculo:*⁹³ *Non enim a paterno principio imperfectum quid voluitur.*

ACTUS. POTENTIA.

Actus vero et potentia, per quae 1. *Physico* cap. 8. veluti clamat, antiquorum ignorantiam solvi, videturque gloriari a se excogitam
 10 *eam distinctionem, clarissime sunt apud Trismegistum initio Sacri sermonis. Actus quidem in his verbis:*⁹⁴ *Principium divinitas et natura et actus et necessitas et finis et renovatio. Potentia statim post:*⁹⁵ *Erant enim tenebrae infinitae in abyssonis et aqua et spiritus tenuis intellectualis, divina existentia, in potentia. Libello vero De communi*
 15 *mente utrumque: [205]*⁹⁶ *Vivimus vero potentia et actu et saeculo. Et Timaeus libro De anima mundi:*⁹⁷ *Inaequalium vero laterum figura habens maiorem potentia triplam minore. Et Orpheus:*⁹⁸ *Omnium enim*

⁹¹ σύστημα γὰρ ἐστὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως [ἐστὶ τῶν ὅλων φύσεων] αὐτοτελὲς καὶ τέλειον. ἐκτὸς γὰρ τοῦ παντός οὐδέν. [OCELL. Univ. nat. 1.7.3–4]

⁹² ἐκ παντελέων δὲ συνέστακε σωμαίων, τάπερ ὅλα ἐν αὐτῶ ἐντι, ὡς μὴ ποκα μέρος ἀπολειφθῆμεν ἐκτὸς αὐτῶ. [TI. LOCR. Fragm. 207.16–18]

⁹³ Οὐ γὰρ ἀπαι πατρικῆς ἀρχῆς ἀτελὲς τι τροχάζει. [ORAC. CHALD. Fragm. 13.1]

⁹⁴ ἀρχὴ τὸ θεῖον καὶ φύσις καὶ ἐνέργεια καὶ ἀνάγκη καὶ τέλος καὶ ἀνανέωσις. [CORP. HERM. Sermo sacer 1.3–4]

⁹⁵ ἦν γὰρ σκότος ἀπειρον ἐν ἀβύσσῳ καὶ ὕδωρ καὶ πνεῦμα λεπτὸν νοερόν, δυνάμει θείᾳ ὄντα. [CORP. HERM. Sermo sacer 1.5–6]

⁹⁶ ζῶμεν δὲ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ καὶ Αἰῶνι. [CORP. HERM. De mente communi ad Tatium 8.7–8]

⁹⁷ τὸ δὲ ἀνισόπλευρον, ἔχον τὰν μέζονα δυνάμει τριπλατίαν τὰς ἐλάσσονος. [TI. LOCR. Fragm. 215.17–18]

⁹⁸ πάντων γὰρ πρώτη δυνάμει κόλποισιν ἀφράστοις δεξαμένη γενεὴν ἐπὶ πᾶν προχέει τροχάουσαν. [ORAC. CHALD. Fragm. 56.2–3]

on suglasan s Okelom i Timejem Lokraninom. Onaj ovako: »Sljubljenost je, naime, svih naravi, budući da je po sebi savršena, ono savršeno, jer izvan sveukupnosti nema ničega.« A Timej je ovako pojasnio: »Sastoji se od svih savršenih tijela, ona su sva i potpuno u njemu, tako da nijedan dio izvan njega ne izbiva.« Ono nesavršeno imaš u ovom Zoroastrovom proročanstvu: »Nema ničeg nesavršenog u onome što se kotrlja od otačkog principa.« 5

ZBILJNOST I POTENCIJALNOST

Zbiljnost i potencijalnost, glede kojih u 8. poglavlju 1. knjige *Fizike* tako reći više da se dokida neznanje starih te se, čini se, hvali kako je to razlikovanje on izumio, posve jasno stoje kod Trismegista na početku *Svetoga govora* i to zbiljnost ovim riječima: »Božanskost kao princip, i priroda, i zbiljnost i nužnost i svrha i obnavljanje.« A potencijalnost odmah poslije: »Postojahu, naime: beskonačna tmuša u bezdanu, i voda i istančan, inteligibilan duh – božanski opstojeći u potencijalnosti.« U knjižici pak *O zajedničkom umu* i jedno i drugo: [205] »Živimo uistinu i u vijeku potencijalno i zbiljski.« A Timej u knjizi *O svjetskoj duši*: »Lik pak nejednakih stranica kojemu je veća potencijalno trostruko [veća] od manje.«²³ A Orfej: »Jer, potencijalnost od 10 15 20

²³ Usp. Platon *Tim.* 54d.

*prima potentia finibus ineffabilibus praecipiens generationem in universum profundit rotantem, de materia ni fallor sermonem habens, in qua istam potentiam Aristoteles collocavit. Sed Ocellus clarissime in materia eam statuit libello De natura cap. 2. ita scribens:*⁹⁹

- 5 *Potentia ergo omnia in hoc ante generationem. Rursus:*¹⁰⁰ *Primo, omnium susceptrix, communis enim subiicitur omnibus, itaque primum potentia corpus sensibile; quam sententiam ipsis etiam verbis cap. 1. lib. 2. De ortu et interitu sibi accommodavit Aristoteles, ut postea patebit.*

EX QUO.

10

Cap. 24. significata ex quo Aristoteles tradens, unum ita effert:¹⁰¹ *Ex quo est, ut ex materia.* Ocellus eodem capite 1. ita dixerat:¹⁰² *Hoc vero fuerit omnium susceptivum et simulacrum ipsius generationis, ita habens ad ea quae ex ipsis fiunt,*¹⁰³ *ut materia ad artificiale.*

- 15 Et Timaeus Locrus:¹⁰⁴ *Fecit hunc mundum ex omni materia.*

PRIUS.

Prius autem tribus Aristotelicis significationibus protulit Timaeus idem:¹⁰⁵ *Prius enim honorabilius et potestate et tempore. Posterius ex contrapositione per se claret.*

⁹⁹ δυνάμει μὲν οὖν πάντα ἐν τούτῳ πρὸ τῆς γενέσεως. [OCELL. Univ. nat. 2.3.11]

¹⁰⁰ πρῶτως δὲ {ὑλη} τὸ πανδεχές, κοινὸν γὰρ ὑπόκειται πᾶσιν· ὥστε πρῶτον μὲν τὸ δυνάμει σῶμα αἰσθητὸν. [OCELL. Univ. nat. 2.6.3–5]

¹⁰¹ ἐξ οὗ ἐστὶν ὡς ὑλης. [ARIST. Metaph. 1023a.26–27]

¹⁰² τοῦτο δ' ἂν εἴη πανδεχές καὶ ἐκμαγεῖον αὐτῆς τῆς γενέσεως, οὕτως ἔχον πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ γινόμενα. [Ocell. Univ. nat. 2.3.3–5]

¹⁰³ <ὡς> καὶ ὑλη πρὸς τεχνητόν. [OCELL. Univ. nat. 2.3.6]

¹⁰⁴ Ἐποίησεν ὦν τόνδε τὸν κόσμον ἐξ ἀπάσας τὰς ὕλας. [TI. LOCR. Fragm. 206.18]

¹⁰⁵ πρότερον γὰρ τὸ τιμιώτερον καὶ δυνάμει καὶ χρόνῳ [TI. LOCR. Fragm. 209.2–3]

svega prva u neiskaziva njedra preuzimljući naraštaj u kolajuću ga sveukupnost prosipa.« Ako ne griješim, govor drži o materiji u koju je Aristotel smjestio potencijalnost. No najjasnije ju je u materiju postavio Okel u 2. poglavlju knjižice *O prirodi* ovim riječima: »Potencijalnost je dakle sve u tom 'prije nastajanja'.« Pa opet: »Kao prvo, sveprimateljica: biva općom naime podlogom svemu; tako da je osjetilno tijelo potencijalnost na prvome mjestu.« Tu je misao tim istim riječima sebi pripisao Aristotel u 1. poglavlju 2. knjige *O nastajanju i propadanju*,²⁴ što ću poslije pokazati.

IZ ČEGA

U 24. poglavlju, predajući značenja onoga »iz čega«, Aristotel jedno ovako iznosi: »Iz čega jest, kao iz materije«. Okel je, također u 1. poglavlju, ovako bio rekao: »To bi pak bilo ono sveprihvatno i slika samoga nastajanja, onako se odnoseći prema onomu što iz njih nastaje«, »kao materija prema rukotvorini.« A Timej Lokranin: »Načinio je ovaj svijet iz sveukupne materije.«

ONO PRIJE

Ono prije u trima aristotelovskim značenjima Timej je već iznio na isti način: »'Ono prije', naime, časnije je i po moći i po vremenu. Ono poslije se po sebi razjašnjuje iz suprotstavljenosti.«

²⁴ *De ortu et interitu* – radi se o knjizi koja se obično naziva *De generatione et corruptione*. Sukladno tomu i prevodim *O nastajanju i propadanju*.

VERUM. FALSUM.

De vero autem et falso Hermes longum habet sermonem in fragmento quodam, quod ex Cyprica peregrinatione nostra attulimus; quod inter alia non pauca in *Sapientiae thesauro* dabimus legendum. Plato autem in *Euthydemo* sic de vero:¹⁰⁶ *Sed enim qui ens dicit et entia, vera dicit.* Falsum in *Theaeteto*, contrarium vero falsum ita:¹⁰⁷ *Falsam dicimus esse opinionem aliopinionem quandam, quando quis aliquid entium alio ente commutans cogitatione dixerit esse.* Quod idem Aristoteles obscurius 6. *Philosophiae* ita expressit:¹⁰⁸ *Qui divisum putat divisum esse et compositum compositum.* *Fallitur vero qui contrarie habet.* Et lib. 4. cap. 3.:¹⁰⁹ *Non enim est falsum et verum in rebus, sed in cogitatione.* Videtur ex locis illis Platonicis et aliis desumptum.

PRINCIPIUM. CAUSA. ELEMENTUM. NATURA.
NECESSARIUM.

Quinque vero illa: principium, causa, elementum, natura, necessarium, sunt ab antiquis saepe in tractationem revocata. Aristoteles ipso sic de principio scribente *Sophiae* 1. cap. 3.:¹¹⁰ *Attamen accepimus et eos qui ante nos in considerationem entium venerunt et*

¹⁰⁶ Ἀλλὰ μὴν ὃ γε τὸ ὄν λέγων καὶ τὰ ὄντα ἀληθῆ λέγει· [PLATO Euthd. 284a]

¹⁰⁷ Ἀλλοδοξίαν τινὰ οὖσαν ψευδῆ φαμεν εἶναι δόξαν, ὅταν τις τι τῶν ὄντων ἄλλο [ἄλλω] αὐτῶν ὄντων ἀνταλλαξάμενος τῇ διανοίᾳ φῆ εἶναι. [PLATO Thē. 189b12–c2]

¹⁰⁸ ὁ τὸ διηρημένον οἰόμενος διηρηθῆσθαι καὶ τὸ συγκείμενον συγκεῖσθαι, ἔψευσται δὲ ὁ ἐναντίως ἔχων. [ARIST. Metaph. 1051b3–5]

¹⁰⁹ οὐ γὰρ ἐστὶ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθές ἐν τοῖς πράγμασιν, {οἷον τὸ μὲν ἀγαθὸν ἀληθές τὸ δὲ κακὸν εὐθὺς ψεῦδος,} ἀλλ' ἐν διανοίᾳ, [Arist. Metaph. 1027b.25–27]

¹¹⁰ ὅμως δὲ παραλάβωμεν καὶ τοὺς πρότερον ἡμῶν εἰς ἐπίσκεψιν τῶν ὄντων ἐλθόντας καὶ φιλοσοφήσαντας περὶ τῆς ἀληθείας. δῆλον γὰρ ὅτι κἀκεῖνοι λέγουσιν ἀρχὰς τινὰς καὶ αἰτίαι· [ARIST. Metaph. 983b.1–4]

ISTINITO I NEISTINITO

O istinitom i neistinitom Hermes ima podugačko izlaganje u jednom ulomku što smo donijeli sa svojega boravka na Cipru i izdat ćemo ga skupa s ostalima u *Riznici mudrosti*. Platon pak u *Eutidemu* o istinitome ovako: »Nego, dakako: tko 'biće' kaže, i 'bića', istinu kaže.« O neistinitom u *Teetetu*, o neistinitom kao suprotnosti istinitomu, ovako: »Kažemo da je neistinito mnijenje nekakvo inomnijenje onda kada bi tkogod za neko od bića rekao da je neko drugo biće, pobrkavši ih u misli.« To je isto Aristotel – mutnije – u 6. knjizi *Filozofije* izrazio ovako: »Onaj koji uzima da je podijeljeno podijeljeno, a sastavljeno sastavljeno. Vara se pak onaj koji drži suprotno«; a u 3. poglavlju 4. knjige: »Jer istinito i neistinito nije u stvarima, nego u mišljenju«: to je, čini se, uzeto iz onih Platonovih i iz drugih mjesta.

PRINCIP, UZROK, ELEMENT, NARAV I NUŽNO

Stari su se pak često u svojim spisima vraćali na pretresanje ovih pet: princip, uzrok, element, narav i ono nužno; pri tom sâm Aristotel o principu piše u 3. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* ovako: »Ipak smo doznali i za one koji su prije nas došli do toga da

qui sunt philosophati de veritate. Clarum enim est quod etiam illi dicunt principia quaedam et causas. Et mox:¹¹¹ Primorum sane philosophantium plerique ea quae in specie materiae sunt, arbitrati sunt esse omnium principia. Ex quo enim sunt omnia entia et ex quo primo gignuntur et in quod corrumpuntur ultimo substantia manente et passionibus mutata, hoc elementum et hoc principium aiunt esse entium.

Sed etiam alia quam materialia principia veteres tractasse testes multi sunt Hermetis loci, *Cratere*:¹¹² Unitas enim omnium existens principium et radix. Sine principio autem nihil, principium vero ex nullo [206] praeter quam ex se ipso, ubi aliquot principii significata exprimuntur. Sed quamquam Aristoteles superiore loco antiquiores materiale tantum principium attigisse dicat, capite tamen sequenti plura vidisse eos principia affirmat.¹¹³ Isti sane, uti dicimus, hucusque duas causas attigerunt uti nos determinavimus in iis, quae de natura, materiam videlicet et eam, unde motus. Cap. 6. vero affirmat Platonem formam adiecisse:¹¹⁴ Clarum itaque est ex dictis, quod duabus causis est solum usus, ea, quae quid est et ea, quae secundum materiam. Ideae enim eius quod quid est causae sunt aliis, ideis vero unum. Quod vero finalem etiam causam tetigerint

¹¹¹ τῶν δὴ πρώτων φιλοσοφησάντων οἱ πλεῖστοι τὰς ἐν ὕλης εἶδει μόνως [μόνον] ᾤθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων· ἐξ οὗ γὰρ ἔστιν ἅπαντα τὰ ὄντα καὶ ἐξ οὗ γίγνεται πρῶτου καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχείον καὶ ταύτην ἀρχὴν φασὶν εἶναι τῶν ὄντων. [ARIST. *Metaph.* 983b.6–11]

¹¹² ἢ γὰρ μονάς, οὕσα πάντων ἀρχὴ καὶ ῥίζα, {ἐν πασίν ἔστιν ὡς ἂν ῥίζα καὶ ἀρχή.} ἄνευ δὲ ἀρχῆς οὐδὲν, ἀρχὴ δὲ ἐξ οὐδενός ἀλλ' ἐξ αὐτῆς. [CORP. HERM. *Crater* 10.3–5]

¹¹³ οὗτοι μὲν οὖν, ὥσπερ λέγομεν, καὶ μέχρι τούτου δυοῖν αἰτίαι <ἐφήψαντο> ὧν [ὡς] ἡμεῖς διωρίσαμεν ἐν τοῖς περὶ φύσεως {ἡμμένοι φαίνονται,} τῆς τε ὕλης καὶ τοῦ ὅθεν ἢ κίνησις. [ARIST. *Metaph.* 985a.10–13]

¹¹⁴ φανερόν δ' ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι δυοῖν αἰτίαι <ἐστὶ> μόνον κέχρηται [κεχρημένος], τῇ τε τοῦ τί ἐστὶ καὶ τῇ κατὰ τὴν ὕλην (τὰ γὰρ εἶδη τοῦ τί ἐστὶν αἴτια τοῖς ἄλλοις, τοῖς δ' εἶδεσι τὸ ἐν). [ARIST. *Metaph.* 988a.8–11]

razmišljaju o bićima i koji su kao filozofi govorili o istini. Jasno je, naime, da i oni govore o stanovitim principima i uzrocima.« I malo dalje: »Doista je među prvim filozofima ponajviše njih držalo da je ono što pripada vrsti materije princip svega. Za ono, naime, od čega su sva bića, i iz čega ona prvo nastaju i u što na kraju propadaju – dok im supstancija ostaje, a s obzirom na trp-
nje se mijenjaju, – to je, kažu, element i to je princip bića.« 5

No, o tome da su stariji obrađivali i druge, a ne samo materijalne principe svjedoče kod Hermesa mnoga mjesta. U *Vrču*: »Jednost, naime, postoji kao princip i korijen svih stvari; bez principa pak nema ničega, a princip nije ni iz čega [206] osim iz sebe sama.« 10 Ondje se iskazuje i nekoliko značenja principa. Međutim, iako Aristotel na gore navedenom mjestu kaže da su se stariji dotaknuli tek materijalnog principa, ipak u sljedećem odlomku ustvrđuje da su uočili veći broj principa: »Ti su se, kako kažemo, do sada doista dotaknuli dva uzroka, kao što smo mi postavili u knjigama *O prirodi*, to jest glede materije i onoga odakle gibanje.« A u 6. poglav-
lju ustvrđuje da je Platon pridodao formu: »Stoga je iz rečenoga jasno da se poslužio samo dvama uzrocima: onim da 'nešto jest' i onim koji je po materiji. Ideje naime onoga da 'nešto jest' uzroci su drugim stvarima, idejama pak ono jedno.« A da su se dotaknu- 20

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

eodem capite fatetur:¹¹⁵ *Cuius vero gratia actiones et mutationes et motiones modo quidem aliquo dicunt causam, ita vero non dicunt, neque quo modo se habet. Et capite ultimo:¹¹⁶ *Et aliquo sane modo omnes prius dictae sunt aliquo autem nequaquam, balbutire enim videtur*
 5 *prima philosophia circa omnia. At cum Mercurius in Cratere scribat:¹¹⁷ *Cum uniuersum mundum fecit opifex, et rursus:¹¹⁸ *Sua voluntate fabrefecit entia, non videtur balbutienter aut exiliter ἀμυδρῶς locutus esse. Sed verius, si cum iis, quae Hermes ubique, quae Timaeus, quae Plato scripserunt, conferantur, ea, quae Aristoteles docuit de prima hac causa, (pace eius ac suorum dixerim)*
 10 *balba et exilia videbuntur. Sed finalis quoque causa a Platone non exiliter, non balbutienter, tum aliis in locis, tum in Philebo tractata est:¹¹⁹ *Ait vero, quod hoc (gratia alicuius) entium est semper, illud vero cuius gratia ubique alicuius gratia factum semper fit.*
 15 *Et quae in hanc sententiam clarissime eo loci disputantur. Quam eandem causam in boni sorte collocavit loco eodem:¹²⁰ *Id vero cuius gratia, quod gratia illius fit semper fiat in boni sorte, illud est. Et in Timaeo:¹²¹ *Quare sane oportet duas causae species definire, hanc quidem necessariam, illam vero divinam. Et divinam quidem in omnibus*
 20 *quaerere acquisitionis gratia vitae beatae, quantum natura nostra*******

¹¹⁵ τὸ δ' οὐ ἔνεκα αἱ πράξεις καὶ αἱ μεταβολαὶ καὶ αἱ κινήσεις τρόπον μὲν τινα λέγουσιν αἰτίον, οὕτω δὲ οὐ λέγουσιν οὐδ' ὄνπερ πέφυκεν. [ARIST. Metaph. 988b.6–8]

¹¹⁶ καὶ τρόπον μὲν τινα πᾶσαι πρότερον εἴρηται τρόπον δὲ τινα οὐδαμῶς. ψελλιζομένη γὰρ ἔοικεν ἢ πρώτη φιλοσοφία περὶ πάντων. [ARIST. Metaph. 993a.14–16]

¹¹⁷ Ἐπειδὴ τὸν πάντα κόσμον ἐποίησεν ὁ δημιουργός. [CORP. HERM. Crater 8.5]

¹¹⁸ τῇ δὲ αὐτοῦ θελήσει δημιουργήσαντος τὰ ὄντα. [CORP. HERM. Crater 8.8]

¹¹⁹ λέγει δ' ὅτι τὸ μὲν ἔνεκά του τῶν ὄντων ἔστ' αἰεὶ, τὸ δ' οὐ χάριν ἐκάστοτε τὸ τινὸς ἔνεκα γιγνόμενον αἰεὶ γίγνεται. [PLATO Phlb. 53e5–7]

¹²⁰ Τό γε μὴν οὐ ἔνεκα τὸ ἔνεκά του γιγνόμενον αἰεὶ γίγνεται ἄν, ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ μοίρᾳ ἐκεῖνό ἐστι. [PLATO Phlb. 54c9–10]

¹²¹ διὸ δὴ χρὴ δὴ αἰτίας εἶδη διορίζεσθαι, τὸ μὲν ἀναγκαῖον, τὸ δὲ θεῖον, καὶ τὸ μὲν θεῖον ἐν ἅπασιν ζητεῖν κτήσεως ἔνεκα εὐδαίμονος βίου, καθ' ὅσον ἡμῶν ἢ φύσις ἐνδέχεται, τὸ δὲ ἀναγκαῖον ἐκείνων χάριν. [PLATO Ti. 68e–69a]

li i svršnoga uzroka priznaje u istome poglavlju: »Poradi čega su djelovanja, promjene i gibanja na neki način doduše kazuju, uzroka pak ne kazuju tako, kao ni na koji to način jest.« A u posljednjem poglavlju: »I na neki su način doista svi rečeni prije, na neki pak način nisu uopće: čini se, naime, da najranija filozofija o svemu muca.« Međutim, kad Merkurije piše u *Vrču* »Budući da je sveukupni svijet načinio rukotvorac«; pa opet: »Svojom je voljom vješto izradio bića«, onda se ne čini da je govorio mucavo ili nejasno. Nego, bliže je istini ovo: ako se s onime što su pisali posvuda Hermes, Timej i Platon, usporedi što je naučavao Aristotel o onome prvom uzroku – to će se Aristotelovo činiti (rekao bih ne uznemirujući njega i njegove) mucavim i oskudnim. No, i svršnim se uzrokom – ni mucavo ni oskudno – bavio Platon, kako u *Filebu* tako i na drugim mjestima: »Kaže pak da od bića jedna su uvijek poradi nečeg [drugog], a druga su ova poradi kojih ona [prva], koja su poradi nečeg drugog, uvijek nastaju gdje god nastaju;« kao i one stvari o kojima se na tome mjestu vrlo jasno raspravlja. Taj je isti uzrok na istom mjestu metnuo na stranu dobra: »Ono pak poradi čega biva što poradi nečega biva uvijek na strani dobra biva, jest ovo.« A u *Timeju*: »Stoga dakako da valja odrediti dvije vrste uzrokā: jednu nužnu, drugu božansku. I treba onu božansku tražiti u svim stvarima radi postignuća blažena života, koliko to

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

suscipit, necessariam vero illorum gratia. Ocellus quoque finalem causam in naturae rebus expressit:¹²² *Secundo vero contrarietates ut mutationes et alterationes perficiantur passionem et dispositiones recipiente materia. Et ut potentiae cum sint antipathes ne superent ipsae se ipsas usque in finem, neque ipsae a se ipsis superentur.*

Causas ergo non duas, uti superiore loco asseverarat, sed suis testimoniis omnes vetustiores eo philosphi sunt locuti.

ELEMENTA

De elementis quoque idem fecerunt. Et nomine etiam στοιχείου, elementi, sunt usi, quamquam Laertius non satis vere dixerit, Platonem fuisse eius nominis excogitorem. Nam Timaeus ante Platonem ita scripserat libello suo *De mundi anima*:¹²³ *Sola enim terra aeternum elementum habet semitetragonum, hoc enim elementum aliorum corporum est ignis, aeris, aquae.* Et paulo postea:¹²⁴ *Haec ergo ex eodem elemento composita in se invicem vertuntur. Quatuor quoque haec elementa esse idem Timaeus affirmat:*¹²⁵ *Principia ergo generatorum, ut subiectum quidem, materia, ut vero ratio formae, species; germina vero horum sunt corpora, terra et aqua et aer et ignis.* Ocellus quoque eadem haec elementa statuit: [207]¹²⁶ *Tertium vero ignis et aqua et terra et aer. Haec enim transmutantur in se invicem. Quod vero Aristoteles testatur Empedoclem pri-*

¹²² δεύτερον δὲ τὰς ἐναντιότητας, ἵνα μεταβολαὶ καὶ ἀλλοιώσεις ἐπιτελώνται πάθος καὶ διάθεσιν ἐπιδεχομένης τῆς ὕλης, καὶ ἵνα αἱ δυνάμεις ἀντιπαθεῖς οὔσαι μῆτε κρατῶσιν εἰς τέλος αὐταὶ αὐτῶν μῆτε κρατῶνται αὐταὶ ὑπ' αὐτῶν. [OCELL. Univ. nat. 2.4.1–4]

¹²³ μόνα γὰρ ἃ γὰ ἴδιον στοιχεῖον ἔχει τὸ ἀμιτετράγωνον. Τῆνο δὲ στοιχεῖον τῶν ἄλλων σωμάτων ἐστὶ, πυρός, ἀέρος, ὕδατος. [TI. LOCR. Fragm. 216.12–13]

¹²⁴ ταῦτα δ' ὧν ἀπὸ ταυτῶ στοιχείω συγκείμενα εἰς ἄλληλα τρέπεται. [TI. LOCR. Fragm. 216.19–20]

¹²⁵ ἀρχαὶ μὲν ὧν τῶν γεννωμένων ὡς μὲν ὑποκείμενον ἃ ὕλα, ὡς δὲ λόγος μορφᾶς τὸ εἶδος· ἀπογεννάματα δὲ τουτέων ἐντὶ τὰ σώματα, γὰρ τε καὶ ὕδωρ ἀήρ τε καὶ πῦρ. [TI. LOCR. Fragm. 215.13–15]

¹²⁶ τρίτον δὲ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀήρ· ταῦτα γὰρ μεταβάλλουσιν εἰς ἄλληλα, [OCELL. Univ. nat. 2.6.6–8]

narav naša dopušta, onu pak nužnu poradi rečenih stvari.« Okel je također izložio svršni uzrok u prirodnim stvarima: »A kao drugo, tako što materija – da bi se suprotnosti poput promjena i preinaka ostvarivale – prihvaća trpnju i raspoređaj; i tako da moći, budući da su uzajamno protutrpne, ne bi jedne drugima do kraja ovladale, niti same sobom bile ovladane.« 5

Filozofi stariji od njega nisu, dakle, govorili o dvama uzrocima, kao što je sam na gore navedenom mjestu bio ustvrdio, već o svima.

ELEMENTI

Isto su učinili i o elementima; i služili su se i nazivom 'element', iako Laertije nije dostatno ispravno rekao da je Platon bio izumitelj tog naziva. Timej je naime prije Platona ovako bio napisao u svojoj knjižici *O svjetskoj duši*: »Zemlja naime jedina ima vječan element, polučetverokutan; on je, naime elementom ostalih tijela: ognja, zraka, vode.« A malo poslije: »Ova se, dakle, sastavljena od istoga elementa, izmjenice obrću jedna u druga.« Timej isto tako potvrđuje da su ta elementa četiri: »Dakle, principi su nastalih stvari, kao subjekt, materija; kao razlog pak forme – vrste. Njihovi su potomci tijela, zemlja, voda, zrak i vatra.« Okel je također postavio iste te elemente: [207] »Treće pak oganj i voda i zemlja i zrak. Oni se, naime, naizmjenice pretvaraju jedni u druge.« Što pak Aristotel u 4. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* ovim riječima svjedoči da je Empedoklo prvi uveo ta četiri elementa 10 15 20

mum elementa haec quatuor in philosophiam induxisse, libro 1. *Sophiae* cap. 4 his verbis:¹²⁷ *Ad haec etiam ea, quae in forma materiae dicuntur elementa quatuor, primus dixit, sane verum non est. Namque Hermes multis saeculis Empedocle antiquior et in Poemandro et in Mente communi, quatuor haec nominavit:*¹²⁸ *Et illud inspice, o fili, quod quaeque animalium uni parti universi supergradiuntur, aquitilia quidem aquae, terrestriae vero terrae, sublimia aeri, homo vero his omnibus utitur terra, aqua, aere, igne. In Poemandro vero etiam elementa, στοιχεῖα vocat:*¹²⁹ *Inquam ego elementa naturae unde substiterunt.*

NATURA

Sed et naturae ipsius multo fortasse plura significata apud hunc ipsum Hermetem, apud Ocellum, Timaeum, Pythagoreos alios, Hippocratem, Platonem, colligere liceat, quam sint ab Aristotele enumerata. Quorum unum sit, quod modo retulimus, aliud in eodem *Poemandro*:¹³⁰ *Discere volo entia et intelligere eorum naturam. Rursus:*¹³¹ *Verbum sacrum inscendit naturae. Et:*¹³² *Et pontentiis supra octonariam naturam existentibus. In Catholico autem:*¹³³ *Non entia enim non habent naturam ut possint fieri. Et rur-*

¹²⁷ ἔτι δὲ τὰ ὡς ἐν ὕλης εἶδει λεγόμενα στοιχεῖα τέτταρα πρῶτος εἶπεν. [ARIST. *Metaph.* 985a.31–33]

¹²⁸ καὶ κεῖνο δὲ ὄρα, ὦ τέκνον, ὅτι ἕκαστον τῶν ζώων ἐνὶ μέρει ἐπιφοιτᾷ τοῦ κόσμου· τὰ μὲν γὰρ ἐνυδρα τῷ ὕδατι, τὰ δὲ χερσαῖα τῇ γῆ, τὰ δὲ μετάρσια τῷ ἀέρι, ὁ δὲ ἄνθρωπος πᾶσι τούτοις χρῆται, γῆ, ὕδατι, ἀέρι, πυρὶ. [CORP. HERM. *De mente communi ad Tatium* 20.1–4]

¹²⁹ Τὰ οὖν, ἐγὼ φημι, στοιχεῖα τῆς φύσεως πόθεν ὑπέστη; [CORP. HERM. *Poimander* 8.3–4]

¹³⁰ Μαθεῖν θέλω τὰ ὄντα καὶ νοῆσαι τὴν τούτων φύσιν. [CORP. HERM. *Poimander* 3.1–2]

¹³¹ Λόγος ἅγιος ἐπέβη τῇ φύσει, λόγος ἅγιος ἐπέβη τῇ φύσει. [CORP. HERM. *Poimander* 5.1–2]

¹³² καὶ τινων δυνάμεων ὑπὲρ τὴν ὀγδοατικὴν φύσιν <οὐσῶν>. [CORP. HERM. *Poimander* 26.5–6]

¹³³ τὰ γὰρ μὴ ὄντα οὐ φύσιν ἔχει τοῦ δύνασθαι γενέσθαι. [CORP. HERM. *Logos katholikos* <intercidit titulus 13.3–4>

u filozofiju: »K tomu je prvi izjavio i to kako onih elemenata za koje se veli da su u formi materije ima četvero« – to doista nije istina. Hermes, naime, mnogo stoljeća stariji od Empedokla, ta je četiri imenovao i u *Pastiru ljudi* i u *Zajedničkom umu*: »Uoči, sine, i to da sva živa bića hode jednim dijelom sveukupnosti: vodena bića vodom, zemaljska zemljom, ona gore zrakom, a čovjek se pak služi svima njima: zemljom, vodom, zrakom, ognjem.« U *Pastiru ljudi* ih pak također naziva 'elementi': »Ja kažem: elementi prirode od koje oni jesu.«

NARAV

No, možda se kod samoga toga Hermesa, kod Okela, Timeja i drugih pitagorovaca, kod Hipokrata i Platona, dade skupiti i mnogo više značenja same naravi nego što ih je nabrojio Aristotel. Od tih neka je jedno ono koje smo netom naveli, a drugo ono u istome *Poimandru*: »Želim naučiti o bićima i razabirati im narav.« Pa opet: »Sveta se riječ spušta na narav.« I: »I budući da potencijalnosti postoje ponad osmerostruke naravi.« U *Sveopćemu* pak: »Nebića, naime, nemaju narav pa da bi mogla nastajati.«

sus:¹³⁴ *Entia non habent naturam ut numquam sint.* Et:¹³⁵ *Una natura Dei, ipsum bonum.* Et in *Sacro sermone*:¹³⁶ *Deus et mens et natura.* Apud Ocellum quoque initio:¹³⁷ *Haec conscripsit Ocellus Lucanus De universi natura, aliqua sane signis manifestis ab ipsa natura eductus.* Et Timaeus:¹³⁸ *Hoc quidem boni naturae esse.*

Et innumera alia talia est apud authores hosce nobilissimos reperire, quae naturae nomen per omnia entium genera, species et individua vagari ostendant, ut nomen ullum aliud latiore non habeat significationem.

NECESSITAS

Necessitatis quoque significata, violenti et vis, Aristotelesmet ipse ex Eueno Pario et Sophocle se antiquioribus affert. Duo vero reliqua οὐ ἄνευ οὐκ¹³⁹, *sine quo non* et quod non potest aliter se habere, apud antiquiores itidem sunt; prius apud Timaeum, initio statim:¹⁴⁰ *Necessitatem vero eorum quae vi, secundum corporum facultates fiunt.* Quam Aristoteles libri 2. *De natura*, capite ultimo usurpavit: ἀλλ' ἢ ὡς ὑλην.¹⁴¹ *Nisi ut materia.* Et Plato^{iv} in *Timaeo*:¹⁴² *Necessarium vero illorum gratia.* Secunda vero significa-

¹³⁴ καὶ πάλιν τὰ ὄντα οὐ φύσιν ἔχει τοῦ μηδέποτε εἶναι. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulus 13.5–6]

¹³⁵ μία γὰρ ἡ φύσις τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθόν. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulus 16.9]

¹³⁶ ὁ θεός, καὶ νοῦς καὶ φύσις. [CORP. HERM. Sermo sacer 1.2]

¹³⁷ Τάδε συνέγραψεν Ὀκελλος ὁ Λευκανὸς περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως, τὰ μὲν τεκμηρίοις σαφέσι παρ' αὐτῆς τῆς φύσεως ἐκμαθών. [OCELL. Univ. nat. 1.1.1–2]

¹³⁸ τὸ μὲν τᾶς τἀγαθῶ φύσιος εἶμεν. [TI. LOCR. Fragm. 205.7]

¹³⁹ [ARIST. Metaph. 1015a.20]

¹⁴⁰ ἀνάγκαν δὲ τῶν βία κατὰς δυνάμεις τῶν σωμάτων. [TI. LOCR. Fragm. 205.6]

¹⁴¹ [ARIST. Ph. 200a.9–10; 200a.27]

¹⁴² τὸ δὲ ἀναγκαῖον ἐκείνων χάριν. [PLATO Ti. 69a2]

^{iv}corr. ex Platoni

Pa opet: »Bića nemaju narav da nikad ne nastaju.« I: »Jedna je narav Božja – dobro samo.« A u *Svetom govoru*: »Bog i um i narav.« Također kod Okela na početku: »Ovo napisa Okel Lukanac, o naravi sveukupnosti. Ponešto je naučio od same naravi po jasnim znacima.« A Timej: »To dakako: pripadati naravi dobroga.« 5

Može se kod tih prevrlih učitelja pronaći nebrojeno drugo takvo, kadro pokazati širenje naziva 'narav' kroza sve rodove bića, vrste i pojedinačne stvari, tako da nijedan drugi naziv nema šire značenje.

NUŽNOST

10

Sâm Aristotel donosi značenja 'nužnosti', 'nasilnog' i 'sile' prema starijima od njega Eueni Paraninu i Sofoklu. Preostala pak dva – οὐ ἄνευ οὐκ, 'ono bez čega ne' i 'ono što ne može biti drukčije', isto su tako u starijih. Ono prvo kod Timeja odmah na početku: »Nužnost pak onoga što shodno sposobnostima tijela silom biva.« Nju je Aristotel uporabio u zadnjem poglavlju 2. knjige *Fizike*: »Osim kao materija.« A Platon u *Timeju*: »Nužno pak poradi njih.« U drugom značenju, po kojem »drukčije ne 15

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

tione, qua non aliter se habere potest, est in oraculo Zoroastri illo:¹⁴³ *Aeterno consilio feruntur, semper currunt opera necessitatis*. Et Mercurius in *Sacro*:¹⁴⁴ *Principium divinitas et natura et actus et necessitas et alibi*.¹⁴⁵ *potens necessitas omnia continet*. De tot ergo seu
 5 speciebus, seu accidentibus entis quatenus ens, nullum adhuc comperimus, cuius antiquiores philosophi vim et naturam non expresserint; a quibus in plerisque Aristotelem non discordare vidimus, praeter forte hoc unum, quod axiomata inter entis accidentia ipse reposuit cap. 3. libri 1. *De ente*, rationemque reddidit:¹⁴⁶ *Omnibus enim insunt entibus et non generi alicui seorsum separatim ab aliis*. Quod ut verum de universalissimis quibusdam sit, non tamen, verum est de iis omnibus, quae axiomata appellantur. Nam apud mathematicos sunt quaedam, de quibus sic dixerat:¹⁴⁷ *περὶ δὲ τῶν ἐν τοῖς μαθήμασι καλουμένων ἀξιομάτων*.^v
 15 Haec enim: *ἐνὶ τινὶ γένει ἰδίᾳ χωρὶς τῶν ἄλλων ὑπάρχει*, *Uni alicui generi proprie seorsum ab aliis insunt*, quantitati scilicet; nec sunt qualitatibus, relationibus incorporeis corporeisque entibus omnibus communia. Quod tamen ut verum maxime sit Pythagorei ea quoque tractarunt ipso attestante clarissime:¹⁴⁸ *In his et ante*
 20 *hos vocati Pythagorei mathematica attingentes primum*. [208] Et cap. 1. *Sapientiae* lib. 1. apud Aegyptios mathematicas fuisse inventas antiquitus, ipse nos docuit.

¹⁴³ ἀϊδίῳ βουλῇ φέρεται {πατρός, οὐχ ἔνεκεν σοῦ. Μήνης ῥοῖζον ἔασον} ἀεὶ τρέχει ἔργῳ ἀνάγκης. [ORAC. CHALD. Fragm. 107.4–5]

¹⁴⁴ ἀρχὴ τὸ θεῖον καὶ φύσις καὶ ἐνέργεια καὶ ἀνάγκη. [CORP. HERM. Sermo sacer 1.3–4]

¹⁴⁵ δεινὴ γὰρ ἀνάγκη πάντα κρατύνει. [ORPH. H. 3.11]

¹⁴⁶ ἅπασι γὰρ ὑπάρχει τοῖς οὖσιν ἄλλ' οὐ γένει τινὶ χωρὶς ἰδίᾳ τῶν ἄλλων. [ARIST. Metaph. 1005a.22–23]

¹⁴⁷ [ARIST. Metaph. 1005a.20]

¹⁴⁸ Ἐν δὲ τούτοις καὶ πρὸ τούτων οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι τῶν μαθημάτων ἀψάμενοι πρῶτοι [πρῶτον] [ARIST. Metaph. 985b.23–24]

^v om. Latine

može biti« stoji u Zoroastrovu onom proročanstvu: »Po vječnoj odluci jûrē, sveudilj trče djelovanjem nužnosti.« A Merkurije u *Svetome*: »Princip je božansko i priroda i zbiljnost i nužnost.« A na drugom mjestu: »Moćna nužnost sve sadrži.« Od toliko, dakle, bilo vrsta, bilo akcidenata bićā kao bićā do sada nijedno ne nađosmo kojemu stariji filozofi silu i narav ne bi bili izrazili: od većine toga Aristotel, kako vidimo, ne odudara, osim možda u ovom jednom: što je on aksiome stavio među akcidente bića u 3. poglavlju 1. knjige *O biću*, i naveo razlog: »Postoje, naime, u svima bićima, a ne u nekom rodu napose, odjelito od drugih.« Što je, doduše, istina glede nekih najvećma univerzalnih; nije ipak istina glede svih onih što se nazivaju aksiomima. Jer, u matematičara ima nekih o kojima je on ovako bio rekao: *περὶ δὲ τῶν ἐν τοῖς μαθήμασι καλουμένων ἀξιωμαίων*, »i o onima što se u matematici nazivaju aksiomima.« Ti naime ἐνὶ τινὶ γένει ἰδίᾳ χωρὶς τῶν ἄλλων ὑπάρχει,²⁵ »jesu u nekom jednom rodu navlastito, od drugih odjelito«, a to će reći u kvantiteti; i nisu zajednički svim kvalitetama, odnosima, netjelesnim i tjelesnim bićima. Ipak, iako je to u najvećoj mjeri istina, pitagorovci su i te stvari raspravili, što on sam nadasve jasno svjedoči: »Među njima i prije njih oni pitagorovcima zvani ponajprije se pozabavivši matematikom [...].« [208] A u 1. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* sâm nas je podučio da je matematika bila otkrivena u Egipćana za pradavnih vremena.

²⁵ Parafraza Asclepius, *In met.* 254.18–19: ἅπασιν γὰρ τοῖς οὖσιν ὑπάρχει τὰ ἀξιώματα καὶ οὐ γένει τινὶ χωρὶς ἰδίᾳ τῶν ἄλλων.

SECUNDUM QUOD

Quod vero cap. 18. libri *Significatorum* καθ' ὅ, *secundum quod* appellat, est apud Platonem certe aliquo loco, quod in praesentia non succurrit. Itaque in omnibus entis aut accidentibus aut speciebus manifesto apparuit Aristoteles^{vi} cum veteribus mirus consensus.

^{vi} corr. ex Aristotelis

PREMA ČEMU

Ono pak što naziva 'prema čemu' u 18. poglavlju knjige *Značenja* jamačno je u Platona na nekom mjestu, što mi za sada ne dolazi na pamet. Pa tako se u svima – bilo akcidentima ili vrstama bića – očito objelodanilo da je Aristotel sa starijima u začudnu suglasju. 5

DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMI II LIBER III

DOGMATUM THEOLOGICORUM CONCORDIA

5 Distinximus priore tomo eos Aristotelis libros qui ab inter-
pretibus *Metaphysici*, ab eorum vero authore *De sophia* ac *De phi-*
losophia sunt nuncupati, in plures inter se omnino differentes par-
tes; ut quaedam in iis essent quae ad entis scientiam, quaedam
ad logicam, ad theologiam, alia quaedam etiam ad physicam
10 pertinerent. Sed duas esse in iis veluti integrales totius tracta-
tiones. Altera entis communissime, altera primarum causarum.
Illius concordiam, qua fieri potuit, libro ante hunc discussimus,
huius vero hoc praesenti discutiemus, hinc sumentes initium.

15 Primarum causarum scientiam Aristoteles eorum librorum
primo sophiam sapientiam nominavit. Quarto vero *Entis* et 3. *Sa-*
pientiae theologiam appellavit, eo quod sicubi τὸ θεῖον ὑπάρχει,,
divinum existat, circa separata et immobilia.¹ Nos quoque nomen-
claturam authoris ipsius secuti, potius quam interpretum, theo-
logiam nuncupabimus.

20 De qua Theophrastus *Metaphysico* suo ait: *Hic quidem princi-*
piorum in reliquis vero a principiis est inquisitio.² *Contrariam huic Aris-*
toteles habuerat sententiam 3. *Theologiae cap. 6.: Omnis vero scientia*
quaerit quaedam principia et causas circa unumquodque eorum, quae
sub ipsa sunt, inquirens.³ Et *Philosophiae* libro 4. in ipso initio: *Et*
25 *omnino omnis scientia dianoetica vel etiam participans aliquid dianoetae*

¹ περὶ χωριστὰ καὶ ἀκίνητα <ὑπάρχει>. [ARIST. *Metaph.* 1026a.16]

² ἔνθα μὲν γὰρ τῶν ἀρχῶν, ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἢ
ζήτησις. [THEPHR. *Metaph.* 6b.21–22]

³ Πᾶσα δ' ἐπιστήμη ζητεῖ τινὰς ἀρχὰς καὶ αἰτίας περὶ ἕκαστον τῶν
ὑφ' αὐτῆν ἐπιστητῶν [ἐπζητοῦσα], [ARIST. *Metaph.* 1063b.36–37]

PERIPATETIČKE RASPRAVE SVEZAK II. KNJIGA 3.

O SLAGANJU TEOLOŠKIH UČENJA

U prijašnjem smo svesku¹ razlučili one Aristotelove knjige 5
koje su tumáči naslovili *Metafizika*, njihov pak pisac *O mudrosti* i
O filozofiji u mnoge međusobno posve različite dijelove, tako da
među njima budu neke koje će se ticati znanosti o biću, neke logi-
ke, neke teologije, a neke također i fizike; no da dvije među njima
budu upravo kao cjelovite rasprave o cjelini: jedna o biću u naj- 10
općijem smislu,² druga o prvim uzrocima. O slaganju one prve
raspravili smo, koliko se dalo, u knjizi prije ove; o slaganju pak
ove druge raspraviti ćemo u ovoj ovdje knjizi, počinjući odavle.

Znanost o prvotnim uzrocima Aristotel je u prvoj od onih 15
knjiga nazvao mudrost, *sophia*. U 4. pak knjizi *O biću* i u 3. knjizi
Mudrosti nazvao ju je teologijom; zbog toga jer ako ikako »postoji
ono božansko«, da postoji »glede odvojenosti i nepokrenutosti.«
Mi ćemo ju također, radije slijedeći nazivlje samoga autora nego
tumáča, nazvati teologijom.

O njoj Teofrast u svojoj *Metafizici* kaže: »Ovdje se doista 20
radi o istraživanju principā, u ostalima pak onoga od principā.«
Tomu je suprotnu misao Aristotel bio imao u 6. poglavlju 3. knji-
ge *Teologije*: »Svaka pak znanost traga za nekim principima i
uzrocima, istražujući svako pojedino od onoga pod njom.« A u
4. knjizi *Filozofije*, na samome početku: »I uopće svaka je znanost, 25
dijanoetička ili koja bar donekle u sudjeluje u dijanoji,³ o uzro-

¹ *Discussionum peripateticarum tomi IV* (Basileae 1581., Köln, Weimar, Wien 1999.) str. 23 i 62.

² Znanost o *ens ut ens*, koja je najopćija (prema *Met.* 1003b20 i d.).

³ Ovdje Petrić ne prevodi već transliterira grčku riječ *διάνοια* u latin-
sko *dianoëa*. Radi se o terminu koji se kod nas obično prevodi kao »razum«.

*circa causas et principia est, vel exactiora vel simpliciora.*⁴ In hac *Philosophia* idem quod Theophrastus:⁵ *Principia et causae quaeruntur entium. Et libri 6. initio:*⁶ *Dictum est quod substantiarum quaeruntur causae et principia et elementa. Sed illis contrariam sententiam*
 5 *3. Analytico videtur docuisse cap. 7.:⁷ Clarum etiam quod non est propria cuiusque principia demonstrare. Et cap. 9:⁸ De principiiis vero sermo non est sustinendus geometrae quatenus geometrae. Similiter in aliis scientiis. Attamen theologiam, uti Theophrastus, circa principia versari oportere docet:⁹ Oportet enim hanc primorum principiorum et causarum esse contemplatricem.*
 10

Hanc scientiam Averroesⁱ divinam vocat, cuius inventorem Aristotelem facit. Cuius tamen, sui oblitus, 12. *Divinae scientiae*, apud Chaldaeos magnam perscrutationem fuisse asseverat. Aristoteles ipse quo ad inventionem de se modestius sentiens,
 15 mendacii eum arguit. Alios enim ante se theologos fuisse multis locis memorat. Loca ea afferam: primus est libri 1. *Theologiae* cap. 3 in his verbis:¹⁰ *Sunt vero quidam, qui etiam antiquissimos et multo ante hanc generationem et primos theologos. Et lib. 2. cap. 4.:¹¹ Hesiodus et quicumque sunt theologi. [209] Libro quarto capit.*

⁴ και ὅλως δὲ πᾶσα ἐπιστήμη διανοητικὴ ἢ μετέχουσα {τι} διανοίας περὶ αἰτίας καὶ ἀρχάς ἐστιν ἢ ἀκριβεστέρας ἢ ἀπλουστέρας. [ARIST. *Metaph.* 1025b.5–7]

⁵ Αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ αἴτια ζητεῖται τῶν ὄντων. [ARIST. *Metaph.* 1025b.3]

⁶ εἴρηται δὴ ὅτι τῶν οὐσιῶν ζητεῖται τὰ αἴτια καὶ αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ στοιχεῖα. [ARIST. *Metaph.* 1042a.4–6]

⁷ φανερόν καὶ ὅτι οὐκ ἔστι τὰς ἐκάστου ἰδίας ἀρχάς ἀποδείξαι. [ARIST. *APo.* 76a.16–17]

⁸ περὶ δὲ τῶν ἀρχῶν λόγον οὐχ ὑφεκτέον τῷ γεωμέτρῳ ἢ γεωμέτρῳ ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. [ARIST. *APo.* 77b.5–6]

⁹ δεῖ γὰρ ταύτην τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν εἶναι θεωρητικὴν. [ARIST. *Metaph.* 982b.9–10]

¹⁰ εἰσὶ δὲ τινες οἱ καὶ τοὺς παμπαλαίους καὶ πολὺ πρὸ τῆς νῦν γενέσεως καὶ πρώτους θεολογήσαντας. [ARIST. *Metaph.* 983b.27–29]

¹¹ οἱ μὲν οὖν περὶ Ἡσίοδον καὶ πάντες ὅσοι θεολόγοι. [ARIST. *Metaph.* 1000a.9]

ⁱ corr. ex Averrois

cima i principima, bili oni točniji i jednostavniji.« U toj *Filozofiji* piše isto što i Teofrast; a na početku 6. knjige: »Rečeno je kako se istražuju uzroci, principi i elementi supstancijā.« Ipak je, čini se, u 7. poglavlju 3. knjige *Analitike* naučavao suprotnu misao: »Bjelodano je također da se ne da za svako pojedino pokazati njemu 5 vlastite principe.« A u 9. poglavlju: »U govor o principima nije se upuštati mjerniku kao mjerniku; slično je i kod inih znanosti.« Ipak naučava, kao i Teofrast, kako je potrebno da se teologija bavi principima: »Potrebno je, naime, da ona bude motriteljica⁴ prvotnih principa i uzroka.« 10

Tu znanost Averoes naziva božanskom, a Aristotela prikazuje kao njezina iznalazača, ali uz 12. knjigu njegove *Božanske znanosti*⁵ svejedno, kao u nekom samozaboravu, uvjerava kako je mnogo toga bilo istraženo u Kaldejaca. U laž ga je utjerao sam Aristotel, jer je, u pogledu iznalazaštva, o sebi skromnije mislio; 15 na mnogim, naime, mjestima podsjeća da je i prije njega bilo mnogo teologa. Iznijet ću ta mjesta: prvo je u 1. knjizi *Teologije*, 3. poglavlje, ovim riječima: »Ima pak nekih, koji i prastare te mnogo prije ovoga naraštaja živuće prve teologe [...].« A u 4. poglavlju 2. knjige: »Hesiod i svekoliki teolozi [...].«⁶ [209] U 6. poglavlju 20

⁴ Igra riječima: *theoria – contemplatrix*.

⁵ Averoesov komentar na Aristotelovu *Metafiziku*. »Božanska znanost« je *theologia*, tj. metafizika. Usp. *Aristotelis Metaphysicorum libri XIV cum Averrois Cordubensis in eosdem commentariis*, Venetiis apud Iunctas 1562, str. 334r.

⁶ Petrić ne prevodi vlastiti grčki navod u cijelosti! Cjelovit on glasi: »Dakle, oni oko Hesioda i svi takvi teolozi [...].« To je po Petriću 2. knjiga *Teologije*.

6.:¹² *Atque etiam si uti dicunt theologi. Et capite ultimo:*¹³ *Sed semper principii principium, sicuti theologis et physicis omnibus. Et lib. 6. cap. 4.:*¹⁴ *A theologis quidem videtur confessum esse. Quo capite videtur inter theologos reponere Pherecydem et Magos:*¹⁵ *Veluti*
 5 *Pherecydes et alli quidam, generans primum optimum posuerunt. Et Magi. Meteori quoque 2. initio:*¹⁶ *Prisci ergo et ii qui versati sunt circa theologias. Haec ergo Aristotelis ipsius testimonia sunt, quibus fatetur, se non fuisse theologiae inventorem.*

Sed ipsiusmet Averrois quoque haec alia loca sunt, quibus
 10 ipse sibi fidem abrogat et a seipso falsi convincitur. Solet autem sua lingua theologos vocare, ponentes leges et loquentes in lege et loquentes in divinis. Itaque primo *Sapientiae* capite 3. ita scribit: *Et quidam*ⁱⁱ *ponunt ipsum ignem et quidam aerem et quidam aquam praeter terram, nisi ponentes leges. 2. vero libro Comm. 15. intendit*
 15 *per loquentes in divinis loquentes sermonem extra intellectum hominis. Et in lib. 12. Comm. 30: Nisi esset verum quod loquentes in divinis et naturalibus dicunt. Aristotelicis ergo et Averroicis testimoniis satis sane multis Averroim saepe et sui et veritatis immemorem constat fuisse.*

20 Quae testimonia Aristotelica etiam si non extarent. Etiam si ipse id sibi tribueret, afferremus ut Chaldaeos, ut Hebraeos, ut Aegyptios quoque omittamus inter suos Graecos Linum, Orpheum, Museum, Hesiodum, Homerum, Epimenidem, Palephatum Atheniensem, Aristeam Proconnesium, Eugamnonem Cyrenaeum, Abarim
 25 Scytham, Antimachum Heliopolitem, Pherecydem Syrium atque

¹² καίτοι εἰ ὡς λέγουσιν οἱ θεολόγοι. [ARIST. *Metaph.* 1071b.26–27]

¹³ ἀλλ' αἰεὶ τῆς ἀρχῆς ἀρχή, ὥσπερ τοῖς θεολόγοις καὶ τοῖς φυσικοῖς πᾶσιν. [ARIST. *Metaph.* 1075b.26–27]

¹⁴ παρὰ μὲν γὰρ τῶν θεολόγων ἔοικεν ὁμολογεῖσθαι. [ARIST. *Metaph.* 1091a.33–34]

¹⁵ οἷον Φερεκύδης καὶ ἕτεροί τινες, τὸ γεννήσαν πρῶτον ἄριστον τιθέασιν, καὶ οἱ Μάγοι. [ARIST. *Metaph.* 1091b.9–10]

¹⁶ οἱ μὲν οὖν ἀρχαῖοι καὶ διατριβόντες περὶ τὰς θεολογίας. [ARIST. *Mete.* 353a.34–35]

ⁱⁱ corr. ex quidem

4. knjige: »K tomu i ako kao što kažu teolozi [...].« A u zadnjemu poglavlju: »No uvijek princip principa, kao što teozima i filozofima prirode svima [...].« A u 4. poglavlju 6. knjige: »Teolozi su to, čini se, priznali.« Reklo bi se da u tom poglavlju među teologe smješta Ferekida i Mage: »Kao što su Ferekid i neki drugi postavili ono najbolje kao prvo nastajuće. To se odnosi i na Mage.« U drugoj knjizi *Meteorologije* na početku: »Starinci, dakle, i oni koji su se bavili teologijom [...].« To su, eto, svjedočanstva samoga Aristotela, kojima on priznaje da nije bio iznalazačem teologije.

Međutim postoje i ova druga mjesta samoga Averoesa, u kojima sam sebi odriče vjerodostojnost i sam sebe hvata u laži. Običava pak svojim jezikom teozima zvati one koji postavljaju zakone, one koji tumače zakon i one koji tumače božanske stvari. I tako u 3. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* ovako piše: »I postavljaju neki sâm oganj, neki zrak, neki vodu uza zemlju, osim što postavljaju zakone.«⁷ U 15. *Komentaru* o 2. knjizi, pod onima koji govore o božanskome razumijeva one koji izriču govor o stvarima izvan čovjekova uma.⁸ A u 30. *Komentaru* o 12. knjizi: »Ako ne bi bilo istinito što kažu oni koji govore o božanskim i naravnim stvarima [...].«⁹ Dakle zaista je iz dovoljno mnogo Aristotelovih i Averoesovih svjedočanstava jasno da je Averoes počesto zaboravljao i na sebe i na istinu.

Pače i da ne postoje ta Aristotelova svjedočanstva, pače i da sam sebi to pripisuje, mogli bismo – da i ne spominjemo npr. Kaldejce, Židove, pa i Egipćane – iznijeti da su među njegovima od Grkâ Lino, Orfej, Musej, Hesiod, Homer, Epimenid, Palefat Atenjanin, Aristeja Prokonešanin, Eujanon Cirenjanin, Abarid Skit, Antimah Heliopolićanin, Ferekid Siranin i nemalo drugih

⁷ Usp. *Aristotelis Metaphysicorum libri XIV cum Averrois Cordubensis in eosdem commentariis*, str. 6r.

⁸ *Ibid.*, str. 35r.

⁹ *Ibid.*, str. 315v.

alios non paucos, qui vel cosmogoniam, vel theogoniam conscripserunt, vel fuerunt poetice de diis philosophati multis ante Aristotelem seculis. Sed et Xenophanem et Parmenidem et Zenonem et Melissum et Pythagoram totamque eius successionem et Platonem ipsum theologos fuisse ostenderemus. Verum enimvero, quoniam nec Aristoteles eam laudem sibi arrogat et Aristotelis verbis vanitatis simul et falsitatis Averroesⁱⁱⁱ convincitur, theologiam ipsam Aristotelicam aggrediamur; per capita discutiamus.

10 Theologiam, θεολογικήν, ipse vocat tertiam philosophiam a naturali et mathematica,¹⁷ circa separata et immobilia versari affirmat 1. cap. libri 4. *De ente*. Atque addit non esse obscurum¹⁸ quod sicubi divinum existit, in tali natura existit, et honorabilissimam oportet circa honorabilissimum genus esse. Quam rem cap. 2 lib. 1. Sophiae sic etiam explicavit:¹⁹ *Divinissima namque etiam honorabilissima est. Talis vero dupliciter fuerit sola quam enim maxime Deus habuerit divina scientiarum est. Et si quae divinorum sit, sola vero haec ambo isthaec sortita est. Deus namque videtur causa omnibus esse ac principium quoddam, et talem vel solus vel maxime habeat Deus*. Quae ergo circa divinas res, circa Deum, circa separata et immobilia, circa prima principia et primas causas versatur, eam theologiam atque sophiam nec non primam philosophiam appellat. Hanc ipsam 1. cap. et 2. lib. 1. *Sophiae* ait esse inquirendam:²⁰ *Quod quidem sapientia circa quasdam causas et principia sit scientia manife-*

¹⁷ περὶ χωριστὰ καὶ ἀκίνητα. [ARIST. *Metaph.* 1026a.16]

¹⁸ ὅτι εἶ ποῦ τὸ θεῖον ὑπάρχει, ἐν τῇ τοιαύτῃ φύσει ὑπάρχει, καὶ τὴν τιμιωτάτην δεῖ περὶ τὸ τιμιώτατον γένος εἶναι. [ARIST. *Metaph.* 1026a.20–22]

¹⁹ ἢ γὰρ θειοτάτη καὶ τιμιωτάτη τοιαύτη δὲ διχῶς ἂν εἴη μόνη· ἦν τε γὰρ μάλιστ' ἄν ὁ θεὸς ἔχοι, θεία τῶν ἐπιστημῶν ἐστὶ, κὰν εἴ τις τῶν θείων εἴη. μόνη δ' αὐτῆ τούτων ἀμφοτέρων τετύχηκεν· ὃ τε γὰρ θεὸς δοκεῖ τῶν αἰτίων [τὸ αἴτιον] πᾶσιν εἶναι καὶ ἀρχὴ τις, καὶ τὴν τοιαύτην ἢ μόνος ἢ μάλιστ' ἂν ἔχοι ὁ θεός. [ARIST. *Metaph.* 983a.5–10]

²⁰ ὅτι μὲν οὖν ἡ σοφία περὶ τινὰς ἀρχὰς καὶ αἰτίας ἐστὶν ἐπιστήμη, δῆλον. [ARIST. *Metaph.* 982a.1–3]

ⁱⁱⁱ corr. ex Averrois

koji su napisali bilo kozmogoniju bilo teogoniju, ili su pjesnički filozofirali o bogovima stoljećima prije Aristotela. Ali mogli bismo i pokazati da su Ksenofan i Parmenid i Zenon i Meliso i Pitagora sa svom svojom sljedbom te sâm Platon bili teolozi. Doista je tako, no budući da si Aristotel ne prisvaja tu slavu i da se Aristotelovim riječima Averoesu dokazuje taštost i ujedno lažljivost, prionimo mi samoj Aristotelovoj teologiji te ju po poglavljima pretresimo. 5

'Teologijom', θεολογική on naziva treću filozofiju, iza one o prirodi i iza matematike; za nju u 1. poglavlju 4. knjige *O biću* tvrdi da se bavi »onim odvojenim i nepokretnim«. I nadodaje kako nije neznano ovo: »Ako božansko igdje postoji, postoji u takvoj naravi; i ona najčasnija ima biti o najčasnijemu rodu«. Tu je stvar u 2. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* i ovako pojasnio: »Jer doista: najbožanskija je i najčasnija. Takvom bi pak ona bila dvojako: jedino, naime, koju bi Bog najvećma imao ta je božanska među znanostima; kao i ako je koja o božanskim stvarima: jedino je pak, eto, tû teologiju to oboje zapalo. Čini se, naime, da je Bog svemu uzrok i princip neki, pa bi takvu znanost imao ili jedino ili ponajviše Bog.« Onu, dakle, o božanskim stvarima, o Bogu, i o odvojenome i nepokretnom, o prvim principima i prvotnim uzrocima naziva teologijom i mudročću te prvom filozofijom. Baš tu, kaže u 1. i 2. poglavlju 1. knjige *Mudrosti*, valja istraživati: »Bjelodano je da je mudrost znanost o stanovitim uzrocima i principima«; »budući, 10 15 20

stum est,²¹ cum ergo hanc scientiam quaeramus. Hanc autem:²² Oportet primorum principiorum et causarum esse speculatricem. Omnes itaque libri inter eos qui *Metaphysici* sunt appellati, ii qui non de ente communi eiusque et speciebus et passionibus tractant, huic
 5 sophiae vel inquirendae vel docendae dicandi fuerant primus scil. et 2. et 11. et 12. et 13. et 14., sicut priore tomo est a nobis declaratum. De theologicis vero hisce libris primus propositionem ac condiciones sophiae duobus tantum capitibus complectitur. Reliquus totus est antiquorum physicorum confutatio prolixa.
 10 Secundus nil aliud habet, quam dubitationes et eas quidem non solutas. Tertius sese ad sophiam pertinere initio tantum prodit:²³ Quod quidem sapientia circa principia scientia quaedam est, reliquus totus est in 2. libri dubiis solvendis occupatus et in repetitionibus eorum, quae 4. *Entis* disputata fuerant. Sunt quoque ex 1. *De*
 15 *motu* integra aliquot ad verbum capita huc inserta. Quartus vero 5. capitibus in iis, quae saepe tum libro *De ente*, tum *Physicis* dicta fuerant, recensendis absumitur. Quinque reliquis, universa Aristotelica theologia traditur. Postremi duo, toti, contra Pythagorea [210] mathematica et numeros et Platonicas ideas et dirigunt
 20 et consumuntur. Itaque sex librorum theologia universa in 5 tantum capita est reiecta, cum^{iv} pauculis quibusdam aliis, quae 1. et 3. *Sophiae* et 4. et 7. *Philosophiae* sunt obiter delibata.

Sed ad singulorum dogmatum tractationem accedamus. Itaque 1. *Sophiae* capite 2. Simonidis consentit sententiae:²⁴
 25 *Itaque secundum Simonidem Deus solus habeat hoc munus, scilicet eam habeat scientiam.* Hermes quoque Trismegistus Deo sa-

²¹ Ἐπει δὲ ταύτην τὴν ἐπιστήμην ζητοῦμεν. [ARIST. *Metaph.* 982a.4]

²² δεῖ γὰρ ταύτην τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν εἶναι θεωρητικὴν. [ARIST. *Metaph.* 982b.9–10]

²³ Ὅτι μὲν ἡ σοφία περὶ ἀρχὰς ἐπιστήμη τις ἐστὶ. [ARIST. *Metaph.* 1059a.18]

²⁴ ὥστε κατὰ Σιμωνίδην θεὸς ἂν μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας. [ARIST. *Metaph.* 982b.30–31]

^{iv} corr. ex reiecta. Cum

dakle, da istražujemo ovu znanost.« Ova pak: »Mora biti motriteljica prvih principa i uzroka.« Stoga sve knjige, među onima što su nazvane *Metafizikom*, one koje se ne bave najopćijim bićem te njegovim vrstama i trpnjama, imale su biti posvećene bilo tra-
 ganju za tom mudrošću ili njezinu poučavanju; a to su: 2., 11., 12., 5
 13., i 14., kao što smo razjasnili u prijašnjem svesku.¹⁰ Od ovih
 pak teoloških knjiga prva obuhvaća samo u dvama poglavljima
 izlaganje i uvjete mudrosti, a sve ostalo je obilno opovrgavanje
 starih filozofa prirode. U drugoj nema ničega doli dvojba, i to ne-
 riješenih. Treća samo svojim početkom odaje da se tiče mudrosti: 10
 »Da je mudrost doista stanovita znanost o principima [...]«; osta-
 tak joj je zabavljen rješavanjem dvojba iz 2. knjige ponavljanjem
 onoga što se bilo raspravilo u 4. knjizi *O biću*. Ovamo su također
 doslovno uvrštena neka cijela poglavlja iz 1. knjige *O gibanju*.
 Četvrta se pak u 5 poglavlja troši u prebrajanju onoga što je često 15
 bilo rečeno kako u knjizi *O biću* tako i u *Fizici*. U pet se ostalih
 iznosi cjelovita aristotelovska teologija. Posljednje se dvije u cje-
 lini i usmjeruju i troše protiv pitagorovskih [210] nauka i brojeva
 te Platonovih ideja. Dakle, cjelokupna je teologija od šest knjiga
 svedena na samo 5 poglavlja, skupa s nešto inih sitnica koje su 20
 površno pokupljene iz 1. i 3. knjige *Mudrosti* te iz 4. i 7. knjige
Filozofije.

Nego prijedimo na obradbu pojedinačnih nauka. Tako je u
 2. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* suglasan sa Simonidovim mišlje-
 njem: »Prema Simonidu, samo bi Bog imao taj dar,« to jest imao 25
 tu znanost. I Hermes Trismegist pripisuje Bogu mudrost, u *Go-*

¹⁰ *Discussionum peripateticarum tomi IV* (Basileae 1581.) str. 103–108.

pientiam ascribit in *Sermone mentis*:²⁵ *Dei vero veluti essentia est, ipsum bonum, ipsum pulchrum, ipsa felicitas, ipsa sapientia.* Quam sapientiam Aristoteles 5 vel 6 illustris condicionibus descriptam sophiam nominaverat, inter eas condiciones posuerat, ut esset
 5 ἀκριβεστάτη exactissima et certissima. Hac in re cum Platone sentit, qui in *Parmenide* scripserat:²⁶ *Nec quemvis Deum magis habere certissimam scientiam; potis erit Deus, ea quae apud nos cognoscere ipsam habens scientiam.* Addit Aristoteles:²⁷ *Sed nec divinum invidium potest esse.* Plato hoc ipsum in *Timaee*, de opifice mundi Deo scripserat:²⁸ *Dicamus sane quam ob causam generationem et hoc univ-*
 10 *ersum constitutor constituerit? Bonus erat, bono autem nulla de ulla re unquam ingeneratur invidia. Extra sane existens, omnia quam maxime voluit fieri similia sibi.* Quod vero de Deo loqueretur haec mox subnixa indicant:²⁹ *Volens enim deus omnia bona esse, malum autem nihil*
 15 *iuxta potentiam.* Hermes quoque in *Cratere*:³⁰ *Non invidens cuique invidia enim non inde venit.* Subdit Aristoteles:³¹ *Deus enim videtur causa omnibus esse et principium quoddam.* Plato eodem loco, longe affirmantius et explicatius, quae quoniam in promptu cuicumque sunt, huc afferre supersedebo. Sed Timaeus Locrus ita scripsit:³²

²⁵ τοῦ δὲ θεοῦ ὡσπερ οὐσία ἐστὶ τὸ ἀγαθόν, τὸ καλόν, ἡ εὐδαιμονία, ἡ σοφία. [CORP. HERM. Mens ad Hermetem 10.1–2]

²⁶ οὐκ ἂν τινα μᾶλλον {ἦ} θεὸν {φαίης} ἔχειν τὴν ἀκριβεστάτην ἐπιστήμην; {Ἀνάγκη. Ἄρ' οὖν} οἴός τε αὐτῷ ἔσται ὁ θεὸς τὰ παρ' ἡμῶν γινώσκων αὐτὴν ἐπιστήμην ἔχων; [PLATO Prm. 134c10–d2]

²⁷ ἀλλ' οὔτε τὸ θεῖον φθονερόν ἐνδέχεται εἶναι. [ARIST. Metaph. 983a.2–3]

²⁸ Λέγωμεν δὴ δι' ἣντινα [ἦν] αἰτίαν γένεσιν καὶ τὸ πᾶν τόδε ὁ συνιστάς συνέστησεν. ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθῶ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος; τούτου δ' ἐκτὸς ὧν πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια ἑαυτῶ. [PLATO Ti. 29d7–e3]

²⁹ βουληθεὶς γὰρ ὁ θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα, φλαυρόν δὲ μηδὲν εἶναι κατὰ δύναμιν. [PLATO Ti. 30a2–3]

³⁰ οὐ φθονῶν τισιν· ὁ γὰρ φθόνος οὐκ ἔνθεν ἔρχεται. [CORP. HERM. Crater 10.3]

³¹ ὁ τε γὰρ θεὸς δοκεῖ τῶν αἰτίων [τὸ αἴτιον] πᾶσιν εἶναι καὶ ἀρχή τις, [ARIST. Metaph. 983.a.8–9]

³² Ἐποίησεν ὧν τόνδε τὸν κόσμον ἐξ ἀπάσας τᾶς ὕλας, ὅρον αὐτὸν κατασκευάσας τᾶς τῷ ὄντος φύσιος. [TI. LOCR. Fragn. 206.18–19]

voru uma: »U Boga je samo dobro, samo lijepo, sama sreća, sama mudrost – pak upravo kao bit.« Tu je mudrost, opisanu s pomoću pet ili šest najsjajnijih uvjeta, Aristotel nazvao »Sophia«. Među one je uvjete stavio da ima biti »najtočnija«, i najpouzdanija. U tome je suglasan s Platonom, koji je u *Parmenidu* napisao: »Nema li prije neki Bog najtočnije znanje [...] Bog će biti kadar spoznavati naše stvari imajući samu tu znanost.«¹¹ Aristotel nadodaje: »Božanstvo i ne može biti zavidno.« U *Timeju* Platon je baš to bio napisao o Bogu – rukotvorcu svijeta: »Recimo doista: iz kojega je razloga uspostavitelj uspostavio ovo nastalo i ovu sveukupnost? Bijaše dobar, a u dobrome se nikad ni u čemu ne rađa zavist. Izvana opstojeći, sve je ushtio učiniti što je više moguće slično sebi.« Da se to doista govori o Bogu naznačuje ovo pridodano: »Bog, hoteći da sve bude dobro, loše pak ništa po mogućnosti [...].« Također i Hermes, u *Vrču*: »Ne zavideći ničemu; zavist, naime, ne dolazi dotamo.« Domeće Aristotel: »Čini se da je Bog uzrok svemu i princip neki.« O tome Platon na istome mjestu, s daleko više potkrjepe i razgovijetnosti: kad je već svakomu pri ruci, ne ću to ovdje donositi. Nego, Timej je Lokranin ovako uspisao: »Načinio

¹¹ Kombinacija dvaju citata, tj. dva odvojena retka kod Platona (134c–d).

Fecit ergo hunc mundum ex universa materia, terminum eum constituens, naturae entis. Et quae multa apud utrumque in hanc sententiam consequuntur. Sed apud Mercurium quoque multa sunt in *Poemandro*, in *Virgine mundi*, in reliquis eius libellis fere omnibus, 5 quae hoc dogma luculentissime astruunt, inter quae habet *Crater* haec:³³ *Postquam universum mundum fecit opifex. Et:*³⁴ *Sua voluntate fabrefacit entia. Et Orpheus:*³⁵ *Ex uno enata omnia sunt.*

Ex 4. autem *De ente* libro attulimus superius locum, in quo de prima philosophia agens, dixerat eam esse³⁶ *circa separata et* 10 *immobilia*. Haec Pythagoreorum, Philolai, Archenensis ac Brotini doctrina fuerat. Cumque causam entium dicerent phrasi hac, ἐπέκεινα τοῦ ὄντος, *ultra ens*, utebantur, quod Aristoteles abstractum et χωριστόν, non ab omni ente quidem, sed a materia tantum ac corpore intellexit. Nec sane id mirum est quando 15 divinitatem etiam corporibus tribuat; eodem enim loco ait:³⁷ *Haec enim causa manifestis divinatorum*. Divina autem haec manifesta corpora caelestia esse vult quandoquidem 2. *Physico* cap. 4. scribat:³⁸ *Coelum et diviniora manifestorum*. Et 2. *De caelo*, cap. 3.:³⁹ *Corpus enim quoddam divinum*. Et cap. 5.:⁴⁰ *Divinior enim locus* 20 *superior inferiori*. At loco eodem subnectit: *Si quae talis abstracta et immobilis essentia sit, eam esse priorem*.⁴¹ Quod postea 3. *Sapien-*

³³ Ἐπειδὴ τὸν πάντα κόσμον ἐποίησεν ὁ δημιουργός. [CORP. HERM. Crater 8.5]

³⁴ τῇ δὲ αὐτοῦ θελήσει δημιουργήσαντος τὰ ὄντα. [CORP. HERM. Crater 8.8]

³⁵ ἐνὸς ἕκγονα πάντα τέτυκται. [Ps.-AUCT. HELLENISTAE, Fragg. d. 31]

³⁶ περὶ χωριστὰ καὶ ἀκίνητα. [ARIST. Metaph. 1026a.16]

³⁷ ταῦτα γὰρ αἷτια τοῖς φανεροῖς τῶν θείων. [ARIST. Metaph. 1026a.17–18]

³⁸ τὸν δ' οὐρανὸν καὶ τὰ θειότατα [θειότερα] τῶν φανερῶν. [ARIST. Ph. 196a.33–34]

³⁹ σῶμα γὰρ τι θεῖον. [ARIST. Cael. 286a.11]

⁴⁰ θειότερος γὰρ τόπος ὁ ἄνω. [ARIST. Cael. 288a.4–5]

⁴¹ εἰ δ' ἔστι τις οὐσία ἀκίνητος, αὕτη προτέρα. [ARIST. Metaph. 1026a.29–30]

je, dakle, ovaj svijet od sveukupnosti materije, od naravi bića zasnovavši granicu«. I ono što se u mnogome kod obojice nadovezuje. No, i kod Merkurija ima mnogo toga u *Pastiru ljudi*, u *Djevici svijeta* i gotovo svima ostalim njegovim knjižicama, što nadasve izvrsno nadograđuje taj nauk. Pri tome, u *Vrču* ima ovo: »Nakon što je rukotvorac načinio cjelokupni svijet [...]«, i: »Od svoje volje rukotvori bića.« Orfej pak: »Iz jednosti se sve narodilo.« 5

A iz 4. pak knjige, one *O biću*, gore smo naveli mjesto na kojem je, raspravljajući o prvoj filozofiji, rekao da se ona bavi stvarima »odvojenim i nepokrenutim«. To je bio nauk pitagorovaca Filolaja, Arhenena i Brotina. I kad bi govorili o uzroku bića, služili su se izrazom »onkraj bića«, što je Aristotel razumio kao »apstraktno tj. odvojeno« – ne doista od svakoga bića, već samo od materije i tijela; i to doista nije čudno kad božanskost pripisuje i tijelima;¹² jer, na istom mjestu kaže: »Ovi su, naime, uzrokom vidljivima od božanskih stvari.« Te pak vidljive božanske stvari hoće da su nebeska tijela, budući da u 4. poglavlju 2. knjige *Fizike* piše: »Nebo i one većma božanske među vidljivim stvarima [...]«. U 2. knjizi *O nebu*, poglavlje 3: »Tijelo, naime, neko božansko [...]«. A u 5. poglavlju: »Jer, većma božansko mjesto više je od nižega.« A na istom mjestu nadovezuje: »Ako neka takva apstraktna i nepokretna bit postoji, ona da je prvotnija.« To po- 10 15 20

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

¹² To se odnosi na to da Aristotel drži da su one »treće« supstancije, pokrenute ali vječne, tj. zvijezde i sav superlunarni svijet, božanski.

tiae cap. 6. ita exprimit:⁴² *Et haec fuerit primum et principalissimum principium.* Fuerit sane quando ex Mercurio et Pythagoreis, quos adduximus, omnium entium causa est et principium antiquius fine et infinito, quae duo omnium entium principia esse ipsi statuerant et post ipsos Plato tale ens ait ipse, τιμιώτερον honorabilius esse; ratio:⁴³ *nam circa honorabilius entium est.*, ipsa scilicet prima philosophia seu theologia, ait eodem capite. Esse autem Deum prae caeteris omnibus entibus honorabilissimum omnium hominum mentibus est a natura insitum ut philosophorum dogmatibus non egeat testibus quando unum Pythagorae praeceptum sufficiat:⁴⁴ *Primum Deos honora.* At in libro *Theologiae* 3. cap. 6. theologia aristotelica incipit tradi, diciturque:⁴⁵ *Oportet ergo esse principium tale cuius essentia actus.* Et mox:⁴⁶ *Praetera has oportet essentias esse sine materia*«,⁴⁷ *aeternas enim oportet*«,⁴⁸ *actu*^v ergo. [211] Deinde:⁴⁹ *Oportet aliquid semper manere eodem modo operans*,⁵⁰ *non ergo melius primum?* Haec est omnis sexti capituli theologia vetustioribus consentiens. Xenophanes sane, referente Simplicio commentario 3. in primum Aristotelis *Physicum*, ex Nicolao Damasceno Deum principium immobile esse dixit:⁵¹ *Ut*

⁴² καὶ αὕτη ἂν εἴη πρώτη καὶ κυριωτάτη ἀρχή. [ARIST. *Metaph.* 1064a.37–b.1]

⁴³ περὶ τὸ τιμιώτατον [τιμιώτερον] γὰρ ἐστὶ τῶν ὄντων. [ARIST. *Metaph.* 1064b.4–5]

⁴⁴ πρώτα θεοὺς τίμα [PYTHAG. *Carmen aureum* 1.1–2] θεοὺς μὲν δαιμόνων προτιμᾶν. [PYTHAG. *Fragm.* 162.26]

⁴⁵ δεῖ ἄρα εἶναι ἀρχὴν τοιαύτην ἧς ἡ οὐσία ἐνεργεῖα. [ARIST. *Metaph.* 1071b.19–20]

⁴⁶ ἔτι τοίνυν ταύτας δεῖ τὰς οὐσίας εἶναι ἄνευ ὕλης. [ARIST. *Metaph.* 1071b.20–21]

⁴⁷ ἀϊδίους γὰρ δεῖ, [ARIST. *Metaph.* 1071b.21]

⁴⁸ ἐνεργεῖα [ἐνεργεία] ἄρα. [ARIST. *Metaph.* 1071b.22]

⁴⁹ δεῖ τι ἀεὶ μένειν ὡσαύτως ἐνεργοῦν. [ARIST. *Metaph.* 1072a.10]

⁵⁰ οὐκοῦν βέλτιον τὸ πρότον. [ARIST. *Metaph.* 1072a.15]

⁵¹ ὡς πάντων αἴτιον καὶ πάντων ὑπερανέχον [ὑπερανέχων] καὶ κινήσεως αὐτὸ καὶ ἡρεμίας καὶ {ὡς} πάσης ἀντιστοιχίας ἐπέκεινα τίθησιν. [SIMP. in *Ph.* 9.29.12–14]

^v corr. ex actum

slije ovako izražava u 6. poglavlju 3. knjige *Mudrosti*: »I to bi bio prvi i poglaviti princip.« Svakako bi moglo biti, budući da su po Merkuriju i pitagorovcima, što smo ih naveli, uzrok i princip svih bića stariji od međe i neodređenoga, a da su to dvoje principi svih bića oni sami su ustanovili; a poslije njih je sam Platon rekao da je takvo biće »časnije«, »jer je o časnijemu od bića«; to sama, dakako, prva filozofija ili teologija kaže u istom poglavlju. Da je pak Bog ispred svih ostalih bića najvrjedniji i da je po prirodi usađen u umove ljudi, tako da učenjima filozofa nisu potrebni svjedoci, kad dostaje jedan Pitagorin nalog: »Prvo časti bogove.« A u 6. poglavlju 3. knjige *Teologije* počinje se iznositi Aristotelova teologija i kaže se: »Trebalo, dakle, postojati takav princip, kojemu je bit zbiljnost.« I odmah zatim: »Osim toga potrebno je da te biti jesu nematerijalne«, »jer moraju biti vječne«, »zbiljski, dakle«. [211] Zatim: »Potrebno je da nešto sveudilj ostaje, djelujući na isti način.« »Nije li, dakle, bolje ono prvo?« U tome je cjelokupna teologija šestog poglavlja koja je sukladna sa starijima. A upravo je Ksenofan, kao što izvješćuje Simplicije u 3. komentaru prve knjige Aristotelove *Fizike*, prema Nikoli Damaščanskom rekao da je Bog nepokretan

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

omnium causam, et omnibus supereminens et ultra motum et quietem ipsum et omnem contrapositionum ordinem statuit. Esse etiam ingenitum et aeternum ex Xenophane, refert Aristotelesmet ipse libello contra eum⁵² aeternus cum sit infinitum esse, quod Parmenides eius discipulus ita expressit:⁵³ Quod ingenitum existens incorruptibile est, et:⁵⁴ Est sine principio et sine quiete et⁵⁵ sed enim immobile. Nec solum βέλτιον melius, ut Aristoteles, sed optimum ἄριστον. Deus autem est imperio omnium praestantissimus atque optimus. Nec vero id solum, sed ipsum bonum, vel ipsam bonitatem Pythagoras Deum esse dixit, referente Plutarcho primo *Philosophicorum dogmatum* cap. 7.:⁵⁶ Principiorum unitatem quidem Deum et ipsum bonum et Hermes *Sermone catholico*:⁵⁷ Tanta enim est boni magnitudo, quanta est existentia omnium entium et corporeorum et incorporeorum et sensibilibium et intelligibilium, hoc est ipsum bonum, hoc est ipse Deus, et postea:⁵⁸ Deus vero ipsum bonum, non secundum honorem sed secundum naturam, una enim natura Dei ipsum bonum et etiam:⁵⁹ Deus ergo ipsum bonum et ipsum bonum Deus. In hanc sententiam Plato multa in *Republica*, multa in *Timaeo*, aliis in libris est philosophatus, quae huc afferre prolixius foret quam necessitas ferat.

20 Quod etiam Deus sit actus in *Sermone sacro* Hermes idem docuerat:⁶⁰ Principium ipsa divinitas et natura et actus, et in *Mente*

⁵² ἄϊδιον δὲ ὄν [ὄν] ἄπειρον εἶναι. [ARIST. Xen. 974a.9]

⁵³ ὡς ἀγένητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν. [PARM. Fragm. 8.3]

⁵⁴ ἔστιν ἀναρχόν ἀπαυστον. [PARM. Fragm. 8.27]

⁵⁵ αὐτὰρ ἀκίνητον [PARM. Fragm. 8.26]

⁵⁶ τῶν ἀρχῶν τὴν μὲν μονάδα θεὸν καὶ τὰγαθόν. [Ps.-PLUT. Placit. 881E.1–2]

⁵⁷ τοσοῦτον γὰρ ἐστὶ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ μέγεθος ὅσον ἐστὶν ὑπαρξίς πάντων τῶν ὄντων, καὶ σωμάτων καὶ ἀσωμάτων, καὶ αἰσθητῶν καὶ νοητῶν. τοῦτό ἐστι τὸ ἀγαθόν, τοῦτό ἐστιν ὁ θεός. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulous> 16.1–4]

⁵⁸ ὁ δὲ θεὸς τὸ ἀγαθόν, οὐ κατὰ τιμήν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν· μία γὰρ ἡ φύσις τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθόν. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulous> 16.8–9]

⁵⁹ ὁ οὖν θεός τὸ ἀγαθόν, καὶ τὸ ἀγαθόν ὁ θεός. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulous> 16.12–13]

⁶⁰ ἀρχὴ τὸ θεῖον καὶ φύσις καὶ ἐνέργεια. [CORP. HERM. Sermo sacer 1.3]

princip: »Njega i sav red suprotstavljenosti on postavlja kao svemu uzrok i kao sve nadvisujuće i onkraj gibanja i mirovanja.« Da je uz to nenastalo i vječno, prema Ksenofanu iznosi glavom sâm Aristotel u knjižici protiv njega: »Budući da je vječan, beskrajn je.« To je Parmenid, njegov učenik, ovako izrazio: »Ono što postoji kao nenastalo, nepropadljivo je.« I: »Bez principa postoji i bez mirovanja« i »a opet nepokretno«. I nije to samo »bolje«, kako piše Aristotel, nego »najbolje«. Bog je pak vlašću nad svima najizvrsniji i najbolji. I dakako ne samo to, nego je Pitagora rekao da je Bog dobro samo, ili sama dobrota, kao što izvješćuje Plutarh u prvoj knjizi, 7. poglavlju, *Filozofskih učenja*: »Bog je zaista jednoća principā i dobro samo.« A Hermes u *Sveopćem govoru*: »Tolika je, naime, veličina dobra koliko je postojanje svih bića, i tjelesnih i netjelesnih, i osjetilnih i inteligibilnih, a to će reći dobro samo, to će reći Bog sâm;« i potom: »Bog pak samo dobro, ne po časti, nego po naravi; jedna je, naime, narav u Boga – samo dobro.« I također: »Bog je, dakle, dobro samo i samo je dobro Bog.« O toj je misli Platon mnogo filozofirao u *Državi*, mnogo u *Timeju*, a i u drugim knjigama, koje bi ovdje iznositi bilo opširnije nego što nužnost nameće.

To da je Bog i zbiljnost, isti je Hermes naučavao u *Svetom govoru*: »Božanstvo samo je princip i priroda i zbiljnost«; a u *Za-*

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

communi idem:⁶¹ *Deus vero circa omnia et per omnia: actus enim est et potentia.* Quod si talis Deus est, et aeternus et immobilis, necesse est eum actu esse et sine materia, quod Aristoteles deduxit.

Cuius 7. capite haec alia est Theologia. Cum conclusisset primum caelum esse aeternum, quia incessanter moveretur, ait:⁶² *Est aliquid quod non motum movet aeternum et essentia et actus existens.* Quod esset immobilis Deus et aeternus et actus, cum veteribus Aristotelem consensisse vidimus, esse essentiam non vidimus, quando illi ἐπέκειντα *ultra* omne ens et omnem vitam ipsam primam causam collocarunt.

Quod vero moveat non solum primum caelum, sed omnia dixerat Parmenides:⁶³ *Qui omnia gubernat.* Quod vero Aristoteles ait:⁶⁴ *Movet autem hoc modo, appetibile et intelligibile, movet non motum.* Movet sane tanquam finis, ait Aristoteles, non autem tanquam efficiens. Esse quidem Deum finem docuit Hermes in *Sacro*:⁶⁵ *Et necessitas et finis.* Et quidem bonum et optimum esse dicunt, appetibilem etiam esse procul dubio dicunt. Quod etiam sit efficiens supra diximus, cum universi opificem eum esse ostendimus, quod fateri Aristoteles impium esse duxit, ne scilicet Deus praestantior mundo diceretur. Quod autem sit νοητός, *intelligibilis* docet idem Hermes in *Catholico*:⁶⁶ *Intelligibilis primus ipse Deus.* Addit Aristoteles:⁶⁷ *Mens vero ab intelligibili movetur.* Esse autem mentem ipsum Deum Pythagoras dixerat, Plutarcho attestante:⁶⁸ *Principiorum unitatem quidem, Deum et bonum, quae*

⁶¹ ὁ δὲ θεὸς καὶ περὶ πάντα [πάντων] καὶ διὰ πάντων· ἐνέργεια γὰρ ἐστὶ καὶ δύναμις. [CORP. HERM. De mente communi ad Tatium 20.5–7]

⁶² ἔστι τι ὃ οὐ κινούμενον κινεῖ, αἴδιον καὶ οὐσία καὶ ἐνέργεια οὐσα. [ARIST. Metaph. 1072a.25–26]

⁶³ ἢ [ὅς] πάντα κυβερνᾷ. [PARM. Fragm. 12.10]

⁶⁴ κινεῖ δὲ ὧδε τὸ ὀρεκτὸν καὶ τὸ νοητόν· κινεῖ οὐ κινούμενα [κινούμενον]. [ARIST. Metaph. 1072a.26–27]

⁶⁵ καὶ ἀνάγκη καὶ τέλος. [CORP. HERM. Sermo sacer 1.4]

⁶⁶ νοητὸς γὰρ πρῶτος ὁ θεός. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulus> 5.3]

⁶⁷ νοῦς δὲ ὑπὸ τοῦ νοητοῦ κινεῖται. [ARIST. Metaph. 1072a.30]

⁶⁸ τῶν ἀρχῶν τὴν μὲν μονάδα θεὸν καὶ τὰγαθόν, ἥτις ἐστὶν ἡ τοῦ ἐνὸς φύσις, αὐτὸς ὁ νοῦς. [Ps.-PLUT. Placit. 881 E.1–2]

jedničkom umu: »Bog o svemu i kroza sve: on je, naime, zbiljnost i potencijalnost.« Ako je pak Bog takav – i vječan i nepokretan, nužno je da jest zbiljski i bez materije, što je Aristotel izveo.

U njegovu 7. poglavlju ima ova druga teologija: premda je zaključio da je prvo nebo vječno jer se neprestano giba, kaže: 5
»Jest nešto vječno što nepokretno pokreće, vječno opstojeće i kao bit kao zbiljnost.« O tome da je nepokretan Bog i vječan i zbiljnost, Aristotel je, vidjesmo, suglasan sa starijima, no o tome da je bit ne vidjesmo, budući da su oni prvi uzrok smjestili ἐπέκεινα, »onkraj« svakoga bića i samoga sveukupnog života. 10

A da doista pokreće ne samo prvo nebo nego sve, bio je rekao već Parmenid: »[...] koji svime upravlja.« A Aristotel doista to veli: »Pokreće pak na ovaj način, kao ono žuđeno i inteligibilno, pokreće [a da je samo] nepokrenuto.« Pokreće dakako kao svrha, kaže Aristotel, ne pak kao djelatan [uzrok]. To da je Bog 15
zaista svrha naučavao je Hermes u *Svetom govoru*: »[...] i nužnost i svrha.« I kad kažu da je dobrota i ono najbolje, također nesumnjivo kažu da je poželjan. Da je i djelotvoran, rekli smo gore kad smo pokazali kako je rukotvorac sveukupnosti; što je Aristotel držao bezbožnim izjaviti, dakako zato da se ne bi za 20
Boga govorilo kako je izvrsniji od svijeta. Da je pak »inteligibilan« uči isti Hermes u *Sveopćemu*: »Prvi inteligibilan sam je Bog.« Aristotel nadodaje: »Um pak biva pokrétan onim inteligibilnim.« To pak da je Bog sâm um bio je ustvrdio Pitagora, kako svjedoči Plutarh: »Jednoća baš principā, Bog i ono dobro, sâm um koji je 25

est natura unius, ipsa mens. Et Hermes in *Sacro*:⁶⁹ *Deus et mens et natura*, et in *Catholico*:⁷⁰ *Nonne sibi intelligibilis? Non enim aliud quid ab eo, quod intelligitur existens a se ipso intelligitur. Quod vero Aristoteles obscurissime subdit*:⁷¹ *Intelligibile vero, altera coordinatio per se ipsam*. Videtur non eam coordinationem innuere, quam saepe nominat ex Pythagoreorum placitis et 1. *Sophiae* cap. 5. totam explicat: finem, infinitum, impar, par, unum, multitudo et reliqua ea contrapositione, quia in iis substantia non sit nominata, sed aliam quandam, in qua substantia seu essentia prima fuerit. Ait namque: [212]:⁷² *Et huius essentia prima*,⁷³ *et huius ea, quae simpliciter et secundum actum*. In cuius ordine erant etiam haec:⁷⁴ *Sed enim et pulchrum et per se eligibile, in eadem serie*. Si haec series Pythagoreorum etiam fuit, iam cum iis concors est Aristoteles; si vero sua est, ostendimus iam Deum per se appetibilem esse. Quin etiam pulchrum esse Deum, Plato docet 2. *Reipublicae*:⁷⁵ *Non enim indigum dicemus Deum pulchritudinis et virtutis esse*. Et rursus:⁷⁶ *Sed ut apparet pulcherrimus et optimus existens*. Quod Aristoteles ita expressit:⁷⁷ *Et est semper optimum, vel proportionem respondens, ipsum primum*, pro analogo et proportionem respondente intelligens, *per se eligibile* vel pulchrum, atque ideo subintulit:⁷⁸ *movet ut amatum*, explicans superiora illa: pulchrum et optimum. Nam haec duo

⁶⁹ ὁ θεός, καὶ νοῦς καὶ φύσις. [CORP. HERM. Sermo sacer 1.2]

⁷⁰ οὐχ ἑαυτῷ νοητός· οὐ γὰρ ἄλλο τι ὦν [ὄν] τοῦ νοουμένου ὑφ' ἑαυτοῦ νοεῖται. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulus> 5.5–6]

⁷¹ νοητὴ δὲ ἢ ἑτέρα συστοιχία καθ' αὐτήν. [ARIST. Metaph. 1072a.30–31]

⁷² καὶ ταύτης ἢ οὐσία πρώτη. [ARIST. Metaph. 1072a.31]

⁷³ καὶ ταύτης ἢ ἀπλή [ἀπλῶς] καὶ κατ' ἐνέργειαν. [Arist. Metaph. 1072a.32]

⁷⁴ ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ δι' αὐτὸ αἰρετὸν ἐν τῇ αὐτῇ συστοιχίᾳ. [ARIST. Metaph. 1072a.34–35]

⁷⁵ οὐ γὰρ πῶς ἐνδεᾶ γε φήσομεν τὸν θεὸν κάλλους ἢ ἀρετῆς εἶναι. [PLATO R. 381c1–2]

⁷⁶ ἀλλ' ὡς ἔοικε, κάλλιστος καὶ ἄριστος ὢν. [PLATO R. 381c]

⁷⁷ καὶ ἔστιν ἄριστον αἰεὶ ἢ ἀνάλογον τὸ πρῶτον. [ARIST. Metaph. 1072a.35–b.1]

⁷⁸ κινεῖ δὴ ὡς ἐρώμενον. [ARIST. Metaph. 1072b.3]

narav onog jednog [...].« A Hermes u *Svetom govoru*: »Bog, um i priroda«; a u *Sveopćem*: »Nije li sam sebi spoznatljiv? Drugo, naime, ništa od onoga što biva spoznavano samo sebe ne spoznaje.« Na to pak Aristotel krajnje nejasno nadovezuje: »Jer, ono inteligibilno [...] drugi niz po sebi samom [spoznatljiv].«¹³ Čini se da tu ne spominje onaj niz koji često navodi iz stavova pitagorovaca, dok ga u 5. poglavlju 1. knjige *Mudrosti* cjelovito podastire: svrha, beskonačno, neparno, parno, jedno, mnoštvo i one ostale protivnosti, jer da se među njima ne navodi supstancija nego ini neki niz u kojemu bi supstancija ili bit bilo prva. Kaže, naime: [212] »A u tom je [nizu] bit prvo«, »u njemu i ono naprosto i zbiljski.« U tom nizu bijaše i ovo: »Ali, dakako, i ono lijepo i ono po sebi izabirljivo, u istom su nizu.«¹⁴ Ako je taj niz također pripadao pitagorovcima, onda je opet Aristotel s njima već usuglašen. Ako li je pak njegov vlastiti, već smo pokazali da je Bog sam po sebi žuđen. Štoviše, da je Bog ono lijepo i Platon uči u 2. knjizi *Države*: »Jer, nećemo reći da Bogu nedostaje ljepote i vrline.« Pa opet: »Nego, kako je očividno, jer je najljepši i najbolji [...].« A to je Aristotel ovako izrazio: »I jest ono najbolje ili razmjernošću odgovarajuće uvijek ono prvo samo«;¹⁵ pri tom pod analognim ili razmjernošću odgovarajućim razumijeva »ono što je po sebi izabirljivo« ili lijepo, pa je stoga nadodao: »pokreće baš kao ono voljeno«, po-

¹³ Radi se vjerojatno o nečemu što bismo mogli nazvati »pozitivan niz«. U tekstu piše ή έτέρα συστοιχία bez daljnjeg objašnjenja. Aristotel piše da se stvari mogu podijeliti u dva niza: jedan je pozitivan niz ili niz bića, dok je drugi niz nebića, lišenosti i negacije. Sve što pripada prvom nizu je po sebi spoznatljivo, dočim sve što pripada drugom nizu može se spoznati samo preko prvog niza, koji tako predstavlja njegov preduvjet. Usp. ARIST. *Metaph.* 986a23, 1004b27 i 1046b11.

¹⁴ Petrić nudi tri prijevoda za συστοιχία: *coordinatio*, *ordo* i *series*.

¹⁵ Neobičan Petrićev prijevod za άνάλογον – *proportione respondens*, a i ubacuje *ipsum*.

tantum amantur. Quid autem moveat, exponit:⁷⁹ *Latio enim prima mutationum, huius vero ea quae circulo, hanc vero hoc movet.* Hac in re a veterum doctrina, praeter quam ab Orphei, videtur Aristoteles recessisse, qui quamquam (ut ipse et 1. et 2. *De caelo* refert) putarint Deum in supremo orbe esse, attamen caelo illi sicuti reliquis
 5 et sphaeris et stellis, animas motrices attribuerunt, quod^{vi} Plato tum in *Timaeo*, tum 10. *Legum* aperte docet. Supra^{vii} vero animas, mentes collocarunt, supra has mentem unicam intelligibilem, scilicet mundum in quo omnes Dii atque Ideae; supra^{viii} quae^{ix}
 10 Deum unum ac bonum constituerunt, tanto superiorem primo illi orbi Deum fecerunt Pythagorei. Quod videre est tum apud Iamblichum, tum apud Syrianum et Proclum ac alios. Sed apud Orpheum Aristotelicum hoc dogma poetice descriptum reperimus:⁸⁰

15 *Iupiter sortitus est caelum latum in aethere et nubibus. Et⁸¹
 Suus in astris ordo, immutabilibus laudibus currens.*

Sed is idem Orpheus, non Deum in his, sed haec in Deo esse item cecinit:⁸²

20 *Rursus intra Iovem constituta sunt
 Aetheris lati et caeli lucida altitudo. Et quae sequuntur.*

⁷⁹ φορὰ γὰρ ἡ πρώτη τῶν μεταβολῶν, ταύτης δὲ ἡ κύκλω· ταύτην δὲ τοῦτο κινεῖ. [ARIST. *Metaph.* 1072b.8–10]

⁸⁰ Ζεὺς δ' ἔλαχ' οὐρανὸν εὐρὺν ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσι. [ARIST. *Mu.* 400a.19–20]

⁸¹ σὴ μὲν ἐν ἄστροις τάξις, ἀναλλάκτοισιν ἐφημοσύναισι τρέχουσα· [CLEM. *Al. Strom.* 5.14.125.2.3–4 et EUS. *PE* 13.13.52.9–10]

⁸² Διὸς πάλιν ἐντὸς ἐτύχθη /αἰθέρος εὐρείης ἢ δ' οὐρανοῦ ἀγλαὸν ὕψος. [PROCL. in *Ti.* 1.313.9–10]

^{vi} corr. ex attribuerunt. Quod

^{vii} corr. ex docet, supra

^{viii} corr. ex Ideae supra

^{ix} corr. ex quem

jašnjujući ono gore – tj. ono lijepo i najbolje; jer, samo se to dvoje voli. Sto li pak pokreće, ovako izlaže: »Kretanje, naime, prva od mijena, od nje pak ona u krug, ovu pak ovo pokreće.« Čini se da se Aristotel u ovoj stvari odvojio od nauka starijih, osim od Orfejeva; oni su, istina (kao što sâm iznosi u 1. i u 2. knjizi *O nebu*), držali da je Bog u najvišem krugu, ali su ipak onomu nebu, kao i ostalim nebeskim kuglama i zvijezdama pripisali pokretačke duše, što Platon koliko u *Timeju* toliko i u 10. knjizi *Zakona* otvoreno naučava. Ponad pak duša smjestili su umove, ponad ovih jedincat um, inteligibilan, to jest svijet sa svim bogovima i idejama; ponad njega Boga jedinoga i dobroga nastaniše – toliko su višim od prvoga kruga pitagorovci držali Boga. To se može vidjeti kako kod Jambliha, tako i kod Siriana, Prokla te drugih. No, kod Orfeja nailazimo na taj Aristotelov nauk pjesnički opisan:

»Jupitera široko zapadne nebo i pripadni red u eteru.« I
 »Oblacima te zviježđu što hita po neizmjenjivim nalozima.«¹⁶ 15

Ipak, taj je isti Orfej isto tako pjesmom izrazio da nije Bog u njeima, već da su ona u Bogu:

»U nutrinu je Jupitera, opet, nastanjena
 svijetla visina prostranoga etera i neba.« I ono što slijedi. 20

¹⁶ Prijevod »pohvalama« za lat. *laudibus* nije netočan, ali ne pristaje ni u ovaj kontekst ni uz pridjev grč. ἀναλλάκτοισιν »nepromjenjivim«; možda je Petrić u svojem grč. predlošku dobro pročitao ἐφημοσύναισι, ali neki rječnici tu riječ uzimaju samo kao *varia lectio* za mnogo sigurnije potvrđeni lik ἐφετημή »božanski nalog«, na primjer u *Odiseji* 4.353.

Quod vero addidit Aristoteles:⁸³ *Ex necessitate ergo est ens et quatenus necessitas, bene, et sic principium.* Quod quidem sit ens, etiamsi supra omne ens excellat, recte dicetur, quandoquidem in ordine non entium non est. Deum esse etiam ἀνάγκην, Mercurius quoque docet in *Sacro*:⁸⁴ *Et actus et necessitas et finis.* Et Parmenides poetice:⁸⁵ *Sed immobile magnorum in terminis vinculorum est sine principio et incessabile,* pro vinculis necessitatem intelligens. Post haec Aristoteles scribit:⁸⁶ *Ex tali ergo principio pendet coelum et natura,* id est universum totum, quod ex caelo et natura, hoc est, elementis et mutationi obnoxiiis corporibus conflatur. Nec vero pendere haec a tali principio in conservatione tantum veteres dixerunt, sed etiam in productione ac existentia, quod aliquoties superius iam ostendimus et Orpheus habet:

⁸⁷*Coelum, adiuro te, Dei magni sapiens opus.*

Et alibi:

⁸⁸*Iovem omnium curatorem*

Is enim aereo in coelo firmatus est

Aureo in throno, terram vero super pedibus incedit.

Manumque dexteram in confinio Oceani

Undequaque extendit circa enim tremunt montes longi

Et flumina, canique fundum glauci maris.

[213] Quae carmina poetice exprimunt ad amussim modo allatam Aristotelis sententiam.

⁸³ ἐξ ἀνάγκης ἄρα ἐστὶν ὄν· καὶ ἡ ἀνάγκη, καλῶς, καὶ οὕτως ἀρχή. [ARIST. *Metaph.* 1072b.10–11]

⁸⁴ καὶ ἐνέργεια καὶ ἀνάγκη καὶ τέλος. [CORP. HERM. *Sermo sacer* 1.3–4]

⁸⁵ αὐτὰρ ἀκίνητον μεγάλων ἐν πείρασι δεσμῶν ἐστὶν ἀναρχον ἀπαυστον. [PARM. *Fragm.* 8.26–27]

⁸⁶ ἐκ τοιαύτης ἄρα ἀρχῆς ἤρθηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις. [ARIST. *Metaph.* 1072b.13–14]

⁸⁷ Οὐρανὸν ὀρκίζω σε, θεοῦ μεγάλου σοφὸν ἔργον. [Ps.-JUSTINUS, *Coh. ad gent.* 16B 2]

⁸⁸ Δία τὸν πάντων μεδέοντα. / Οὗτος γὰρ χάλκειον ἐς οὐρανὸν ἐστήρικται / Χρυσέω ἐνὶ θρόνῳ, γαίης δ' ἐπὶ ποσσὶ βέβηκε / Χεῖρά τε δεξιτερὴν ἐπὶ τέρματος ὠκεανοῖο / Πάντοθεν ἐκτέτακεν· περὶ γὰρ τρέμει οὐρεα μακρὰ / Καὶ ποταμοὶ πολιῆς τε βᾶθος χαροποῖο θαλάσσης. [Ps.-JUSTINUS, *Coh. ad gent.* 15E 8–16A 4]

Ovo je pak pridodao Aristotel: »Biće je, dakle, po nužnosti; i ukoliko je po nužnosti, dobro je, i na taj je način princip.« Međutim, to da jest biće, premda se izdiže nad svako biće, ispravno će se reći, kad baš u redu nebićā nije. Da je Bog također nužnost uči i Merkurije, u *Svetome*: »I zbiljnost i nužnost i svrha.« A Parmenid to na pjesnički način: »No nepomičnost u međama golemih okova jest, bez principa i neprestano« – razumijevajući pod »okovima« nužnost. 5

Nakon tih stvari Aristotel piše: »O takvu, dakle, principu ovisi nebo i priroda«; to će reći: sav svemir, koji se sastoji od neba i prirode, tj. od elemenata i tijela podložnih mijenama. Stari su pak rekli da sve to od takva principa ne ovisi samo u svojem sačuvanju nego također u svojoj proizvodbi i opostojnosti, što smo nekoliko puta prije već pokazali, a i Orfej: 10

»Zaklinjem te, nebo, mudri uratku Boga velikoga.« I drugdje: 15
»[...] skrbnika svemu Jupitera
jer on je u nebu mjedenome učvršćen,
na zlatnome prijestolju, po zemlji pak nogama stupā.
I desnicu ruku od svakud k rubu Oceana
ispružio: uokolo se, dakako, potresaju gorje izduženo 20
i rijeke i dubina sivkasto sinjega mora.«

[213] Te pjesme na pjesnički način izražavaju navlas isto što i netom navedena Aristotelova misao.

Hermes quoque Libro 5.:⁸⁹ *Et servator entium. Quod vero Aristoteles infert:*⁹⁰ *Vitae vero traductio est, qualis optima parvo tempore nobis, sic semper illi est, beatitudinis Dei est descriptio veluti. Eam essentialiter Deo inesse Hermes in Sermone mentis affirmat:*⁹¹ *Dei*
 5 *vero veluti essentia est bonum, pulchrum, beatitudo, sapientia. Plato quoque Reipublicae 2.:*⁹² *Sed enim Deus et quae dei sunt omnia optime habent. Cuius sententiae explicationes sunt quae Aristoteles annectit:*⁹³ *Quandoquidem voluptas est actio huius;*⁹⁴ *et contemplatio suavissimum et optimum. Quae vero sequuntur:*⁹⁵ *Et vita quoque*
 10 *existit. Et:*⁹⁶ *Ille vero actio, actio autem per se ipsam^x illius vita optima et aeterna, conveniunt partim cum his, quae modo attulimus ex Hermete, quod Deus sit ἐνέργεια – actio, et^{xi} cum his quae is idem in Poemandro scribit de patre ac verbo filio in hunc modum:*⁹⁷ *Unio enim horum est vita, et:*⁹⁸ *Mens vero Deus, marifoemina existens, vita*
 15 *et lux, et:*⁹⁹ *existens vita et natura. Et alia multa his similia. Deum vero describens subdit Aristoteles:*¹⁰⁰ *Dicimus vero Deum esse ani-*

⁸⁹ καὶ σωτήριος τῶν ὄντων. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulus> 12.6]

⁹⁰ διαγωγὴ δ' ἐστὶν οἷα ἡ ἀρίστη μικρὸν χρόνον ἡμῖν οὕτω γὰρ αἰεὶ ἐκεῖνο. [ARIST. Metaph. 1072b.14–15]

⁹¹ τοῦ δὲ θεοῦ ὡςπερ οὐσία ἐστὶ τὸ ἀγαθόν, τὸ καλόν, ἡ εὐδαιμονία, ἡ σοφία. [CORP. HERM. Mens ad Hermetem 2.5–6]

⁹² Ἀλλὰ μὴν ὁ θεός γε καὶ τὰ τοῦ θεοῦ πάντα ἄριστα ἔχει. [PLATO R. 381b]

⁹³ ἐπεὶ καὶ ἡδονὴ ἡ ἐνέργεια τούτου. [ARIST. Metaph. 1072b.16]

⁹⁴ καὶ ἡ θεωρία τὸ ἡδιστον καὶ ἄριστον. [ARIST. Metaph. 1072b.24]

⁹⁵ καὶ ζωὴ δὲ γε ὑπάρχει. [ARIST. Metaph. 1072b.26]

⁹⁶ ἐκεῖνος δὲ ἡ ἐνέργεια· ἐνέργεια δὲ ἡ καθ' αὐτὴν ἐκεῖνου ζωὴ ἀρίστη καὶ αἰδῖος. [ARIST. Metaph. 1072b.27–28]

⁹⁷ ἔνωσις γὰρ τούτων ἐστὶν ἡ ζωὴ. [CORP. HERM. Poimander 6.7–8]

⁹⁸ ὁ δὲ Νοῦς ὁ θεός, ἀρρενόθηλυσ ὢν, ζωὴ καὶ φῶς. [CORP. HERM. Poimander 9.1]

⁹⁹ ὢν ζωὴ καὶ φῶς [φύσις]. [CORP. HERM. Poimander 12.1]

¹⁰⁰ φαμέν δὴ τὸν θεὸν εἶναι ζῶν αἰδῖον ἄριστον. [ARIST. Metaph. 1072b.28–29]

^x corr. ex ipsum

^{xi} corr. ex actio. Et

Hermes također [piše] u *Petoj knjižici*: »[...] i spašavatelj bića.« Aristotel pak to donosi: »Kakav je pak životni tijek, onaj najbolji, nama u kratku trenu, takav je njemu u vremenu« – to je kao neki opis Božjega blaženstva. Da ono u Bogu jest po biti Hermes ustvrđuje u *Razgovoru uma*: »Dobro pak, lijepo, blaženstvo i mudrost Bogu su kao bit.« A i Platon u 2. knjizi *Države*: »Ali dakako da Bog i ono što je Božje imaju sve na najbolji način.« Razjašnjenja su te misli u onome što Aristotel nadovezuje: »Budući da je djelovanje u ovoga užitak a motrenje najveća milina i ono najbolje [...].« Riječi pak što slijede: »A život također postoji« i »On je pak djelovanje, a djelovanje, ono samo po sebi, njegov je život, najbolji i vječan« – dijelom se slažu s riječima što smo ih upravo naveli iz Hermesa o tome da je Bog ἐνέργεια, djelovanje, i s onim što isti Hermes u *Poimandru* piše o ocu i sinu-riječi na ovaj način: »Jer njihovo je jedinstvo život« i »Um je uistinu Bog, koji postoji kao muško-žensko, kao život i svjetlo«, kao i: »on postojeći kao život i priroda [...].« i mnogo drugoga tomu sličnoga. Opisujući pak Boga, Aristotel nadodaje: »A kažemo da je Bog životinja,

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

mal aeternum optimum, ex Platonis *Phaedro* est mutuatus, ubi vocat.¹⁰¹ *Deum immortale quoddam animal*. Addit praeterea:¹⁰² *Itaque vita et aevum continuum et aeternum inest Deo, hoc enim Deus, ex superioribus est collectum*. Concludit:¹⁰³ *Quod quidem est essentia*
 5 *quaedam aeterna et immobilis et separata a sensibilibus manifestum est ex dictis*. Quod vero subdit:¹⁰⁴ *Demonstratum vero est magnitudinem nullam^{xii} habere posse hanc essentiam, sed inpartibilis et indivisibilis est, movet enim infinitum tempus*. Ratio:¹⁰⁵ *Nihil enim habet potentiam infinitam quod finitum est, Hermetis est Li. 5.*¹⁰⁶ *Quid ergo est incorporeum? Mens, verbum ex toto se ipsum comprehendens, liberum omni corpore, inerrabile, impassibile, a corpore intactile*. Quod etiam moveat aeterne in *Poemandro* docet:¹⁰⁷ *Opifex vero mens, cum verbo complexa circulos et circumvolvens impetu volvit propria opificia. Et sinit volvi a principio interminato in interminatum finem, incipit enim*
 10 *ubi desinit*. Quam sententiam libris *De caelo* Aristoteles ad perpetuitatem motus caelestis usurpavit. Annectit ultimo:¹⁰⁸ *Sed enim quod etiam impassibile et inalterabile*. Quod itidem Hermes saepe

¹⁰¹ θεόν, ἀθάνατόν τι ζῶον. [PLATO Phdr. 246d1]

¹⁰² ὥστε ζωὴ καὶ αἰὼν συνεχῆς καὶ αἰδιος ὑπάρχει τῷ θεῷ τοῦτο γὰρ ὁ θεός. [ARIST. Metaph. 1072b.29–30]

¹⁰³ ὅτι μὲν οὖν ἔστιν οὐσία τις αἰδιος καὶ ἀκίνητος καὶ κεχωρισμένη τῶν αἰσθητῶν, φανερόν ἐκ τῶν εἰρημένων. [ARIST. Metaph. 1073a.3–5]

¹⁰⁴ δέδεικται δὲ καὶ ὅτι μέγεθος οὐδὲν ἔχειν ἐνδέχεται ταύτην τὴν οὐσίαν ἀλλ' ἀμερῆς καὶ ἀδιαίρετός ἐστιν κινεῖ γὰρ τὸν ἄπειρον χρόνον. [ARIST. Metaph. 1073a.5–7]

¹⁰⁵ οὐδὲν δ' ἔχει δύναμιν ἄπειρον πεπερασμένον. οὐδὲν δ' ἔχει δύναμιν ἄπειρον πεπερασμένον. [ARIST. Metaph. 1073a.7–8]

¹⁰⁶ Τὸ οὖν ἀσώματον τί ἐστὶ; Νοῦς ὅλος [λόγος] ἐξ ὅλου ἑαυτὸν ἐμπεριέχων, ἐλεύθερος σώματος παντός, ἀπλανής, ἀπαθής, <σώματι> ἀναφής. [CORP. HERM. Logos catholicos <intercidit titulus> 12.3–5]

¹⁰⁷ ὁ δὲ δημιουργός Νοῦς σὺν τῷ Λόγῳ, ὁ περίσχων τοὺς κύκλους καὶ δινῶν ῥοίζῳ, ἔστρεψε τὰ ἑαυτοῦ δημιουργήματα καὶ εἶασε στρέφεσθαι ἀπ' ἀρχῆς ἀορίστου εἰς ἀπέραντον τέλος· ἄρχεται γὰρ, οὐ λήγει. CORP. HERM. Poimander 11.1–4]

¹⁰⁸ ἀλλὰ μὴν καὶ ὅτι ἀπαθὲς καὶ ἀναλλοίωτον. [ARIST. Metaph. 1073a.11]

^{xii} corr. ex nullum

vječno, najbolje«; to posuđuje iz Platonova *Fedra*, gdje se Bog naziva »nekim besmrtnim živim bićem.« Uz to dodaje: »Zato život i vijek neprestan i vječan u Bogu jest, on je, naime, Bog« – to je ubrano iz gore rečenoga. Zaključuje: »Bjelodano je iz rečenoga da je On bit neka, vječna, nepomična i od osjetnina odvojena.« A 5
ono što nadodaje: »Pokazano je pak da nikakvu veličinu ta bit ne može primiti, nego je bezdjelna i nedjeljiva: tà pokreće neodređeno vrijeme«. Razlog: »Jer ništa što je konačno nema beskonačnu moć«; Hermesovo je ono u *Petoj knjižici*: »Što je onda ono netjelesno? Um, riječ koja sama sebe iz cjeline poima, slobodna od 10
svake tjelesnosti, nezabludiva, netrpna, tijelom nedodirna.« A da i vječno pokreće naučava u *Poimandru*: »Rukotvorac pak um, skupa s riječju, opasujući krugove i kružno ih valjajući, silovito je zavrtio vlastite rukotvorbe; i pustio ih vrtjeti se od neodređena početka k neodređenu kraju: počinje, naime, ondje gdje prestaje.« Tu je misao Aristotel uporabio za neprestanost nebeskoga 15
gibanja u knjizi *O nebu*. Na kraju nadovezuje: »Ali dakako da je također netrpno i nepreinačivo.« To je na isti način Hermes često

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

est testatus ut in *Catholico* et iis quae antea attulimus. Item in *Resurrectione*:¹⁰⁹ *Quid ergo verum est, o Trismegiste? Quod non sit turbidum, o fili, non terminatum, non coloratum, non figuratum, immutabile, nudum, lucidum, quod per se incomprehensibile est, inalterabile, bonum, incorporeum.* Omnia haec Deo ac divinis essentiis tribuens. Et Plato 2. *Reipublicae* secundum typum hunc fecit, quod Deus immutabilis sit.

Hactenus est tota 7. capite Aristotelis theologia. Namque medio capite de intellectu, intellectione, intelligibili interserit.¹¹⁰ *Intellectio vero quae est per se, eius quod per se est optimum. Et ea quae maxime, eius quod maxime. Se ipsum vero intelligit intellectus per assumptionem intelligibilis, intelligibilis enim fit attingens et intelligens. Itaque idem intellectus et intelligibile. Susceptivum enim intelligibilis et essentiae intellectus, operatur autem habens; itaque illud magis hoc, quod videtur, intellectu divinum habere et contemplatio, iucundissimum et optimum, non videntur satis explicate de Deo tantum dici, aut de mentibus abstractis, sed nostro etiam intellectui esse communia.*

Quae etiam si pro theologicis excipiantur, non sunt Aristotelis propria, sed cum veteribus consentientia. Attuleramus enim ex *Catholico* Trismegisti:¹¹¹ *Intelligibilis enim primus Deus.* Etiam quod a se intelligatur:¹¹² *Non enim aliud existens [214] ab intellectu a se ipso intelligetur.* Et *Libello* 5.:¹¹³ *Mens quidem intellecta, Deus vero operans.*

¹⁰⁹ Τί οὖν ἀληθές ἐστίν, ὦ Τρισμέγιστε; Τὸ μὴ θολούμενον, ὦ τέκνον, τὸ μὴ διοριζόμενον, τὸ ἀχρώματον, τὸ ἀσχημάτιστον, τὸ ἀτρεπτον, τὸ γυμνόν, τὸ φαῖνον, τὸ αὐτῷ καταληπτόν [τὸ αὐτὸ ἀκατάληπτον], τὸ ἀναλλοίωτον <τὸ> ἀγαθόν, τὸ ἀσώματον. [CORP. HERM. De resurrectione 9.15–10.3]

¹¹⁰ ἡ δὲ νόησις ἢ καθ' αὐτήν τοῦ καθ' αὐτὸ ἀρίστου, καὶ ἡ μάλιστα τοῦ μάλιστα. αὐτὸν δὲ νοεῖ ὁ νοῦς κατὰ μετάληψιν τοῦ νοητοῦ· νοητὸς γὰρ γίγνεται θιγγάνων καὶ νοῶν, ὥστε ταῦτ' ὁ νοῦς καὶ νοητόν. τὸ γὰρ δεκτικὸν τοῦ νοητοῦ καὶ τῆς οὐσίας νοῦς, ἐνεργεῖ δὲ ἔχων, ὥστ' ἐκεῖνου [ἐκεῖνο] μᾶλλον τοῦτο [τούτου] ὁ δοκεῖ ὁ νοῦς θεῖον ἔχειν, καὶ ἡ θεωρία τὸ ἡδίστον καὶ ἄριστον. [ARIST. Metaph. 1072b.18–24]

¹¹¹ νοητὸς γὰρ πρῶτος ὁ θεός. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulus> 5.3]

¹¹² οὐ γὰρ ἄλλο τι ὦν τοῦ νοουμένου ὑφ' ἑαυτοῦ νοεῖται. [CORP. HERM. Logos katholikos <intercidit titulus> 5.5–6]

¹¹³ νοῦς μὲν, νοούμενος, θεὸς δέ, ἐνεργῶν. [CORP. HERM. Quod immanifestus Deus manifestissimus 11.8–9]

posvjedočio, kao na primjer u *Sveopćemu* i u onome što sam prije naveo. Isto tako u *Uskrsnuću*: »Što je, dakle, istina, Trismegiste? To, sine, da ne postoji ono zamućeno, ograničeno, obojano, oblikovano, nepromjenjivo, golo, svijetlo, već ono što je po sebi neshvatljivo, nepreinačivo, dobro, bestjelesno« – sve to pripisujući Bogu i božanskim bitima. A Platon u 2. knjizi *Države* uzima taj uzorak kao drugi, kao to da je Bog nepromjenjiv. 5

Dovle je u 7. poglavlju dospjela sva Aristotelova teologija. Jer usred poglavlja umeće ono o umu, umovanju i inteligibilnom: »Umovanje pak koje je po sebi biva o onome što je ono najbolje po sebi; i umovanje koje je to najvećma, o onome koje je to najvećma. Sebe sama pak um umuje zahvaćanjem onog inteligibilnog; jer um biva inteligibilnim dohvaćajući i umujući. Stoga su um i inteligibilno isto. Prijamljiv je, naime, um za inteligibilno i za bit, djeluje pak imajući; tako da um ima ono više nego ovo, kako se čini, božansko, pa je motrenje ono najugodnije i ono najbolje«. Ne čini se da to dovoljno razgovijetno biva govoreno samo o Bogu ili o mislenim umovima, nego da je to zajedničko i našem umu. 10 15

Ti [stavovi], ako se i uzimaju kao teologijski, nisu Aristotelu navlastiti, nego su sa starijima suglasni. Iz Trismegistova sam, naime, *Sveopćega* bio iznio: »Inteligibilan je, naime, ponajprije Bog.« Također i to da on sam sebe umuje: »Jer ništa drugo od umovanoga [214] opstojeće ne umuje samo sebe.« A u *Petoj knjizi*: »Um je umovan, a Bog djelujući.« 20

Sequitur capite 8. alia theologia de caelorum motricibus essentiis Deo nonnihil adhuc adiiciens:¹¹⁴ *Principium enim et primum entium, immobile est et per se et per accidens, movens vero primum et aeternum motum.* Hoc sane dogma proprium forte fuerit
 5 Aristotelis, nam theologorum nemo: nec Plato, nec Pythagorei, nec quatuor illi Xenophanes, Parmenides, Zeno, Melissus, nec Orpheus, nec Aegyptii, nec Hebraei, nec Chaldaei affirmarunt primum principium caelum primum movere, quamvis immobile et per se et per accidens illud esse novissent. Sed motui omni,
 10 non Deum, non bonum, non mentem sed animam praefecerunt. Quod Plato in *Phaedro* ac *Legum* 10. et in *Epinomide*, seu Plato seu Philippus Opuntius, luculenter docuerunt. Quam animam αὐτοκίνητον *per se mobilem*, non autem ἀκίνητον, *immobilem* appellaverunt. Eam animam si Aristoteles admisit, uti mundum
 15 animatum 2. *De caelo* faceret, nihil vetuit, haec etiam quae subnectit, ad eam positionem sequi:¹¹⁵ *Cum id, quod movetur necesse sit ab aliquo moveri, et:*¹¹⁶ *Et aeternum motum ab aeterno moveri et unum ab uno.* Docent enim viri illi uni cuique orbi adesse unam animam quae illum moveat, non aliter quam Aristoteles eas essentias, quas non ipse sed sui intelligentias nominant. Ad quam
 20 positionem non sequitur id quod ait:¹¹⁷ *Et primum movens immobile esse per se.* Namque anima octavae sphaerae est uti aliae omnes αὐτοκίνητος, *per se mobilis*, non loco quidem, sed οὐσιωδῶς, *essentialiter* et actione. Sequeretur etiam quod de aliis motricibus
 25 infert:¹¹⁸ *Necesse et unamquamque harum lationum ab immobili mo-*

¹¹⁴ ἢ μὲν γὰρ ἀρχὴ καὶ τὸ πρῶτον τῶν ὄντων ἀκίνητον καὶ καθ' αὐτὸ καὶ κατὰ συμβεβηκός, κινουὶν δὲ τὴν πρώτην αἰδίον καὶ μίαν κίνησιν [πρώτην καὶ αἰδίον κίνησιν]. [ARIST. *Metaph.* 1073a.23–25]

¹¹⁵ ἐπεὶ δὲ τὸ κινούμενον ἀνάγκη ὑπὸ τινος κινεῖσθαι. [ARIST. *Metaph.* 1073a.26]

¹¹⁶ καὶ τὴν αἰδίον κίνησιν ὑπὸ αἰδίου κινεῖσθαι καὶ τὴν μίαν ὑφ' ἑνός. [ARIST. *Metaph.* 1073a.27–28]

¹¹⁷ καὶ τὸ πρῶτον κινουὶν ἀκίνητον εἶναι καθ' αὐτό. [ARIST. *Metaph.* 1073a.26–27]

¹¹⁸ ἀνάγκη καὶ τούτων ἐκάστην τῶν φορῶν ὑπ' ἀκινήτου τε κινεῖσθαι καθ' αὐτὴν [αὐτὸ] καὶ αἰδίου οὐσίας. [ARIST. *Metaph.* 1073a.32–34]

U 8. poglavlju slijedi druga teologija, ona o bitima pokretačima neba, koja Bogu gdješto još dodaje: »Princip, naime, i prvo od bića nepokretno je i po sebi i akcidentalno, pokretač je pak prvoga i vječnoga gibanja.« Taj je nauk doista mogao biti vlastit Aristotelov, jer nitko od teologa, ni Platon ni pitagorovci ni ona četvorica – Ksenofan, Parmenid, Zenon i Meliso, ni Orfej ni Egipćani, ni Židovi ni Kaldejci nisu tvrdili da prvi princip pokreće prvo nebo, iako su znali to da je ono nepokretno i po sebi i akcidentalno. No, svekolikom gibanju nisu na početak stavili Boga, ono dobro ili um, nego dušu, što su Platon u *Fedru* i u 10. knjizi *Zakona* i u *Epinomisu* – bilo Platon bilo Filip Opuncanin – izvrsno naučavali. Tu su dušu nazivali αὐτοκίνητον, »samokretna«, a ne ἀκίνητον, »nepokretna«. Ako je tu istu dušu Aristotel prihvatio, kao što je u 2. knjizi *O nebu* i svijet prikazivao živim, ništa nije priječilo da uz rečeno gledište slijedi i ovo što pridodaje: »A jer je nužno da ono što se giba biva nečim gibano [...]«; i: »[...] te da vječno gibanje biva onim vječnim gibano, i ono jedno jednim [...]«. Oni, naime, uče kako uza svaki pojedini krug ima po jedna duša da ga giba; ne drukčije nego Aristotel glede onih biti što ih, ne on sâm nego njegovi, imenuju »inteligencije«. Pri takvu gledištu ne slijedi ovo što kaže: »[...] i da je prvo pokrećuće po sebi nepokretno.« Jer, duša je osme prijedhodne putanje αὐτοκίνητος, »samokretna«, kao i sve druge, ali ne mjestom, nego οὐσιωδῶς, »bitno« i djelovanjem. Slijedilo bi i ono što unosi glede inih pokretačica: »Nužno je da i svako pojedino od tih premještanja

veri per se et aeterna essentia. Si illud immobile secundum locum accipiatur, sunt enim illae animae et secundum locum immobiles per se et aeternae. Sequeretur etiam absolute ex suppositione animam primi caeli esse ἀτοκίνητον, quandoquidem probat Proclus libro 3. *Commentariorum in Timaeum* τὸ ἀτοκίνητον, quod est animae propria essentia esse ἀκίνητον et κινήτον *immobilem et mobilem* atque ita, quia ἀκίνητος *immobilis* est, primum caelum ab ἀκινήτῳ, *ab immobili moveri.*

Sequerentur quoque haec alia de numero Aristotelicarum.¹¹⁹
 10 *Clarum ergo, quod tot essentias necesse est esse, natura aeternas et immobiles per se et sine magnitudine atque earum*¹²⁰ *prima et secunda iuxta ordinem lationum astrorum.* Atque etiam illud aliud:¹²¹ *Itaque et essentias et principia immobilia rationabile est existimare.* Sed non usquequaque sequeretur quod addit:¹²² *Nulla fuerit praeter has*
 15 *alia natura, sed hunc necesse numerum esse essentiarum. Si enim aliae essent, moverent utique tanquam finis essent lationis.* Non sequeretur, inquam, quod nullae aliae essent essentiae separatae quam eae quae caelos movent. Sunt enim praeter has aliae abstractae essentiae intellectuales, intelligibiles, ipse mundus archetypus,
 20 ipse Deus, quae caelis non haerent, ut eos moveant, vel ut fines vel ut motu agentes. Sed haec propria Aristotelis theologia est.

Quod vero concludit:¹²³ *Unum ergo et ratione et numero primum movens immobile existens.* Priscorum theologia omnium theologorum fuerat, quam ipse postea Homeri testimonio firmat.¹²⁴ *Unus*

¹¹⁹ φανερόν τοίνυν ὅτι τοσαύτας τε οὐσίας ἀναγκαῖον εἶναι τήν τε φύσιν αἰδίου καὶ ἀκινήτους καθ' αὐτάς, καὶ ἄνευ μεγέθους. [ARIST. *Metaph.* 1073a.36–38]

¹²⁰ καὶ τούτων τις πρώτη καὶ δευτέρα κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν ταῖς φοραῖς τῶν ἀστρῶν. [ARIST. *Metaph.* 1073b.2–3]

¹²¹ ὥστε καὶ τὰς οὐσίας καὶ τὰς ἀρχὰς τὰς ἀκινήτους {καὶ τὰς αἰσθητὰς τοσαύτας} εὐλογον ὑπολαβεῖν. [ARIST. *Metaph.* 1074a.15–16]

¹²² οὐδεμία ἂν εἴη παρὰ ταύτας ἑτέρα φύσις, ἀλλὰ τοῦτον ἀνάγκη τὸν ἀριθμὸν εἶναι τῶν οὐσιῶν. εἴτε γὰρ εἰσὶν ἕτεραι, κινῶσιν ἂν ὡς τέλος οὔσαι φορᾶς. [ARIST. *Metaph.* 1074a.20–23]

¹²³ ἐν ἄρα καὶ λόγῳ καὶ ἀριθμῷ τὸ πρῶτον κινῶν ἀκίνητον ὄν. [ARIST. *Metaph.* 1074a.36–37]

¹²⁴ εἷς κοῖρανός ἔστω. [ARIST. *Metaph.* 1076a.4]

biva pokrenuto od onog po sebi nepokretnog i od vječne biti«. Ako bi se ono nepokretno uzimalo s obzirom na mjesto, onda su one duše ne samo nepokretne po sebi s obzirom na mjesto nego su i vječne. Također bi, iz pretpostavke, jednostavno slijedilo da je duša prvoga neba ἀτοκίνητον, »samokretna«, kad već to potvrđuje Proklo u 3. knjizi *Komentara uz Timeja*, da je bit navlastita duši biti ἀκίνητον i κινήτον, »nepokretan i pokretan«, pa tako, ukoliko je ἀκίνητος, »nepokretan«, utoliko da prvo nebo biva gibano od ἀκινήτω, »nepokretnoga«.

Slijedile bi i ove druge iz zalihe Aristotelovih tvrdnja: »Bjelodano je, dakle, kako je nužno da bude toliko biti vječnih po naravi i po sebi nepokretnih, te bez veličine«; a od njih »prva i druga po raspoređaju premještanjā zvijezdā.« A isto tako ono drugo: »Stoga je razumno pretpostaviti i biti i nepokretne principe.« No, ne bi uvijek i svagdje slijedilo ono što nadovezuje: »Osim tih ne bi mogla postojati nijedna druga narav, nego je nužno da to bude broj biti. Jer, da ima drugih, sveudilj bi pokretale kao da je kraj premještanju.« Ne bi, velim, slijedilo da ne postoje nikoje druge odvojene biti osim onih koje pokreću nebesa. Postoje, naime, osim ovih druge, umske biti, inteligibilne, sâm svijet pralikovā, sâm Bog: one se ne drže za nebesa da bi ih pokretale, bilo da utječu kao ciljevi gibanja ili kao pokretanjem. No, te su stvari vlastita Aristotelova teologija.

Ovo pak što zaključuje: »Ono jedno, dakle, koje je i razlogom i brojem nepokretni pokretač, koji postoji kao nepokretan [...]«, bila je teologijom svih starih bogoslovaca koju on poslije sâm potvrđuje dokazom iz Homera: »Jedan glavarom nek bude«; samo

princeps esto, praeter quam in eo, quem appellat motorem, illi^{xiii} enim primam omnium rerum causam et principium, nedum caeli solius primi, motorem appellarunt. Aristoteles autem nullam Deo ascribit operationem aliam, quam motum primi caeli, neque
 5 id quidem hoc loco, ut agens, sed ut finis tantum, scilicet a caelo illo expetitus, motus eius sit causa. Qua autem ratione appetitio haec caelo insit et quid sibi expetens fieri moveatur et eo motu quid acquirat, silentio Aristoteles obtexit. Veluti ea, quae toto sequenti 9. capite de intellectu disputans, non exprimit de quo
 10 intellectu sit sibi sermo, nam qui de Deo eum agere putant, id ex interpretibus, non ex Aristotelis verbis sumunt.

Est autem dubitativa, non dogmatica ea theologia, [215] octo dubiis propositis et non omnibus solutis, quam sat fuerit hic referre ut integram eius theologiam huc conferamus. Ait ergo de
 15 intellectu esse quasdam dubitationes, quia videatur divinissimum τῶν φαινομένων. An vero recte hoc dicatur, intellectum esse ex numero apparentium, eius ἐριστικώτεροι amici viderint; cum ipse et praecedenti capite et ubique semper τὰ φαινόμενα pro conspicuis et oculis obiectis rebus sumat. Quid autem habeat
 20 intellectus ut divinissimus sit, ait esse dubium. Dubiorum primum, an intelligat? Nam si non intelligit sitque veluti dormiens, quid habet venerabile? Secundum. Si intelligit, an sit aliud eo praestantius? Nam si non sit eius intellectio eius substantia sed facultas, non fuerit ipse optima substantia quia ob intelligere inest
 25 illi honorabile. Tertium. Si intellectio sit eius substantia, quid tandem intelligit? Vel se ipsum? Vel aliud quid? Quartum. Si aliud, vel idem semper? Vel aliud atque aliud? Quintum. Utrum intersit intelligere pulchrum quid? Vel qualemcunque rem? Sextum. An absurdum sit eum intelligere quaedam? Post haec primum
 30 solvit aitque eum intelligere non tamen mutari, quia mutatio sit in deterius. Deinde secundum essentiam ipsius esse intellectio- nem, nam si facultas esset, fore ut laboriosa sit eius intellectio atque inde sequi ut intellecta res sit nobilior intellectu ipso. Atqui intellectio et intelligere inest illi etiam qui pessimum quippiam
 35 intelligit: hoc vero fugiendum ait, quia non videre quaedam

^{xiii} corr. ex motorem. Illi

što onaj koga on naziva pokretačem, oni su naime nazivali prvim uzrokom i principom svih stvari, a nekmoli ga nazvali pokretačem tek prvoga neba. Aristotel pak ne pripisuje Bogu nikoje drugo djelovanje, doli pokretanje prvoga neba, i to, dakako, ne u tom smislu da bi on, ne kao djelatnik nego samo kao cilj, svakako od rečenoga neba žuđen, bio uzrokom onoga gibanja. Na koji je pak način ta žudnja u nebu i što žudeći da mu se zbude biva gibano te što tim gibanjem stječe – te je stvari Aristotel šutnjom prekrio. Upravo kao što, raspravljajući u cijelom sljedećem 9. poglavlju o umu, ne iskazuje o kojem on to umu govori; jer oni koji drže da on o Bogu raspravlja, preuzimlju od tumača, a ne iz Aristotelovih riječi.

Dvojbena je pak to teologija, a ne dogmatična, [215] budući da je izneseno osam dvojba, i nisu sve razriješene; a dostatno bi ih bilo ovdje ponoviti, pa da cjelokupnu njegovu teologiju ova- mo iznesemo. Veli, dakle, on da o umu ima nekih dvojba, jer da se čini kako je um najbožanskija od pojavnosti. Je li pak ispravno reći da je um jedna od pojavnosti na to bi mogli pripaziti njegovi prepirljivi prijatelji; jer on sâm, i u prethodnom poglavlju i svagdje, uzima pojavnosti kao uočljive i očima izložene stvari. Što pak to ima um pa da je najbožanskiji, to je, veli, dvojbena. Prva od dvojba: razumijeva li? Ako, naime, ne razumijeva, i ako je, tako reći, pospan, što to u njemu ima velika poštovanja vrijedno? Druga: Ako razumijeva, ima li nešto drugo od njega izvrsnije? Jer, ako mu razumijevanje ne bi bilo supstancijom, nego sposobnošću, on ne bi bio ponajbolja supstancija, zato što je časnost prisutna u njemu zbog razumijevanja. Treća: Ako mu je razumijevanje supstancijom, što on, napokon, razumijeva? Ili sama sebe? Ili što drugo? Četvrta: Ako što drugo, da li uvijek isto? Ili svaki put nešto drugo? Peta: Ima li razlike između razumijevanja nečega lijepoga? I bilo koje druge stvari? Šesta: Je li besmisleno razumijevati? Poslije toga rješava prvu dvojbu pa kaže da um razumijeva no da se ipak ne mijenja, jer mijena biva na gore. Potom drugu: da mu je bit razumijevanje, zato što bi, da je sposobnošću, njegovo razumijevanje bilo naporno, a odatle da slijedi kako bi razumijevana stvar bila plemenitija od samoga razumijeća. Međutim i razumijeća i razumijevanja ima i u onoga koji razumijeva bilo što najgore; toga se pak, kaže, valja kloniti, jer da nešto ne vidjeti

praestantius sit quam videre, atque ita sequi ut intellectio non sit optimum. Tertium. Si praestantissimum sit seipsum intelligere, esse intellectionem intellectionis intellectionem. Septimam post haec adiungit dubitationem. Si aliud est intelligere et intelligi, 5 penes utrum horum optimum existit? Neque enim idem est esse intellectioni et intellecto. Hanc videtur solvere, quod in contemplativis forma sit ipsa res et intellectio, itaque in his quae materiam non habent idem erit intellecta res et intellectus. Octava est post hanc dubitatio. An id quod intelligitur est compositum? 10 Solvitque omnia materiam non habentia esse indivisibilia. Similia quaedam habet *Parvorum Ethicorum* libro 2. capite 15. sub Dei nomine, tanquam solitas ab aliis proponi:¹²⁵ *Est enim talis quidam sermo de Deo dictus. Quando quidem omnia bona habet Deus et est sufficiens, quid faciet? Non enim dormiet: quid videbit? inquit. Hoc enim pulcherrimum et propriissimum quid ergo videbit? Si namque aliud quid videat, melius videbit aliquid sui ipsius. Sed hoc absurdum Deo aliud quid esse melius, ipse ergo se ipsum aspiciet. Sed absurdum quoniam et hominem qui se ipsum spectet tanquam insensatum reprehendimus, absurdum ergo est, inquit, si Deus erit ipse seipsum aspiciens.* 20 *Si ergo Deus videat, dimittatur.* Haec quoque dubia ab aliis videtur huc contulisse.

Postremo illius libri capite multa adversus physicos et mathematicos instruit: dogmatica pauca haec sunt a dubitatione hac pendentia:¹²⁶ *Utro nam modo universi natura habet bonum atque optimum?* 25 *An separatum quid per se ipsum existens, an vero ordini rerum intersertum, an vero quo modo? Uti in exercitu, in*

¹²⁵ ἔστι γὰρ καὶ τοιοῦτός τις λόγος ἐπὶ τοῦ θεοῦ λεγόμενος. ἐπεὶ γὰρ, φησί, πάντα ἔχει τὰγαθὰ ὁ θεὸς καὶ ἐστὶν ἀντάρκης, τί ποιήσει; οὐ γὰρ καθευδήσει. θεάσεται δὴ τι, φησὶν· τοῦτο γὰρ κάλλιστον καὶ οἰκειότατον. τί οὖν θεάσεται; εἰ μὲν γὰρ ἄλλο τι θεάσεται, βέλτιον θεάσεταιί τι αὐτοῦ. ἀλλὰ τοῦτ' ἄτοπον, τὸ τοῦ θεοῦ ἄλλο τι εἶναι βέλτιον. αὐτὸς ἑαυτὸν ἄρα θεάσεται. ἀλλ' ἄτοπον· καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος [τῷ ἄνθρωπῳ] ὃς ἂν αὐτὸς ἑαυτὸν κατασκοπῆται, ὡς ἀναισθήτω ἐπιτιμῶμεν. ἄτοπος [ἄτοπον] οὖν <ἐστὶ>, φησὶν, <εἰ> ὁ θεὸς ἔσται αὐτὸς ἑαυτὸν θεώμενος. Τί μὲν οὖν ὁ θεὸς θεάσεται, ἀφείσθω. [Arist. MM 1212b.37–1213a.5]

¹²⁶ ποτέρως ἔχει ἢ τοῦ ὅλου φύσις τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον; [ARIST. Metaph. 1075a.11–12]

nije izvrsnije nego vidjeti, pa da iz toga slijedi kako razumijevanje nije ono najbolje. Treće: Ako bi bilo najizvrsnije sama sebe razumijevati, da bi razumijevanje bilo razumijevanjem razumijevanja. Nakon toga pridodaje i sedmu dvojbu: ako je razumijevati drugo nego bivati razumijevan, kod kojega od toga dvoga jest ono najbolje? Jer i nije isto biti za razumijeće i za um. Čini se da ovu dvojbu razrješuje time što su u formi motrenja sama stvar i razumijeće, pa će stoga u stvarima koje nemaju materiju razumljena stvar i um biti isto. Nakon ove je osma dvojba: je li ono što se razumijeva složeno? I rješava ju time da je sve što nema materiju nedjeljivo. Nešto slično tomu ima i u *Maloj Etici*,¹⁷ 15. poglavlje, 2. knjiga, pod Božjim imenom, kao nešto što običavaju iznositi drugi: »Ima, naime, neki govor ovako izrečen o Bogu: Kad već Bog ima sva dobra i samodostatan je, što će činiti? Neće, naime, spavati; i što će, veli, vidjeti? Ovo je, naime, ono najljepše i najnavlastitije: što će, dakle, vidjeti? Ako bi, naime, drugo nešto vidio, vidjet će nešto bolje od sebe sama. No bezumno je to da išta drugo bude bolje od Boga. On će, dakle, ugledati sama sebe. No bezumno je, jer i čovjeka koji sama sebe motri korimo kao smušena; bezumno je dakle«, kaže, »bude li Bog onaj koji sama sebe promatra. To, dakle, 'Ako bi Bog vidio' neka se zanemari.« Čini se da je i te dvojbe ovamo od drugih skupio.

U posljednjem poglavlju one knjige mnogo toga niže protiv prirodoznanaca i matematikā; ovo je ona nekolicina dogmatskih stvari koje ovise o toj dvojbi: »Na koji, naime, od dvaju načina narav sveukupnosti ima ono dobro i ono najbolje?« Kao nešto odvojeno po samome sebi postojeće, ili kao u red stvari uvršte-

¹⁷ *Malom Etikom* Petrić naziva spis čiji je uvriježeni naslov *Magna Moralia*. Otkud taj neobičan naziv objašnjava Petrić u prvom svesku *Peripatetičkih rasprava* (str. 48–49): radi se o tomu da je, prema Petrićevu mišljenju ta *Etika* zapravo svojevrsan sažetak i uvod prije nego cjelovit spis (»Neque enim nomen illud, Magna, illis parvis, atque epitomis congruit et si quid Aristoteles filio scripsit, epitomen potius, atque synopsis morum foelicitatisque, quam diexodicam doctrinam scripsit. [...].« Usp. također str. 25: »At Ethici duo magni titulo hoc, ipsi rei et tractationi contrario, in suspicionem veniunt, cum Parva potius Ethica, quam magna appellari deberent.«). *Magna Moralia* kraća je od ostalih dviju *Etika*.

quo sit ordo et dux, ita quoque in universo:¹²⁷ *Omnia coordinata sunt quodam modo. Sed non simili, natantia, volatilia et plantae, quae altera ad altera sunt aliquid et etiam ad unum coordinata sunt, quoniam*¹²⁸ *Entia nolunt gubernari male. Non bonum multorum principatus; unus princeps esto.* Iam verba haec ultima Homeri sunt. Reliqua vero explicatiora sunt apud Mercurium in *Sacro*:¹²⁹ *Edidit unusquisque Deus per propriam potentiam, quod sibi iniunctum erat et factae sunt bestiae quadrupedes et serpentes et natantes et volantes et omne semen seminarium et gramen et floris universi viror.*
 5
 10 Et in fine:¹³⁰ *Divinum etenim omnis mundana contemperatio naturae perspecta, in divino enim etiam natura est constituta.* [216] Apud Ecphantum quoque Pythagoreum in libro *De regno* fuit quod refert Stobaeus:¹³¹ *Quod quidem cuiusque animalis natura ad mundum est concinnata et quae sunt in mundo.* Et mox: *Et ad communem ornatum et ad propriam cuiusque permanentiam.*¹³² Hactenus est universa theologorum Aristotelis librorum theologia.

Modo si quae sit in *Physicis libris* perquiramus, atque huc afferamus, ne quid eius theologiae praetermissis videamur. Habet ergo 2. *De principiis* libro capite 6. in fine haec:¹³³ *Itaque etiamsi quam maxime caeli causa sit casus, necesse est prius mentem et naturam causam esse et multorum aliorum et huiusce universi.* Quam
 20

¹²⁷ πάντα δὲ συντέτακταί πως; [ARIST. Metaph. 1075a16]

¹²⁸ τὰ δὲ ὄντα οὐ βούλεται πολιτεύεσθαι κακῶς. »οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω.« [ARIST. Metaph. 1076a.3–4]

¹²⁹ ἀνήκε δὲ ἕκαστος θεὸς διὰ τῆς ἰδίας δυνάμεως τὸ προσταχθὲν αὐτῷ, καὶ ἐγένετο θηρία τετράποδα καὶ ἔρπετὰ καὶ ἔνυδρα καὶ πτηνὰ καὶ πᾶσα σπορὰ ἔνσπορος καὶ χόρτος καὶ ἄνθους παντὸς χλόη· [CORP. HERM. Sermo sacer 3.1–4]

¹³⁰ τὸ γὰρ θεῖον ἢ πᾶσα κοσμικὴ σύγκρασις φύσει ἀνανεουμένη [ἀναθεωρουμένη]· ἐν γὰρ τῷ θείῳ καὶ ἡ φύσις καθέστηκεν. [CORP. HERM. Sermo sacer 4.9–10]

¹³¹ Ὅτι μὲν ἅπαντος ζῶω φύσις ποτί τε τὸν κόσμον ἄρμονται καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. [STOB. Antholog. 4.7.64.2–3]

¹³² ποτί τε τὰν κοινὰν εὐκοσμίαν καὶ ποττὰν ἴδιον ἐκάστῳ διαμονάν. [STOB. 4.7.64.6–7]

¹³³ ὥστ' εἰ ὅτι μάλιστα τοῦ οὐρανοῦ αἴτιον τὸ αὐτόματον, ἀνάγκη πρότερον νοῦν αἴτιον καὶ φύσιν εἶναι καὶ ἄλλων πολλῶν καὶ τοῦδε τοῦ παντός. [ARIST. Ph. 198a.10–13]

no, ili pak na koji način? Kao ono u vojsci, u kojoj ima biti red i vođa, tako i u sveukupnosti: »Sve je skupa na neki način uređeno.« Ipak nije na sličan: leteća i plivajuća živad te raslinje, koji su međusobno različiti, također su sređeni prema onom jednom, zato što »bića ne žele biti loše upravljana; nije dobro mnogovlađe: jedan vladarom nek bude.« Ovo posljednje već su Homerove riječi,¹⁸ a ostatak se može pronaći bolje razjašnjen kod Merkurija u *Svetome*: »Porodi svako božanstvo po vlastitoj moći što mu bješe naloženo: i nastanu zvjerad četveronožna i gmazovi, te leteća i plivajuća živad, kao i sve sjeme rasadničko, i trava i cvata cjelokupnog zelen.« I na kraju: »I doista je nešto božansko ta promotrena svesvjetska prava izmiješanost prirode: jer u božanskome je i priroda utemeljena.« [216] I kod pitagorovca Ekfanta, u knjizi *O kraljevstvu*, nalazilo se ovo što prenosi Stobej: »Da je doista narav svakoga živoga bića usuglašena sa svijetom i s onim što je u svijetu.« I malo poslije: »S onim općim uresjem i sa svemu vlastitim trajanjem«. Dovle je cjelokupna teologija iz Aristotelovih teoloških knjiga.

Sada pretražimo ima li je u *Fizici* i ovamo ju prenesimo, kako se ne bi činilo da smo nešto od njegove teologije propustili. Ima, dakle, na kraju 6. poglavlja 2. knjige *O principima* ovo: »Stoga, iako je uzrokom neba nadasve slučajnost, neminovno je da prije um i priroda budu uzrokom i mnogoga inoga i ove ovdje sve-

¹⁸ Prilagođen navod stihova *Ilijade* 2.203–206.

sententiam libro quoque *Philosophiae* 3. capite 7. sic scripsit:¹³⁴ *Si ergo fortuna vel etiam casus causa est caeli prius mens causa et natura, Anaxagorae ac Solonis, ut Proclus refert, nec non omnium priscorum theologorum doctrina fuerat. Affine est huic quod 1. De caelo capite 4 et aliis locis multis satis:¹³⁵ *Deus vero et natura nihil frustra faciunt. Quae vero libro De motu 3. Aristoteles longa oratione disputat esse aliquid primum movens, idque aeternum et immobile eadem sunt cum iis quae libro Theologiae 3. probaverat, quare non sunt hic reiteranda eadem. Est 1. De caelo capite 9. locus theologicus insignis, in quo de loco extra caelum sermonem habens ita scribit:¹³⁶ *Quare neque in loco ea quae ibi sunt, nata sunt esse, nec tempus ea facit senescere, neque est ullius ulla mutatio eorum quae supra supremam ordinatam lationem. Sed inalterabilia et impassibilia optimam habent vitam et sufficientissimam degunt per omnem aeternitatem. Quorum pleraque iam antea fuerunt a nobis considerata. Illud tantum advertere decet quomodo hic supra caelum primum essentias plurali numero statuat, cum antea non plures esse asseruerit abstractas, quam essent caelestes orbis, easque orbibus coordinatas. Et si plures sint movere eas ut fines, his verbis:¹³⁷ *Nulla fuerit praeter has alia natura sed hunc necesse est numerum esse substantiarum. Si enim sunt aliae, moveant ut finis lationis existentes. Contradictio ergo videtur manifesta cum hic alias esse neget ibi multas esse affirmet supra ultimum caelum.****

Illud quoque animadvertere licet, si supra supremam lationem sint aliquae essentiae separatae inter eas fas est Deum esse

¹³⁴ εἰ ἄρα τύχη ἢ τὸ αὐτόματον αἴτιον τοῦ οὐρανοῦ, πρότερον νοῦς αἴτιος καὶ φύσις. [ARIST. *Metaph.* 1065b.3–4]

¹³⁵ Ὁ δὲ θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐδὲν μάτην ποιοῦσιν. [ARIST. *Cael.* 271a.33]

¹³⁶ Διόπερ οὐτ' ἐν τόπῳ τὰ κεῖ πέφυκεν, οὔτε χρόνος αὐτὰ ποιεῖ γηράσκειν, οὐδ' ἐστὶν οὐδενὸς οὐδεμίας μεταβολῆ τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων φορᾶν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν καὶ τὴν αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα. [ARIST. *Cael.* 279a.18–22]

¹³⁷ οὐδεμία ἂν εἴη παρὰ ταύτας ἑτέρα φύσις, ἀλλὰ τοῦτον ἀνάγκη τὸν ἀριθμὸν εἶναι τῶν οὐσιῶν. εἴτε γὰρ εἰσὶν ἕτεραι, κινοῖεν ἂν ὡς τέλος οὔσαι φορᾶς. [ARIST. *Metaph.* 1074a.20–23]

ukupnosti.« Tu je misao ispisao i u 7. poglavlju 3. knjige *Filozofije* ovako: »Ako je, dakle, [slijepa] sreća i slučajnost nebu uzrokom, prije će uzrokom biti um i narav.« To je prethodno bio, kao što izvješćuje Proklo, nauk Anaksagorin i Solonov te svih starih bogoslovaca. Srodno je tomu ono u 1. knjizi *O nebu*, u 4. poglavlju, i na dostatno mnogo drugih mjesta: »Bog pak i priroda ne čine ništa uzalud.« Ono pak što u 3. knjizi *O gibanju* Aristotel u dugu govoru raspreda o tome kako postoji nešto prvo pokrećuće, i to vječno i nepomično, istovjetno onome što je prethodno pokazivao u 3. knjizi *Teologije*, pa stoga ne valja ovdje ponavljati iste stvari. Ima u 9. poglavlju 1. knjige *O nebu* znamenita teološka misao u kojoj, držeći govor o mjestu izvan neba, ovako piše: »Stoga niti su na dotičnom mjestu ona [bića] koja su nastala, niti vrijeme čini da stare, niti postoji ikakva promjena ikoje od stvari iznad najgornje raspoređenog gibanja; nego neizmjenjiva i netrpna bića imaju najbolji život i najdostatnije provode kroza svu vječnost.« Od tih smo se stvari na većinu već prije osvrnuli; red je upozoriti samo na to kako on tu ponad prvoga neba postavlja množinu biti, iako je prije toga ustvrdio da onih mislenih nema više no što ima nebeskih krugova, i da su one s krugovima suuređene; a ako bi ih i bilo više, da ih pokreću kao svrhe ovim riječima: »Nijedne druge prirode ne bi bilo pored ovih, nego je neminovno da to bude broj supstancija. Jer, ako postoje druge, one bi pokretale postojeći kao cilj premještanja.« Protuslovlje se, dakle, čini očitim, jer ovdje nije ča da ima drugih, ondje tvrdi da su iznad zadnjega neba mnoge.

Može se upozoriti i na ovo: ako ponad najvišeg premještanja postoje druge odvojene biti, pravo je da među njima bude Bog

excellentissimam ne parem aut inferiorem illis eum statuamus. Si excellentissima essentia Deus sit, quid opus fuit illum primae lationi ut finem adhiberi? Vel etiam uti motorem alligari? Motum efficientem ut 3. *De motu*. Si enim motor est primi orbis Deus
 5 primus, quae supra primum motum sunt essentiae, Deo prae-
 stantiores necessario erunt. Quod nulla alia theologia admittat. Quod si vera sunt haec verba:¹³⁸ *Si ergo sunt aliae, movebunt ut finis existentes lationis*, quomodo supra mundanis illis essentiis adscribuntur haec:¹³⁹ *Unde etiam aliis pendet, his quidem exactius,*
 10 *his vero obscurius ipsum esse et vivere?* Cum ait aliis, intelligit ea omnia quae esse habent et vitam inter quae sane reponendae sunt illae quoque essentiae, quae caelis sunt coordinatae atque attributae, inferiores scilicet illis superioribus nisi velimus eas et esse et vivere ipso carere. Et easmet etiam alibi agnoscit, ut
 15 eodem libro:¹⁴⁰ *Solemus enim extremum et supremum maxime vocare caelum in quo divinum omne stabilitum esse dicimus*. Cum ait hic *divinum omne* plus uno dicit idque situm esse in extremo et maxime supremo, quod est primus orbis, non enim inferiores orbis sunt maxime supremi et extremi. Quod si omne divinum
 20 est in supremo orbe, nihil erit aut superius aut inferius divinum. Quae dogmata cum in priscis theologis non inveniam, Aristotelis propria esse putaverim. Nam quae subiungam, ut cum veteribus conveniunt, ita ab his quae allata sunt ex Aristotele discordant, in quibus Deum, nec ut finem motus, nec ut causam motum efficien-
 25 tem sed constitutorem et opificem [217] universi asserit. Ea sunt libro 2. *De ortu et interitu* capite 10.:¹⁴¹ *Reliquo modo complevit universum Deus perennem faciens generationem*. Qua in sententia cum Lucano Ocello consentit, qui capite 4. libelli *De natura* ita scri-

¹³⁸ εἴτε γὰρ εἰσὶν ἕτεροι, κινῶν ἂν ὡς τέλος οὐσαι φορᾶς. [ARIST. *Metaph.* 1074a.22–23]

¹³⁹ Ὅθεν καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξήρηται, τοῖς μὲν ἀκριβέστερον τοῖς δ' ἀμαυρῶς [ἀμυδρότερον], τὸ εἶναι τε καὶ ζῆν. [ARIST. *Cael.* 279a.28–30]

¹⁴⁰ εἰώθαμεν γὰρ τὸ ἔσχατον καὶ τὸ ἄνω [ἀνωτάτω] μάλιστα καλεῖν οὐρανόν, ἐν ᾧ καὶ τὸ θεῖον πᾶν ἰδρῦσθαί φαμεν. [ARIST. *Cael.* 278b.14–15]

¹⁴¹ τῷ λειπομένῳ τρόπῳ συνεπλήρωσε τὸ ὅλον ὁ θεός, ἐνδελεχῆ [ἐντελεχῆ] ποιήσας τὴν γένεσιν. [ARIST. *GC* 336b.31–32]

kao ona najuzvišenija, a nekmoli da njega uspostavljamo kao njima jednaka ili pak nižega. Ako bi najuzvišenija bit bila Bog, što je trebalo uzimati ga za cilj prvog premještanja? Ili također navoditi ga kao pokretača? Kao tvorećega gibanje – na primjer u trećoj [knjizi] *O gibanju*? Ako je, naime, Bog prvi pokretač prvoga kruga, one biti koje su ponad prvoga premještanja neminovno će biti vrlije od Boga; što ne bi dopustila nijedna druga teologija. Ako su pak istinite ove riječi: »Ako, dakle, postoje druge, one će pokretati kao cilj premještanja« na koji će se način onim nadsvjet-skim bitima pripisivati ovo: »O čemu zavisi i ostalima – jednima točnije, drugima nejasnije – sâmo 'biti' i život«? Kad veli »drugima«, misli na sve ono što ima bitak i život, među to se svakako moraju ubrajati i one biti, koje su su-uređene i pripisane nebesima, dakako niže od onih viših; ako već ne bismo željeli da one budu bez bitka i života sâmog. Njih i drugdje priznaje, kao u istoj knjizi: »Vični smo, naime, ono najkrajnje i ono gore nazvati nebom, u kojem se, kažemo, smjestilo sve božansko.« Kada tu kaže »sve božansko«, kaže »više nego jedno«, kao i to da je položeno u onome krajnjem, najvišem, a to je prvi krug, jer niži krugovi nisu najviši i krajnji. Ako je pak sve božansko u najvišem krugu, ništa božansko ne će biti ni više ni niže. Budući da tih nauka ne nalazim u starinskih teologa, držao bih da su Aristotelovi vlastiti. Naime, nadodao bih da, kako se sa starima slaže tako se od onoga je navedeno iz Aristotela kosi: u tome on ne tvrdi ni da je Bog cilj gibanja, ni da je djelatni uzrok gibanja, nego uspostavitelj i rukotvorac [217] sveukupnosti; to stoji u 10. poglavlju 2. knjige *O nastajanju i propadanju*: »Na preostali način Bog je dovršio sveukupnost učinivši nastajanje vječnim.« U tom je mišljenju suglasan s Lukancem Okelom, koji u 4. poglavlju knjižice *O prirodi* piše

bit:¹⁴² *Singula adimplevit Deus indesinentem efficiens et continuam generationem. Cum his consentit quando toties asserit: Deus et natura nihil frustra facitefficiantiam illi tribuens. Quae si vera sunt et ea item vera sunt quae de essentiis supra primum orbem constitutis docet: quonam modo haec alia paulo post inferuntur, ex encycliis philosophemasi:*¹⁴³ *Quod divinum immutabile necessarium esse omne primum et supremum, neque enim aliud praestantius est quod moveat. Non enim videntur cohaerere Deum et essentias superiores caelo supremo, aliis omnibus vitam et esse tribuere, efficere omnia, universum complere, omnem generationem continuare et perpetuare et postea illum motui tantum caelesti praeficere:*¹⁴⁴ *Et incessabilem motum movet recta ratione. Neque enim si non moveat, sequetur quod ibidem infert: Illud enim fuerit divinius, quod scilicet movet. Quoniam caelorum inferiorum motibus praefectae essentiae, movent quidem et ipsae, non tamen ideo essent non movente Deo praestantiores. Haec veluti digito indicasse sat fuerit. Quod vero ibidem inquit:*¹⁴⁵ *Neque habet pravum quidquam, neque indignum priorum honorum ullius est, iam*^{xiv} *ostendimus in 2. Reipublicae Platonicae esse:*¹⁴⁶ *Non enim indignum dicemus Deum pulchritudinis et virtutis esse, et:*¹⁴⁷ *Sed enim Deus et quae Dei sunt omnia optime habent.*

¹⁴² καθ' ἕκαστον ἀνεπλήρωσεν ὁ θεός, ἀκατάληκτον ποιήσας καὶ συνεχῆ {ταύτην} τὴν γέ νειν. [OCELL. Univ. nat. 4.2.5–7]

¹⁴³ ὅτι τὸ θεῖον ἀμετάβλητον ἀναγκαῖον εἶναι πᾶν τὸ πρῶτον καὶ ἀκρότατον· {ὁ οὕτως ἔχον μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις.} Οὔτε γὰρ ἄλλο κρεῖττον ἐστὶν ὅ τι κινήσει. [ARIST. Cael. 279a.31–34]–na hrv. str.

¹⁴⁴ Καὶ ἄπαυστον δὴ κίνησιν κινεῖται εὐλόγως. [ARIST. Cael. 279b.1]

¹⁴⁵ οὔτ' ἔχει φαῦλον οὐδέν, οὔτ' ἐνδεές τῶν αὐτοῦ καλῶν οὐδενός ἐστιν. [ARIST. Cael. 279a.34–35]

¹⁴⁶ οὐ γάρ που ἐνδεᾶ γε φήσομεν τὸν θεὸν κάλλους ἢ ἀρετῆς εἶναι. [PLATO R. 381c1–2]

¹⁴⁷ Ἀλλὰ μὴν ὁ θεός γε καὶ τὰ τοῦ θεοῦ πάντα ἄριστα ἔχει. [PLATO R. 381b4]

^{xiv} corr. ex est. Iam

ovako: »Svaku je pojedinu stvar Bog nadopunio učinivši nastajanje neprestanim i neprekidnim.« S tim je suglasan kad toliko puta tvrdi: »Bog i priroda ništa ne čine uzalud«, pridajući mu djelotvornost. Ako je to istina, onda je isto tako istina ono što uči o bitima uspostavljenima iznad prvoga kruga; na koji se, naime, način ovo drugo malo poslije zaključuje iz encikličkih filozofskih učenja:¹⁹ »To kako je božanska nepromjenjivost sva po nužnosti ono prvo i najviše, i kako ništa drugo nije preče da pokreće.« Ne čini se, naime, da Bog i više biti borave skupa s Bogom na najvišem nebu, da svima ostalima udjeljuju život i bitak da sve tvore, da sveukupnost upotpunjuju, da svekoliko nastajanje nastavljaju i trajno održavaju i da on potom njih samo na čelo nebeskomu gibanju stavlja: »I giba nezaustavno gibanje na pravi način.«²⁰ I ne će, naime, slijediti što on ondje donosi: »Jer ne bi moglo biti većma božansko«, dakako, to da pokreće; zato što biti postavljene nad gibanja nižih nebesa doista i same pokreću, no ne bi ipak zato bile nepokrećućem Bogu nadmoćne. Na to tako reći prstom ukazati moglo bi biti dosta. Ono pak što na istom mjestu kaže: »Niti ima ičega lošega, niti je potrebit ičijih vlastitih časti,« već smo pokazali da u 2. knjizi Platonove *Države* stoji: »Ne ćemo, naime, reći da Bogu nedostaje ljepote i vrline«; i »Ali, dakako, Bog i što je Bogu pripadno sve imaju na najbolji način.«

¹⁹ U *Peripatetičkim raspravama* I.6 (str. 64.) Petrić razlikuje Aristotelove akroamatičke, eoptičke, egzoteričke, encikličke i ekdedomene (izdane) spise.

²⁰ Petrić εὐλόγως prevodi etimološki kao *recta ratione!*

Sed longe maior, uberior, eminentior quam omnibus eius theologicis libris, theologia, parvo ac physico libello eius comprehensa est, eo^{xv} scilicet qui *De mundo* inscribitur, quem nos eum esse persuasi sumus et priore tomo ostendimus, de quo Alexander per epistolam est cum eo conquestus, quod eum emiserit. Ex quo ea excerpemus loca, quae aliis iam discussis locis non sunt comprehensa, illa non repetentes, quae iisdem sunt examinata. Ait ergo:¹⁴⁸ *Mundus universorum ordo ac dispositio a Deo et per Deum conservata. Et capite 5.¹⁴⁹ *Universum caelum exornavit una per omnia penetrans potentia ex incommixtis et alienis aëre et terra et igne et aqua universum mundum fabricans et una comprehendens sphaerae superficie, contrariissimasque in ipso naturas inter se invicem cogens, convenire et ex his machinata universo salutem.**

Quod dogma Plato toto *Timaeo* et Timaeus Locrus toto libello *De mundi anima* et Hermes libellis *Poemandro* et *Puella seu pupilla mundi* luculentius longe explicarunt. Nec sit necesse totos eos libellos huc afferre. Capite autem^{xvi} 6. ipsemet ex priscorum dogmatibus haec refert: [218]¹⁵⁰ *Priscus sane quidem sermo et pa-*

¹⁴⁸ κόσμος ἢ τῶν ὅλων τάξις τε καὶ διακόσμησις, ὑπὸ θεοῦ τε καὶ διὰ θεὸν φυλαττομένη. [ARIST. Mu. 391b.10–12]

¹⁴⁹ καὶ τὸν ὅλον οὐρανὸν διεκόσμησε μία ἢ διὰ πάντων διήκουσα δύναμις, ἐκ τῶν ἀμίκτων καὶ ἑτεροίων, ἀέρος τε καὶ γῆς καὶ πυρὸς καὶ ὕδατος, τὸν σύμπαντα κόσμον δημιουργήσασα καὶ μιᾷ διαλαβοῦσα σφαίρας ἐπιφανείᾳ τὰς τε ἐναντιωτάτας ἐν αὐτῷ φύσεις ἀλλήλαις ἀναγκάσασα ὁμολογήσαι καὶ ἐκ τούτων μηχανησαμένη τῷ παντὶ σωτηρίαν. [ARIST. Mu. 396b.28–34]

¹⁵⁰ Ἀρχαῖος μὲν οὖν τις λόγος καὶ πάτριός ἐστι πᾶσιν ἀνθρώποις ὡς ἐκ θεοῦ πάντα καὶ διὰ θεὸν <ἡμῖν> συνέστηκεν, οὐδεμία δὲ φύσις αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν ἐστὶν ἀτάκτικη, ἐρημωθεῖσα τῆς ἐκ τούτου σωτηρίας. Διὸ καὶ τῶν παλαιῶν εἰπεῖν τινες προήχθησαν ὅτι πάντα ταῦτά ἐστι θεῶν πλέα τὰ [τε] καὶ δι' ὀφθαλμῶν ἰνδαλλόμενα ἡμῖν καὶ δι' ἀκοῆς καὶ πάσης αἰσθήσεως, τῇ μὲν θείᾳ δυνάμει πρέποντα καταβαλλόμενοι λόγον, οὐ μὴν τῇ γε οὐσίᾳ. Σωτῆρ μὲν γὰρ ὄντως ἀπάντων ἐστὶ καὶ γενέτωρ τῶν ὁπωσδήποτε κατὰ τόνδε τὸν κόσμον συντελουμένων ὁ θεός, οὐ μὴν αὐτουργοῦ καὶ ἐπιτόνου ζῶου κάματος ὑπομένων, ἀλλὰ

^{xv} corr. ex eos

^{xvi} corr. ex aut

Nego, teologija daleko veća, izdašnija i nadmašnija nego u svim njegovim teološkim knjigama sadržana je u maloju i fizici posvećenoj knjižici, onoj, dakako, što je naslovljena *O svijetu* a mi smo uvjereni i u prethodnome svesku pokazali da je to ona o kojoj se Aleksandar pismom njemu požalio da ju je izgubio. Iz nje ćemo izvaditi ona mjesta koja nisu sadržana na već raspravljenim mjestima, ne ponavljajući ono što je na njima istraženo. Kaže, dakle: »Svijet je red i raspoređaj sveukupnosti, od Boga i Bogom čuvan.« A u 5. poglavlju: »Cjelokupno je nebo rasporedila samo jedna kroza sve prodiruća sila: od nepomiješanih i drukčijih [elementata] – zraka, zemlje, ognja i vode – savkolik svijet gradeći i samo ih jednim površjem svoda obuhvaćajući; i nada sve međusobno u njemu oprečne naravi da se uzajamno slože sileći, i iz njih spas za cjelokupnost izumivši.«

Taj su nauk Platon u cijelom *Timeju* a Timej Lokranin u svojoj knjižici *O svjetskoj duši* te Hermes u knjižicama *Poimander* i *Djevojka ili zjenica svijeta* daleko vidnije izložili. I nije prijeka potreba sve tē knjižice ovamo donositi. U 6. pak poglavlju on sâm iz nauka starih navodi ovo: [218] »Doista je starinački svakako govor i pre-

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

trius est omnibus hominibus, quod ex Deo omnia et per Deum nobis sunt constituta. Nulla vero natura ipsa per se ipsam sufficiens, privata ea quae ex hoc est salute. Quare etiam antiquorum quidem dicere inducti sunt quod haec omnia sunt Deorum plena et per oculos nobis
 5 apparentia et per auditum et per omnem sensum. Divinae quidem potentiae decentem afferentes sermonem, non tamen essentiae. Servator enim revera omnium est et genitor eorum quae quovis modo in orbe conficiuntur, Deus. Non tamen per se laborantis atque fatigabilis animalis laborem sustinens, sed potentia utens infatigabili per quam etiam
 10 ea, quae procul esse apparent, attingit. Supremam ergo et primam sedem ipse habet, hypatusque et supremus ob id nominatus est et iuxta poetam summa vertice universi constitutus caeli. Maxime vero quodam modo eius potentia fruitur, vicinum sibi corpus, dein quod post illud et deinceps itidem usque ad nostra loca. Quare terra et terrena videntur
 15 in distantia plurima a Dei esse iuvamine infirma et insociabilia, et esse plena, multa turbulentia. Sed enim quatenus ad omnia divinum aptum est penetrare, etiam iis, quae apud nos sunt, similiter accidit et iis quae super nos secundum quod viciniora et longinquiora Deo sunt, magis et minus iuvaminis participia esse. Melius ergo est putare, quod et decens
 20 est et Deo maxime conveniens: quod potentia in caelo constituta etiam iis, quae plurime absunt (ut uno dicam verbo), et cunctis causam esse salutis magisque penetrans et permeans eo quo non est pulchrum neque decorum per se ipsum veluti manibus operari terrena.

δυνάμει χρώμενος ἀτρώτῳ, δι' ἧς καὶ τῶν πόρρω δοκούντων εἶναι περιγίνεται. Τὴν μὲν οὖν ἀνωτάτῳ καὶ πρώτῃν ἔδραν αὐτὸς ἔλαχεν, ὑπατός τε διὰ τοῦτο ὠνόμασται, κατὰ τὸν ποιητὴν ἀκροτάτῃ κορυφῇ τοῦ σύμπαντος ἐγκαθιδρυμένος οὐρανοῦ· μάλιστα δέ πως αὐτοῦ τῆς δυνάμεως ἀπολαύει τὸ πλησίον αὐτοῦ σῶμα, καὶ ἔπειτα τὸ μετ' ἐκεῖνο, καὶ ἐφεξῆς οὕτως ἄχρι τῶν καθ' ἡμᾶς τόπων. Διὸ γῆ τε καὶ τὰ ἐπὶ γῆς ἔοικεν, ἐν ἀποστάσει πλείστη τῆς ἐκ θεοῦ ὄντα ὠφελείας, ἀσθενῆ καὶ ἀκατάλληλα [ἀκατάλλακτα] εἶναι καὶ πολλῆς μεστὰ ταραχῆς· οὐ μὴν ἀλλὰ καθ' ὅσον ἐπὶ πᾶν δικνεῖσθαι πέφυκε τὸ θεῖον, καὶ ἐπὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ὁμοίως συμβαίνει τὰ τε ὑπὲρ ἡμᾶς, κατὰ τὸ ἔγγιον τε καὶ πορρωτέρῳ θεοῦ εἶναι μᾶλλον τε καὶ ἥττον ὠφελείας μεταλαμβάνοντα. Κρεῖττον οὖν ὑπολαβεῖν, ὃ καὶ πρότερον ἔστι καὶ θεῶ μάλιστα ἀρμόζον, ὡς ἢ ἐν οὐρανῷ δύναμις ἰδρυμένη καὶ τοῖς πλείστον ἀφεστηκόσιν, ὡς ἔνι γε εἰπεῖν, καὶ σύμπασιν αἴτιος γίνεται σωτηρίας, μᾶλλον ἢ ὡς διήκουσα καὶ φοιτῶσα ἔνθα μὴ καλὸν μηδὲ εὐσχημον αὐ τοιργεῖν τὰ ἐπὶ γῆς. [ARIST. Mu. 397b.13–398a.6]

dački u svih ljudi to da nam je sve od Boga i Bogom uspostavljeno; nijedna pak priroda sama po sebi dostatna, lišena onoga spasa što iz ovoga biva. Stoga su i gdje koji doista od starinaca bili navedeni tvrditi kako je ovo sve puno Bogova i pojavno našim očima, našem sluhu i svakomu osjetu – pridonoseći, istina, Božjoj moći doličan govor, no ipak ne i biti. Bog je, naime, uistinu očuvatelj svega i roditelj stvari što se ikako u svijetu tvore; ne ipak podnoseći napor po sebi trpećega i izmučiva stvora, nego rabeći neumornu snagu kojom doseže i one stvari za koje se čini da su daleko. Najviše, dakle, i prvo mjesto on zaprema, i stoga je vrhovnikom i konzulom nazvan te, prema pjesniku, na najvišem vrhu cjelokupnog neba uspostavljen. Na neki se način ponajviše služi njegovom moći njemu blisko tijelo, zatim ono što je iza toga pa uzastopce isto tako do naših prostora. Stoga se čini da su zemlja i zemaljske stvari, koje su na vrlo velikoj udaljenosti od Božje pomoći, nejake i neudružive i ispunjene mnogom muteži. No ipak, kako je božansko podobno prodirati do svih stvari, a slično biva i s onima što su u nama i s onima nad nama: već prema tome jesu li bliže ili udaljenije od Boga, veći im je ili manji udio pomoći. Bolje je, stoga, misliti što je dolično i Bogu najvećma prikladno: da je ta na nebu uspostavljena moć također stvarima što su silno daleko i (da to jednom riječju kažem) svekolikima uzrokom spasa, te da on većma dopirući i prožimljući donle dokle nije lijepo ni dostojanstveno da po samom sebi, tako reći rukotvori zemaljske stvari.«

Quorum pleraque ipse ex priscis ac poeta se afferre testatur, nos quoque aliquid ex iis afferamus. Orpheo primum.¹⁵¹

Priscus sermo de hoc claret.

Quod est ex se perfectus ab eoque omnia perficiuntur,

5 *Inque ipsis ipse circumit.*

Plutarchus refert haec.¹⁵² *Summum enim et primum, hypatum prisci appellabant. Primus vero Homerus Deorum imperantium imperatorem Deum hypatum imperantium nuncupavit. Et Plato in Cratylo:*¹⁵³ *Non enim est, qui nobis et aliis omnibus sit causa magis vitae, quam princeps et rex omnium, quod ex Orpheo videtur desumpsisse:*¹⁵⁴

Neque est alius sine magno Rege.

Et Hermes in *Sermone mentis ad eum:*¹⁵⁵ *Omnia enim plena Deo, atque etiam eodem:*¹⁵⁶ *Sed neque possunt illa sine Deo esse. Quod*
15 *vero Deus per omnia penetret:*¹⁵⁷ *Hoc vero ipsius virtus ut ipse appareat per omnia. Et libro De communi mente:*¹⁵⁸ *Deus vero et circa*

¹⁵¹ παλαιὸς δὲ λόγος περὶ τοῦδε φαίνεται· εἷς ἔστ' [ὡς ἐστίν] αὐτοτελής, αὐτοῦ δ' ὑπο πάντα τελείται, ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περιτίσσεται. [Ps.-AUCT. HELLENISTAE, Fragn. d.30-33]

¹⁵² τὸ γὰρ ἄνω καὶ πρῶτον ὑπατον οἱ παλαιοὶ προσηγόρευον. [PLUTARCH. Platonicae quaestiones 1007.F.2-F.3]; πρότερος [πρότερον] δ' Ὅμηρος τὸν τῶν ἀρχόντων ἄρχοντα θεὸν ὑπατον κρείοντων προσεῖπε. [PLUTARCH. Platonicae quaestiones 1007.F.6-1008.A.1]

¹⁵³ οὐ γὰρ ἔστιν ἡμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ὅστις ἐστὶν αἴτιος μᾶλλον τοῦ ζῆν ἢ ὁ ἄρχων τε καὶ βασιλεὺς τῶν πάντων. [PLATO Cra. 396a6-8]

¹⁵⁴ οὐδέ τις ἔσθ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου βασιλῆος. [Ps.-AUCT. HELLENISTAE, Fragn. d.43]

¹⁵⁵ ἅπαντα γὰρ πλήρη τοῦ θεοῦ. [CORP. HERM. Mens ad Hermetem 5.11]

¹⁵⁶ ἀλλὰ οὐδὲ δυνατὰ ἐκεῖνα χωρὶς τοῦ θεοῦ εἶναι. [CORP. HERM. Mens ad Hermetem 12.9-10]

¹⁵⁷ τοῦτο δὲ αὐτοῦ ἀρετὴ, τὸ αὐτὸν φαίνεσθαι διὰ πάντων. [CORP. HERM. Mens ad Hermetem 22.4-5]

¹⁵⁸ ὁ δὲ θεὸς καὶ περὶ πάντα [πάντων] καὶ διὰ πάντων ἐνέργεια γὰρ ἐστὶ καὶ δύναμις. [CORP. HERM. De mente communi ad Tatium 20.5-7]

Sâm svjedoči da je veći dio toga preuzeo od starinaca i od pjesnika, a i mi ćemo ponešto od toga iznijeti. Prvo Orfeja:

»Stari je govor o tome jasan:

on [Bog] je iz sebe savršen i od njega se sve stvari usavršuju
te on sâm u njima kruži.«

5

Plutarh iznosi ovo: »Starinci su ga, naime, nazivali 'najviši', 'prvi' i 'vrhovnik'. Prvi je pak Homer Boga, zapovjednika nad zapovijedajućim bogovima, nazvao bogom vrhovnikom zapovijedajućih.« A Platon u *Kratilu*: »Nema, naime, nikoga tko bi nama i svima drugima bio većma uzrokom života nego prvak i kralj svega.« Čini se da je to uzeo od Orfeja:

10

»I ne postoji nitko drugi mimo velikoga kralja.«

A Hermes u *Govoru uma njemu*: »Sve je, naime, puno Boga«; i još ondje: »Nego, ona ne mogu ni opstati bez Boga.« A da Bog prodire kroza sve: »Ovo je pak njegova vrlina: da sam se ukazuje kroza sve stvari.« A u knjizi *O zajedničkom umu*: »Bog je, naime, i

15

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

omnia et per omnia est enim actus et potentia. Et quod Aristoteles lib. De caelo. 2.:¹⁵⁹ Coelum vero et supremum locum prisca diis attribuerunt, Orpheum videtur atque Homerum innuisse. Orpheus:¹⁶⁰ Hic enim aereo in caelo stabilitus est. Quo autem modo, cum ibi sit,
 5 omnia gubernet post Xerxis exemplum eodem libello Aristoteles declarat:¹⁶¹ Venerabilius et decentius ipsum quidem in suprema regione constitutum potentiam vero per universum mundum penetrantem, movere Solem et Lunam et totum caelum circumagere, causamque esse salutis iis qui in terra sunt. Nullo enim artificio opus habet et ministerio aliorum [219] veluti nostratibus principibus opus est multis manibus ob imbecillitatem. Sed hoc erat divinissimum, scilicet cum facilitate
 10 et simplici motu omnifarias^{xvii} efficere formas. Quem locum apud Orpheum est videre:¹⁶²

Hic enim aereo in caelo stabilitus est
 15 Aureo in throno terra vero super pedibus incedit
 Manumque dexteram in termino Oceani
 Undique extendit circaque tremunt montes longi
 Et fluvii canique profundum glauci maris.

¹⁵⁹ Τὸν δ' οὐρανὸν καὶ τὸν ἄνω τόπον οἱ μὲν ἀρχαῖοι τοῖς θεοῖς ἀπένειμαν. [ARIST. Cael. 284a.11–12]

¹⁶⁰ οὗτος γὰρ χάλκειον ἐς οὐρανὸν ἐστήρικται. [Ps.–AUCT. HELLENISTAE, Fragm. d.64]

¹⁶¹ Σεμνότερον δὲ καὶ προεωδέστερον αὐτὸν μὲν ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω χώρας ἰδρῦσθαι, τὴν δὲ δύναμιν διὰ τοῦ σύμπαντος κόσμου διήκουσαν ἡλίον τε κινεῖν καὶ σελήνην καὶ τὸν πάντα οὐρανὸν περιάγειν αἰτίον τε γίνεσθαι τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς σωτηρίας. Οὐδὲν γὰρ ἐπιτεχνήσεως δεῖ καὶ ὑπηρεσίας τῆς παρ' ἐτέρων, ὡς περ τοῖς παρ' ἡμῖν ἄρχουσι τῆς πολυχειρίας διὰ τὴν ἀσθένειαν, ἀλλὰ τοῦτο ἦν τὸ θεϊότατον, τὸ μετὰ ῥαστώνης καὶ ἀπλῆς κινήσεως παντοδαπὰς ἀποτελεῖν ιδέας. [ARIST. Mu. 398b.6–14]

¹⁶² οὗτος γὰρ χάλκειον ἐς οὐρανὸν ἐστήρικται / χρυσέω εἰνὶ θρόνῳ γαίῃ δ' ὑπὸ ποσσὶ βέβηκε / χεῖρά τε δεξιτερὴν ἐπὶ τέρματος ὠκεανοῖο / πάντοθεν ἐκτέτακεν· περὶ γὰρ τρέμει οὐρεα μακρὰ / καὶ ποταμοὶ πολυῆς τε βάθος χαροποῖο θαλάσσης. [Ps.–AUCT. HELLENISTAE, Fragm. d. 64–71]

^{xvii} corr. ex omnifariam

pri svemu i po svemu; on je, naime, i zbiljnost i potencijalnost.« Aristotel u 2. knjizi *O nebu*: »Nebo pak i višnje mjesto stari su dodijelili bogovima«: čini se da smjera na Orfeja i Homera. Orfej: »Ovaj je, naime, stameniji na mjedenome nebu.« Na taj pak način, budući da je ondje, svime upravlja – izjavljuje Aristotel u istoj knjižici, nakon primjera²¹ sa Kserksom: »Časnije je i doličnije da upravo on, u najvišem prostoru smješten a kao moć kroz cjelokupni svijet prodoran, giba Sunce i Mjesec te cijelo nebo naokolo goni a uzrokom je spasu onih koji su na Zemlji. Ni za kakvim domišljanjem nije mu, naime, potreba, ni za uslužnošću drugih, [219] kao što našim vladarima treba mnogo ruku zbog slabosti. No, to bijaše najbožanskije, kao kad s lakoćom i jednostavnim gibanjem uzrokuje svekolike forme.« To se mjesto može vidjeti i kod Orfeja:

»On je, naime, čvršće na mjedenom nebu,
na zlatnom prijestolju, zemlja mu pada pod noge,
a desnu ruku do granica Oceana
i posvuda proteže. Naokolo se tresu dugačka brda
i rijeke, i dno bjelkasto-plavog mora.«

²¹ *De caelo* 398b2.

Hermes vero etiam motionem non unius caeli primi, sed omnium opifici in *Poemandro* attribuit.¹⁶³ *Opifex vero mens cum verbo, circumcontinens orbis, volvit impetu et vertit propria opera et sinit circumverti ab initio indefinito in interminatum finem. Incipit enim*
 5 *ubi desinit, horum autem circumlatio quem ad modum vult mens.* Et quamquam Aristoteles hoc loco Deo motum caeli tribuat, suae sententiae memor, attamen non, ut^{xviii} 4. *Theologiae*, tanquam finem tantum vult movere sed ut agentem idque explicite
 10 *δύναμει, potentia sua, qua non caelum tantum primum pertingat, sed* ¹⁶⁴ *per universum mundum penetrans* moveat solem et lunam et totum caelum, non ergo primum caelum solum modo. Quod si est, quae necessitas fuit orbibus singulis caelestibus singulas motrices essentias affigere? Si verum sit non oportere entia sine necessitate multiplicare?

15 Quo etiam modo nulla eget ἐπιτεχνήσει καὶ ὑπηρεσία, *industria et ministerio*, si motu simplici omnifariam efficit formas? An non poterat eadem ῥαστώνη *facilitate* et quiete easdem formas procreare, sine motus ministerio. Deinde quonam modo ἀπλή κίνησις, *simplex motus* est omnium caelorum motus? Cum pri-
 20 mus sit reliquis contrarius? Ac si tam varii et erratiles, veloces, tardi, retrogradi, stationarii, progredientes sub ecliptica, transversi ad meridiem, ad septemtrionem, mensis, anni unius, annorum duorum, duodecim, triginta, centum? Sed explicat.¹⁶⁵ *Sic ergo et divina natura a quodam simplici motu primi potentiam in con-*

¹⁶³ ὁ δὲ δημιουργὸς Νοῦς σὺν τῷ Λόγῳ, ὁ περιόσχων τοὺς κύκλους καὶ δινῶν ῥοίζῳ, ἔστρεψε τὰ ἑαυτοῦ δημιουργήματα καὶ εἶασε στρέφεσθαι ἀπ' ἀρχῆς ἀορίστου εἰς ἀπέραντον τέλος· ἄρχεται γάρ, οὐ λήγει· ἡ δὲ τούτων περιφορὰ, καθὼς ἠθέλησεν [θέλει] ὁ Νοῦς. [CORP. HERM. Poimander 11.1–5]

¹⁶⁴ διὰ τοῦ σύμπαντος κόσμου διήκουσαν [διήκουσα]. [ARIST. Mu. 398b.8]

¹⁶⁵ Οὕτως οὖν καὶ ἡ θεία φύσις ἀπὸ τινος ἀπλῆς κινήσεως τοῦ πρώτου τὴν δύναμιν εἰς τὰ συνεχῆ δίδωσι καὶ ἀπ' ἐκείνων πάλιν εἰς τὰ πορρωτέρω, μέχρις ἂν διὰ τοῦ παντός διεξέλθῃ. [ARIST. Mu. 398b.19–22]

^{xviii} corr. ex non ut

Hermes je uistinu također gibanje ne samo prvog neba, već svih [neba] pripisao djelotvorcu u *Poimandru*: »Djelotvorac, uistinu um s riječju koji obuhvaća krugove, obrnuo potiskom i okrenuo je vlastita djela i završio je okretanje od neodređena početka u neodređeni kraj. Započinje, naime, gdje odredi, a njihovo je obilaženje na koji način [to] hoće um.« I premda Aristotel na onom²² mjestu Bogu pridaje pokretanje neba, ako se sjećam njegove rečenice, ipak ne kao u 4. knjizi *Teologije*, kao da je takav cilj [koji] želi pokrenuti, već kao djelatnik, i to izrijekom δύνάμει, 'svojom potencijalnošću' kojom ne samo da dodiruje prvo nebo, već, »prodirući kroz cjelokupni svijet« pokreće sunce, mjesec i cijelo nebo, dakle ne samo prvo nebo. Ako je tako, kakva je bila nužnost da se pojedinačnim nebeskim krugovima pridaju pojedinačne biti kao pokretači? Nije li istina da ne treba umnažati bića bez nužnosti?²³

Na koji, naime, način ne oskudijeva [Bog] nijednim ἐπιτεχνήσει καὶ ὑπηγεσίᾳ, 'marom i pomoću', ako jednostavnim pokretom uzrokuje svekoliku formu? Nije li mogao istom ῥαστώνῃ, 'lakoćom' i mirom poroditi same forme bez pomoći gibanja? Zatim na koji je način ἀπλή κίνησις, 'jednostavno gibanje' gibanje svih neba? Zato jer je kao prvo [kretanje] suprotno ostalim [kretanjima]? I jesu li [kretanja] tako različita i nepravilna, brza, spora, unatraske, na mjestu, napredujući pod eklipsom, transverzalni od juga prema sjeveru, [kretanja] uma, jedne godine, dviju godina, dvanaest, trideset, sto? No objašnjava: »Tako je, dakle, i božanska priroda usadila od nekog prvog jednostavnog gibanja potencijal-

²² Usp. Arist. Mu. 398b.6–14.

²³ Ovdje Petrić navodi »Okamovu britvu« kao aristotelovski argument protiv Aristotela.

tigua indit et ab his rursus in longinquiora quousque per universum pertranseat. At quomodo motus simplex primi orbis ab oriente in occidens rapidissimus virtutem tribuat Saturni orbi, ut contrario motu ab occidente in oriens circumagatur (sic vero Iovi ut 12. annis?) – atque ita alii aliis alios tribuant motus quos ipsi non habeant? Sed longe aliud dicit post non multa:¹⁶⁶ *Quando ergo omnium dux et genitor invisibilis existens, aliter quam ratiocinio significaverit omni natura inter caelum et terram lata, movetur universa incessanter in circulis ac terminis propriis.* Non enim hic virtutem per primum motum aliis communicatam causam esse aliarum circulationum asserit, sed voluntatem genitoris Dei ac ducis, id enim significat ὅταν σημῆνη, *quando significaverit.* Quod vero ait, cum esse invisibilem Orphicum dogma est¹⁶⁷

Nec aliquis ipsum conspicit mortalium,
¹⁶⁸*Ipsum non aspicio, circa enim nubem statuitur,*
Omnibus enim mortalibus, mortales pupillae sunt in oculis
Imbecilles videre Iovem omnia curantem.

[220] Quod vero dixit, visibilem esse ratiocinio, postea sic:¹⁶⁹ *Quare, omni mortali naturae factus inconspicuus (pene ipsa sunt Orphei verba) ab ipsis operibus cernitur, Trismegisti est proprio Libello 5. scilicet dogma admirabile:*¹⁷⁰ *Intellectio namque sola conspicit inconspicuum quando et ipsa inconspicua existens: si potes mentis oculis*

¹⁶⁶ ὅταν οὖν ὁ πάντων ἡγεμῶν τε καὶ γενέτωρ, ἀόρατος ὦν {ἄλλω} πλὴν λογισμῶ, σημῆνη πάση φύσει μεταξὺ οὐρανοῦ τε καὶ γῆς φερομένη, κινεῖται πᾶσα ἐνδελεχῶς ἐν κύκλοις καὶ πέρασιν ἰδίους. [ARIST. Mu. 399a.30–33]

¹⁶⁷ οὐδέ τις αὐτὸν εἰσοράα θνητῶν, [Ps.–AUCT. HELLENISTAE, Fragn. d. 33–35]

¹⁶⁸ αὐτὸν δ' οὐχ ὁρώω· περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται. / πᾶσιν γὰρ θνητοῖς θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν ὄσσοις μικραί, / ἐπεὶ ἀσθενέες δ' ἰδέειν Δία τὸν πάντων μεδέοντα. [Ps.–AUCT. HELLENISTAE, Fragn. D. 49–53]

¹⁶⁹ διότι πάση θνητῇ φύσει γενόμενος ἀθεώρητος ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων θεωρεῖται. [ARIST. Mu. 399b.21–22]

¹⁷⁰ νόησις γὰρ μόνη ὁρᾷ τὸ ἀφανές, ὡς καὶ αὐτὴ ἀφανὴς οὐσα. εἰ δύνασαι, τοῖς τοῦ νοῦ ὀφθαλμοῖς φανήσεται, ᾧ Τάτ' [CORP. HERM. Quod immanifestus Deus manifestissimus 2.8–10]

nost u one stvari koje su bile najbliže, a od tih opet u udaljenije pa sve dok nije prožela sveukupnost.« Na koji bi način jednostavno gibanje prvog kruga od istoka na zapad, ono najbrže, dalo vrsnoću Saturnovu krugu da se okreće suprotnim gibanjem od zapada na istok (tako npr. Jupiteru u 12 godina?) – pa bi druga gibanja drugim [kretanjima] pridavala druga gibanja koja sama nemaju? I tako neki bi nekima pripisali druge krugove koje sami nemaju? No nešto sasvim drugo kaže nedugo poslije: »Kad bi, dakle, vođa i roditelj svega, koji postoji kao nevidljiv, drukčije nego zaključivanjem mogao označiti strane između neba i zemlje po svakoj prirodi, sveukupnost bi se pokrenula nezaustavljivo u krugovima i vlastitim granicama.« Ovdje, naime, ne tvrdi da je sposobnost zbog prvog gibanja koja je prenesena drugima uzrok drugih okretanja, već zbog htijenja Boga roditelja i vođe, to naime znački »kad bi mogao označiti«. A da ispravno kaže da je on [Bog] nevidljiv, to je orfički nauk:

»Nitko od smrtnika njega ne promatra.« [I]:

»Njega ne promatram, naime, stoji oko oblaka.

Naime, svim smrtnicima smrtne su zjenice u očima i nesposobne su vidjeti Jupitera koji se brine za sve.«

[220] Ono pak što je rekao da je vidljiv po zaključivanju, a potom ovako: »Stoga, postavši smrtnoj naravi nevidljivim (malne su doslovno Orfejeve riječi), ali se razabire po samim djelima« – to je u vlastitoj Trismegistovoj *Petoj knjižici* doista čudesan nauk: »Jedino, naime, razumijeće vidi nevidljivo, jer je i samo

conspicietur, o Tat! Et postea:¹⁷¹ *Iste est inconspicuus, iste manifestissimus, qui mente cernitur.* Et multa alia toto eo libello in hanc sententiam. Sed ante illa allata Aristoteles habuerat:¹⁷² *Haec oportet etiam de Deo mente concipere, ut sit potentia potentissimus, pulchritudine formosissimus, vita immortalis, virtute vero praestantissimus.*
 5 Quae omnia ex veteribus attulimus. Quod vero addit:¹⁷³ *Univer-
 sum vero quod in nave nauclerus, in curru auriga, in choro coryphaeus,
 in civitate lex, in exercitu dux, hoc Deus in mundo.* Superius attuli-
 10 mus ex Hermete ac Platone esse ducem ac regem. Esse quoque ut
 aurigam in *Phaedro* Platonis est. Reliqua per similitudinem, non
 fuit difficile addere.

Deinde *unus existens, multorum est nominum*; ea nomina ultimo capite recenset, ex^{xix} Trismegisto eodem 5. *Libello est:*¹⁷⁴ *Omnia enim est et ipse est et ob hoc ipse nomina habet omnia.* Quod vero
 15 postremo loco apponit: *Deus sane (ut est antiquus sermo) principium et finem et media entium omnium habens recta perfecit secundum naturam progrediens, huic vero semper consequitur iudicium, transgressorum divinae legis vindex.*¹⁷⁵ Ipsemet testatur priscorum hanc fuisse sententiam. Atque haec est huiusce libelli sublimis ac nobilissima
 20 theologia. Cuius aliquid est *Ethicorum Eudemiorum* ac *Nico-*

¹⁷¹ οὗτος ὁ ἀφανής, οὗτος ὁ φανερώτατος· ὁ τῶ νοῖ θεωρητός, [CORP. HERM. Quod immanifestus Deus manifestissimus 10.2–3]

¹⁷² Ταῦτα χρῆ καὶ περὶ θεοῦ διανοεῖσθαι, δυνάμει μὲν ὄντος ἰσχυροτάτου, κάλλει δὲ εὐπρεπεστάτου, ζωῇ δὲ ἀθανάτου, ἀρετῇ δὲ κρατίστου, [ARIST. Mu. 399b.19–21]

¹⁷³ Καθόλου δὲ ὅπερ ἐν νηὶ μὲν κυβερνήτης, ἐν ἄρματι δὲ ἡνίοχος, ἐν χορῶν δὲ κορυφαῖος, ἐν πόλει δὲ νομοθέτης [νόμος], ἐν στρατοπέδῳ δὲ ἡγεμών, τοῦτο θεὸς ἐν κόσμῳ. [ARIST. Mu. 400b.6–8]

¹⁷⁴ πάντα γὰρ {ἄ} ἔστι καὶ οὗτός ἐστι, καὶ διὰ τοῦτο <αὐτός> ὀνόματα ἔχει ἅπαντα. [CORP. HERM. Quod immanifestus Deus manifestissimus 10.5–6]

¹⁷⁵ ὁ μὲν δὴ θεός, ὥσπερ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἅπαντων ἔχων, εὐθείᾳ περαίνει κατὰ φύσιν πορευόμενος· τῶ δὲ αἰὶ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θεοῦ νόμου τιμωρός, [ARIST. Mu. 401b.24–28]

^{xix} corr. ex recenset. Ex

nevidljivo: ako ti možeš, ukazat će se, o Tate, očima uma!« A poslije toga: »Taj je onaj nevidljivi, taj najočitiji, onaj što se umom razaznaje.« Ima i mnogo drugoga u cijeloj toj knjižici u prilog toj misli. Ali prije onih navoda Aristotel je bio imao: »Ovo je također potrebno o Bogu pojmiti: da je moću najmoćniji, ljepotom najpri- 5 staliji, životom besmrtn, vrlinom pak najvrliji.« Sve smo to već naveli iz starih. A ovo što nadodaje: »Uopće pak – što je na brodu kormilar, na kolima vozar, u zboru zborovođa, u državi zakon, u vojsci zapovjednik – to je Bog u svijetu.« Prije smo naveli iz Her- 10 mesa i Platona da je on vođa i kralj; a da je poput vozara stoji u Platonovu *Fedru*. Ostalo po sličnosti nije bilo teško dodati.

Zatim: »Jedan postojeći, a mnogih je imena«; ta imena nabra- ja u zadnjemu poglavlju – to je iz Trismegista u *Petoj knjižici*: »Jer sve što jest i on jest, i zato imena ima sva.« Ono pak što prilaže na samome kraju: »Bog doista (kao što se od davnine govori), ima- 15 jući početak, kraj i sredine svih bića, ispravno je dovršio naprijed idući shodno prirodi; njega pak uvijek slijedi sud, kažnjavatelj prijestupnikā božanskoga zakona.« On sâm svjedoči da je to bila misao starinaca. I to je uzvišena i nadasve plemenita teologija 20 ove knjižice. Nje gdješto ima u *Eudemovoj* i *Nikomahovoj Etici*, u

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

machiorum libris ultimis. *Eudemiis*:¹⁷⁶ *Non enim imperanter dominatur Deus sed cuius gratia prudentia. Quando quidem ille nullius eget. Trismegisti dogma est Libello 5.: Dei opera finis gratia esse facta explicans et alibi multoties. Nicomachiis quoque 8. capite:*¹⁷⁷

5 *Etenim si quae cura humanarum rerum a Diis habetur, ut videtur et rationabile est gaudereque ipsos optimo et cognatissimo (quod mens est) et amantes maxime et honorantes benefacere veluti amicorum sibi curam gerentes et recte et bene agentium – sane de providentia vetustissimum est omnium, nedum sapientum, sed gentium etiam*

10 *dogma. Neque enim aliud sibi vult Orphicum illud:*¹⁷⁸ *Iovem omnia procurantem. Quod vero hominibus bonis ac sapientibus bene velint et bene faciant tanquam sibi per mentem cognatis, pleni itidem sunt Orphici hymni et Plato in Theaeteto:*¹⁷⁹ *Fuga*^{xx} *vero assimilatio Deo iuxta vires nostras, assimilatio vero, iustum et*

15 *pium cum prudentia fieri. Unde eveniat ut*¹⁸⁰ *ille a malis purgatus locus nos recipiat.*

FINIS

¹⁷⁶ οὐ γὰρ ἐπιτακτικῶς ἀρχῶν ὁ θεός, ἀλλ' οὐ ἔνεκα ἢ φρόνησις {ἐπιτάττει (διπλὸν δὲ τὸ οὐ ἔνεκα διώρισται δ' ἐν ἄλλοις)}, ἐπεὶ κείνους γε οὐθενὸς δεῖται. [Arist. EE 1249b.13–16]

¹⁷⁷ εἰ γὰρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ {εἴη ἄν} εὐλογον χαίρειν τε αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ καὶ συγγενεστάτῳ (τοῦτο δ' ἄν εἴη ὁ νοῦς) καὶ τοὺς ἀγαπῶντας μάλιστα τοῦτο καὶ τιμῶντας ἀντευποιεῖν ὡς τῶν φίλων αὐτοῖς ἐπιμελουμένους καὶ ὀρθῶς τε καὶ καλῶς πράττοντας. [Arist. EN 1179a.24–29]

¹⁷⁸ Δία τὸν πάντων μεδέοντα. [Ps.–AUCT. HELLENISTAE, Fragm. d 53]

¹⁷⁹ φυγὴ δὲ ὁμοίωσις θεῶν κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὄσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. [PLATO Tht. 176b1–3]

¹⁸⁰ ἐκεῖνος μὲν ὁ τῶν κακῶν καθαρὸς τόπος. [PLATO Tht. 177a5]

^{xx} corr. ex Iuga

zadnjim knjigama. U Eudemovoj: »Bog, naime, ne vlada naredivački, nego radi čega je po razboritosti, budući da on nije ničega potrebit.« Nauk je Trismegistov u *Petoj knjižici*: Božje djelovanje biva radi svrhe; pojašnjujući to i drugdje mnogo puta. A u 8. glavi Nikomahove : »I doista, ako u bogova ima neke brige o ljudskim stvarima, kao što se čini i razumno je da se oni i veselē onomu najboljemu i najstrodnijem (a to je um) te da – to ljubeći nadasve i časteći – dobro čine kao oni koji skrbe za svoje ispravno i čestito postupajuće prijatelje.« To je doista prastar nauk o skrbnosti, ne tek u mudraca, nego dapače narodā. Jer ništa drugo ne će reći ni ono orfičko: »Jupitera za sve skrbećega.« Toga pak da oni dobrim i mudrim ljudima dobro žele i dobro čine kao onima koji su im po umu srodni, isto su tako prepune orfičke himne te Platon u Teetetu: »Bijeg je pak u bivanju, prema našim silama, sličnim Bogu; a sličnost – postati pravedan i pobožan s razboritošću.« Odatle da dolazi da će nas »ono od zala očišćeno mjesto« primiti.

KRAJ

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMI II LIBER III

Mathematica continens

5 Hactenus logices, philosophiae ac theologiae inventionem
Aristoteli ab Averroë non vere attributam discussimus, concor-
diamque quam fere in omnibus his lector suus cum veteribus
philosophis habere voluit, ostendimus; praesenti libro mathema-
tica in examen vocamus. Quorum quamquam non sit ulla men-
10 tio facta ab Averroë neque eorum inventio Aristoteli ab ullo un-
quam adscripta fuerit, attamen quia nec inutile, nec iniucundum
visum est futurum, si in hac quoque scientiae parte Aristotelem
antiquis consentire repererimus, libuit in hunc quoque campum
excurrere. Cuius excursionis initium hoc esto, Aristoteles *Philo-*
15 *sophiae* lib. 1. cap. 2. haec habet:¹ *Et tot partes philosophiae sunt,*
quot sunt usiae: itaque necessarium est quandam primam et sequentem
ipsarum. Sicuti videlicet usiarum alia prior, alia sequens est, ita
oportet etiam philosophiae partes, id est scientias, aliam prio-
rem, aliam sequentem esse.

20 **Usiae duplex significatio** [in margine]

Nomen autem usiae duplicem habet significationem; namque
et substantiam significat, eam scilicet quae in nullo est et reliquis
omnibus veluti fundamentum habetur; quam etiam nomine su-
biecti passim vocare solet. Secunda significatione usia dicitur
25 idem quod ens, ὑπαρξίς, *existentia*, *essentia*, qua non solum prior

¹ καὶ τὸσαῦτα μέρη <τῆς> φιλοσοφίας ἐστὶν ὅσαιπερ αἱ οὐσίαι. ὥστε ἀναγκαῖον εἶναι τινὰ πρώτην καὶ ἐχομένην αὐτῶν. [ARIST. *Metaph.* 1004a.2–4]

PERIPATETIČKE RASPRAVE
SVEZAK II. KNJIGA 4.

O matematici

Do sada smo raspravljali o tome kako je iznašašće logike, filozofije i teologije Averoes neistinito pripisao Aristotelu, i pokazali smo slaganje sa starim filozofima, koje je njegov čitatelj gotovo u svemu tome želio imati. U ovoj ćemo knjizi podvrgnuti provjeri matematičke nauke. Premda ih Averoes nijednom riječju ne spominje niti je itko ikad njihovo iznašašće pripisao Aristotelu, ipak, jer se činilo da ne će biti ni beskorisno ni neugodno da i u ovome dijelu znanosti otkrijemo kako se Aristotel slagao sa starima, ushtjelo nam se zaletjeti i u to područje. Neka početak tog zaleta bude ono što Aristotel u 1. knjizi *Filozofije*, u 2. poglavlju, ima ovako: »I onoliko je dijelova filozofije koliko je 'usijā', stoga je nužno da neka od njih bude prva a neka sljedeća.« Kao što je jedna od 'usija' očito prethodna, druga sljedeća, tako trebaju biti i dijelovi filozofije, a to su znanosti: jedna prethodna, druga sljedeća.

Dvostruko značenje nazivka 'usia' [na margini]

Nazivak pak 'usia' ima dvostruko značenje; znači, naime, i supstanciju, dakako onu koja nije ni u čemu a svima se ostalim stvarima uzima kao temelj: nju svagdje običavaju nazivati i nazivkom »subjekt«. U drugom značenju 'usia' će se zvati isto što i biće, ὑπαρξις, 'postojanje', 'bit'; time nije obuhvaćeno samo ono

significatio comprehensa est, sed qualiscumque essentia 10 categoriis contenta, veluti cum Deum ac motrices caelorum essentias, usias vocat, eaeque nullis accidentibus subiiciantur, nequaquam sunt priore illo usiae significatu, sed posteriore accipiendae. In
 5 quem sensum lib. 2. cap. 13 quantum quoque bis usiam vocat et cap. 14. bis itidem:² *Eorum vero quae per se quaedam sunt secundum usiam, veluti linea, quantum quid;*³ *Passiones vero et habitus talis usiae sunt, veluti multum et parvum.* Libro etiam *Sophiae* 5. cap. 1.:⁴ *Signum vero quod minime usia quaedam et ens quoddam id, quod*
 10 *ad aliquid.* Quo loco manifestissime apparet, nomen usiae et entis pro eodem sumi, aliis pro accidentibus quantitatis scilicet ac qualitatis. Duplex ergo est usiae significatio, universalior, pro essentia qualibet, et pressior, pro substantia accidentibus subiecta. De illa ipse reddit rationem eodem 13. capite cur scilicet
 15 quantum dicatur usia:⁵ *In sermone enim quid est dicente, quantum quid existit.*

Praeterea lib. 4. ca. 1. pro ente accipiens τὸ τί ἐστὶ, *quod quid est*, usiae nomine est usus:⁶ *Sed non de ente simpliciter, neque ut ens, neque ipsius quid est ullum sermonem faciunt.* Et mox addit:⁷ *Quare manifestum, quod non est demonstratio usiae, neque ipsius quid est.*
 20 Quo loco usia pro ente et pro omni ea re, quae sermone *quod quid est*, id est definitione potest explicari, clare acceptum est. Omne autem ens, sub quovis sit praedicamento, definitione explicatur; ostendunt id motus, loci, temporis, aliae passim in Aristotele accidentium
 25 occurrentes definitiones. Quare quicquid definitione

² τῶν δὲ καθ' αὐτὰ τὰ μὲν κατ' οὐσίαν ἐστίν, οἷον ἡ γραμμὴ, ποσόν τι [ARIST. *Metaph.* 1020a.17–18]

³ τὰ δὲ πάθη καὶ αἱ ἕξεις τῆς τοιαύτης ἐστὶν οὐσίας, οἷον τὸ πολὺ καὶ τὸ ὀλίγον. [ARIST. *Metaph.* 1020a.19–20]

⁴ σημεῖον δ' ὅτι ἤκιστα οὐσία τις καὶ ὄν τι τὸ πρὸς τι. [ARIST. *Metaph.* 1088a.29–30]

⁵ ἐν γὰρ τῷ λόγῳ τῷ τί ἐστὶ λέγοντι τὸ ποσόν τι ὑπάρχει. [ARIST. *Metaph.* 1020a.18–19]

⁶ ἀλλ' οὐχὶ περὶ ὄντος ἀπλῶς, οὐ δ' ἢ ὄν, οὔτε τοῦ τί ἐστὶν οὐθένα [οὐδένα] λόγον ποιοῦνται, [ARIST. *Metaph.* 1025b.9–10]

⁷ διόπερ φανερόν ὅτι οὐκ ἐστὶ ἀπόδειξις οὐσίας, οὐδὲ τοῦ τί ἐστὶν. [ARIST. *Metaph.* 1025b.14]

prvo značenje, nego svaka pojedina bit sadržana u 10 kategorija; kao, na primjer, kad on Boga i biti pokretače nebesa naziva 'usia', a oni ne bivaju podmetnuti nikakvim akcidentima, nikako ih ne valja uzimati u onome prvome značenju 'usije', nego u drugome. U tom značenju rabi naziv 'usia' u 13. poglavlju 2. knjige svega dva puta, a u 14. poglavlju također dva puta: »A od stvari po sebi neke su to po 'usiji', na primjer pravac, kvantiteta«; »Trpnje pak i stanja takvè su 'usije', na primjer 'mnogo' i 'malo'.« I u 1. poglavlju 5. knjige *Mudrosti*: »A znakom je da je ponajmanje neka 'usia' i neko biće ono što je prema čemu.«¹ Na tom se mjestu najbjelodanije pokazuje da se naziv 'usia' i 'biće' uzimaju za isto, drugdje za akcidente – kvalitete, dakako, i kvantitete. Dvostruko je, dakle, značenje 'usije': ono općije za koju mu drago bit, i ono uže za 'usiju' podmetnu akcidentima. Nju sâm obrazlaže u tom istom 13. poglavlju, dakako navodom zašto se kvantiteta naziva 'usia': »U izrijeku, naime, koji kaže 'što je nešto' ima i ono 'koliko nešto jest' .«

Osim toga, u 1. poglavlju 4. knjige, prihvaćajući za biće τὸ τί ἔστι, 'ono što nešto jest', uporabio je nazivak 'usia': »No, o biću naprosto, kao ni o biću kao biću, niti o njegovom 'što jest' ništa ne govore«; i odmah nadodaje: »Stoga je bjelodano da ne postoji dokaz za 'usiju' niti za to 'što jest' .« Na tom se mjestu 'usia' jasno uzima za biće i za svaku onu stvar koja se rijekom 'što je nešto', a to će reći određenjem, može razlagati. Svako pak biće, pod kojom god bilo kategorijom, objašnjava se određenjem; pokazuju to odredbe gibanja, mjesta, vremena i druge odredbe akcidenata koje se svagdje pojavljuju u Aristotela.

¹ ARIST. *Metaph.* 1088a29; tekst je u grčkom originalu dvojben i Petrić uzima jedno moguće čitanje.

expedit usia Aristoteli dicitur, pro essentia non autem pro substantia, sicuti grex Peripateticorum latini nominis, sunt arbitrati, cum et dicant et doceant et in errores iuventutem ducant, definitionem solius esse substantiae, id est primi praedicamenti, accidentium vero nequaquam; dogmate sane Aristotelico dogmati contrario, qui lib. *Philosophiae* 5. cap. 4. de definitione agens haec scripsit:⁸ *Illud vero clarum, quod prima et simpliciter definitio et quod quid erat esse substantiarum est. Sed et aliorum similiter, praeterquam quod non primo.* Quoniam scilicet substantia reliquorum praedicamentorum prima sit, in qua reliqua existant.

Usiae nomen Aristoteli quomodo usurpatur [in margine]

Ex quibus omnibus tria haec teneamus. Primo: usiae nomen Aristoteli et ad subiectam accidentibus substantiam et ad essentiam quamlibet usurpari. Secundo: essentiam ens quodcumque significare. Tertio: usiam et essentiam dici id omne, quod explicat definitio. Utro autem vel substantiae vel essentiae [222] significato sit intelligendus locus antea allatus, quo dictum est, tot esse philosophiae partes, quot sint usiae, valde sane obscurum atque anceps est. Utrovis namque modo accipiatur, difficultates non minimas habet. Nam si substantiae significatione intelligatur, non plures quam duae philosophiae erunt. Duas enim substantias ipsae Philosophiae libro 4. capite 1. constituit:⁹ *Si ergo non est alia aliqua substantia, praeter eas quae natura constant, physica fuerit prima scientia, si vero est aliqua substantia immobilis etc.* Atque hac ratione primam scientiam statuit theologiam. Cum ergo praeter has duas substantias nullam tertiam esse dicat, cur mathematicen tertiam scientiam facit et *Philosophiae* libro 4. et *Sophiae* libro 3.? Quod si ad substantiarum numerum scientiarum numerus

⁸ ἐκεῖνο δὲ φανερόν, ὅτι ὁ πρότως, καὶ ἀπλῶς ὀρισμὸς καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τῶν οὐσιῶν ἐστίν. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως ἐστὶ, πλήν οὐ πρότως. [ARIST. *Metaph.* 1030b.4–7]

⁹ εἰ μὲν οὖν μὴ ἔστι τις ἑτέρα οὐσία παρὰ τὰς φύσει συνεστηκυίας, ἢ φυσικῆ ἂν εἴη πρώτη ἐπιστήμη. εἰ δ' ἔστι τις οὐσία, ἀκίνητος etc. [ARIST. *Metaph.* 1026a.27–29]

Stoga Aristotel naziva 'usia' što god koristi definiciji: dakako za bit, a ne za supstanciju, kako je to držala gomila peripatetičara latinskoga imena – jer oni i govore i uče te mladež u zabludu dovode da definicija pripada samo supstanciji, to jest prvoj kategoriji, a nikako akcidentima: svakako na temelju nauka Aristotelovu nauku suprotna; ovaj je u 4. poglavlju 5. knjige *Filozofije*, raspravljajući o definiciji napisao ovo: »Jasno je pak to da prva i naprosto definicija, kao i 'ono-što-bijaše-bití', pripadaju supstancijama. No slično i drugima, samo ne prvenstveno«, dakako zato što je supstancija tako reći prva od ostalih kategorija, u njoj se nalazi ostalo.

Kako Aristotel rabi naziv 'usia' [na margini]

Od svega toga zadržimo ovo troje. Prvo, da Aristotel rabi naziv 'usia' i za supstanciju podmetnutu akcidentima i za bilo koje bit. Drugo, da bit naznačuje bilo koje biće. Treće, da se 'usijom' i biti naziva sve ono što razjašnjuje definicija. U kojemu pak značenju – supstancije [222] ili biti – valja razumijevati prije navedeno mjesto, na kojem je rečeno da ima onoliko dijelova filozofije koliko ima 'usija' – ono je doista jako nejasno i dvojbeno. Na koji se god, naime, od dvaju načina ono shvatilo, donosi ne male poteškoće. Jer, razumijeva li se u značenju supstancije, ne će postojati više nego dvije filozofije: dvije je naime, supstancije uspostavio u 1. poglavlju 4. knjige iste *Filozofije*: »Ne postoji li, dakle, neka druga supstancija osim onih koje jesu po prirodi, fizika će biti prva znanost; ako pak neka nepokretna supstancija postoji, itd.« S toga je razloga kao prvu znanost postavio teologiju. Dakle, budući da, kako kaže, ne postoji neka treća osim tih dviju supstancija, zašto je u 4. knjizi *Filozofije* i u 3. knjizi *Mudrosti* matematiku postavio kao treću znanost? Jer, ako se broj

est constituendus, tresque alibi substantias numerat, iam non mathematica pro tertia scientia subibit, sed astrologia. Sic enim libro 4. capite 1. scribit:¹⁰ *Substantiae vero tres, una quidem sensibilis, cuius haec quidem aeterna, haec autem corruptibilis, quam omnes*
 5 *confitentur, veluti plantae et animalia; aeterna vero, cuius necesse est elementa sumere, sive unum sive multa sint, alia vero immobilis.* Et cap. 6.:¹¹ *Cum vero essent tres substantiae, duae quidem naturales, una autem immobilis.* Pro physica aeterna intelligens caelum, sic libro 6. capite 4.:¹² *De naturalibus quidem, aeternis tamen substan-*
 10 *tiis, alius sermo, forte enim quaedam non habent materiam vel non talem, sed tantum secundum locum mobilem.* Talis autem substantia caelum est. Tertia ergo scientia, non mathematica, sed astrologia (si modo cum motu substantiam quoque caeli contempletur) fuerit. Quod, si vere est dictum, ex substantiarum dispositione¹³
 15 *necessarium esse quandam primam et sequentem ipsarum.* Siⁱ quae substantiarum prima, Deus, Theologia, quod ipse etiam cum antiquis recte statuit, prima erit scientiarum. A Deo, ut ipse docet, caelum et natura pendet; estque aeternum prius corruptibili, astrologia utique secunda erit scientia. Physicam autem, quae de
 20 *plantis et animalibus reliquisque corruptibilibus agit, tertiam inter scientias hasce necesse est esse.*

Quod si verum est, qua ratione recte dici potuit *Philosophiae* libro 5. cap. 11.:¹⁴ *Cum modo quodam physicae et secundae philo-*

¹⁰ οὐσίαι δὲ τρεῖς, μία μὲν αἰσθητή, ἧς ἡ μὲν αἰδῖος, ἡ δὲ φθαρτή, ἦν πάντες ὁμολογοῦσιν, οἷον τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα. ἡ δ' αἰδῖος ἧς ἀνάγκη τὰ στοιχεῖα λαβεῖν, εἴτε ἓν, εἴτε πολλά. ἄλλη δὲ ἀκίνητος. [ARIST. *Metaph.* 1069a.30–33]

¹¹ ἐπεὶ δ' ἦσαν τρεῖς οὐσίαι, δύο μὲν αἰ φυσικαὶ μία δ' ἡ ἀκίνητος. [ARIST. *Metaph.* 1071b.3–4]

¹² ἐπὶ δὲ τῶν φυσικῶν μὲν αἰδῖων δὲ οὐσιῶν, ἄλλος λόγος. ἴσως γὰρ ἓν οὐκ ἔχει ἄλλην, ἢ οὐ τοιαύτην, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν κίνητην. [ARIST. *Metaph.* 1044b.6–8]

¹³ ἀναγκαῖον εἶναί τινα πρώτην καὶ ἐχομένην αὐτῶν. [ARIST. *Metaph.* 1004a.4]

¹⁴ ἐπεὶ τρόπον τινὰ τῆς φυσικῆς καὶ δευτέρας φιλοσοφίας ἔργον, ἢ περὶ τὰς αἰσθητὰς οὐσίας θεωρία. [ARIST. *Metaph.* 1037a.14–16]

ⁱcorr. ex Sic

znanosti mora ustanoviti s obzirom na broj supstancija, a drugdje nabraja tri supstancije, kao već treća znanost ne će slijediti matematika, nego astrologija. Tako, naime, piše u 1. poglavlju 4. knjige: »A supstancije su tri, jedna dakako osjetilna – dijelom vječna: dijelom pak propadljiva: ovu svi priznaju – npr. biljke i životinje – a u vječne nužno je uzeti elemente, bilo da je jedan ili mnogi. Druga je 'usia' nepokretna.« A u 6. poglavlju: »Budući, dakle, da postoje tri supstancije – dvije prirodne, a jedna nepokretna«; pod onom fizičkom vječnom razumijevajući nebo, kao u 4. poglavlju 6. knjige: »O doduše prirodnim, no ipak vječnim supstancijama drukčije je razlaganje; jer neke, možda, nemaju materiju, ili nemaju takvu, nego pokretljivu samo s obzirom na mjesto.« A takva je supstancija nebo. Treća, dakle, znanost nije matematika, već bi mogla biti astrologija (ako, samo s gibanjem motri i supstanciju neba). Pa ako je to istinito rečeno, iz raspoređaja supstancijā »da biva nužno te neka od njih bude prva pa sljedeća.« Ako je koja od supstancijā prva, Bog, onda će teologija biti prva od znanosti, kako je i sâm sa starima ispravno postavio. O Bogu, kao što sâm naučava, ovisi nebo i priroda a ono vječno prije je od onog propadljivog, pa će svakako astrologija biti druga znanost. Fizika pak, koja se bavi biljkama, životinjama i ostalim propadljivim, nužno je treća među tim znanostima.

Ako je to istina, na koji se način moglo u 11. poglavlju 5. knjige *Filozofije* ispravno reći: »Budući da je na neki način posao fi-

sophiae opus est circa sensibiles substantias contemplatio, quando non physica, sed astrologia secunda scientia dici debeat? Neque enim videtur recta ratione posse caeli scientiam physicam dici, cum physica ex eius statutis, corruptibiles substantias contempletur, illa aeternas; aeternum autem a corruptibili toto genere distat, uti ipse nos docuit libro 8. *Philosophiae* capite ultimo.¹⁵ *Necesse aliud esse genere corruptibile et incorruptibile*. Scientia autem unaquaqueque unum habet genus, non duo, praesertim tantum dissidentia, quod ipse prolixè 3. *Analytico* explicavit. Recte ergo Aristotelesmet ipse 2. *Physico* capite 7. ex hac triplici substantiarum differentia tres scientias constituit:¹⁶ *Quare tria negotia: haec quidem circa immobilia, haec autem circa mobile quidem, sed aeternum, illa vero circa corruptibilia*. At si dicatur eas ambas, astrologiam et physicam, sub uno sensibilis genere comprehendi atque hac ratione pro una accipi, esseque ideo secundam scientiam physicam, eadem ratione dicere licebit, quia substantiae uno genere tres substantiae ponantur, unam ideo trium substantiarum esse scientiam. Et quod, quia prima illa immobilis substantia aeterna sit, et caelum quoque aeternum, una scientia erit theologia cum astrologia.

Quod si e contra, vere hae inter se distinguantur, quod illius subiectum incorporeum atque immobile sit, huius mobile ac corporeum, illud sine materia, hoc cum materia mobili, distinguuntur etiam astrologia et physica, quia illa subiectum habeat corpus cum materia mobili circulo, haec vero cum materia mobili per omnes motus et quia differant aeternorum ac corruptibilium principia, uti habet *Sophiae* libro 3. capite 2.:¹⁷ *Si aliud est principium corruptibilium, aliud aeternorum*. Distinguuntur ergo astrologia (seu quo alio velis [223] caeli scientiam appellare) et physica,

¹⁵ ἀνάγκη ἕτερον εἶναι τῷ γένει τὸ φθαρόν καὶ τὸ ἄφθαρτον. [ARIST. Metaph. 1058b.28–29]

¹⁶ διὸ τρεῖς αἱ πραγματεῖαι, ἡ μὲν περὶ ἀκινήτων [ἀκίνητον], ἡ δὲ περὶ κινουμένων [κινουμένην] μὲν, ἀφθάρτων δέ, ἡ δὲ περὶ τὰ φθαρότα. [ARIST. Ph. 198a.29–31]

¹⁷ εἰ δ' ἄλλη μὲν ἐστὶν ἀρχὴ τῶν φθαρότων, ἄλλη δὲ τῶν αἰδίων. [ARIST. Metaph. 1060a.31–32]

zike i druge filozofije motrenje osjetilnih supstancija [...]« kad se drugom znanošću ima nazivati astrologija, a ne fizika? Niti se, naime, čini da se s ispravnim razlogom može reći kako je znanost o nebu fizika, budući da fizika po svojim tvrdim postavkama motri propadljive supstancije, a ona znanost vječne, ono se pak vječno od propadljivoga razlikuje cijelim rodом, kao što nas je on sâm poučio u zadnjem poglavlju 8. knjige *Filozofije*: »Nužno je da propadljivo i nepropadljivo pripadaju različitu rodu.« Svaka pojedina znanost ima jedan rod, a ne dva, pogotovu toliko različita, kao što je sâm rječito razjasnio u 3. knjizi *Analitike*. Ispravno je, dakle, baš sâm Aristotel u 7. poglavlju 2. knjige *Fizike* ustanovio tri znanosti s obzirom na tu trostruku razliku između supstancija: »Stoga postoje tri djelatnosti, jedno o nepokretnom, drugo o doduše pokretnom ali vječnom, a treće o propadljivom.« Ali ako bi se reklo da su one dvije – astrologija i fizika – obuhvaćene jednim rodом onog osjetilnog i da su na taj način shvaćene kao jedna te da to i jesu, tada će isto tako biti dopušteno fiziku zvati drugom znanošću, jer se u jednom supstancijskom rodu uspostavljaju tri supstancije, pa da stoga ima jedna znanost za tri supstancije: te da će, kako je ona prva nepokretna supstancija vječna i nebo također vječno, teologija s astrologijom biti jedna znanost.

A ako bi se, naprotiv, one međusobno istinski razlikovale, zato što je predmetom one netjelesno i nepokretno, a ove pokretno i tjelesno, ono bez materije, a ovo s pokretnom materijom, razlikovat će se također i astrologija i fizika, budući da ona ima kao predmet tijelo s materijom gibljivom kružno, a ova s materijom gibljivom po svim gibanjima i zato jer se razlikuju principi onog vječnog i onog propadljivog, kao što stoji u 2. poglavlju 3. knjige *Mudrosti*: »Ako je princip propadljivih stvari drugi nego vječnih [...]« Razlikuju se, dakle, astrologija (ili ako nekako drukčije želiš [223] nazvati

neque haec secunda scientia est, sed tertia; illa vero secundum occupat locum.

Quod si ex substantiarum harum numero scientiae sunt constituendae, iam illa, quam initio primi *Philosophiae* proponit:¹⁸ *Est scientia quaedam quae contemplatur ens uti ens est quae huic insunt per se*, de scientiarum numero reiicietur; ens enim non substantias solum sed multo plura accidentia comprahendit. Nulla ergo accidentium scientia erit, neque entis, neque illi inexistentium per se; frustranea ergo omnis per se enti inexistentium atque entis ipsius 8. integris libris persecutio.

Eadem ratione mathematica, quae quanti, accidentis scilicet est, non amplius scientia fuerit, nedum tertia, seu potius media et secunda, sicuti et libro *Philosophiae* quarto capite primo et tertio, *Sophiae* capite sexto, constituerat. Mathematica enim accidens, 15 quantitatem, non substantiam, meditatur. Inde recta ratione a Platone nono *Reipublicae* de scientiarum subselliis est eiecta. At Aristoteles praeceptorum, uti in omnibus quibus potuit sese opponeret, mathematicum subiecta genera duobus integris *Sophiae* libris pernegavit substantias esse, nihilominus eas esse scientias 20 statuit; non satis, ut apparet, memor se secundum substantiarum numerum scientiarum numerum constituisse. Quod, si mathematica ratione hac Platonica et priore illa Aristotelica, a scientiis secludatur, tunc eae, quae maxime et visae et habitae et traditae ab omnibus pro certis, veris, ac solis scientiis sunt, arithmetica et 25 geometria, scientiae amplius non erunt.

Nam quod musicam et astrologiam Archytas et alii Pythagorei et plerique aliarum sectarum philosophi et Aristoteles ipse tertio *Analytico* illis duabus subalternas scientias statuerint, non videtur multa cum ratione factum. Nam astrologia, quo significatu ab eis recipitur, non quantitatem caeli metitur, sed motiones 30 contemplatur. Motus autem quantus non nisi per accidens est, per se autem ac primario actio et passio est, praedicamentis longe aliis quam quantitatis comprehensus. Non ergo recte, geometriae subalterna est astrologia, nec inter mathematicas nu-

¹⁸ ἔστιν ἐπιστήμη τις, ἣ θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα καθ' αὐτό. [ARIST. *Metaph.* 1003a.21–22]

znanost o nebu) i fizika, i nije ova druga znanost, nego treća, dok ona zauzima drugo mjesto.

Pa ako je znanosti uspostavljati prema broju tih supstancija, upravo će ona, za koju na početku prve [knjige] *Filozofije* iznosi da »ima stanovita znanost koja motri biće kao biće i ono što jest u njemu po sebi«, biti izbačena iz zalihe znanosti; biće, naime, ne obuhvaća samo supstancije nego i mnogo više akcidente. Ne će, dakle, biti nikoje znanost o akcidentima, ni o biću, ni o onome što u njemu jest po sebi: uzaludno je, stoga, u čitavih 8 knjiga svekoliko bavljenje onime što po sebi jest u biću, kao i bićem sâmim.

Jednako tako ni matematika, koja, se dakako, bavi kvantitetom, tj. akcidentom, ne će moći biti znanost, nekmoli treća, ili pak srednja ili druga, kako je to bio zasnovao u 1. poglavlju 4. knjige *Filozofije* i u 6. poglavlju 3. knjige *Mudrosti*; matematika, naime, razmatra akcident, kvantitetu, a ne supstanciju. Stoga ju je Platon u 9. knjizi *Države* opravdano zbacio s trona znanosti. Ali Aristotel je, budući da se u svim stvarima u kojima je uzmogao opirao Učitelju, u cijelim dvjema knjigama *Mudrosti* nijekao da su podmetnuti rodovi matematike supstancije, no svejedno je odredio da je ona znanost – ne sjećajući se, čini se, dostatno je broj znanosti odredio prema broju supstancija. Jer, ako bi se matematika, zbog ovoga Platonova razloga i zbog onoga prijašnjeg Aristotelova, isključila iz znanosti, tada ni one, za koje svi najvećma i misle i drže i prenose ih kao sigurne, istinske i jedine znanosti – aritmetika i geometrija – više neće biti znanosti.

To, naime, što su Arhita i drugi pitagorovci te mnogi ini filozofi raznih sljedbā, pa i sam Aristotel u 3. knjizi *Analitike* postavili glazbu i astrologiju kao znanosti podređene onima dvjema, ne čini se da je učinjeno s valjanim razlogom. Jer astrologija, kako je oni shvaćaju, ne mjeri kvantitetu neba, već motri gibanja. Gibanje je pak »ono koliko« tek akcidentalno, a po sebi i prvotno ono je djelovanje i trpnja, obuhvaćeno posve drugim kategorijama nego je kvantiteta. S nepravom je, dakle, astrologija podređena

meranda. Cum autem motus caeli sit eius substantiae propria passio, sitque eiusdem scientiae non solum *per se existentia*,ⁱⁱ τὰ καθ' αὐτὸ ὑπάρχοντα, considerare, sed etiam subiectum genus, et eius generis principia et causas et elementa, quod Aristoteles non paucis locis docuit; astrologus nimirum qui motus caeli confessione omnium contemplatur, ac caeli substantiam, motui illi subiectam,ⁱⁱⁱ eiusque principia et causas contemplabitur. Nec ulla videtur esse causa, cur physicus substantiae caelestis contemplationem sibi arrogaverit. At, si substantia caeli astrologiae contemplationi subiiciatur, quod Aristoteles tradidit *Sophiae* lib. 4 capite 8.:¹⁹ *Multitudinem vero lationum ex propriissima philosophia mathematicarum scientiarum oportet spectare, ex astrologia, haec enim de substantia sensibili quidem, aeterna tamen, facit contemplationem. Aliae vero de nulla substantia, veluti ea quae de numeris*,^{iv} recta ratione inter duas illas, theologiam ac physicam, tertia ac media reponetur; neque ullum in mathematicis habebit locum, quarum nulla, uti ipse hic fassus est, substantiam contemplatur. Cur ergo propriissima mathematicorum hoc eodem loco dicitur?

Musica autem, quae sonorum harmonias et passiones illis per se inexistentes, et principia et causas eorum, et elementa speculatur, non recte itidem inter mathematicas reponitur, nec recte arithmeticae subiicitur, quia harmoniae pro causis et elementis numeros habeant. Non enim ii numeri separati a materia, et abstracti sunt, qualis est tota mathematici actio, sed musici numeri naturales numeri sunt, in corporibus iis siti, quae eos sonos et harmonias efficiunt, sicuti enim punctum, lineam, superficiem. Quae in corporibus naturalibus et materia sunt, a mathematico

¹⁹ τὸ δὲ πλῆθος {ἤδη} τῶν φορῶν ἐκ τῆς οἰκειστάτης φιλοσοφία [φιλοσοφίας] τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, δεῖ σκοπεῖν ἐκ τῆς ἀστρολογίας. αὕτη γὰρ περὶ οὐσίας αἰσθητῆς μὲν, αἰδίου δὲ ποιεῖται τὴν θεωρίαν, αἱ δ' ἄλλαι περὶ οὐδεμιᾶς οὐσίας, οἷον ἢ {τε} περὶ τοὺς ἀριθμοὺς. [ARIST. *Metaph.* 1073b.3–7]

ⁱⁱcorr. ex inexistentia

ⁱⁱⁱcorr. ex subiecta

^{iv}corr. ex)

geometriji, i ne valja ju ubrajati u matematiku. Budući pak da je gibanje neba trpnja njegovoj supstanciji vlastita, a da je zadaća te znanosti razmatrati ne samo 'ono što u nečemu po sebi jest', τὰ καθ' αὐτὸ ὑπάρχοντα nego i podmetnuti mu rod te principe toga roda te uzroke mu i elemente, što je Aristotel poučavao na 5 nemalo mjestā, svakako će astrolog, koji po priznanju svih motri gibanje neba, motriti i supstanciju neba podmetnutu tomu gibanju te principe mu i uzroke. I ne čini se da ima ikakav uzrok zbog kojega bi naravoslovac sebi prisvojio motrenje nebeske supstancije. Nego, ako se supstancija neba podmeće astrologijskomu 10 motrenju, što je Aristotel prenio u 8. poglavlju 4. knjige *Mudrosti*: »Mnoštvo pak premještanja treba promatrati iz one među matematičkim znanostima filozofiji najvlastitije: iz astrologije; ona, naime, provodi motrenje doduše osjetilne, ali vječne supstancije. Druge se pak ne bave nikakvom supstancijom, na primjer ona o 15 brojevima«, ona će se ispravno smjestiti između one dvije, teologije i fizike, kao treća i srednja; i ne će joj biti mjesta među matematikama, budući da nijedna od njih, kako je i sam izjavio, ne motri supstanciju. Zašto se, onda, na tom istom mjestu kaže »od matematičkih znanosti [filozofiji] najvlastitija«? 20

Glazba pak, koja promatra suglasja zvukova i trpnje u njima po sebi postojeće, te principe im, uzroke i elemente, isto se tako neispravno smjêštā među matematike, a ne podmeće se ispravno ni aritmetici, zato što suzvučja za uzroke i elemente imaju brojeve. Nisu, naime, ti brojevi odvojeni od materije i apstraktni, 25 kako je sve što čini matematičar, nego su glazbeni brojevi prirodni brojevi, smješteni u onim tijelima koja proizvode dotične zvukove i suzvučja. Jer, kao što matematičar ne promatra točku, crtu i

non considerantur; sed si sui muneris ea efficere velit, necesse est ut abstractione utatur, alioquin physicae sunt contemplationis, ita numeri harmonici, nisi abstrahantur, mathematici non erunt. In materia vero considerati, absque dubio physici sunt philosophi. [224] Non est ergo musica recte sub mathematicum genus ducta, quemadmodum nec perspectiva, nec mechanica, nec architectura, nec aliae quaedam. Sed haec obiter, non tamen sine utili connexionione sint huc interiecta.

10 **Mathematicam non recte locatam**
inter Theologiam et Physicam [in margine]

Quibus hoc sane adiiciatur, mathematicam hac ratione, cum scientia non sit, non recte madiam, inter theologiam ac physicam ab Aristotele locatam; qui *Philosophiae* lib. 4. ca. 1. eam rem his explicavit:²⁰ *Physica enim circa separata^v quidem, sed non immobilia; mathematices autem, quaedam circa immobilia quidem, non tamen forte separata, sed ut in materia; prima vero circa separata et immobilia.* Libro quoque *Sophiae* 3. cap. 6:²¹ *Physica sane circa motus principium habentia in se est, mathematica autem contemplativa quidem circa manentia quaedam ipsa est, sed non separata. Circa separatum^{vi} ergo ens et immobile alia ab his ambabus scientiis est quaedam, si modo existit aliqua substantia talis, dico autem separata et immobilis. Sub-*

²⁰ ἢ μὲν γὰρ φυσικὴ περὶ χωριστὰ [ἀχώριστα] μὲν ἀλλ' οὐκ ἀκίνητα, τῆς δὲ μαθηματικῆς ἓνια περὶ ἀκίνητα μὲν οὐ χωριστὰ δ' ἴσως ἀλλ' ὡς ἀν' ὕλη. ἢ δὲ πρώτη καὶ περὶ χωριστὰ καὶ ἀκίνητα. [ARIST. *Metaph.* 1026a.13–16]

²¹ ἢ μὲν οὖν φυσικὴ περὶ τὰ κινήσεως ἔχοντα ἀρχὴν ἐν αὐτοῖς ἐστίν, ἢ δὲ μαθηματικὴ θεωρητικὴ μὲν καὶ περὶ μένοντα τις αὐτῆ, ἀλλ' οὐ χωριστά. περὶ τὸ χωριστὸν ἄρα {ὄν} καὶ ἀκίνητον ἕτερα τούτων ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστημῶν ἐστι τις, εἴπερ ὑπὲρ ὑπάρχει τις οὐσία τοιαύτη, λέγω δὲ χωριστὴ καὶ ἀκίνητος. [ARIST. *Metaph.* 1064a.30–35]

^vcorr. ex inseparata

^{vi}corr. ex separatam

površinu što su u prirodnim tijelima i u materiji, nego, želi li ih uvrstiti u svoju zadaću, nužno je da se posluži apstrakcijom, jer su inače zadaća fizičkog motrenja, tako i suzvučni brojevi, nisu li apstrahirani, ne će biti ni matematski; razmatrani pak u materiji, nesumnjivo su zadaćom filozofa prirode. [224] Nije stoga ispravno 5
no glazbu podvoditi pod rod matematskih znanosti, kao ni perspektivu, ni mehaniku, ni graditeljstvo, ni neke druge stvari. No, to je usput, iako ne bez korisne veze, ovamo ubačeno.

**Matematika nije ispravno smještena
između teologije i prirodne filozofije [na margini]** 10

Neka se tomu svakako pridoda kako je Aristotel matematiku, iako nije znanost, na taj način neispravno smjestio kao srednju između teologije i filozofije prirode: u 1. poglavlju 4. knjige *Filozofije* tu je stvar ovim riječima razjasnio: »Fizika je, naime, o onom doduše odvojenom, no ne i nepomičnom; neki pak dijelovi matematike 15
doduše o nepomičnom, no ipak ne i nasumice odvojenom, nego kao u materiji; prva je pak znanost o odvojenom i nepomičnom.« I u 6. poglavlju 3. knjige *Mudrosti*: »Fizika je o onom što u sebi ima princip mijene, a motriteljska je matematika o ponečemu što ostaje ono samo, no ne i odvojeno. Dakle, o odvojenom i nepomičnom 20
biću ima neka [znanost] različita od obiju tih znanosti, ako doista postoji neka takva supstancija, velim – odvojena i nepokretna.«

nectit deinde mox: clarum esse tria esse genera contemplativa-
rum scientiarum: physicam, mathematicam et theologiam.

Quibus locis, cum oppositam theologiae physicam fecisset
utrisque condicionibus, quod haec inseparata et mobilia, illa im-
mobilia et separata specularetur, mathematicam mediam extre-
morum participatione locavit, quia uti physica inseparata specu-
laretur, cum theologia vero immobilia. Quae sane locum ratione
superiore, quia non sit scientia, non potest sibi vindicare; et si ali-
qua ratione scientia sit, medium hunc locum nequaquam occu-
pabit; non enim est quantitas media duarum substantiarum. Et
si quae mathematica circa substantiam versetur, ea fuit, uti vidi-
mus, astrologia. At haec non immobilem substantiam meditatatur,
qualis ea, quae locis allatis media collocatur. Neque quantitas
mobilis aut immobilis dici potest per se, nisi quatenus substantia
cui inest, aut moveatur aut perstet. Non ergo mathematicae ulli
immobilitas subiicitur, non ergo haec^{vii} cum theologia commu-
nicat.

Neque altera conditione prorsus cum physica conveniat, ut
circa inseparata versetur, si vera sunt quae 2. *Physico*, ca. 3. ipse-
met scripsit de ea: διὸ χωρίζει, *ideo separat*;²² *Separata enim intel-
lectione a motu sunt*. Quae si vera sunt, iam contrarius hic locus
cum superioribus est. Hic enim separata, quae ibi inseparata cla-
re dixit:²³ *Sed non separata, sed ut in materia*. Quod si talia sunt et ut
in materia ea contempletur, cur hic dicitur: διὸ χωρίζει, *ideo sepa-
rat*? Sed a quo separat? A motu nimirum, non a materia: χωριστὰ
γὰρ τῆ νοήσει κινήσεως ἐστι.²⁴ At si²⁵ *ut in materia* considerat,
quomodo a motu separat, qui in materia suam sedem habet?

Sed esto separet, ea separatio scientiamne eam esse efficiet?
At separatio non est in scientiae definitione aut ab eo, aut a quo-

²² χωριστὰ γὰρ τῆ νοήσει κινήσεως ἐστι. [ARIST. Ph. 193b.34]

²³ ἀλλ' οὐ χωριστὰ {δὲ ἴσως} ἀλλ' ὡς ἐν ὕλη. [ARIST. Metaph. 1026a.15]

²⁴ [ARIST. Ph. 193b.34]

²⁵ ὡς ἐν ὕλη. [ARIST. Metaph. 1026a.15]

^{vii}corr. ex hac

Odmah zatim nadovezuje kako je jasno da postoje tri roda motriteljskih znanosti: fizika, matematika i teologija.

Na tima mjestima, budući da je fiziku bio učinio oprječnom teologiji na temelju oba uvjeta – da ova oglēdā što je neodvojeno i gibljivo, a ona negibljivo i odvojeno, postavio je matematiku kao srednju zbog udjela u krajnostima, zato što kao i fizika promatra ono neodvojeno, a skupa s teologijom pak ono negibljivo. Ona, dakako, iz gore navedenoga razloga, jer nije znanost, ne može polagati pravo na mjesto za sebe, a ako bi i bila znanost iz nekoga razloga, nikako neće zauzimati ovo srednje mjesto: kvantiteta, naime, nije srednja između dviju supstancija; a ako se koja matematika i bavi supstancijom, ona je, kao što smo vidjeli, bila astrologija. No, ova ne promišlja negibljivu supstanciju poput one što se na navedenim mjestima smjēštā kao srednja. Niti se za kvantitetu može reći da je gibljiva ili negibljiva po sebi osim koliko se supstancija, u kojoj ona jest, giba ili stoji. Nijednoj, dakle, matematici negibljivost nije podmetnuta, dakle matematika nema ništa zajedničko s teologijom.

Niti bi se s obzirom na drugi uvjet slagala s fizikom, po tome što bi se bavila neodvojenim, ako je istinito što je sâm napisao o njoj u 3. poglavlju 2. knjige *Fizike*: διὸ χωρίζει, 'stoga odvaja'; »biva, naime, po umovanju odvojenim od gibanja.« Ako je to istina, dotično je mjesto već u oprjeci s gore navedenima. Ovdje mu je, naime, »odvojeno« što je ondje jasno nazvao »neodvojenim«: »No, ne odvojeno, nego kao u materiji.« Ako je takvo i biva motreno kao u materiji, zašto se ovdje veli: διὸ χωρίζει, 'Stoga odvaja.'? Od čega odvaja? Svakako od mijene, a ne od materije: χωριστὰ γὰρ τῆ νοήσει κινήσεώς ἐστι [»Odvojeno je, naime, umom od gibanja.«] No, ako promatra 'kao u materiji', na koji način odvaja od gibanja koje u materiji ima svoje sjedište?

Nego, neka bude da odvaja, hoće li to odvajanje učiniti da ono bude znanost? Ali odvajanje nije ni on niti itko drugi uključio

quam alio posita. Tum etiam si scientia efficiatur, vera nimirum fuerit. Veritas autem rei cuiusque ab ipso esse pendet, docente id ipsomet fine primi cap. 2. *Physici*, ex nostra minoris a *Metaphysici* in suum locum restitutione:²⁶ *Itaque singula ut habent ipsius esse,*
 5 *ita etiam veritatis.* Scientia ergo haec per separationem a motu facta, si vera sit, tale etiam esse habebit. Linea ergo et dualitas separata a motu, id est a materia erit.

Quod si detur, Protagoreum dogma hominem rerum esse mensuram redibit, tantopere a Platone atque ab ipso Aristotele exagitatam. Quod si non concedatur, verum fuerit id, quod
 10 Aristoteles 3. *Physici* cap. ultimo nos docuit:²⁷ *Sed cogitationi credere absurdum.*, nec non:²⁸ *non ob id extra urbem quis est, vel tantae magnitudinis, quia cogitat quis, sed quia est.* Separatio haec igitur, per cogitationem facta, existentiam non efficit, atque ob id neque
 15 scientiam.

Sed esto, separatio veram et existentiam et scientiam efficiat, si abstractio fieri queat a materia et a motu, qua animae vi fiet, quaerimus? νοήσει, ait Aristoteles, *intellectione*. At oportet intelligentem phantasmata speculari docente ipso cap. 7. libri
 20 *De anima* 3.:²⁹ *Quare nunquam intelligit sine phantasmate anima atque ideo etiam:*³⁰ *formas sane intellectivum in phantasmatis intelligit;*³¹ *Discursivae animae phantasmata, veluti sensationes existunt.* Phantasmata autem non sine magnitudine occurrunt, etiamsi Deum rerum omnium a motu atque magnitudine separatissimum
 25 cogitaverimus. Magnitudo autem non sine motu quando-

²⁶ ὥστε ἕκαστον ὡς ἔχει τοῦ εἶναι, οὕτω καὶ τῆς ἀληθείας. [ARIST. *Metaph.* 993b.30–31]

²⁷ τὸ δὲ τῇ νοήσει πιστεύειν ἄτοπον. [ARIST. *Ph.* 208a.14–15]

²⁸ ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἔξω τοῦ ἄστεός τις ἐστὶν ἢ τοῦ τηλικούτου [τηλικούδε] μεγέθους ὃ ἔχομεν, ὅτι νοεῖ τις, ἀλλ' ὅτι ἐστὶ. [ARIST. *Ph.* 208a.17–19]

²⁹ διὸ οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἢ ψυχῆ. [ARIST. *de An.* 431a.16–17]

³⁰ τὰ μὲν οὖν εἶδη τὸ νοητικὸν ἐν τοῖς φαντάσμασι νοεῖ. [ARIST. *de An.* 431b.2]

³¹ τῇ δὲ διανοητικῇ ψυχῇ τὰ φαντάσματα οἷον αἰσθήματα ὑπάρχει. [ARIST. *de An.* 431a.14–15]

u odredbu znanosti. Onda isto tako, ako bi tako nastala znanost, svakako bi bila istinita; istinitost pak svake stvari ovisi od samoga »biti«, kako baš on sâm naučava na kraju 1. poglavlja 2. knjige *Fizike*, a prema našem vraćanju »manje alfe« – *Metafizike*, na svoje pravo mjesto. »Stoga ono pojedinačno, koliko ima samoga bitka, 5 toliko ima i istine.« Ova, dakle, znanost – nastala odvajanjem od mijene – ako bi bila istinita, imat će takav »bitak«; crta će, prema tome, i dvojstvo biti odvojeni od mijene, to jest od materije.

Ako bi se to dopustilo, vratit će se Protagorin nauk da je čovjek mjerilo stvari, koji je Platon, pa i sâm Aristotel tako žestoko 10 napadao. A ako se to ne bi dopustilo, moglo bi biti istinito ono što nas Aristotel podučava u zadnjem poglavlju 3. knjige *Fizike*: »Ali neumjesno je vjerovati mišljenju,« a i ovo: »Nije zbog toga netko izvan grada ili pak takve veličine zato što netko to misli, 15 nego jer to jest.« Dakle, ovo odvajanje provedeno mišljenjem ne stvara opstojnost pa zbog toga ni znanost.

No, neka bude da odvajanje stvara istinsku i opstojnost i znanost, ako bi misleno odvajanje od materije i od mijene moglo bivati, pitamo kojom će moću duše to biti? »Razborom«, veli Aristotel. Ali onome koji razumije je potrebno ići tragom slika, 20 kao što on poučava u 7. poglavlju 3. knjige *O duši*: »Stoga duša nikad ne razumije bez slike«; i zato isto tako: »ono umsko razumije forme, dakako, u slikama«; »slike diskurzivne duše postoje kao osjetilni opažaji.« Prikaze se pak ne susreću bez veličine, pa i ako bismo Boga mislili kao i od mijena i od veličine svih stvari 25 najodvojenijega; a veličina ne postoji bez mijene, budući da je,

ZA FILOZOFIJU

quidem:³² *Phantasia vero motus quidam videtur esse*, ait cap. 8. libri eiusdem. Non ergo phantasia a motu abstrahit, [225] nec intellectio id faciet quando cum phantasmate semper est coniuncta.

Quare non videtur sequi quod eodem 7. ait:³³ *Sic mathematica non separata ut separata intelligit, quando intellegit illa*. Non enim a phantasmate, ideo nec a motu ea separat aut separare potest. Et si maxime separet, non tamen illis ea abstractio essentiam tribuit et multo minus substantiam per quas³⁴ *uti esse, ita etiam veritatis participia fiant*. Non ergo^{viii} abstractione mathematica essentiam acquirunt, aut veritatem. Non ergo quatenus abstracta scientiam sui efficient nec erunt inter scientias, nedum medio loco statuenda. Sed ut habent esse, ita etiam veritatis, ut essentiam habent, habebunt quoque scientiam. At essentiam habent in physicis corporibus, in iis ergo scientiam acquirent; essentia autem eorum
15 quantitas est. Quae^{ix} est³⁵ *Substantia prima et ratione et cognitione et tempore et natura*. Prior ergo substantiae physicae scientia omnibus mathematicis scientiis est. Nullo ergo modo medio loco est statuenda.

Mathematica quae ratione scientia [in margine]

20 Sed ad illum locum redeamus qui scientias ex numero οὐσιῶν *usiarum* constituebat. Ea *usia* si pro substantia accipiatur, quae sequantur Aristotelicis dogmatibus contraria, iam vidimus. Nunc si *usia* pro essentia intelligatur, quid inde sequatur disc-

³² ἡ δὲ φαντασία κίνησις τις δοκεῖ εἶναι. [ARIST. de An. 428b.11]

³³ οὕτω τὰ μαθηματικά οὐ κεχωρισμένα, ὡς κεχωρισμένα νοεῖ ὅταν νοῆ [νοεῖ] ἐκεῖνα. [ARIST. de An. 431b.15–17]

³⁴ ὡς {ἔχει} τοῦ εἶναι, οὕτω καὶ τῆς ἀληθείας. [ARIST. Metaph. 993b.30–31]

³⁵ ἡ οὐσία πρῶτον καὶ λόγῳ καὶ γνώσει καὶ χρόνῳ <καὶ φύσει>. [ARIST. Metaph. 1028a.32–33]

^{viii}corr. ex ego

^{ix}corr. ex qua

»Fantazija je, čini se, nekakva mijena.«, kao što on veli u 8. poglavlju iste knjige. Fantazija, dakle, ne apstrahira od mijene [225], a neće to činiti niti razumijeće, budući da je uvijek povezano s [nekom] predodžbom.

Stoga se ne čini da slijedi što veli u istom 7. poglavlju: »Tako matematika ono neodvojeno razabire kao odvojeno, kad ga razabire«. Ne odvaja ga naime, niti može odvajati od predodžbe a isto tako ni od mijene. I ako bi najviše odvajala, ipak apstrakcija ne pridjeljuje njima bit, a pogotovu ne supstanciju, po kojima ove »bivaju sudionicama kako bitka, tako i istine.« Ne stječu, dakle, matematički predmeti apstrakcijom bit ili istinitost. Neće, dakle, kao apstrahirani izvesti svoju znanstvenost, niti će ih zbog trebati postavljati među znanosti, a kamoli na središnje mjesto. Nego, kao što imaju udjela ne samo u bitku, nego i u istini, imat će ga i u znanstvenosti kao u biti. A bit imaju u fizičkim tijelima, u njima će, dakle, steći znanstvenost: njihova je pak bit u kvantiteti, po kojoj jest: »Supstancija je ono prvo i po bitnom određenju i po spoznaji i po vremenu i po naravi.« Dakle, znanost o fizičkoj supstanciji prvotnija je od svih matematičkih znanosti pa ju ni na koji način ne valja stavljati na srednje mjesto.

S kojim je razlogom matematika znanost? [na margini]

No, vratimo se na ono mjesto, na kojem je utvrdio znanosti iz broja 'usija'. Ako bi se ta *usia* prihvatila kao supstancija, za ono što slijedi već smo vidjeli da je u opreci s Aristotelovim naucima. Sada raspravimo što bi slijedilo ako bi se 'usija' razumjela kao

tiamus. Nimirum id sequetur, ut, quot sunt essentiae, totidem fuerint philosophiae partes ac scientiae ad minimum scilicet 10. Tot enim sunt ex eius dogmatibus generalissimae essentiae, decem praedicamenta. Est enim, uti vidimus, *usia* τὸ τί ἐστὶ, *quod*
 5 *quid est* et quod generationem et corruptionem aliquam habeat et motum.

Sed ut in *substantia* est generatio et corruptio, et in *quantitate* augmentum et decrementum, et in *qualitate* alteratio et in *ubi* latio et in *quando* praeteriti, praesentis et futuri generatio et
 10 corruptio, et *actio* et *passio* seu motus sunt, seu cum motu fiunt, *situs* quoque mutatur, sic etiam *habere* et *relatio* usia est, etiamsi minima. Et omnia praedicamenta τὸ τί ἐστὶ *quod quid est* habent, ut ipse id nos docuit lib. 5. *Philosophiae*, cap. 4:³⁶ *Etenim quod quid est uno quidem modo significat substantiam et hoc aliquid. Alio autem*
 15 *singula praedicamentorum, quantum, quale et quaecunque alia talia. Usia* ergo et essentia omnibus praedicamentis est communis. 10 ergo sunt essentiae, decem ergo philosophiae partes et scientiae. Atque hac demum ratione mathematica omnis inter scientias collocabitur.

20 Non recte tamen tres tantum scientiae constitutae fuerint. Quoniam vero in substantiae genere Aristoteles theologiam ac physicam scientias constituit; in quantitatis vero genere arithmetica et geometriam, cui dubium sub aliis quoque praedicamentis pro essentialibus rerum unicuique subiectarum differentiis,
 25 alias posse constitui scientias tum scilicet cum causas et principia et passiones per se inexistentes cuiusque subiecti adinvenimus. Quae res, quoniam non est hactenus discussa satis et scientiarum numerus perperam traditus fundamento ambiguo et constitutioni contrario, nova videatur. Non tamen sua laude caruerit, si quis
 30 in eam provinciam descenderit, ut earum numerum et genera diligenter pervestigarit. Haec materiae^x huiusce libri consequenti

³⁶ καὶ γὰρ τὸ τί ἐστὶν ἓνα μὲν τρόπον σημαίνει τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τὸδε τι, ἄλλον δ' ἕκαστον, τῶν κατηγορουμένων, ποσὸν ποιὸν καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. [ARIST. *Metaph.* 1030a.18–20]

^xcorr. ex materie

bit. Svakako će slijediti da koliko biti ima, isto će toliko biti dijelova filozofije i znanosti, to jest najmanje deset; toliko je, naime, prema njegovim naucima, najopćenitijih biti, [to jest] deset kategorija. 'Usia' je, naime, kao što smo vidjeli, τὸ τί ἐστὶ, 'ono što nešto jest', i ono takvo da ima nekakvo nastajanje i propadanje i promjenu. 5

Ali, kao što u supstanciji biva nastajanje i propadanje, a u kvantiteti povećavanje i smanjivanje, a u kvaliteti mijenjanje, a u »gdje« premještanje, a u »kada« nastajanje i propadanje prošlog, sadanjeg i budućeg; kao što djelovanja i trpnje jesu ili gibanje ili gibanjem nastaju a i položaj se mijenja, tako su također 'imati' i odnos – 'usia', iako ona ponajmanja. I sve kategorije imaju ono τὸ τί ἐστὶ, 'što nešto jest', kao što nas je on sâm poučio u 4. poglavlju 5. knjige *Filozofije*: »Jer 'ono da nešto jest' na jedan način naznačuje supstanciju i 'ovo nešto', a na drugi pojedine od kategorijā: 'koliko', 'kakvo', te ino takvo.« Prema tome, 'usia' je i bit svima kategorijama zajednička: deset je, dakle, biti, deset je, dakle, dijelova filozofije i znanosti. I na taj će se, napokon, način cjelokupna matematika smjestiti među znanosti. 10 15

Ne bi ipak bilo ispravno ustanoviti samo tri znanosti. Budući da je Aristotel ustanovio, dakako, teologiju i fiziku kao znanosti u rodu supstancija, aritmetiku pak i geometriju u rodu kvantitete, komu je dvojbeno da se i pod inim kategorijama – shodno bitnim razlikama stvari svakoj pojedinoj od njih podmetnutih – dadu uspostaviti druge znanosti; i to onda kad budemo iznašli uzroke, principe i trpnje postojeće u svakome podmetu. Kako to pitanje do sada nije bilo u dostatnoj mjeri raspravljeno a broj je znanosti krivo tradiran zbog dvojbenā i pravilu oprečna utemeljenja, ono se čini novim. Ipak ne bi bilo bez svoje hvalevrijednosti ako bi se netko upustio u to područje da marno uđe u trag broju znanosti i njihovim rodovima. Neka to bude rečeno u dosljednoj svezi sa 20 25 30

conexione dicta sunt, qui mathematicam quoque, quam Averroes^{xi} tamen inter inventas ab Aristotele scientias non connumeravit, in discussionem vocavit, ne scilicet a nobis quicquam esset praetermissum, quod in hanc rem afferri posset.

5

Artes Mathematicae ante Aristotelem inventae [in margine]

Fuisse autem mathematicas in Aegypto a sacerdotibus inventas ipse tradit Aristoteles 1. *Sophiae* ca. 1:³⁷ *Quare circa Aegyptum mathematicae primum artes constitutae sunt: ibi enim permissum est otuari sacerdotum genus.* Plato autem 7. *Reipublicae* quatuor celebrat: arithmetiam, geometriam, stereometriam (quam tamen non fuisse a quoque exercitam dicit) et astronomiam. Musicam vero lib. 3. tractaverat. Videtur itaque omnes hae quae sunt mathematicae appellatae ante Aristotelem repertae. Plato namque
10 eo loco arithmetiam statuit, eiusque, uti etiam alibi, duas species facit: logisticam et arithmetiam, mirisque laudibus provexit.^{xii} Quam et Philippus Opuntius, eius auditor in *Epinomi* celebravit. Archytas quoque senior in quantitatis praedicamento primam inter mathematicas collocat, multi quoque Pythagoreorum de
15 arithmetica scripserunt. Timaeus et eum secutus Plato ex arithmetiis animae essentiam conflavit. Pythagoras ipse omnia entia numeris constare affirmavit quod ab Hermete, ut diximus antea, in Graeciam transfretavit. Contra quod tamen dogma Aristoteles sese opponens et suum ipsius et aliorum mortalium multorum
20 ingenia torsit et duobus *Sophiae* ultimis libris et aliis disputationibus ad id dicatis.

³⁷ διὸ περὶ Αἴγυπτον αἱ μαθηματικαὶ πρῶτον τέχναι συνέστησαν. ἐκεῖ γὰρ ἀφείθη [ἐφείθη] σχολάζειν τὸ τῶν ἱερέων ἔθνος [γένος]. [ARIST. *Metaph.* 981b.23–25]

^{xi}corr. ex Averrois

^{xii}corr. ex vexit

sadržajem ove knjige. Ona je u raspravu unijela i matematiku – koju Averoes ipak nije ubrojio među znanosti što ih je iznašao Aristotel – dakako zato da ne bismo ništa propustili što bi se o toj stvari moglo iznijeti.

**Matematička su umijeća izumljena prije
Aristotela [na margini]** 5

Da su pak matematske otkrili svećenici u Egiptu prenosi sâm Aristotel, u 1. poglavlju 1. knjige *Mudrosti*: »Stoga su u Egiptu prvo bile ustanovljene matematičke vještine: ondje je, naime, svećeničkom staležu bilo dopušteno dokoniti.« Platon pak u 7. *Države* slavi četvero: aritmetiku, geometriju, stereometriju (za koju ipak kaže da ju nitko nije primjenjivao) i astronomiju; glazbom se bio pozabavio u 3. knjizi. Čini se, stoga, da su sve one nazvane matematikama a bile otkrivene već prije Aristotela. Platon je, naime, na rečenome mjestu postavio aritmetičku vještinu, i razlikuje, kao i na drugim mjestima, njezine dvije vrste: računarstvo i aritmetiku te ih divnim pohvalama uzvisio; nju je i Filip Opunčanin, njegov slušač u *Epinomisu*, slavio. I Arhita ju je Stariji postavljao u kategoriji kvantitete kao prvu među matematskim strukama, a i mnogi su pitagorovci pisali o aritmetici. Timej je, i njega slijedeći Platon, iz aritmetike bit duše zasnovao. Sâm je Pitagora tvrdio da se sva bića sastoje od brojeva, što je, kao što smo prije rekli, od Hermesa morem prenio u Grčku. Ipak je Aristotel, suprotstavljajući se tomu nauku, namučio i svoju vlastitu i mnogih drugih smrtnika pameti, u dvjema zadnjim knjigama *Mudrosti* i u drugim raspravama tomu posvećenima. 10 15 20 25

Thales Milesius primus geometer [in margine]

Geometriam quoque multi ante Aristotelem in Graecia exer-
 cuerunt, quorum ipse Brysonis, Antiphontis et Hippocratis me-
 5 minit. Nominantur quoque a Proclo multi commentariis suis in
 Euclidem; [226] inter quos Thales Milesius primus Graecorum
 geometra statuitur. Is eam scientiam ex Aegypto in Graeciam
 transtulit, uti Laertius in eius vita scripsit eumque plurimum
 10 provexisse ea, quae Euphorbus Phryx invenerat. Quod et Proclus
 li. 2. eorundem commentariorum attestatur. Post quem Ameti-
 stum, Stesichori poetae fratrem nominat aitque in geometria val-
 de celebrem fuisse. Post quos, eadem tamen aetate Pythagoras
 iunior aliquanto, ex eodem Aegypto locupletiore eam attulit,
 atque, ut ait Proclus, in formam disciplinae liberalis transfor-
 15 mavit, sublimius principia eius contemplatus et immaterialiter
 atque intellectualiter theoremata pervestigans. Post Pythagoram
 commemorat Anaxargoram Clazomenium et Oenipidem Chium
 et Theodorum Cyrenaeum et Hippocratem itidem Chium, qui
 primus elementa conscripsit. Post hos Plato fuit qui maximum
 20 incrementum effecit, ut acciperent tum alia mathematica, tum geo-
 metria. Eodem cum Platone tempore floruerunt Leodamas Tha-
 sius, Archytas Tarentinus et Theaetetus Atheniensis et Neoclitus
 et Leo eius auditor et Eudoxus Gnidius et Amyclas Heraclites,
 Platonis auditor, et Menechmus Eudoxi discipulus et Dinostra-
 25 tus eius frater et Thendius Magnes et Cycicenus Atheniensis et
 Hermotimus Colophonius et Philippus Metaeus. Hi omnes Ari-
 stotele vel antiquiores vel coetanei fuere, qui multa praeclara
 in geometria et invenere et conscripsere. Aristoteles tamen uti
 mathematicus illis a Proclo non adnumeratur; sed si quae de ea
 30 tractavit, vel per exempla, ut *Analyticis*, vel dogmate, uti *Mecha-*
nicis, ex aliorum doctrinis ac cum his consentiens fecit.

Quod etiam in astrologia videtur fecisse 2. li. *De caelo* cap.
 12. dum ex aliorum sententia de stellis scripsit:³⁸ *Similiter vero*

³⁸ ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας λέγουσιν οἱ πάλαι
 τετηρηκότες ἐκ πλείστων ἐτῶν Αἰγύπτιοι καὶ Βαβυλώνιοι, παρ' ὧν
 πολλὰς <πολλὰς> πίστεις ἔχομεν περὶ ἐκάστου τῶν ἀστρῶν. [ARIST.
 Cael. 292a.7–9]

Tal Milećanin prvi geometar [na margini]

U Grčkoj su se također mnogi bavili geometrijom prije Aristotela, od kojih sâm spominje Brizona, Antifonta i Hipokrata; a i Proklo mnoge imenuje u svojim komentarima uz Euklida [226], 5 među kojima je Tal Milećanin postavljen kao prvi grčki geometar. On je tu znanost u Grčku prenio iz Egipta, kao što je napisao Laertije u njegovu životopisu, a uz to i da je vrlo mnogo unaprijedio ono što je Euforb Frigijac bio iznašao. To svjedoči i Proklo u 2. knjizi onih istih *Komentara*. Poslije njega imenuje Ametista, 10 brata pjesnika Stesihora i kaže da je bio vrlo poznat u geometriji. Poslije njih, no ipak u istom razdoblju nešto mlađi Pitagora također ju je donio, obogaćenu, iz Egipta i, kako veli Proklo, dao joj oblik slobodne vještine, na uzvišeniji način joj motreći načela te joj nematerijalno i razumski istražujući poučke. Nakon Pitagore 15 prisjeća se Anaksagore Klazomenjana, Oinipida Hijanina, Teodora Cirenjanina i Hipokrata, također Hijanina, koji je prvi popisao elemente. Poslije njih Platon je postigao da najveći porast dožive ne samo druge matematičke znanosti nego i geometrija. Istovremeno s Platonom u naponu su snage bili Leodamant 20 Tasanin, Arhita Taranćanin, Teetet Atenjanin te Neoklit i njegov slušač Leon i Eudokso Knidčanin i Amikla Heraklejac, Platonov slušač, Eudoksov učenik Menehmo, brat mu Dinostrat, Tendije Magnezijac, Ciccicen Atenjanin, Hermotim Kolofonjanin i Filip Metejac. Svi su oni bili ili stariji od Aristotela ili njegovi 25 suvremenici koji su i otkrili i zapisali mnoge izvrsne stvari u geometriji. Međutim, Proklo nije njima pribrojio Aristotela kao matematičara. No, ako se išta bavio njome ili primjerima, kao u *Analitici*, ili naučavanjem kao u *Mehanici*, činio je to iz učenja drugih i suglasan s njima. 30

Čini se da je i u astrologiji tako postupio, u 12. poglavlju 2. knjige *O nebu*, dočim je iz tuđega mišljenja zapisao o zvijezdama:

et de aliis stellis dicunt qui antiquitus observarunt per plurimos annos Aegyptii et Babylonii, a quibus multa argumenta habemus de singulis stellis. Astrologiam apud Aegyptios exercitam fuisse Proclus lib. 1. *Commetariorum in Timaeum* in hanc sententiam scribit: Graecorum enim antiquissima proponens sacerdotibus inducit eos in sermones de antiquitate qua eximie participes sunt Aegyptii, per puritatem aeris caelestia speculantes sine impedimento. Sed idem Proclus loco eodem ex testimonio Iamblichi atque Hipparchi antequam apud Aegyptios ab Assyriis exercitam asserit, qui non septem ac viginti myriadas annorum observarunt, sicuti Hipparchus dixerat, sed etiam totas convolutiones et periodos septem mundi dominorum, memoriae prodiderunt. Et videtur sane antiquior Assyriorum astrologia fuisse Iosepho quoque lib. 1. cap. 8. attestante. Ait enim Berosum dicere de Abrahamo, cuius nomen subticuit: *Post diluvium autem, decima aetate apud Chaldaeos fuit quidam iustitiae cultor, vir magnus et caelestium peritus.* De quo videtur intellexisse etiam Orpheus:³⁹

*Nisi unigenitus quidam propago ex tribu superne
Chaldaeorum. Sciens enim erat astri profectionis
Et sphaerae motus circa terram ut oriatur.*

Idem quoque Iosephus lib. 1. ca. 8.^{xiii} tradit Abramum in Aegyptum profectum cumque sacerdotibus congressum, eos et arithmeticam et astrologiam docuisse, ob has igitur, ait, disputationes admirabilis factus est. Cumque magnam, tam intelligendi, quam eloquendi docendique facultatem prae se ferret, arithmeticam astronomiamque benigne illis communicavit. Nam ante Abrami ad ipsos adventum Aegyptii rudes erant huiusmodi disciplinarum, quae a Chaldaeis ad Aegyptios profectae, hinc ad Graecos tandem pervenerunt. Apud quos Thales itidem primus videtur fuisse astrologus dicente Laertio: *Videtur secundum quo-*

³⁹ εἰ μὴ μονογενὴς τις ἀποπόρωξ φύλου ἄνωθεν / Χαλδαίων· ἴδρης γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης / καὶ σφαίρης κίνημ' [κινήματ'] ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει. [Ps.–AUCT. HELLENISTAE, Fragm. d 56–59]

^{xiii}corr. ex lib. 9. ca. 1.

»Slično pak i o drugim zvijezdama govore oni koji su ih od davnine promatrali tijekom mnogih godina – Egipćani i Babilonci; od njih imamo mnoga kazivanja o pojedinim zvijezdama.« O tome da je u Egipćanā bilo bavljenja astrologijom Proklo u 1. knjizi *Komentara o Timeju* piše u prilog ovomu mišljenju: »Jer, iznoseći pred svećenicima ono najstarije u Grkā, uvodi ih u razgovore o starini, u kojoj iznimno imaju udjela Egipćani, koji su promatrali nebeske pojave – zbog čistine zraka – bez prepreke.« No, isti Proklo na istome mjestu, prema Jamblihovu i Hiparhovu svjedočanstvu, tvrdi da su se njome prije Egipćana bavili Asirci:² oni nisu [samo] motrili dvadeset i sedam tisuća godina, kao što je to bio rekao Hiparh, nego su uz to predali sjećanju svekolike ophodnje i vrtnje sedmorice gospodarā svijeta.³ I uistinu se čini da je astrologija u Asiraca bila starija, kako to i Josip Flavije svjedoči u 8. poglavlju 1. knjige. Veli, naime, da Beros o Abrahamu, kojega je ime prešutio, kaže:⁴ »A u desetom naraštaju poslije potopa bio je kod Kaldejaca neki gajitelj pravde, velik muž i znalac nebesninā.«⁵ Čini se da je to za njega mislio i Orfej:

»Ako ne jednorodēnac neki, izdanak iz plemena ozgor kaldejskoga. Jer znalac bijaše zvijezdina puta i gibanja kugle oko zemlje, da joj istoka bude.«

To isto i Josip prenosi u 1. poglavlju 9. knjige: da je Abram otputovavši u Egipat i sastavši se sa svećenicima njih podučio i računstvu i astrologiji; stoga ih je, veli, raspravama o tome zadivio. I budući da se isticao velikom sposobnošću koliko razumijevanja toliko rječitosti i podučavanja, njima je dobrohotno priopćio aritmetiku i astronomiju. Jer, do Abramova dolaska k njima Egipćani su bili neizobraženi u takvim strukama, koje su od Kaldejaca prešle k Egipćanima pa su odande najposlije stigle do Grkā. Kod njih je Tal, čini se, isto tako bio prvi astrolog, kako kaže Laertije: »Reklo bi se da

² Usp. *In Tim.* 1.100.29.

³ To se odnosi na planete.

⁴ Iosephus Flavius AJ 1. 158.

⁵ Nije pisano kurzivom, ali je navod, usp. Berossus astrologus, Frag. 8.3–5: Μετὰ τὸν κατακλυσμὸν δεκάτη γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ καὶ μέγας καὶ τὰ οὐράνια ἔμπειρος.

sdam primus astrologus fuisse et solares ecclipses et conversiones praedixisse, ut inquit Eudemus in Historia astrologorum.

Post eum astrologus fuit Anaximander eius auditor, ut idem tradit: post quem itidem Proclus enumerat Hipparchum, Calippum et Eudoxum, quorum duorum observationes Aristoteles 4. *Sophiae* lib. cap. 8. aliquas recenset; secundumque eorum traditionem et sphaerarum^{xiv} numerum et motricium substantiarum concors ipsis statuit. Cuius scientiae se quoque non valde peritum fuisse fatetur, verbis his, quae sunt eo loco: [227]⁴⁰ *Quot*
 5 *vero ipsa sint, nunc quidem nos ea, quae dicunt mathematicorum quidam, intelligentiae gratia dicamus, ut possimus mente multitudinem aliquam terminatam concipere; reliquum vero, quaedam nos quaerere oportet, quaedam vero interrogare ab inquisitoribus harum rerum; si^{xv}*
 10 *quae appareant praeter nunc dicta his qui haec scrutantur, et^{xvi} amare quidem utrosque, credere tamen diligentioribus.* Qua in re, cum in alios quam in se harum rerum cognitionem referat, nimirum cum eis consentit.

Musicem Aristotelem non reperisse [in margine]

20 Musicem vero, etiam si uno libro tractaverit, non tamen invenit, quippe qui 2. *Physici*, uti nos dicimus, 1. cap., Phrynem et Timotheum musicos antiquos nominet et Plato Damonem et alios et Plutarchus alios sine numero: quam Pythagorei mirum in modum provexerunt, ut Pythagoras etiam a Boetio invenis-

⁴⁰ πόσαι δ' αὐται τυγχάνουσιν οὔσαι, νῦν μὲν ἡμεῖς ἃ λέγουσι τῶν μαθηματικῶν τινές, ἐννοίας χάριν λέγομεν, ὅπως ἢ τι τῆ διανοία πλήθος ὠρισμένον {ὑπο}λαβεῖν. τὸ δὲ λοιπὸν τὰ μὲν ζητοῦντας αὐτοὺς δεῖ, τὰ δὲ πυνθανομένους παρὰ τῶν ζητούντων, ἂν τι φαίνεται παρὰ τὰ νῦν εἰρημένα τοῖς ταῦτα πραγματευομένοις, φιλεῖν μὲν ἀμφοτέρους, πείθεσθαι δὲ τοῖς ἀκριβεστέροις. [ARIST. *Metaph.* 1073b.10–17]

^{xiv}corr. ex spaerarum

^{xv}corr. ex rerum, si

^{xvi}corr. ex scrutantur. Et

se on, prema nekima, prvi počeo baviti astrologijom te predviđati Sunčeve pomrčine i mijene, kako veli Eudem u *Povijesti astrologā*.⁶

Poslije njega astrologom je bio Anaksimandar, njegov slušač, kao što isti prenosi; poslije njega isto tako Proklo nabraja Hiparha, Kalipa i Eudoksa: neka razmatranja te dvojice Aristotel navodi u 8. poglavlju 4. knjige *Mudrosti*, te shodno njihovoj predaji broj i planetnih putanja i pokretačkih supstancija slažući se s njima određuje. Također priznaje da ni sam nije bio jako vješt toj znanosti, i to ovim riječima koje su na ovom mjestu: [227] »Koliko ih pak ima, o tome sada, poradi razumijevanja onoga, recimo što tvrde neki matematičari, kako bismo uz mogli umom pojmiti neku određenu mnoštvenost; od ostaloga pak nešto nam je samima tražiti, a za nešto pitati u istraživača tih stvari: smatraju li oni koji proučavaju te stvari nešto izvan ovoga sad rečenoga, treba cijeniti oba [mišljenja], no poslušati valja vrednija.« Kako u toj svezi glede poznavanja tih stvari upućuje na druge, a ne na sebe, svakako je s njima suglasan.

Glazbu Aristotel nije otkrio [na margini]

Glazbu pak, iako se njome pozabavio u jednoj knjizi, ipak nije on izumio, jer on svakako kao najstarije glazbenike u 1. poglavlju 2. knjige *Fizike*, kako mi kažemo – imenuje Frinida i Timoteja, a Platon Damona i druge te Plutarh ine nebrojene. Nju su na čudesan način unaprijedili pitagorovci, tako te Boetije i za Pitagoru

⁶ Usp. Diogen Laertije I 23 9–12, 11 A 1: Θάλης δοκεῖ δὲ κατὰ τινὰς πρῶτος ἀστρολογῆσαι καὶ ἡλιακὰς ἐκλείψεις καὶ τροπὰς προειπεῖν, ὡς φησιν Εὐδήμος ἐν τῇ Περὶ τῶν ἀστρολογουμένων ἱστορίᾳ.

se dicatur, nos potius in Graeciam ab eo advectam ex Aegypto credimus, apud quos multis antea seculis fuerit in usu et apud Hebraeos in sacra Genesi a Tubal Cain dicitur inventa. Atque haec quidem quasi extra Averroicam^{xvii} assertionem dicta sunt:
5 quibus tamen constet Aristotelem nullius mathematices partis fuisse repertorem.

^{xvii}corr. ex Averroinam

kaže da ju je izumio; mi radije vjerujemo da ju je on u Grčku prenio iz Egipta: ondje je bila u uporabi mnogo stoljeća prije, a i kod Židova u svetoj se knjizi *Postanka* kaže da ju je izumio Tubal sin Kainov. A ovo budi rečeno tako reći mimo Averoesove tvrdnje: neka se s obzirom na rečeno ipak zna da Aristotel nije bio otkriva- 5
vateljem nijednoga dijela matematike.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

IZDAVAČ:
INSTITUT ZA FILOZOFIJU

ZA IZDAVAČA:
Filip Grgić

PRIJELOM:
Stjepan Ocvirk

TISAK:
GRAFOMARK

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Zagreb, lipanj 2013.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 846359.

ISBN 978-953-7137-11-3 (cjelina)

ISBN 978-953-7137-15-1 (Sv. 2) (cjelina)

ISBN 978-953-7137-27-4 (Sv. 2/1)

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU